

**DIE INTRA- EN INTERPERSONLIKE
ONTWIKKELING EN OPLEIDING VAN DIE
CHRISTELIKE DIENSWERKER
(‘N PRAKTIESTEOLOGIESE STUDIE)**

MIMIE VAN DER MERWE

**M-GRAAD IN PASTORAAL
(FAKULTEIT TEOLOGIE)**

**VERHANDELING VOORGELÊ TER GEDEELTELIKE VOLDOENING AAN
VEREISTES VIR DIE MEESTERSGRAAD IN PASTORALE STUDIE**

**AAN DIE
NOORDWES-UNIVERSITEIT
(POTCHEFSTROOMKAMPUS)**

STUDIELEIER:

**PROF. DR. G.A. LOTTER
POTCHEFSTROOM
NOV. 2005**

ERKENNING

GRAAG BEDANK EK VAN HARTE DIE VOLGENDE PERSONE VIR HUL HULP EN ONDERSTEUNING TYDENS HIERDIE STUDIE:

- ❖ Prof. George Lotter: besondere dank vir u taktvolle begeleiding, heldere insig asook diepgaande kennis van pastorale studies
- ❖ My man Cor: baie dankie vir al jou aanmoediging, geduld en liefdevolle ondersteuning
- ❖ My dogter Alida: baie dankie vir die puik grafiese ontwerpe, vir jou en Louw se hulp met tegniese versorging en meelewng met elke fase van hierdie studie
- ❖ My seun Martin: baie dankie dat jy en Vanessa die visie van hierdie studie met my deel
- ❖ Filadelfia-personeel: dankie vir jul bemoediging en getroue voorbidding
- ❖ Filadelfia-studente: 'n spesiale dankie vir jul behoefte aan Skrifgefundeerde en bedieningsgerigte opleiding in Christelike dienswerk - dit was die motivering vir hierdie studie
- Dr. Richard Nicol 'n hartlike dankie vir die insiggewende onderhoude en inligting oor die neuropsigologie van emosies
- ❖ Dr. Gerrie Labuscagne,
Dr. Yvonne Lane baie dankie vir jul kosbare tyd bestee aan die proeflees van hierdie studie
- ❖ Cecilia van der Walt dankie vir puik diens met die taalversorging

AL DIE LOF, EER EN DANK AAN MY HEMELSE VADER. MAG HIERDIE STUDIE 'N BYDRAE LEWER TOT 'N HOËR GEHALTE DIENSWERK IN U KONINKRYK

MIMIE VAN DER MERWE

2005

OPGEDRA AAN:

**MY OUDSTE SEUN ANTON EN LIEFLIKE
SKOONDOGTER LISE**

OPSOMMING

Die doel van hierdie studie is om aan te toon dat die opleiding van Christelike dienswerkers noodsaaklik is en om riglyne vir toepaslike voorgraadse opleidingsmateriaal te formuleer. Die sentrale teoretiese argument is dat riglyne ontbreek vir die doeltreffende opleiding van Christelike dienswerkers en derhalwe geformuleer behoort te word.

Die toenemende behoefté aan gesonde gereformeerde-teologiese en bedieningsgerigte voorgraadse opleiding van Christelike dienswerkers rig 'n interessante en nuwe uitdaging aan die departemente Praktiese Teologie aan Teologie-fakulteite in Suid-Afrika en wêreldwyd.

Die eerste doelwit van hierdie studie was om vas te stel watter moontlike Skriftuurlike perspektiewe daar is op die intra- en interpersoonlike ontwikkeling van die gelowige. Die basis-teoretiese perspektiewe het aangetoon dat daar 'n duidelike verband asook interafhanklikheid bestaan tussen die ontwikkeling van emotiewe en spirituele vaardighede. Beide vorm 'n integrale deel van die gelowige se groeiproses tot spirituele en geloofsvolwassenheid.

Die tweede doelwit was om bydraes van ander relevante dissiplines te ondersoek. Volgens die meta-teoretiese perspektief word emotiewe opleiding as toenemend belangrik beskou. Dissiplines soos Sosiologie, Psigologie, Psigoneurologie en Maatskaplike Werk bied interessante perspektiewe op die intra- en interpersoonlike ontwikkeling van die individu. Hierdie kennis sal verreken moet word in die saamstel van 'n wetenskaplik verantwoordbare opleidingsprogram vir die opleiding van Christelike dienswerkers.

Empiriese navorsing het duidelik aangetoon dat 'n behoefté bestaan aan bedieningsgerigte voorgraadse opleiding van Christelike dienswerkers, wat 'n module in die ontwikkeling van intra- en interpersoonlike vaardighede insluit.

Die derde doelwit is bereik deur die integrering van die basis- en meta-teoretiese perspektiewe en die neerlē van riglyne vir die nuwe praktyk. Navorsing het toepaslike leerstof vanuit genoemde dissiplines Skriftuurlik geëvalueer en geïntegreer tot riglyne vir nuwe teopsigo-sosiale opleidingsmateriaal vir die voorgraadse opleiding van Christelike dienswerkers.

Mimie van der Merwe

2005

ABSTRACT

The aim of this study is to indicate the necessity for training Christian workers and to formulate suitable criteria for undergraduate study. The central theoretical argument is that criteria regarding the effective training of Christian workers are lacking and should therefore be formulated.

An increasing demand for healthy reformed-theological and ministry oriented undergraduate training of Christian workers, calls for an interesting and new challenge for the departments of Practical Theology at Theological Faculties in South Africa and worldwide.

The first aim of this study was to determine which possible Scriptural perspectives exist on the intra- and interpersonal development of the believer. The basis-theoretical perspective showed a distinct relationship and interdependency between the development of emotive and spiritual skills. Both form an integral part of the believer's process of growth towards spiritual maturity and maturity of faith.

The second aim was to examine the contributions of other relevant disciplines. Regarding the meta-theoretical perspective, emotive training is considered increasingly important. Disciplines such as Sociology, Psychology, Psycho Neurology and Social Work contributes interesting perspectives on the intra- and interpersonal development of the individual. This knowledge has to be taken into account when a scientifically answerable training course for Christian workers is to be developed.

Empirical research clearly showed the need for ministry oriented undergraduate training of Christian workers, which should include the development of intra- and interpersonal skills.

The third goal was reached by integrating the basis- and meta-theoretical perspectives, and by laying down guidelines for this new field of practice. The researcher evaluated relevant study material of the above-mentioned disciplines and integrated the information into criteria for a new theopsychosocial study course for undergraduate training of Christian workers.

Mimie van der Merwe
2005

DIE INTRA- EN INTERPERSOONLIKE ONTWIKKELING EN OPLEIDING VAN DIE CHRISTELIKE DIENSWERKER (‘N PRAKTIESTEOLOGIESE STUDIE)

SLEUTELWOORDE

Intra- en interpersoonlike ontwikkeling

Christelike dienswerker

KEY WORDS

Intra- and interpersonal development

Christian service worker

WOORDVERKLARING

Intra- persoonlike ontwikkeling:

Ontwikkeling van verantwoordelike selfbestuur en positiewe persoonlikheidsfunksionering.

Interpersoonlike ontwikkeling:

Ontwikkeling van emosionele intimiteit en kommunikatiewe verhoudingsvaardighede.

Intra- en interpersoonlike vaardighede

Daar word dikwels in die literatuur na intra- en interpersoonlike vaardighede verwys as belangrike vaardighede of fasette van emosionele intelligensie.

Opleiding in intra- en interpersoonlike vaardighede:

Opleiding in die ontwikkeling van intra- en interpersoonlike vaardighede (emotiewe vaardighede) verskil van kognitiewe opleiding daarin dat die resultate nie afhang van memorisering alleen nie, maar ook van

die praktiese toepassing, belewing en internalisering daarvan. Dit is 'n tydsamer proses as kognitiewe opleiding, wat begin by intra-persoonlike ontwikkeling as basis vir die groei en ontwikkeling van interpersoonlike vaardighede. Dit sluit deurlopende terugvoer en evaluering in.

Christelike dienswerker:

Vir die doel van hierdie verhandeling sluit dit die ampte van ouderling, diaken en amp van die gelowige in - elke vrywillige werkrag wat die een of ander vorm van diakonia (diens) lewer binne gemeenteverband.

Geloofsontwikkeling:

Ontwikkeling van die geestesfunksies van die mens tot geloofsvolwassenheid. In hierdie studie val die klem primêr op die psigiese intra- en interpersoonlike ontwikkeling van die Christelike dienswerker, aanvullend tot bestaande en voortgaande geloofsontwikkeling.

Pastorale sorg / Pastorale hulpverlening:

Vir die doel van hierdie verhandeling sluit dit al die vlakke van pastorale sorg in - al die handelinge vanuit die Christelike dienswerker se heelhartige besorgdheid oor elkeen van die kudde wat aan hom/haar toevertrou is.

INHOUDSOPGawe

Bladsy

HOOFSTUK 1 DIE INTRA- EN INTERPERSOONLIKE ONTWIKKELING EN OPLEIDING VAN DIE CHRISTELIKE DIENSWERKER

1.1 INLEIDING.....	1
1.2 ORIËNTERING EN PROBLEEMSTELLING.....	1
1.2.1 ORIËNTERING	
1.2.1.1 NEGATIEWE INVLOED OP LIDMATE.....	1
1.2.1.2 FOKUS OP VRYWILLIGE WERKKRAGTE.....	1
1.2.1.3 ONDERLINGE PASTORALE SORG.....	1
1.2.1.4 HOË EISE AAN DIE CHRISTELIKE DIENSWERKER.....	2
1.2.1.6 OPLEIDING EN DIE KONINKRYK VAN GOD.....	2
1.2.2 PROBLEEMSTELLING	
1.2.2.1 ONVOLDOENDE WETENSKAPLIKE NAVORSING OOR DIENSWERKER AS PERSOON.....	3
1.2.2.2 EMOSIONELE ONTWRIGTING.....	3
1.2.2.3 LEEMTE IN TOERUSTING BINNE GEMEENTES.....	3
1.2.2.4 LEEMTE IN AKADEMIESE OPLEIDING.....	4
1.2.2.5 REGISTRASIE VAN CHRISTELIKE DIENSWERKERS.....	5
1.2.2.6 ONWILLIG OM TE VERANDER.....	5
1.2.2.7 INTRA- EN INTERPERSOONLIKE VORMING.....	5
1.2.2.8 INTERDISSIPLINÆRE DIALOOG.....	6
1.2.2.9 OPLEIDING EN INDIENSNEMING.....	6
1.2.2.10 UITKOMSTE STRYDIG MET CHRISTELIK-REFORMATORIESE WAARDES.....	7
1.2.2.11 PARADIGMAVERSKUIWING IN NAVORSING.....	7
1.2.3 NAVORSINGSVRAAG.....	8
1.3 DOELSTELLINGS EN DOELWITTE	
1.3.1 DOELSTELLING.....	8
1.3.2 DOELWITTE.....	8

1.4	SENTRALE TEORETIESE ARGUMENT.....	9
1.5	METODE.....	9
1.6	HOOFTUKINDELING.....	11

**HOOFSTUK 2 DIE BASISTEORETIESE PERSPEKTIEWE OP INTRA- EN INTERPERSONONLIKE
ONTWIKKELING EN OPLEIDING VAN DIE CHRISTELIKE DIENSWERKER**

2.1	INLEIDING	
2.1.1	BASISTEORETIESE PERSPEKTIEWE OP DIE OPLEIDING VAN CHRISTELIKE DIENSWERKERS.....	12
2.1.2	'N STRATEGIESE ONDERSOEK.....	14
2.2	DOELSTELLINGS	
2.2.1	TOERUSTING VIR DIENSLEWERENDE LIDMATE.....	16
2.2.2	TOEPASLIKE OPLEIDING.....	17
2.2.3	DEELNEMENDE BESTUURSTYL.....	17
2.3	SKRIFPERSPEKTIEWE OP PSIGIESE (INTRA- EN INTERPERSONONLIKE) EN GELOOFSVOLWASSENHEID	
2.3.1	GROEI BINNE NETWERK VAN VERHOUDINGE.....	18
2.3.2	ONTWIKKELING EN GROEI VAN DIE GEMEENTE AS GELOOFGESIN.....	19
2.3.3	GROEIPROSES TOT VOLWASSENHEID.....	20
2.3.4	REFORMATORIESE SPIRITUALITEIT EN VOLWASSENHEID.....	21
2.3.5	SKRIFPERSPEKTIEWE OP DIE INNERLIKE MENS	
2.3.5.1	Pastorale antropologie en psigologie.....	24
2.3.5.2	Innerlike ervaringsveld van die psige.....	25
2.3.5.3	Theologiee begrippe met psigiese dimensies.....	26
2.3.6	VERHOUDING TUSSEN EMOSIES, PSIGIESE- EN GELOOFSVOLWASSENHEID	
2.3.6.1	Emosies as sielskomponent.....	28
2.3.6.2	Verwantskap tussen emosies en Christelike deugde.....	32
2.3.6.3	Emosies gee uitdrukking aan die individu se geloofstaat.....	35
2.3.6.4	Emosies en godsdienservaring.....	36
2.3.6.5	Godsdienstige houdings teenoor emosie.....	36
2.3.6.6	Die waarde van emosie vir die Christelike dienswerker.....	37
2.3.6.7	Emosies en die vrug van die Gees.....	38
2.3.6.8	Emosies en die wysheid van God.....	39

2.3.7	VERHOUING TUSSEN DENKE, PSIGIESE EN GELOOFSVOLWASSENHEID.....	39
2.3.8	VERHOUING TUSSEN WIL, PSIGIESE EN GELOOFSVOLWASSENHEID.....	40
2.3.9	SPIRITUELE ONTWIKKELING VAN DIE PSIGE.....	42
2.3.10	WAARDIGE AMBASSADEURS VIR CHRISTUS.....	44
 2.4	VERNUWING DEUR INTRA- EN INTERPERSONLIKE ONTWIKKELING	
2.4.1	NUWE INGESTELDHEID EN GESINDHEID.....	45
2.4.2	'N NUWE BALANS.....	46
 2.5	KO/ΝΟΙΑ AS KANAAL TOT GEESTELIKE EN EMOSIONELE WELSYN	
2.5.1	GROEI BINNE KORPORATIEWE VERBAND.....	47
2.5.2	KLEINGROEPBEDIENING AKTIVEER GROEI.....	50
2.5.3	KLEINGROEP-METAFORE.....	54
2.5.4	KONKRETISERING VAN DIE CHRISTELIKE AGAPÉ.....	55
 2.6	SPIRITUEEL EN PSIGOLOGIES GESOND	
2.6.1	DIE IMPAK VAN SPIRITUALITEIT OP PSIGOLOGIE.....	57
2.6.2	'N GODDELIKE BALANS.....	58
2.6.3	MENSLIKE MENTOR EN GODDELIKE RAADSMAN.....	58
 2.7	DIE WAARDE VAN EMOSIONELE INTELLIGENSIE VIR DIE KERK	
2.7.1	IDEALE GEMEENSKAP VIR ONTWIKKELING VAN EMOSIONELE INTELLIGENSIE.....	60
2.7.2	ONTWIKKELING EN OPLEIDING VAN KERKLIDMATE.....	60
2.7.3	'N VISIONËRE BENADERING TOT HELING EN GENESING VAN DIE KERK.....	61
 2.8	DIE CHRISTELIKE DIENSWERKER SE BYDRAE TOT 'N EMOSIONEEL INTELLIGENTE GEMEENTE	
2.8.1	'N EMOSIONEEL INTELLIGENTE ROLMODEL.....	63
2.8.2	'N EMOSIONEEL INTELLIGENTE GEMEENTE.....	64
 2.9	VOORLOPIGE GEVOLGTREKKINGS MET BETrekking tot DIE BASISTEORETIESE PERSPEKTIEWE.....	66

HOOFSTUK 3 META-TEORETIESE PERSPEKTIEWE OP EMOSIES EN DIE INVLOED VAN BREINKRINGLOPE OP DIE KOGNITIEWE EN EMOTIEWE BELEWENIS-PROSESSE VAN DIE MENS

3.1 INLEIDING.....	68
3.2 DOELSTELLINGS VAN LITERATUURSTUDIE.....	69
3.3 PSIGONEUROLOGIE VERHELDER BEGRIP VAN EMOSIE.....	69
3.3.1 'N VERSKEIDENHEID TEORIEË.....	70
3.3.2 FUNKSIONELE STELSELS VAN DIE BREIN.....	71
3.3.3 AFFEKTIWE NEURALE BREINKRINGLOPE EN -PROSESSE.....	71
3.3.4 EMOTIEWE BREINBOODSKAPPE VIA 'N ELEKTRIESE TRANSMISSIONSISTEEM..	74
3.3.5 EMOSIONELE EN / OF RASIONELE BREIN.....	74
3.3.6 EFFEKKVAN STRESBELEWING OP DIE NEURALE KRINGLOOP.....	77
3.3.7 DIE BREIN AS GODEGEGWE SUKSESMEGANISME	
3.3.7.1 Drie vlakke van funksionering.....	78
3.3.7.2 Neurale hoofweg tot emosionele bestuur.....	78
3.4 EMOSIE VERHOOG LEWENSIN EN LEWENSTYL	
3.4.1 UITEENLOPENDE VERWYSINGSRAAMWERKE.....	80
3.4.2 DIEPSTE BELEWENISSE VAN DIE PSIGE EN DIE GEES	
3.4.2.1 Definiëring van emosie.....	82
3.4.2.2 'n Kragtige bron van menslike energie.....	84
3.4.2.3 Funksionele waarde van emosie.....	85
i) Emosies funksioneer informatief.....	85
ii) Waarde van emosies vir interpersoonlike verhoudinge.....	87
3.4.2.4 Verband tussen gevoels- en wilslewe van die individu.....	89
3.4.2.5 Emosies en die hart.....	90
3.4.2.6 Gevoelsperspektiewe en emosionele intelligensie	
i) Interverwantskap tussen emosie en intelligensie.....	92
ii) Emosionele ontwikkeling dien as voertuig van intra-en interpersoonlike ontwikkeling.....	93
iii) Emosionele geletterdheid.....	96
iv) Emosionele vernuwing.....	96
v) Emosionele fiksheid.....	98

3.5 DINAMIESE WISSELWERKING TUSSEN KOGNITIEWE EN AFFEKTIEWE KOMPONENTE VAN EMOSIONELE INTELLIGENSIE	
3.5.1 PSICOLOGIESE NAVORSING OOR EMOSIE.....	99
3.5.2 KOGNISIE VERSUS EMOSIE.....	100
3.5.3 EMOSIE AS INTERAKSIONELE SISTEEM.....	103
3.5.4 'N VERBINTENIS TUSSEN HART EN VERSTAND.....	103
3.5.5 STAPPE IN ERVARING VAN EMOSIE.....	104
3.5.6 KOGNITIEWE BELEWENISPRESSESSE.....	105
3.5.7 KONSTRUKTIWITEIT VAN VOORBEWUSTE EN BEWUSTE DENKE.....	106
3.5.8 GAAN DENKE EMOSIE VOORAF?.....	106
3.5.9 NEUROLOGIESE SUBSTRATE EN ONTWIKKELING VAN EMOSIONELE INTELLIGENSIE.....	108
3.6 VOORLOPIGE GEVOLGTREKKINGS MET BETrekking tot die META-TEORETIESE PERSPEKtIEWE	109

HOOFSTUK 4 PROSESONTWIKKELING VAN INTRA- EN INTERPERSOONLIKE GROEI VAN DIE CHRISTELIKE DIENSWERKER

4.1 INLEIDING.....	112
4.2 DOELSTELLINGS.....	112
4.3 DIE ONTWIKKELINGSPROSES VAN INTRA-PERSOONLIKE GROEI	
4.3.1 SELFBEWUSSYN.....	114
4.3.2 SELFINSIG.....	117
4.3.3 SELFREFLEKSIE.....	119
4.3.4 INTERNE SELFBESTUUR	
4.3.4.1 Verantwoordelike bestuur van emosies.....	120
4.3.4.2 Innerlike impulsbeheer.....	123
4.3.4.3 Innerlike lokus van beheer.....	124
4.3.4.4 Inspannende selfbeheersing.....	124
4.3.4.5 'n Noodsaaklike lewenstrategie.....	125
4.3.4.6 Bestuur van emosionele stres.....	126
4.3.5 SELFAGTING.....	129
4.3.6 SELFHANDHAWING.....	131
4.3.7 SELFMOTIVERING	
4.3.7.1 Bronne van motivering.....	132

4.3.7.2	Motiverende krag van wilskeuses en besluite.....	133
4.3.7.3	Doelwitbeplanning.....	135
4.3.7.4	Optimisme.....	136
4.3.7.5	Probleemoplossing.....	137
4.3.7.6	Standvastigheid.....	138
4.3.8	SEFAKTUALISERING	
4.3.8.1	In Sentrale motiverende krag.....	138
4.3.8.2	Aanpasbaarheid en plooibaarheid.....	140
4.3.8.3	Onafhanklikheid.....	141
4.3.8.4	Emosionele aanspreklikheid.....	142
4.3.9	VOLWASSE SPIRITUALITEIT	
4.3.9.1	Spirituele praktyke en ervaringe.....	142
4.3.9.2	Spirituele intelligensie.....	143
4.4	SELFBEMEESTERING EN TOEKOMSTIGE KURRIKULERING	145
4.5	PROSESONTWIKKELING VAN INTERPERSOONLIKE GROEI VAN DIE CHRISTELIKE DIENSWERKER	
4.5.1	INLEIDING	147
4.5.2	ONTWIKKELING VAN 'N ANDER-BEWUSSYN	147
4.5.3	ONTWIKKELING VAN MENSVAARDIGHDE	148
4.5.4	SOSIALE EN / OF INTERPERSOONLIKE VERHOUDINGE	
4.5.4.1	Die fokuspunt van sosiale intelligensie.....	150
4.5.4.2	Oplossing vir sosiale probleme.....	151
4.5.4.3	Bevorder pro-sosiale gedrag.....	152
4.5.4.4	Sosiale verantwoordelikheid.....	153
4.5.5	ONTWIKKELING VAN EMPATIE	154
4.5.6	ONTWIKKELING VAN GROEPSVAARDIGHDE	
4.5.6.1	Groepsvaardighede bevorder spanverhoudinge.....	156
4.5.6.2	Emosies beïnvloed groepsgedrag.....	157
4.5.6.3	Emosioneel intelligente groepsfunksionering.....	157
4.5.6.4	Impak van groepsvaardighede op spanprestasie.....	159
4.5.6.5	Spiritualiteit word bevorder in kleingroepe.....	159
4.5.6.6	Eksterne emosioneel intelligente verhoudinge.....	160
4.5.7	EMOSIONELE INTIMITEIT	160
4.5.8	EMOSIONELE LEWENSVERVULLING EN -GELUK	
4.5.8.1	Positiewe emosionele funksionering bied lewensvervulling.....	161
4.5.8.2	Parameters vir subjektiewe wel-wees.....	162
4.5.8.3	Effektiewe modelleer-verhouding in die moderne samelewing.....	163
4.5.8.4	Gevorderde emosionele intelligensie.....	164

4.6	DIE PSIGIES VOLWASSE CHRISTELIKE DIENSWERKER	
4.6.1	INTRA- EN INTERPERSONLIKE VAARDIGHEDE.....	166
4.6.2	INTRA- EN INTERPERSONLIKE EIENSKAPPE.....	167
4.6.3	SAMEVATTING VAN TERMINOLOGIE.....	168
4.7	VOORLOPIGE GEVOLGTREKKINGS MET BETREKKING TOT DIE META-TEORETIESE PERSPEKTIEWE.....	168

HOOFSTUK 5 EMPIRIESE NAVORSING OOR DIE ONTWIKKELING EN OPLEIDING VAN DIE CHRISTELIKE DIENSWERKER IN INTRA- EN INTERPERSONLIKE VAARDIGHEDЕ

5.1	INLEIDING.....	170
5.2	DOELWITTE.....	171
5.3	METODE	
5.3.1	OPLEIDING DEUR DEELWETENSKAPPE.....	172
5.3.2	GEVOLGTREKKINGS VAN ONDERSOEK IN DEELWETENSKAPPE.....	176
5.3.3	DATA-ANALISE VAN VRAEYSTE EN ONDERHOUDE	
5.3.3.1	Gestruktureerde onderhoude met dertien leraars van gereformeerde kerke	
i)	Metode gevolg.....	177
ii)	Gevolgtrekkings.....	179
5.3.3.2	Gestruktureerde onderhoude met vyf fakulteitslede van teologie-fakulteite in Suid-Afrika	
i)	Metode gevolg.....	179
ii)	Gevolgtrekkings.....	181
5.3.3.3	Vraelyste aan voorgraadse studente in Christelike dienswerk oor die belangrikheid van intra- en interpersoonlike toerusting en -vaardighede van die Christelike dienswerker	
i)	Metode gevolg.....	182
ii)	Intra- en interpersoonlike toerusting van die Christelike dienswerker.....	183
iii)	Data-analise en evaluering van intra- en interpersoonlike toerusting van die Christelike dienswerker.....	184
iv)	Vaardige hantering van interpersoonlike probleme.....	186

v)	Data-analise en evaluering van vaardige hantering van interpersoonlike probleme.....	187
vi)	Voorkoming van sekondêre trauma.....	189
vii)	Data-analise en evaluering van voorkoming van sekondêre trauma....	189
5.3.3.4	Vraelyste aan Christelike dienswerkers in gemeentes oor die belangrikheid van intra- en interpersoonlike toerusting van die Christelike dienswerker	
i)	Metode gevolg.....	190
ii)	Intra- en interpersoonlike toerusting van die Christelike dienswerker..	191
iii)	Data-analise en evaluering van die intra- en interpersoonlike toerusting van die Christelike dienswerker.....	192
iv)	Vaardige hantering van interpersoonlike probleme.....	195
v)	Data-analise en evaluering van vaardige hantering van interpersoonlike probleme.....	195
vi)	Voorkoming van sekondêre trauma.....	197
vii)	Data-analise van voorkoming van sekondêre trauma.....	198
5.3.3.5	Vraelyste aan predikante van verskillende gereformeerde gemeentes oor die belangrikheid van intra- en interpersoonlike toerusting en vaardighede van die Christelike dienswerker	
i)	Metode gevolg.....	198
ii)	Intra- en interpersoonlike toerusting van die Christelike dienswerker..	199
iii)	Data-analise en evaluering van intra- en interpersoonlike toerusting van die Christelike dienswerker.....	200
iv)	Vaardige hantering van interpersoonlike probleme.....	202
v)	Data-analise en evaluering van vaardige hantering van interpersoonlike probleme.....	203
vi)	Voorkoming van sekondêre trauma.....	204
vii)	Data-analise en evaluering van voorkoming van sekondêre trauma....	204
5.3.3.6	Korrelering van response deur respondentegroepe	
i)	Intra- en interpersoonlike toerusting van die Christelike dienswerker..	205
ii)	Vaardige hantering van interpersoonlike probleme.....	207
iii)	Voorkoming van sekondêre trauma.....	208
5.3.3.7	Vraelyste aan voorgaadse studente in Christelike dienswerk oor persoonlike evaluering van eie intra- en interpersoonlike ontwikkeling	
i)	Metode gevolg.....	209
ii)	Persoonlike evaluering van intra-persoonlike ontwikkeling.....	210

iii) Data-analise van respondentie groep se evaluering van eie intra-persoonlike ontwikkeling.....	211
iv) Persoonlike evaluering van interpersoonlike ontwikkeling.....	212
v) Data-analise van evaluering van eie inter-persoonlike ontwikkeling....	212
 5.3.3.8 Onderhoude met fakulteitslede van die Teologiese Fakulteit van Noordwes-Universiteit : Potchefstroomkampus oor voorgraadse opleiding van Christelike dienswerkers.....	213
 5.4 VOORLOPIGE GEVOLGTREKKINGS MET BETREKKING TOT DIE PRAKTYK-TEORETIESE PERSPEKTIEWE.....	213

HOOFSTUK 6 PRAKTYK-TEORETIESE RIGLYNE VIR PASTORAALGERIGTE KURRIKULERING EN OPLEIDING VAN CHRISTELIKE DIENSWERKERS IN INTRA- EN INTERPERSOONLIKE ONTWIKKELING

 6.1 INLEIDING	
6.1.1 'N GESKIKTE NAVORSINGSMODEL.....	215
6.1.2 'N PASTORAAL-GERIGTE KURRIKULUM VIR CHRISTELIKE DIENSWERKERS ..	215
 6.2 PRAKTYK-TEORETIESE RIGLYNE VIR 'N NUWE OPLEIDINGSPROGRAM VIR CHRISTELIKE DIENSWERKERS	
6.2.1 INTEGRERING VAN TOEPASLIKE VAKGEBIEDE	216
6.2.2 NUWE TEORIEVORMING VIR DIE OPLEIDING VAN CHRISTELIKE DIENSWERKERS IN INTRA- EN INTERPERSOONLIKE ONTWIKKELING	
6.2.2.1 Enkele riglyne vir 'n module in intra- en interpersoonlike ontwikkeling.....	218
6.2.2.2 Opleiding in verantwoordelike innerlike selfbestuur.....	220
6.2.2.3 Die bestuur van negatiewe emosies.....	223
6.2.2.4 Opleiding in intra- en interpersoonlike toerusting van die Christelike dienswerker.....	224
6.2.2.5 Opleiding in die effektiewe hantering van interpersoonlike probleme.....	224
6.2.2.6 Opleiding in die voorkoming van sekondêre trauma.....	226
6.2.3 VOORGESTELDE OPLEIDINGSPROGRAMME VIR VOORGRAADSE STUDENTE IN CHRISTELIKE DIENSWERK	
6.2.3.1 Alternatiewe opleidingsprogramme.....	226
6.2.3.2 Goedgekeurde opleidingsprogram 1.....	227
6.2.3.3 Voorgestelde opleidingsprogram 2.....	228
6.2.3.4 Module uitkomste van die voorgestelde opleidingsprogram 2 vir voorgraadse opleiding van Christelike dienswerkers.....	229

6.3 SAMEVATTING.....	237
6.4 RIGLYNE VIR VERDERE OPLEIDING.....	237

HOOFSTUK 7 FINALE SAMEVATTING EN RIGLYNE VIR VERDERE NAVORSING

7.1 FINALE SAMEVATTING.....	239
7.2 RIGLYNE VIR VERDERE NAVORSING.....	240
7.3 SLOT.....	241

BIBLIOGRAFIE.....	242
-------------------	-----

FIGURE

FIGUUR 1	Zerfass se model.....	14
FIGUUR 2	Die emosioneel intelligente gemeente.....	65
FIGUUR 3	Laterale snit van die brein.....	72
FIGUUR 4	Proses van intra- en interpersoonlike ontwikkeling.....	113
FIGUUR 5	Gevorderde emosionele intelligensie.....	165
FIGUUR 6	Voorgestelde teopsigo-sosiale model vir opleidingsmateriaal.....	217
FIGUUR 7	Riglyne vir opleiding in intra- en interpersoonlike intelligensie.....	220
FIGUUR 8	Sewe stappe tot aanvang van verantwoordelike innerlike selfbestuur.....	222
FIGUUR 9	Bestuur van negatiewe emosies.....	223
FIGUUR 10	Alternatiewe opleidingsprogramme vir voograadse opleiding.....	227

GRAFIEKE

GRAFIK 1	Waardetoekenning deur studente in Christelike dienswerk aan fasette van opleiding in intra- en interpersoonlike vaardighede.....	183
GRAFIK 2	Waardetoekenning deur studente in Christelike dienswerk aan vaardige hantering van interpersoonlike probleme.....	186
GRAFIK 3	Waardetoekenning deur studente aan voorkoming van medelye-moegheid, uitbranding en depressie.....	189
GRAFIK 4	Waardetoekenning deur Christelike dienswerkers aan fasette van opleiding in intra- en interpersoonlike vaardighede.....	191
GRAFIK 5	Waardetoekenning deur Christelike dienswerkers aan vaardige hantering van interpersoonlike probleme.....	195
GRAFIK 6	Waardetoekenning deur Christelike dienswerkers aan die voorkoming van medelye-moegheid, uitbranding en depressie.....	197
GRAFIK 7	Waardetoekenning deur predikante aan fasette van opleiding van Christelike dienswerkers aan intra- en interpersoonlike vaardighede.....	199
GRAFIK 8	Waardetoekenning deur predikante aan vaardige hantering van interpersoonlike probleme.....	202
GRAFIK 9	Waarde toekenning deur predikante aan die voorkoming van medelye-moegheid, uitbranding en depressie.....	204
GRAFIK 10	Evaluering van eie intra-persoonlike ontwikkeling deur studente in Christelike dienswerk.....	210
GRAFIK 11	Evaluering van eie interpersoonlike ontwikkeling deur studente in Christelike dienswerk.....	212

TABELLE

TABEL 1	Opdrag tot innerlike bestuur.....	31
TABEL 2	'n Vergelykende tabel van waarde, soos toegeken aan intra- en interpersoonlike toerusting van die Christelike dienswerker.....	206
TABEL 3	'n Vergelykende tabel van waarde, soos toegeken aan vaardige hantering van interpersoonlike probleme (A).....	208
TABEL 4	'n Vergelykende tabel van waarde, soos toegeken aan voorkoming van sekondêre trauma.....	209
TABEL 5	'n Vergelykende tabel van waarde, soos toegeken aan vaardige hantering van interpersoonlike probleme (B).....	225
TABEL 6	Goedgekeurde kurrikulum vir jaar 3 en 4. Opleidingsprogram 1 vir BTh in. Pastorale berading.....	228
TABEL 7	Kurrikulum vir voorgestelde Opleidingsprogram 2...Oorbruggingskursus tot Honneurs in Teologie.....	229

BYLAES

BYLAAG A	Skrywe aan verteenwoordigers van teologiese-fakulteite.....	262
BYLAAG B	Vraelys aan verteenwoordigers van teologiese-fakulteite.....	263
BYLAAG C	Vraelys A aan predikante.....	266
BYLAAG D	Vraelys B aan predikante.....	268
BYLAAG E	Vraelys aan voorgraadse studente in Christelike dienswerk.....	270
BYLAAG F	Vraelys aan Christelike dienswerkers in gemeentes.....	272
BYLAAG G	Evaluering van eie intra- en interpersoonlike ontwikkeling.....	274
BYLAAG H	Registrasievereistes van die Suid-Afrikaanse Assosiasie vir Pastorale Werkers.....	275

HOOFSTUK 1 DIE INTRA- EN INTERPERSOONLIKE ONTWIKKELING EN OPLEIDING VAN DIE CHRISTELIKE DIENSWERKER: 'N PRAKTIESTEOLOGIESE STUDIE

1.1 INLEIDING

Die studie word aangebied by wyse van 'n basis-, metateoretiese en empiriese ondersoek ten einde riglyne vir 'n nuwe praktykteorie voor te stel vir die ontwikkeling en opleiding van Christelike dienswerkers in intra- en interpersoonlike vaardighede.

1.2 ORIËNTERING EN PROBLEEMSTELLING

1.2.1 ORIËNTERING

1.2.1.1 NEGATIEWE INVLOED OP LIDMATE

'n Gemeente is 'n organisme wat voortdurend deur sy omgewing beïnvloed word. Wat in die plaaslike omgewing, in die land en in die wêreld gebeur, het 'n invloed op die lidmate in die kerk (Hendriks, 1992:138). As lidmaat en mede-gelowige is die Christelike dienswerker in die gemeente deurentyd op hoogte van die negatiewe en ontwrigtende impak van omgewingsinvloede op gemeentelede.

1.2.1.2 FOKUS OP VRYWILLIGE WERKKRAGTE

Steinborn (1987:14), Fenhagen (vgl. Patton, 1993:88), Berkley (1994:203) en Mittelberg (2000:152-178) bepleit delegering van pastorale sorg aan vrywillige werkkragte, terwyl Venter (1996:24) van mening is dat die gemeente wat sy diensknegte verloor, sy roeping verloor. Vorster (1996:124, 125) is oortuig daarvan dat dienswerk van gelowiges in die nuwe postmodernistiese era meer beklemtoon gaan word en dat ingrypende vermuwing in die diakonaat in wording is. Hy beveel aan dat bedieningspatrone voortdurend ondersoek en op grond van Bybelse beginsels aangepas moet word.

1.2.1.3 ONDERLINGE PASTORALE SORG

Volgens Thesnaar (2001:167) is die kerk geroep om sy narratiewe taak van liefde en diens uit te voer binne die konteks waarin die kerk werksaam is. Die gemeente wat opgebou en opgelei word om mekaar herderlik en versorgend lief te hê, gee wêreldwyd sigbaar gestalte aan Jesus Christus se opdrag in Johannes 13:34, 35 (Hartin et al., 1991:150). Dit is 'n noodsaaklike voorvereiste vir die universele gerigtheid van Christelike sorg wat inklusief is en helend wil inwerk op die ganse gemeenskap, wêreld en skepping (Louw, 1997:11).

Hierdie priesterlike dimensie van pastorale sorg verg goed voorbereide en toegeruste Christelike dienswerkers. Gesonde interpersoonlike verhoudinge in die gemeente is 'n voorwaarde vir effektiewe wedersydse pastorale versorging asook vir hul getuienisstaak in die wêreld: *Churches must be educated in healthy relationships; if they are not, the larger community suffers* (Chandler, 2001:557).

1.2.1.4 HOË EISE AAN DIE CHRISTELIKE DIENSWERKER

Die Christelike dienswerker is individueel en in groepsverband (Berkley, 1994:247-262) op grondvlak betrokke by die geestelike en psigiese welstand van lidmate. Die totale mens is die skopus van pastorale versorging (Kingma, 2000:30). Om die hartklop van die barmhartige God langs hierdie weg deurentyd tasbaar te bedien (Nel, 1994:232) stel hoë eise aan die intra- en interpersoonlike vermoëns van die Christelike dienswerker. Hierdie werkers gee baie van hulleself en raak soms fisiek en emosioneel uitgeput (Meyer et al., 1998:87).

Om dit te voorkom vereis relevante opleiding, onder andere in emosionele intelligensie. Volgens Weisinger (1998:vii) is opleiding in emosionele intelligensie waardevol vir beide intra- en interpersoonlike ontwikkeling: *Emotional intelligence is used both intrapersonally (helping yourself) and interpersonally (helping others)*.

Christelike dienswerkers is tydens pastorale sorg dikwels ook betrokke by informele pastorale berading. Hulle sal dus, net soos die pastorale berader, basiese kennis en insig moet bekom rakende die prosedure van pastorale beraad via die proses van waarneming, empatie, kommunikasievaardighede en luistertegnieke (Thesnaar, 2001:133). Elke faset van die proses van pastorale berading vereis ontwikkelde intra- en interpersoonlike vaardighede.

1.2.1.5 OPLEIDING EN DIE KONINKRYK VAN GOD

Aangesien die kerk en sy teoretiese opleiding nie 'n doel op sigself is nie, maar in diens staan van die weselike roeping om God se koninkryk in die wêreld te laat kom (Dreyer, 2003:92) kan funksionele opleiding van Christelike dienswerkers in die lig van Matteus 25:34-40 'n positiewe bydrae lewer in belang van die komende koninkryk van God.

1.2.2 PROBLEEMSTELLING

Indien die intra- en interpersoonlike ontwikkeling en opleiding van die Christelike dienswerker beoordeel moet word, kan die probleemstelling soos volg daar uitsien:

1.2.2.1 ONVOLDOENDE WETENSKAPLIKE NAVORSING OOR DIE DIENSWERKER AS PERSOON

Saam met Venter (1996:8) is navorsing van mening dat daar nog nie genoegsaam wetenskaplike navorsing oor die konkrete situasie waarbinne diakonia in die sigbare kerk vandag plaasvind, gedoen is nie. Navorsing oor die persoonlike en interpersoonlike vaardighede van die Christelike dienswerker toon bepaalde leemtes.

Belangrike ontwikkeling vind plaas op die terrein van die praktiese teologie, daarin dat dit nie meer uitsluitlik toegespits is op die pastor en sy verantwoordelikhede nie (Heyns & Pieterse, 1998:94), maar dat die handeling in diens van die evangelie van alle gelowiges ondersoek word.

1.2.2.2 EMOSIONELE ONTWRIGHTING

In die handeling van onderlinge pastorale sorg word nie slegs die Christelike geloof oorgedra en opgebou nie (Heyns & Pieterse, 1998:49), maar daar ook emosionele pyn, verhoudingsproblematiek en 'n wye spektrum krisisse en trauma word hanteer.

Charles Figley (1995) se basiese uitgangspunt in sy boek *Compassion Fatigue* lui: *There is a cost to caring* (vgl. Coetzer, 2005:1). Coetzer (2005:14-15, 18) behandel verskeie gevaartekens wat dui op medelye-moegheid en waarsku dat Christene wat 'n besondere passie en empatie vir hul medemens ervaar, die risiko loop om met medelye-moegheid te kampe te kry.

Intens emosionele werk eis 'n reuse tol wat vir menige hulpverleners al geleei het tot een of ander vorm van uitbranding. Woest (2005:11) beskryf uitbranding van die menslike persoonlikheid as 'n toestand van totale energieverlies. Hy waarsku teen die voortdurend intense aanspraak wat gemaak word op die fisiologiese, intellektuele, emosionele en geestelike energie van persone in roepingsrolle. Hierby sluit Joubert (2005:7) aan met sy stelling dat 80% geestelike leiers uitbranding in die een of ander vorm ken.

Die Christelike dienswerker wat ontbreek aan die nodige intra- en interpersoonlike toerusting en ontwikkeling kan self hierdeur emosioneel ontwrig word. Cheng (2001:126) is 'n sterk voorstander van gesonde dienswerkers. Hy beveel aan: *We should be pro-active in 'creating' healthy workers for the Lord's vineyard.*

1.2.2.3 LEEMTE IN TOERUSTING BINNE GEMEENTES

Opleiding in evangelisasie en die ontdekking van motiverende gawes vind vandag in bykans alle gemeentes plaas. Gesaghebbende literatuur oor elke terrein van pastorale sorg, kinder-, jeug-, huwelik-, gesin- en bejaardesorg, is vryelik beskikbaar. Opleiding in

geestelike groei en geloofsontwikkeling vind in baie gemeentes plaas deur die Woord- en kleingroepbediening. Die leemte in toerusting van Christelike dienswerkers word geïdentifiseer op die terrein van Skrifgefundeerde intra-psigiese ontwikkeling en interpersoonlike vaardighede.

Volgens Coetze (1998a:10) het ouers, onderwysers en Sondagskoolonderwysers nagelaat om kinders te leer om met hulle harte te dink. Sy beklemtoon die noodsaaklikheid van opleiding in emosionele intelligensie (intra- en interpersoonlik) binne gesins- en gemeenteverband.

Joubert (2005:7) bepleit die toerusting van gelowiges deur leraars: *Hulle moet mense volgens hulle gawes toerus om op die regte plekke puntdiens te doen vir die Here. Prakties beteken dit dat leraars gedurende toegeruste spanne gelowiges op die been moet bring.*

1.2.2.4 LEEMTE IN AKADEMIESE OPLEIDING

Terwyl daar tans landswyd by gelowiges 'n ontploffing in belangstelling in leke-berading en Christelike dienswerk is, is die heersende patroon dat die vakgebied Praktiese Teologie hoofsaaklik voorsiening maak vir nagraadse opleiding op professionele beradingsvlak. Heitink (1993:307) verwys reeds met die aanvang van die negentigerjare na hierdie leemte in opleiding: *Courses for the equipping of the laity is a neglected area - the matter itself is of practical-theological relevance.*

Dew & Nearing (2004:164) bepleit ook deurlopende gehalteverhoging in hoër onderwys. Volgens Fisher en Weymans se model vir deurlopende kurrikulumaanpassing en -verbetering, moet fakulteitslede, studente, verteenwoordigers van betrokke dissiplines en ander kundiges in sinvolle gesprekke met mekaar tree, om die mees funksionele kurrikulum saam te stel:

This is not to marginalize the expert knowledge of the faculty members who devote their lives to the study of a discipline but to broaden the perspective of the skills and knowledge to ensure that students will be fully prepared to enter their discipline (Dew & Nearing, 2004:164).

Fakulteite behoort dus alles in hul vermoë te doen om kurrikulering bygewerk te hou en om aan die behoeftes van studente te voldoen. Peter Jarvis fokus ook op die studente se belang wanneer hy skryf: *Education is a learning process in which the learner, not the subject studied, is of most importance* (vgl. Dew & Nearing, 2004:163).

McCaffery (2004:230-251) doen 'n beroep op hoër opvoedkundige instansies om verandering en ontwikkeling in opleidingsprogramme betyds op vindingryke en skeppende wyse te bestuur: *Change must presage a new model for the future. Change will not*

succeed unless their is dissatisfaction with the old and genuine belief in the new (beklemtoning deur navorser) (McCaffery, 2004:245).

1.2.2.5 REGISTRASIE VAN CHRISTELIKE DIENSWERKERS

Ooreenkomsdig die Suid-Afrikaanse Assosiasie vir Pastorale Werkers (SAAP) se registrasievereistes, kan pastorale hulpverleners in kategorie 1 tot 3 registreer, op grond van hul vlak van akademiese opleiding en praktiese ervaring in dienswerk (vgl. Bylaag H). Daar is egter nog weinig, indien enige, voorgraadse opleidingsprogramme in Suid-Afrika wat aan SAAP se registrasievereistes vir pastorale hulpverleners of Christelike dienswerkers voldoen.

1.2.2.6 ONWILLIG OM TE VERANDER

In 'n vinnig veranderende wêreld met die sigbare invloed op alle terreine van gemeentelike lewe gaan die rol wat teologiese opleidingsinstansies in die toekoms speel van die uiterste belang wees. Volgens Dreyer (2003:87) is die samelewing en gemeentes vinnig besig om te verander en leerplanne sal dienooreenkomsdig aangepas moet word. Hy is van mening dat die geïnstitueerde instansies soos die universiteit en die kerk wat traag is om te verander, die student 'n geweldige onreg aandoen.

As ons egter die hede wil slyp na die ideaal van God se koninkryk, moet daar in die woorde van Heyns & Pieterse (1998:52) 'n bereidheid tot voortdurende verandering wees. Hierby sluit Pazmino (1999:254) aan met 'n ernstige betoog in belang van hervorming en rekonstruksie in die veld van Christelike opleiding:

*The watchword **semper reformanda** is a demand upon us today, always being reformed by the gracious work of the Holy Spirit in our time. Openness to the Spirit's reforming and transforming work is essential to maintain the vitality of Christian education and any ministry.*

1.2.2.7 INTRA- EN INTERPERSONLIKE VORMING

In die onderrig van Praktiese Teologie gaan dit nie net om oordrag van blote akademiese kennis nie, maar ook geestelik-persoonlike vorming in die leersituasie en die vorming van praktiese beroepsvaardighede (Burger, 1991:28). Vir die Christelike dienswerker sluit dit intra- en interpersoonlike vaardighede in. Burger (1991:82) konstateer heeltemal tereg dat beroepsopleiding aan die beoefening van die vak Praktiese Teologie 'n geestelike erns gee wat belangrik is en dit dwing tot teoretisering baie na aan die praktiese situasie.

Gegewe die persoons- en verhoudingsgeoriënteerdheid van die vakgebied Pastorale Teologie (pastorale psigologie, -berading, -sorg, -terapie en –psigoterapie [Lotter, 2004b:3])

kan aanvaar word dat intra- en interpersoonlike vaardighede 'n noodsaaklikheid sal wees vir elkeen van die fasette van hierdie dissipline.

1.2.2.8 INTERDISSIPLINÉRE DIALOOG

Dit word algemeen aanvaar dat die Praktiese Teologie, meer as die ander teologiese vakke, 'n ernstige gesprek te voer het met 'n hele aantal nie-teologiese vakke onder meer veral Sosiologie, Psigologie en Kommunikasiekunde (Burger, 1991:45-46). Hierdie wetenskappe kan positiewe riglyne bied vir die intra-en interpersoonlike ontwikkeling van die Christelike dienswerker. Pazmino (1999:254) moedig interdissiplinére dialoog tussen Christelike opleiding in die breë en lering en onderrig in die kerk aan: *Christian education itself can be seen as one dimension of a practical theology*. Hy beklemtoon voorts die feit dat Christelike opleiding 'n lewenslange, voortgaande dialogiese proses is wat daarna soek om God se waarheid te onderskei.

Hierdie proses en die *praxis* van die vroeë 2000-jare roep voorwaar om innoverende denke en ingrypende strategiese aanpassings. Opleidingsinstansies durf nie meer in hierdie postmoderne era vashaak by tradisionele opleiding nie, want dit lei dikwels daartoe dat die *praxis* met 'n vooropgestelde idee benader word. Hiereen maak Heyns & Pieterse (1998:94) ernstig beswaar. Hulle bepleit 'n radikale heroriëntering wat uiteindelik vir die praktyk sy regmatige plek inruim, en dus die moontlikheid van 'n korreksie van die teorie deur die praktyk moet toelaat.

Lotter (2004b:4) moedig samewerking tussen Pastorale Teologie en ander relevante vakgebiede soos die Psigologie, Sosiologie, Fisiologie en Maatskaplike Werk sterk aan.

1.2.2.9 OPLEIDING EN INDIENSNEMING

Dit wil voorkom of Christelike dienswerkers 'n toenemend belangrike funksie het om te vervul in die gemeente en dat dit een van die hooftake van die pastor geword het om hulle op te lei en te motiveer (Departement Praktiese Teologie, 1995:42). Sedert die ontstaan van Filadelfia Opleidingsentrum te Bloemfontein in 1994, het dit duidelik uit landswye navrae geblyk, dat 'n toenemende behoefte ontstaan het aan relevante Skrifgefundeerde en gesonde gereformeerde-teologiese opleiding vir vrywillige werkragte op voorgraadse vlak. Besondere belangstelling is getoon in modules wat voorsiening maak vir selfverryking en intra- en interpersoonlike ontwikkeling van die Christelike dienswerker (Van der Merwe, 2005b:2).

Van der Merwe & Marais (2001:8, 10) doen dus 'n toepaslike beroep op visionêre gemeentes om hierdie vrywillige werkragte in diens te neem. Daar is egter nog weinig gemeentes wat die infrastruktuur geskep het om opgeleide Christelike dienswerkers in diens te neem.

1.2.2.10 UITKOMSTE STRYDIG MET CHRISTELIK-REFORMATORIESE WAARDES

Matzken (2000:98-99) ag dit noodsaaklik dat die uitkomste van alle vorme van Christelike opleiding Christelik-reformatories geëvalueer word, want daar is uitkomste in resente primêre, sekondêre en tersiêre opleiding wat strydig is met die diepste oortuiging van Christene. Christen-opvoedkundiges worstel byvoorbeeld daarmee om sommige van die uitkomste van die nuwe kursuskurrikulum 2005 vir skole te vervang tot behoud van Christelike vakonderrig.

Hierdie scenario verhoog theologiese opleidingsinstansies en gemeentes se aanspreeklikheid ten opsigte van toepaslike en doelgerigte opleiding in Christelike lewensvaardighede (veral intra- en interpersoonlike ontwikkeling), waardes, norme en lewensbeskouing.

1.2.2.11 PARADIGMAVERSKUIWING IN NAVORSING

Volgens Lategan et al. (2003:1) bepaal die nasionale Wetenskap en Tegnologie-strategie dat navorsing 'n rol te speel het in die skepping van algemene welstand en bevordering van daaglikse lewensgehalte. Hierdeur word die grense van basiese en toegepaste navorsing uitgebrei, deurdat navorsing tot die daarstelling van 'n bepaalde produk behoort te lei: *Ultimately research should be product-orientated*. Alle navorsing behoort dus 'n publikasie, 'n artefakt, 'n patent, 'n nuwe sisteem of model te skep wat tot lewensverbetering kan lei. Vir Lategan et al. (2003:1) is dit dus veel meer as bloot die kombinasie van kwalitatiewe en of kwantitatiewe navorsing.

Ontwikkeling van intra- en interpersoonlike vaardigheid vereis ook 'n paradigmaverskuiwing in opleiding aangesien dit beide kognitiewe en emosionele opleiding (*Emotional Learning*) behels. Lategan et al. (2003:1-2) verwys ook na 'n paradigmaverskuiwing van opleiding na onderrig. Hulle is van mening dat navorsing dieselfde aanpassings sal moet maak deur middel van nuwe vorme van navorsing wat sal bydra tot die kennis-ekonomiese in 'n globale samelewing. Hulle bepleit 'n nuwe navorsingskultuur *through capacity-building* en beskou dit as in nasionale belang ooreenkomsdig die jongste NRF (*National Research Foundation*) - vereistes (Lategan et al. 2003:2).

Praktiese kapasiteit-ontwikkelingsprogramme behoort meer te fokus op die eindproduk as op die proses. Lategan et al. (2003:7, 13) beklemtoon dat navorsingsprosesse bestuur moet word met die oog op doelwitbereiking en nie op beskerming van die proses as sodanig nie. Navorsing is een van die drie kernaktiwiteite van hoër opvoedkundige instansies en moet daarom tred hou met postmoderne klemverskuiwings in h vinnig veranderende Suid-Afrikaanse gemeenskap: *Open minds are required to reflect critically on the society within which we are living* (Lategan et al. 2003:7).

1.2.3 NAVORSINGSVRAAG

Hoe kan intra- en interpersoonlike ontwikkeling en opleiding van die Christelike dienswerker bevorder word?

Die navorsingsvrae wat hieruit voortspruit, is:

- ❖ Wat is die Skriftuurlike riglyne vir die intra- en interpersoonlike ontwikkeling en opleiding van die Christelike dienswerker?
- ❖ Watter riglyne vind ons in die literatuur vir die intra- en interpersoonlike ontwikkeling en opleiding van die Christelike dienswerker?
- ❖ Watter bestaande opleidingsmateriaal maak voorsiening vir die intra- en interpersoonlike ontwikkeling van die Christelike dienswerker?
- ❖ Watter behoefte bestaan aan sodanige opleiding binne gemeenteverband en watter opleiding vir Christelike dienswerkers is moontlik binne die kurrikulum van voorgraadse studente?
- Watter riglyne kan gestel word vir die intra- en interpersoonlike ontwikkeling en opleiding van die Christelike dienswerker?
- Watter riglyne kan neergelê word vir meer toepaslike pastoraalgerigte voorgraadse kurrikulering en opleiding in Christelike dienswerk / Pastorale hulpverlening aan die teologie-fakulteite van Universiteite in Suid-Afrika?

1.3. DOELSTELLING EN DOELWITTE

1.3.1. DOELSTELLING

Om aan te toon dat opleiding in intra- en interpersoonlike ontwikkeling van die Christelike dienswerker noodsaaklik is en dat riglyne daarvoor geformuleer gaan word vir opleiding van Christelike dienswerkers.

1.3.2. DOELWITTE

Die spesifieke doelwitte van die studie is om:

- 'n Tersaaklike Skrifstudie te doen rakende die intra- en interpersoonlike ontwikkeling en opleiding van die Christelike dienswerker.

- ❖ Om 'n literatuurstudie te doen oor die intra- en interpersoonlike ontwikkeling en opleiding van die Christelike dienswerker.
- Om 'n empiriese ondersoek te doen na:
 - behoefte aan sodanige opleiding in gemeentes
 - moontlike akkommodering van opleiding vir Christelike dienswerskers in intra- en interpersoonlike ontwikkeling binne bestaande voorgraadse kurrikulums in teologie.
- ❖ Om riglyne te formuleer vir opleiding in intra- en interpersoonlike ontwikkeling van die Christelike dienswerker.
- ❖ Om riglyne te formuleer vir meer pastoraalgerigte kurrikulumontwikkeling en opleiding van voorgraadse studente in Christelike dienswerk / Pastorale Hulpverlening aan die Teologie-fakulteite van Universiteite in Suid-Afrika.

1.4. SENTRALE TEORETIESE ARGUMENT

Die sentrale teoretiese argument van hierdie studie is dat riglyne wat noodsaaklik is vir doeltreffende opleiding in die intra- en interpersoonlike ontwikkeling van die Christelike dienswerker ontbreek, en derhalwe geformuleer behoort te word.

1.5. METODE

In beantwoording van die verskillende navorsingsvrae word die prakties-teologiese model van Zerfass (Heyns & Pieterse, 1998:34-38) as basis gebruik. Hierdie model behels 'n basis-, meta- en praktykteorie. Navorsing fokus op die verkryging van gespesialiseerde en gedetailleerde inligting wat as basis kan dien vir analisering en verhelderende kommentaar op die onderwerp van hierdie studie (Lategan *et al.*, 2003:18). Fokus val op predikatiewe en aksienavorsing waarbinne kwalitatiewe en kwantitatiewe navorsingsmetodes gekombineer word (Wisker, 2001:122, 156) ten einde 'n nuwe en prakties toepaslike uitkoms te bereik:

Action research focuses on bringing about the change process ... in order to solve a problem or develop a new and useful practice to achieve a developmental practical outcome (Wisker, 2001:122).

Metode gevolg:

- 1.5.1 Basisteoretiese riglyne vanuit die Skrif word ondersoek oor die intra- en interpersoonlike ontwikkeling en opleiding van die Christelike dienswerker. Navorsing het hoofsaaklik van Skrif-met-Skrif-vergelyking en woordomskrywing gebruik gemaak.

1.5.2 Metateoretiese perspektiewe word ontwikkel vanuit:

- ❖ 'n Toepaslike literatuurstudie uit pastorale, psigologiese, neuropsigologiese en sosiale literatuur oor die intra- en interpersoonlike ontwikkeling van die dienswerker.
- ❖ 'n Empiriese studie deur middel van:
 - gestruktureerde onderhoude met 13 predikante om die behoeftte aan sodanige opleiding vir Christelike dienswerkers te bepaal
 - gestruktureerde onderhoude met die Departement Praktiese Teologie van 5 Teologie-fakulteite
 - gestruktureerde onderhoude met fakulteitslede van die Fakulteit Teologie, Noordwes-Universiteit: Potchefstroomkampus rakende herkurrikulering
 - invul van vraelyste deur predikante
 - invul van vraelyste deur Christelike dienswerkers
 - invul van vraelyste en evalueringvorms deur voorgraadse studente by Filadelfia Opleidingsentrum, Bloemfontein.

Hierdie inligting sal kwantitatief en kwalitatief verwerk word ter wille van die metateoretiese beoordeling van riglyne vir opleiding in intra- en interpersoonlike ontwikkeling van die Christelike dienswerker. Kwalitatiewe navorsing steun grootliks op die interpretiewe en kritiese benaderings tot die sosiale wetenskap (Neumann, 1997:329). Dit beklemtoon die belangrikheid van die sosiale konteks vir beter begrip van die betrokke sosiale wêreld (Neumann, 1997:331).

1.5.3 Praktykteoretiese riglyne vir samestelling van kursusmateriaal met die oog op opleiding aan Christelike dienswerkers in intra- en interpersoonlike ontwikkeling asook voorgestelde riglyne vir herkurrikulering van pastoraalgerigte voorgraadse kurrikulums vir Christelike dienswerkers / Pastorale hulpverleners, met uitkoms op nagraads studie

1.5.4 In hierdie studie word die voornaamwoord *hy* inklusief gebruik vir beide manlike en vroulike Christelike dienswerkers. Die afkorting EI word dikwels vir die begrip *emosionele intelligensie* gebruik. Tensy spesifiek vermeld, maak navorsers deurlopend gebruik van die 1957-vertaling van die Bybel. Afkortings van Bybelboeke is volgens riglyne van die 1957-vertaling van die Bybel. Beklemtoning van teks van toepassing op die Christelike dienswerker word binne 'n raam aangedui.

1.6 HOOFTUKINDELING

Die resultate van hierdie studie word in die volgende hoofstukke aangebied:

- Hoofstuk 1 Inleiding.
- Hoofstuk 2 Basisteoretiese perspektiewe op die intra- en interpersoonlike ontwikkeling en opleiding van die Christelike dienswerker.
- Hoofstuk 3 Metateoretiese perspektiewe op emosies en die impak van breinkringlope op die kognitiewe en emotiewe belewenisprosesse van die mens.
- Hoofstuk 4 Metateoretiese perspektiewe op die prosesontwikkeling van intra- en interpersoonlike groei van die Christelike dienswerker.
- Hoofstuk 5 Empiriese navorsing oor die intra- en interpersoonlike ontwikkeling en opleiding van die Christelike dienswerker.
- Hoofstuk 6 Praktykteoretiese riglyne vir pastoraalgerigte kurrikulering en opleiding van Christelike dienswerkers in intra- en interpersoonlike ontwikkeling.
- Hoofstuk 7 Finale samevatting en riglyne vir verdere navorsing.

2.1 INLEIDING

2.1.1 BASISTEORETISE PERSPEKTIWE OP DIE OPLEIDING VAN CHRISTELIKE DIENSWERKERS

Die doel van hierdie studie is om aan te toon dat leemtes in die opleiding met betrekking tot die intra- en interpersoonlike ontwikkeling van die Christelike dienswerker voorkom en dat riglyne neergelê behoort te word vir die opleiding. Die navorsingshipotese van hierdie hoofstuk is dat die Skrif perspektiewe bied op die intra- en interpersoonlike ontwikkeling van die Christelike dienswerker en dat hierdie perspektiewe nader ontleed en ontgin moet word (Venter, 1996:29).

Dit kan slegs bereik word deur 'n basisteorie soos gevind in die Woord van God, te ontwikkel. Die grondslag vir die navorsing is dus 'n basisteorie. Wat is 'n basisteorie? 'n Basisteorie beskryf sistematies vanuit die Skrifopenbaring die wese en doel van dit waarmee die mens praktiese-teologies besig is (Venter, 1996:25, 27). Dit is die bespreking, besinning en beplanning van beginsels van gemeente-wees wat, volgens die Skrif, vir die praktyk van belang is.

In die praktiese-teologiese ekklesiologie gaan dit oor die funksionering van die konkrete gemeente. Die ekklesiologiese model is volgens Heyns en Pieterse (1998:59) bepalend vir die wyse waarop die funksies van die kerk funksioneer, naamlik *kerugma* (verkondiging); *koinonia* (gemeenskap); *leiturgia* (liturgie) en *diakonia* (diens).

Dingemans is van mening dat die hoofstroom van die Praktiese Teologie al sedert die einde van die twintigste eeu op die Christelike *praxis* gerig was (vgl. Dreyer, 1985:16-17). Die doel is die verbetering van die Christelike *handelinge* in die gemeente. Saam met Heyns en Pieterse (1998:59) word voorkeur verleen aan die **liggaam-van-Christus-tipe gemeente as basisteorie vir die gemeente**. Dit verwys na 'n gemeente waarin onderlinge broederskap nie beperk is tot die elite van die ampte nie, maar waar gemeente-wees realiseer in die alledaagse lewenswerklikheid midde-in die spontane pastoraat van menseverhoudinge (Louw, 1993:99).

Warren (1995:59) beklemtoon lidmate se aandeel in kerkgroei: *Churches grow by the power of God through the skilled effort of people*. Dit is die Nuwe-Testamentiese konsep van gemeente-wees: *The traditional one-man pastoral system is not to be found in the New Testament* (Conner, 1982:199). Botes (1982:5) sluit hierby aan met sy ernstige oproep: *Die kerk moet dringend*

terugkom na die lidmate en die lidmaat moet ontdek dat hy kerk is. Die lidmaat moet homself kan plaas:

- as lidmaat tussen ander lidmate
 - ❖ in sy bediening te midde van ander bedieninge
 - ❖ in sy gemeente te midde van ander gemeentes
 - ❖ in sy kerk te midde van ander kerke
- in God se plan met die kerk midde-in die wêreld
 - ❖ in die kerk midde-in die koninkryk.

In hierdie studie val die klem nie soseer op die amp van die gelowige nie as op die **persoon en persoonlikheid van die gelowige in uitoefening van die amp**. Die gehalte van sy interpersoonlike verhoudinge in die *praxis* van *kerugma-*, *koinonia-* en *diakonia*-handelinge in die gemeente is van deurslaggewende belang vir die psigiese en geestelike welsyn, groei en opbou van die res van die liggaam. Heystek (2000:17) verwys na die term *koinonale aktiwiteite* as handelinge van mense wat mekaar raaksien, vir mekaar omgee, vir mekaar verantwoordelikheid aanvaar en so leer om mekaar lief te kry soos Christus ons beveel het.

Soos reeds aangedui, word daar vir die doel van hierdie studie van die veronderstelling uitgegaan dat **die Christelike dienswerker reeds 'n toegewyde en Geesvervulde gelowige is, wat in geloofsgehoorsaamheid 'n godvrugtige lewe lei**. Die fokusarea van metateoretiese navorsing val dus op die ontwikkeling van psigiese intra- en interpersoonlike toerusting en vaardighede van die Christelike dienswerker, met die oog op:

- emotiewe bewuswording en ontwikkeling
- ❖ Skrifbegronde innerlike psigiese bestuur
- gebalanseerde geestelik-emosionele volwassenheid
- meer doeltreffende en van hoër gehalte dienslewering aan medegelowiges.

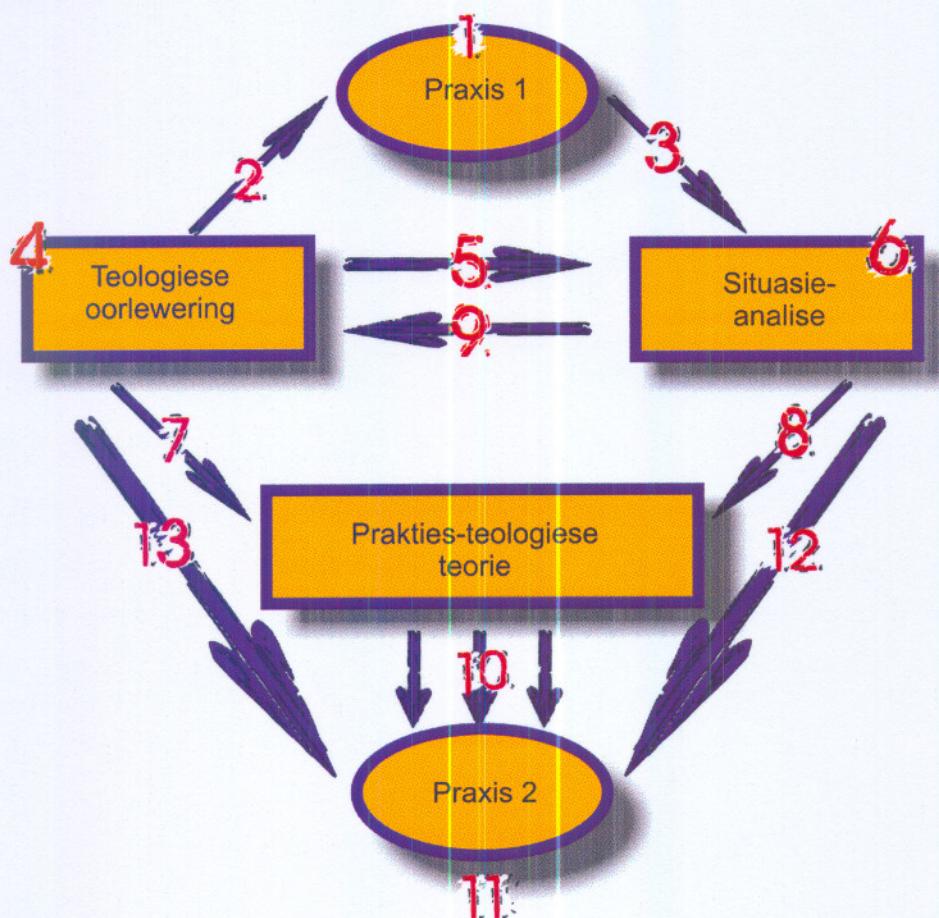
Ontwikkeling van intra- en interpersoonlike volwassenheid of emosionele intelligensie (Le Roux & de Klerk, 2001:9) verg egter 'n toepaslike opleidingsprogram tot kwalitatiewe groei in die gemeente. Groei lê immers in die aard van kerkwees; en op grond van die *in-Christus*-formule van Kolossense 1:28 moet elke gelowige groei tot volwassenheid in Christus. Kwalitatiewe groei sluit geloofs- en psigiese volwassenheid in – die twee staan aanvullend tot mekaar in 'n intieme verhouding van wedersydse beïnvloeding (Louw, 1993:227).

2.1.2 'N STRATEGIESE ONDERSOEK

Schmälzle (2003:5) is van mening dat geen pastorale beplanning moontlik is sonder betroubare empiriese data van menswetenskappe en kerklike sosiologie nie. Die oorvleueling van verskillende dissiplines van menswetenskappe noodsaak omvattende empiriese ondersoeke in toekomstige teologiese navorsing.

Ondersoek na die intra- en interpersoonlike ontwikkeling en opleiding van Christelike dienswerkers vereis 'n gesikte prakties-teologiese model aan die hand waarvan betroubare en kontroleerbare empiriese navorsing gedoen kan word.

Die prakties-teologiese model van Zerfass (1974:164-177), soos deur Heyns en Pieterse (1998:37) weergegee, is 'n toepaslike model om te beskryf hoe die basisteorie in die praktyk behoort te funksioneer. Dit het ten doel om te kom tot prakties-teoretiese teorievorming waar die twee refleksiedomeine vanuit die basisteorie in hermeneutiese wisselwerking met mekaar gestel word (Venter, 1996:25).

Figuur 1
Zerfass se model (Heyns en Pieterse, 1998:40).

As empiriese handelingswetenskap dink die Praktiese Teologie ernstig na oor die bestaande praktyk en formuleer, beoordeel en ontwerp nuwe teorieë, indien nodig (Heyns en Pieterse, 1998:40). Zerfass se korrelatiewe model skep die nodige ruimte vir moontlike wysiging van theologiese teorie en nuwe *praxis*, om sodoende 'n nuwe praktykmodel te ontwerp (Venter, 1996:25-26).

Schmälzle (2003:16) verwys na die vier vrae wat Rolf Zerfass stel met die oog op transformasie van amptelike doelwitte van 'n instansie:

- ❖ waar kom ons vandaan?
- ❖ in watter rigting wil ons beweeg?
- ❖ hoe lyk ons omgewing?
- ❖ wat kan ons verander?

Zerfass is van mening dat instansies wat nie hierdie vrae met hul werknemers (diegene wat direk geraak word) bespreek en na die beste van hul vermoë beantwoord nie, *cannot be developed* (Schmälzle, 2003:16).

Ten einde antwoorde op hierdie vrae te bekom, is 'n situasie-analise in dertien gemeentes en by vyf teologie-fakulteite gedoen om te bepaal:

- ❖ watter bestaande opleiding gebied word aan Christelike dienswerkers (*huidige praxis*)
- ❖ watter behoefte bestaan aan opleiding in intra- en interpersoonlike ontwikkeling van Christelike dienswerkers
- ❖ wat is reeds daaraan gedoen
- ❖ watter aanpassings gemaak moet word vir toepaslike opleiding van Christelike dienswerkers in die ontwikkeling van hul intra- en interpersoonlike vaardighede.

Die verstelde praktykteorie behels die skep van:

- ❖ riglyne vir 'n voorgraadse opleidingsprogram vir Christelike dienswerkers met die uikoms op nagraadse studie,
- 'n bedieningsgerigte kurrikulum vir die voorgraadse opleiding van Christelike dienswerkers, en
- ❖ enkele riglyne vir 'n module in intra- en interpersoonlike ontwikkeling van die Christelike dienswerker, as deel van die voorgestelde kurrikulum.

2.2.1 TOERUSTING VAN DIENSLEWERENDE LIDMATE

Die rede waarom hierdie spesifieke praktykteorie ontwikkel word, is die konteks waarin tale gemeentes hulle bevind, naamlik dat dit baie Christelike dienswerkers ontbreek aan die nodige vaardighede, psigologiese balans en geestelike volwassenheid. Gevolglik ontwikkel 'n onvermoë om druk en stresvolle situasies te hanter, wat kulmineer in persoonlike en verhoudingsprobleme, depressie, diensmatheid en uiteindelike uitbranding.

Venter (2002:3) wys daarop dat die tradisionele ondersteuningsnetwerk van 'n uitgebreide familie en 'n konvensionele gesinspatroon lank nie meer 'n vanselfsprekendheid is nie. Eise in die werksomgewing, 'n groter werkslading en kulminerende stressore dreineer mense se geestesenergie. Steeds hoër eise word dus gestel aan die individu se gebalanseerde intra- en interpersoonlike funksionering.

Die mees toegewyde, bekware en produktiewe dienswerkers is dikwels die vatbaarste vir uitbranding. Coetzer (2004:1) verwys na die koste verbonde aan omgee, die hulpverlener word later self getraumatiseer deur voortdurende blootstelling aan ander se vrees, pyn en lyding. Hy verwys hierna as *medelye-moegheid*, wat anders as uitbranding, sonder waarskuwing skielik na vore kan kom (Coetzer, 2004:5). Uitbranding manifesteer in 'n reeks simptome:

People who suffer burnout exhibit an array of symptoms – physical depletion and feelings of helplessness, hopelessness, and disillusion. They develop a negative concept of themselves and negative attitudes toward their work, those involved in the work, and even life itself. In the most extreme form, those suffering from burnout reach a breaking point beyond which their abilities to cope with the environment is severely hampered (Soundview Editorial Staff, 1989:36).

Coetzer (2004:12) beklemtoon die noodsaaklikheid van toepaslike opleiding, supervisie en 'n spanbenadering ter voorkoming van uitbranding en medelye-moegheid.

Gemeentes wat visioenêr en voorkwend voorsiening wil maak vir doelmatige hantering van toenemende krisis- en traumasituasies onder lidmate behoort ernstig oorweging te skenk aan die indiensopleiding en indiensstelling van Christelike dienswerkers met die oog op verskillende terreine en take van pastorale sorg. Die kerk wat 'n dienende gemeenskap in en vir die wêreld wil bly, sal hul dienslewerende lidmate voldoende na die eise van die dag moet toerus.

2.2.2 TOEPASLIKE OPLEIDING

Opleiding en toerusting speel 'n baie prominente rol in die raadsplan van God. God die Vader (Joh. 6:45), God die Seun (Matt. 11:29; Hand. 1:1) en God die Heilige Gees (Luk. 12:12; Joh. 14:26) leer en onderrig die mens. Kort voor Sy hemelvaart gee Jesus die opdrag dat ons dissipels moet maak en hulle alles leer wat Hy ons beveel het (Matt. 28:19). Paulus het oral in elke gemeente (1 Kor. 4:17) geleer met woorde wat die Heilige Gees leer (1 Kor. 2:13). Baie van die eerste gemeentes het nie opgehou om elke dag te leer nie (Hand. 5:42). Hulle het nie net self geleer nie, maar ook mekaar geleer (Kol. 3:16). So is bekwame manne toegerus om ook ander te leer (2 Tim. 2:2).

Trimp is van mening dat die Skrif as kennisbron vir die kerklike en geloofspraktyk asook vir elke faset van pastorale praktyk gehandhaaf moet word (vgl. Heyns & Pieterse, 1998:41). Alhoewel die totale skopus van die Skrif op grond van 2 Tim. 3:15-17 verdiskonter en as norm gerespekteer moet word (Venter, 1996:23), funksioneer dit op indirekte eerder as direkte wyse. Teologiese insigte kan deur geloofservaring en ander sekulêre menswetenskappe uitgebrei en veryk word (Burger, 1991:60). Om hierdie rede stem navorser saam met Combrinck (1986:17-20) dat Adams se negering van ander wetenskappe nie aanvaarbaar is nie.

Die begrippe intra-persoonlike ontwikkeling en interpersoonlike ontwikkeling kom nie as sodanig in die Skrif voor nie. Verwante terme, uitdrukkinge en begrippe sal in die Skrif ondersoek en bestudeer word om 'n basisteorie met betrekking tot die psigiese ontwikkeling van die Christelike dienswerker te ontwikkel. Hierdie begrippe vereis 'n normatief -Skriftuurlike fundering om die basisteoretiese perspektiewe wat hieruit voortspruit vir kritiese evaluering aan gemeentes en teologiese opleidingsinstansies voor te lê.

2.2.3 DEELNEMENDE BESTUURSTYL

In die gemeente waar nie net die dominee of sekere geselekteerde alleen insette lewer nie, maar waar Christelike dienswerkers ook 'n bydrae het om te lewer, moet ruimte geskep word vir die implementering van deelnemende bestuurstyl (Hendriks, 1992:188). Heyns (1993:127-135) het konkrete voorstelle in dié verband. Hy beredeneer die wenslikheid van organisering van die gemeente as organisme en bevind dat die gemeente wat nie goed georganiseer is nie, nie 'n basis het waarbinne haar pastorale taak uitgevoer kan word nie. Heersende en aanvaarde bestuursteorieë kan vir die unieke situasie van die kerk en die gemeente toegepas word.

In die liggaam-van-Christus-model is lidmate die sentrale figure en is die ampsdraers die randfigure wat lidmate begelei tot geestelike volwassenheid en selfstandigheid (vgl. Efes. 4:11-12). Heyns (1993:131) is van mening dat predikante, pastore en priesters vir té lank die enigste in gemeentes

was wat formele opleiding in teologie ontvang het, en dit het aan hulle 'n soort onaantastbare posisie besorg.

Langs die weg van die mensbenuttingsteorie van Mol verkry lidmate beweegruimte, groter vryheid en selfstandigheid (vgl. Heyns, 1993:135-136). Dit skep 'n atmosfeer waarin lidmate geestelik kan groei en kan voldoen aan die verwagtinge wat aan hulle gestel word. Heyns (1993:136) is oortuig daarvan dat deelname lidmate sal motiveer om op vrywillige basis betrokke te raak en dat die geestelike groei en selfstandigheid van die gemeente deels van doeltreffende organisasie afhanklik is.

Langs hierdie weg van gemeentelike betrokkenheid kan Christelike dienswerkers effektiief betrek word by besluitneming rakende diensleweringsaangeleenthede in die gemeente en die bevordering van geestelik-emosionele welsyn van gemeentelede.

2.3 SKRIPPERSPEKTIEWE OP PSIGIESE (INTRA- EN INTERPERSONLIKE) EN GELOOFS-VOLWASSENHEID

2.3.1 GROEI BINNE 'N NETWERK VAN VERHOUDINGE

Louw (1993:103) beskou die liggaam van Christus as 'n ekosistemiese beeld waarbinne interafhanklikheid en onderlinge verbondenheid in 'n komplekse verhoudingsnetwerk voorkom. Hier word nie slegs op die psigiese samestelling van die persoon gelet nie, maar ook op die posisie wat die persoon naas mede-gelowiges in die verhoudingsnetwerk inneem. Hier vind dus wedersydse intra- en interpersoonlike beïnvloeding en ontwikkeling plaas tot voordeel van die groeiprosesse tot psigiese en geloofsvolwassenheid.

Le Roux & Louw (1993:203) wys daarop dat die pastorale hulpverlener se ware identiteit geleë is in sy wees-kwaliteite en nie in sy doen-kwaliteite nie. Op intra-psigiese vlak beteken 'n pastorale identiteit dat die redelike/denkende funksies (kognitief), gemoedsaandoeninge (affektief) en wifunksies (konatief) onder beheer van die Heilige Gees kom. Inter-psigies beteken 'n pastorale identiteit, 'n begrip vir en aanvaarding van ander mense in hulle nood (Le Roux & Louw, 1993:203).

Volgens Warren (1995:49) vind geloofsgroei binne die raamwerk van die vyf Nuwe Testamentiese funksies van die kerk plaas. Elkeen van die vyf moet in balans wees met die ander sodat die gemeente gesond kan groei:

*Churches grow warmer through fellowship
Churches grow deeper through discipleship
Churches grow stronger through worship
Churches grow broader through ministry
Churches grow larger through evangelism*

Elkeen van hierdie vyf funksies het afsonderlik en gesamentlik 'n bepaalde invloed op die innerlike groei en ontwikkeling van die lede van die liggaam. Die mens word geroep tot geloofsgroei en geloofsvolwassenheid (1 Kor. 14:20; Efes. 4:13; Jak. 1:4). Geloofsvolwassenheid is geloof in aksie. Louw (1993:151) verwys na geloofsvolwassenheid as die opstandingsoorwinning in aksie met die oog op die heiligeing van alle menslike verhoudinge.

Die veilige dampkring van onderlinge liefdesbetoon en een-wees in Christus skep 'n gunstige milie vir selfontdekking, selfbegrip en selfinterpretasie. Elke mens het 'n diepliggende behoefte daaraan om ander se persoonlikheid te verstaan, maar het terselfdertyd ook 'n groot begeerte om homself te verstaan (Allen, 1998:8). Christene groei nie in isolasie nie; ons het verhoudinge nodig om tot volwassenheid te kan groei: *but we develop in the context of fellowship* (Warren, 1995:339). Interpersoonlike interaksie is volgens Anderson (1996:186) die hartslag van groei en volwassenheid.

2.3.2 ONTWIKKELING EN GROEI VAN DIE GEMEENTE AS GELOOFSGESIN

Potgieter (2004:43) beskou die gemeente as 'n geloofsgesin wat gesamentlik en individueel in drie kernverhoudings leef: die verhouding met God in Jesus Christus, die verhouding met die wêreld, en die verhouding met mekaar.

Een van die grootste uitdagings vir volwassenheid is die geestelik en emosioneel intelligente en volwasse wyse waarop hierdie verhoudings hanteer word. Potgieter (2004:43) is oortuig daarvan dat volwasse gelowiges wat God se visie vir die kerk as verhoudingskerk verstaan, as mentors kan dien vir medegelowiges. Hy beskou hierdie mentorsproses van saamlewe met medegelowiges nie as 'n formele leerproses nie, maar as 'n spontane verhouding waarin elke situasie of omstandigheid gebruik word as 'n leergeleentheid. Potgieter (2004:43) beklemtoon dat dit wat oorgedra word nie in die eerste plek blote kennis is nie, maar wysheid en 'n ervaring van wandel met die Here.

Die Christelike dienswerker wat as mentor dien vir ander in die gemeente moet dus leer om met goddelike wysheid te alle tye emosioneel intelligent op te tree.

Warren (1995:17) waarsku teen eensydige beklemtoning van kwantitatiewe groei ten koste van psigiese en geestelike gesondheid van die kerk: *I believe the key issue for churches in the twenty-first century will be church health and not church growth. When congregations are healthy, they grow the way God intends* (vgl. in die verband ook Kol 2:19).

Volwassenheid is 'n kwalitatiewe term wat saamhang met die normatiewe doel en sinraamwerk van menslike bestaan (Louw, 1993:257). Louw onderskei die volgende dinamiese model vir die verstaan van volwassenheid:

- kronologiese volwassenheid (ouderdom en biologiese ontwikkeling)
- ❖ emosionele of psigiese volwassenheid (positiewe selfbeeld, selfaanvaarding en selfstandigheid)
- spirituele volwassenheid (insig in die betekenis en waarde van lewe binne 'n besef van transendensie: die religieuse faktor).

Van der Walt (1997:9) onderskei drie fases van geloofsgroei by volwassenes:

- ❖ 'n toegeëiende geloof gedurende vroeë volwassenheid (20 tot 35 jaar)
- 'n kreatieve geloof gedurende die volwasse jare (35 tot 65 jaar)
- 'n geïntegreerde geloof gedurende die laat volwassenheid (vanaf ongeveer 66 jaar).

Elke mens is egter uniek en sy geloofsgroei is iets besonders. Die Christelike dienswerker in sy volwasse jare het gerypte lewenservaring wat met groot vrug ander tot seën kan wees.

Groei in geestelik-emosionele volwassenheid gebeur nie vanself nie; dit verg eerlike selfondersoek, waaragtige berou en belydenis, heelhartige vergifnis, dissipline en volharding. Dit is 'n dinamiese wordingsproses wat met die aanwending van alle ywer toeneem in die goddelike natuur (2 Pet. 1:1-11), sodat die vooruitgang van die gelowige vir almal duidelik kan wees (1 Tim. 4:15).

Paulus gebruik in sy tweede brief aan Timotheus (2:1-13) die beeld van die getroue leraar, toegewyde krygsman, die doelgerigte atleet en die hardwerkende boer om te verduidelik dat Christelike dienswerk inspanning en energie vereis, maar ook die geleentheid bied tot groei in gelykvormigheid aan Christus (Wiersbe & Wiersbe, 2000:94). Volgens Foster (1998:139) word dissipline in dienswerk aangeleer: *If we care, we will learn to bear one another's sorrows. I say 'learn' because this, too, is a discipline to be mastered.*

Paulus gebruik ook die metafoor van klein kinders in Christus (1 Kor. 3:1) wat vleeslik en onvolwasse is, teenoor volwassenes in die geloof (1 Kor. 2:6) en volwassenes in die verstand (1 Kor. 14:20). Volwassenheid word gedefinieer as 'n opgroei tot die volle grootte van Christus (Ef. 4:13) en die Hebreërskrywer sê vaste spyse is vir volwassenes (Heb. 5:14) wat oor geaefende geestesvermoëns beskik, om goed van kwaad te onderskei. Dit is duidelik dat hier na die spirituele ontwikkeling tot Christelike volwassenheid verwys word (Du Toit, 2002:106).

Fowler (1987:95) herinner sy lezers: *We must always remember that genuine development in faith and selfhood, and the ongoing metanoia of real conversions, are the results of both our work and encouragement and the empowerment of the Holy Spirit.*

Aan die ander kant word psigiese volwassenheid deur Roux & Weyers (1993:374) gekenmerk aan:

- ❖ 'n positiewe selfkonsep
- spontaneiteit
- ❖ 'n saambindende lewensbeskouing
- ❖ altruïsme
- ❖ vermoë tot intieme interpersoonlike verhoudinge.

Louw (1993:257) se dinamiese model vir die verstaan van spiritueel-emosionele volwassenheid blyk die mees toepaslike te wees vir die doel van intra- en interpersoonlike ontwikkeling van die Christelike dienswerker.

2.3.4 REFORMATORIESE SPIRITUALITEIT EN VOLWASSENHEID

Spiritualiteit is 'n nuwe woord vir 'n ou en bekende saak wat vroeër vroomheid, godvresendheid of godsrug genoem is. Spiritualiteit kan beskou word as 'n weergawe van die Griekse begrip *eusebeia* wat in die Nuwe Testament gebruik word vir:

- ❖ 'n sin vir godvresendheid
- ❖ eerbied vir God
- ❖ 'n spesifieke manier van lewe wat uit die geloof voortvloeи en in die daagliksle lewe tot openbaring kom (Jonker, 1989:288).

Collins (1993:234) beskou Christelike spiritualiteit as die proses waardeur die gelowige toenemend Christusgelykvormig word – 'n proses wat verder strek as blote selfrefleksie. Tydens hierdie proses word hoop, vergifnis, verlossing en lewensin in Christus gevind:

Christian spiritual growth involves introspection and self examination but goes much further to include reading and obeying the Scriptures, attendance at worship services, self-sacrificing service, personal discipline, and firm commitment to Christ. Spiritual growth comes through the deliberate practice of spiritual disciplines (Collins, 1993:234, 242).

In die huidige gesprek oor *spiritualiteit* word daar volgens Jonker (1992:170) kritiese vrae gestel oor die invloed wat bepaalde aspekte van die gereformeerde leer op die gereformeerde spiritualiteit uitgeoefen het.

Die begrip *spiritualiteit* moet binne die Reformatoriese lewensvisie reg verstaan word. Dit is nie bedoel om 'n sieklike na-binne gerigte emosionaliteit te wees nie (Louw, 1997b:17) maar dui veel eerder op 'n veranderde lewenstyl van geloofstoewyding en geloofsinoefening. *Spiritualiteit* bring 'n groter kongruensie tussen geloofsinhoud en geloofslewe mee (Le Roux & Louw, 1993:200).

Tenoor die postmoderne ervaringsgodsdiens (charismatiese spiritualisme) dra gereformeerde spiritualiteit 'n sterk belydenis- en konfessionele inslag (Louw, 1997b:14). Dit het drie basiese motiewe:

- dit wil geloof in God verstaanbaar uitdruk
- ❖ dit wil die mens se lewe asook gemeenskapstrukture aan die plaaslike gemeente en die ampte koppel
- dit wil erns maak met die gelowige se roeping binne samelewingsverbande.

Gereformeerde spiritualiteit is volgens Van der Walt (1999:3) nie 'n oproep tot wêreldvreemdheid en wêreldontvlugting wat lei tot dualistiese lewensvisies nie. Hy is van mening dat 'n Reformatoriese lewensvisie dit vir die kerk en Christen in Suid-Afrika moontlik maak om eertyds en dinamies voluit in God se wêreld betrokke en relevant te wees.

Oostenbrink & Lotter (1999b:367) lewer 'n sinvolle bydrae tot die theologiese vertrekpunte ten opsigte van gereformeerde spiritualiteit. Hulle waarsku teen blootstelling van lidmate aan vorme van spiritualiteit wat wesensvreemd aan die gereformeerde verstaan van die evangelie is. Hulle is bekommern dat dit die verkondiging van die evangelie kragteloos kan maak en die kerklike lewe kan laat onspoor.

Bryant (2004:319) verwys na spiritualiteit as *The Modern Mystic* wat 'n honger en verlange weerspieël na die teenwoordigheid van God asook 'n soeket na sekuriteit en lewensin. Hy verwys veral na gesondheidsorg-werkers wat voortdurend gekonfronteer word deur ander se vrese, angs, dood en eensame besluitneming. Bryant (2004:320) is van mening dat die aard van dienswerkers se werk hul ry p maak vir 'n ervaring met God, maar dat die afstand-beeld wat van God voorgehou

word, die mens se spiritualiteit gedistansieer het van die daaglikse praktyk. *The image of God we hold may influence our spirituality as caregivers* (Bryant, 2004:324).

Die spiritualiteit van die mistiek verskil volgens De Klerk (2004:20) van die reformatoriële vroomheid, veral daarin dat laasgenoemde nie sonder die Woord van God gemeenskap wil hê nie. God praat met die mens deur die Woord en nie deur sogenaamde direkte influistering nie. Daarom is meditasie in reformatoriële sin nadenke oor die Woord, luister na die Woord en nabid van die Woord.

Dit gaan vir Oostenbrink & Lotter (1999b:367-368) in die eerste plek om die soewereine Skepper-God se eer, maar tog óók om die mens wat 'n dankbaarheidslewe leef in reaksie op God se inisiatief. Hulle beskou gereformeerde spiritualiteit as 'n lewe uit die geloof deur die vernuwende werk van die Heilige Gees, wat wesenlik die karakter dra van geloofsbelewing, -ervaring, -wandel en geloofsomgang met God.

Volwassenheid met selfkennis in die pastorale sorg is 'n onmisbare noodsaklikheid by die regte beoordeling van ander mense. Jakobus gebruik telkens die woord *volmaak*, 'n woord wat afgerond, volwasse beteken (1:4, 17, 25; 2:22; 3:2). Jakobus bedoel nie 'n sondelose mens nie, maar iemand wat volwasse en gebalanceerd is (Wiersbe, 1984:6). Die woord *volmaak kom* minstens 14 keer in Hebreërs voor. Die sleutelvers is Heb. 6:1: *Ons moet nou die dinge bespreek wat vir volwasse mense bedoel is* (LB).

Louw (1997b:16) is oortuig daarvan dat spiritualiteit uiteindelik geloofsvolwassenheid bevorder:

Spiritualiteit handel dus in werklikheid om geloof midde-in die praktyk van lewenservaring sinvol te beleef. Op hierdie wyse dra spiritualiteit by tot die vorming van 'n Bybelse vroomheid wat geloofsvolwassenheid bevorder. Geloofsvolwassenheid as spiritualiteit, beteken dus geloof in aksie met die oog op die toewyding van 'n persoon se ganse lewe aan God (Louw, 1997b:16).

Spiritualiteit kry konkrete gestalte in 'n lewe wat ter wille van die eer van God heiligmaking najaag (De Klerk, 2004:20). Aanbidding en lofprysing van God is die hoofsaak waarom dit in die reformatoriële spiritualiteit gaan. Die klem val op 'n lewe voor die aangesig van God, *coram Deo*, en dit kom veral uit in 'n biddende lewe, met die doel om God in alles te prys (De Klerk, 2004:21).

Die spiritueel volwasse Christelike dienswerker lewe waardig voor die aangesig van God en lei ander met goddelike wysheid tot geloofsvolwassenheid, met die doel om God in alles te verheerlik.

2.3.5.1 PASTORALE ANTROPOLOGIE EN PSICOLOGIE

Teologiese antropologie is duidelik te onderskei van 'n fenomenologiese mensbeskouing (Van Wyk, 1996:23). Die uniekheid van teologiese antropologie lê daarin dat die mens as sedelike wese beskryf word in terme van sy Godsbewussyn en sy bestemmingsfunksie voor God (Louw, 1993:116).

Binne hierdie raamwerk word die mens in sy totaliteit as eenheidswese beskou. Die term *sark* (vlees), *sóma* (liggaam), *psuché/nefesj* (siel), *kardia* (hart), *nous* (denke), moet nie Grieks-dualisties verstaan word nie maar Bybels-kontekstueel (Van Wyk, 1996:27-28).

Die postmoderne interpretasie van die mens beskou innerlikheid en die sentrale self as 'n metafisiese lokaliteit wat aan die self toegeken word. Heyns (1998:23) is van mening dat dit tot ontkoppeling lei van liggaam en wêreld met die klem op die innerlike beeld as 'n konstruksie van die self. In die Reformatoriese beskouing van die mens as religieuse wese is God - en nie die self nie - die sentrum van die mens se bestaan (Heyns, 1993:40).

Die Heidelbergse Kategismus-vraag en -antwoord 1, 26, 37, 109, 118 (N.G. Kerk, 2004) hanteer die liggaam, vlees, siel en gees op grond van die Bybel as afsonderlike begrippe. Volgens Venter (1991:56-57) funksioneer die liggaam- en sieloperspektief en -motiewe in die Heidelbergse Kategismus ten opsigte van:

- ❖ die verlossing van die totale mens uit die straf wat oor die totale mens moes kom
- ❖ die sorg van God vir die totale mens
- die totale mens wat die ewige lewe ontvang
- ❖ die toewyding van die totale mens aan God.

Die psigo-pastorale benadering van die Skrifteks binne 'n pastorale antropologie wil volgens Louw (1993:262) geloofsontwikkeling en psigiese prosesse verbind. Dit beklemtoon dat geloof en persoonlikheid wisselwerkend met mekaar verbind is. Hy is voorts van mening dat die menslike *ek* bewuste en onbewuste prosesse behels. Geloof en psige funksioneer in korrelatiewe verband: emosies (affektief), die wil (konatief) en die denke (kognitief) binne die dinamiek van die *ek* (ego) en *self*, bepaal in welke mate geloof gestalte vind binne menslike gedrag. Louw (1993:262) bevind dat **temperament, deug en geestesgesondheid** geloof beïnvloed en dat geloof weer identiteit en groei dwarsdeur verskillende lewensiklusse bepaal (beklemtoning deur navorsers).

Die psige (siel) van die mens:

Die begrip *siel* kan volgens Venter (1987:6) in die Bybel verskillende gebruiksvelde hê:

- asem (Job 14:10; 34:15)
- ❖ bloed (Lev. 17:14)
- lewe, in die sin van sonder lewe (siel) tree die dood in (Gen. 35:18; Mark. 8:35-37; Rom. 16:4)
- ❖ as setel van allerlei gevoelens en emosionele uitinge, byvoorbeeld smart of verlange (1 Sam. 1:15); smarte (Job 19:2; Luk. 2:35; Fil. 1:27)
- ❖ die verborge innerlike lewe (2 Kor. 1:23).

In hierdie studie is veral die laaste twee gebruiksvelde ter sprake.

Paulus verwys na die dieptedimensie van die menslike bewussyn as die *verborge dinge* en *verborge bedoelinge van die menslike hart* (Rom. 2:15, 16; 1 Kor. 2:6-16; 1 Kor. 4:5; 14:25; 1 Pet. 3:4) wat deur die Here beoordeel word. Hebreërs 4:12 praat van die *oorlegginge en gedagtes van die hart* wat deur die Woord van God beoordeel word. Die verband tussen God se wet en die menslike psigologie (hart en gewete) is 'n interessante kombinasie van besondere betekenis vir die pastorale antropologie (Louw, 1993:263). Die verband tussen die verborge dimensie van ons bestaan en God se kennis daarvan blyk ook uit die Ou Testament (Deut. 29:29; Ps. 19:13).

Skrifperspektiewe op die psige van die mens kan spanning tussen die historiese teks en die inhoud van geloof skep, maar kan oorbrug word binne konteks van die innerlike ervaringsveld van die psige (Louw, 1993:266). 'n Voorbeeld hiervan is die bedoeling van genade binne die eksistensiële ervaring van angs, naamlik om vertroue op God te bied wat die mens van angs bevry (vgl. Ps. 107:6, 13, 19, 28; Jes. 41:10, 14; Joh. 14:27; 2 Tim. 1:7; 1 Joh. 4:18).

Daar is onmiskenbaar 'n verband maar ook 'n duidelike onderskeid tussen die religieusiteit/spiritualiteit en psigologiese welsyn van die mens (Fourie, 1999:5). Beide die Skrif en Psigologie beklemtoon die noodsaaklikheid van innerlike beheer (selfbeheersing), stabilitet ('n vaste gees in die binneste) en 'n normatiewe lewensordeining ('n lewe ooreenkomsdig die Woord van God) vir psigiese volwassenheid.

Hierdie wisselwerkende verband tussen psige en gees stel die gelowige daar toe in staat om tydens die proses van heiligmaking daagliks meer van die vrug van die Heilige Gees in sy lewe te openbaar (Gal. 5:22). Die Woord van God bedien immers die siel én die gees van die mens (Heb. 4:12).

Die inwonende Heilige Gees is egter altyd meer as die psigodrama van die mens. Geloof en die werking van die Gees van God beïnvloed die menslike diepte-bewussyn, waarbinne kontakvelde tussen die menslike gees en die Goddelike Gees voorkom wat bo die vlak van analitiese denke uitstyg (Louw, 1993:267). (vgl. Rom. 8:5-16; 1 Kor. 2:10-11). Die Gees van God verhelder, verklaar en interpreteer aan die gelowige sy innerlike psigiese ervaring.

Opleiding in intra- en interpersoonlike ontwikkeling van die Christelike dienswerker moet gepaard gaan met 'n wandel in die Gees (Gal. 5:25), die sigbare en hoorbare dra van die vrug van die Gees (Gal. 5:22) en 'n diepe afhanklikheid van die Gees van wysheid (Jes. 11:2).

2.3.5.3 TEOLOGIESE BEGRIFFE MET PSIGIESE DIMENSIES

Geloof, gebed en hoop het volgens Louw (1993:503-508, 520-537) psigiese dimensies:

❖ **Geloof**

Dit is veral op psigosomatiiese vlak dat geloof en godsdiens 'n baie belangrike rol speel. Geloof beïnvloed die mens se gevoel van sekerheid en geborgenheid, menslike verwagting, die mens se persoonlikheidstruktuur asook die mens se sinoriëntasie en doelgerigtheid. Geloof verander die mens se hanteringstrategieë en negatiewe verdedigingsmeganismes.

Die wete van God se almag, oormag en ontfermende liefde op bewustelike vlak skep 'n sekerheid wat die kognisies binnedring en irrasionele gedagtes en angststoestande bestry. **Geloof besit dus kognitief en emotief 'n terapeutiese funksie wat as 'n hermeneutiese funksie beskryf kan word:**

Dit beteken dat die gelowige op 'n nuwe en ander wyse die werklikheid waarnem en verstaan. In die sentrum van sy waarnemingsveld is nie hyself met eie ek-gerigte behoeftes nie, maar God en die medemens. God se eer en

die medemens se belang verky 'n prioriteit waardeur die mens vry begin leef. Krampagtige selfingenomenheid maak plek vir selfopofferende diensbaarheid (Louw, 1993:523).

Een van die kragtigste terapeutiese effekte van geloof is vertroue. Godsvertroue skep 'n selfvertroue wat die mens in staat stel om sy bestaan positief te bevestig en onvoorwaardelik te aanvaar. *Hierdie geloofsvertroue baar 'n soepelheid en aanpasbaarheid wat pyn en lyding kan integreer en daaruit hoop vrystel wat vernuwend en veranderend inwerk op menslike gedrag (Louw, 1993:524).*

❖ Gebed

Die intense psigiese en emosionele karakter van die gebede in die Psalms het terapeutiese waarde met 'n intra-psigiese effek op die mens. Berou, belydenis, skuldvergifnis, bevryding, genesing en danksegging is terapeutiese momente vir die mens (Ps. 32:3-5; Ps. 51).

❖ Hoop

Die Christelike hoop wat met 'n eskatologiese perspektief werk, kan doelgerigtheid genereer wat daartoe in staat is om gebrek aan geborgenheid, skuld, hooploosheid, wanhoop en doodsangs doeltreffend te hanteer. Hoop is nie iets wat in 'n krisis aangeleer kan word nie; dit is deel van 'n persoon se lewensoriëntasie, 'n uitvloeisel van bepaalde geloofsinhoud, van 'n bepaalde verstaan van God en die gehalte van sy verhoudinge. Die ware hoop is die Christelike hoop met 'n toekoms - en opstandingsverwagting wat werk met 'n oorwinningsperspektief.

Volgens Louw (1993:525) is die enigste metode om hoop te genereer, deur die persoon bloot te stel aan die trou van God, om sy Godskonsep te beïnvloed en te verander. Dan breek hoop obsessionele houdinge af, angs word meer konstruktief hanteer, konstruktiewe doelwitte word bepaal en vergifnis en bevryding bring verligting, versoening en vrede. Hoop bring dan 'n nuwe manier van kyk na die wêreld, dit stig 'n nuwe netwerk van verhoudinge en wek 'n aktiewe verwagting. **So bevorder spirituele waarhede en oefeninge psigiese ontlading, bevryding en heling.**

Wat leer die Skrif ons meer spesifiek oor die groei tot volwassenheid in die psige van die mens? Om hierdie vraag te kan beantwoord ondersoek ons eers die Skrifperspektiewe op emosies as 'n komponent van die siel.

2.3.6.1 EMOSIES AS SIELSKOMPONENT

Emosies het tot nou toe nie veel aflat by Bybelgeleerde geskryf nie. Kruger (2003:89) is van mening dat emosies so 'n fundamentele aspek van menswees is dat geen kultuur, ook nie die van die mense van Bybelse tye, na behore verstaan kan word as daar nie ook kennis geneem word van hierdie belangrike menslike faset nie.

Die belangrikste rede waarom die menswetenskappe en veral teologie nie aandag aan emosies geskenk het nie, is volgens Kruger (2003:90) die beskouing dat die gevoelsfeer gesien is as deel van die mens se irrasionele, onkontroleerbare sy wat nie waardig is om bestudeer te word nie. Daarteenoor staan die verstand wat beskou word as die setel van die rasionele en die kontroleerbare. Hieraan is veel hoër waarde toegeken:

Gelukkig het hierdie stand van sake in die laaste paar dekades verander en het die studie van emosies in die dissiplines van die sielkunde, antropologie, biologie en filosofie baie sterk op die voorgrond getree. Emosies is nie 'n negeerbare aanhangsel tot menswees nie, maar 'n integrale aspek daarvan. Ook in die Bybelwetenskappe is daar 'n hernude sensitiwiteit vir die belang van emosies te bespeur (Kruger, 2003:90).

Dit wil voorkom of Bybelverklaarders die begrip *hart* en *emosies* dikwels as sinonieme gebruik. Aldus Venter (1987:8) is die begrip *hart* die belangrikste Bybelse begrip in verband met die psigiese lewe van die mens. Dit verwys in die Bybel na:

- ❖ die setel van aandoeninge, byvoorbeeld liefde (Rigt. 16:15), bitterheid (Ps. 73:21) en vrees (Ps. 27:3)
- ❖ die moedgewende komponent in die lewe van die mens (Ps. 27:14)
- ❖ die sentrum van besinning, insig en wysheid (1 Kon. 10:24)
- ❖ die beheersentrum van die hele lewe (Eks. 4:21; Spr. 4:23; 23:26; Jer. 3:10).

Venter (1987:9) wys daarop dat in die hart van die mens 'n begeerte (emosie van verlange – *eie opmerking*) ontstaan en groei om die wil van God te doen (Efes. 6:6) en die vrug van die Gees te dra.

ervaar hy positiewe emosies soos:

Liefde

- ❖ die liefde van God word deur die Heilige Gees uitgestort in sy hart (Rom. 5:5)
- ❖ hy wil God en sy naaste liefhe soos hy homself lief het (Matt. 22:37-39)
- ❖ dan kan hy ander liefkry soos sy eie siel (1 Sam. 18:1, 3).

Blydskap

- ❖ hy kan hom verbly in die Here (Fil. 4:4)
- ❖ met 'n blydskap wat volkome word as hy God se gebooie bewaar (Joh. 15:10, 11).

Vrede

- hy vind rus vir sy siel (Jer. 6:16; Matt. 11:29)
- die vrede van God bewaar sy innerlike mens (Fil. 4:7).

Gehoorsaamheid aan die Woord het ook positiewe emosies tot gevolg. Roberts (2001:47) beskou die Christelike lewe as 'n reaksie op 'n verklaring van liefde: *and the responses of joy, gratitude, hope, and peace seem much more congruent with such an 'object' than those of hatred, contempt, anger and grief.* Hy verwys na hierdie vier positiewe emosies as direkte response tot die sentrale Christelike objek, while any negative emotions that may be Christian are more indirectly related to that object (Roberts, 2001:47).

Die vier mees algemene negatiewe emosies wat die mens innerlik ontwrig en sy intra- en interpersoonlike funksionering blokkeer en/of destruktief ooraktiveer is volgens Minirth (2003:25-31) angs, skuld, woede en depressie:

- ❖ **Angs:** sommige vorme van laegraad angstigheid kan gesond wees (1 Kor. 12:25; 2 Kor. 11:28; Fil. 2:20) maar intense angstigheid (ontsteltenis en bekommernis soos dit voorkom in Luk. 8:14; Fil. 4:6 en 1 Pet. 5:7) is ongesond.
- ❖ **Skuld:** ware skuld is die oortuiging dat ek in die lig van die Skrif verkeerd opgetree het (Gal. 5:19-21). Ware skuld moet bely word (1 Joh. 1:9) sodat gemeenskap met God herstel kan word en vergiving verkry kan word van fisiese simptome veroorsaak deur skuld (Ps. 32:3-5).
- ❖ **Woede:** die bron van negatiewe en destruktiewe woede is die ou natuur, dit is ego-gesentreerd (Gen. 4:5-8; 27:42-45; 49:5-7; 1 Sam. 20:30; 1 Kon. 21:4; 2 Kon. 5:11; Matt. 2:16; Luk. 4:28). Woede impliseer nie noodwendig sonde nie

(Ef. 4:26) en die Skrif verwys ook na geregverdigde woede (Ex. 11:8; Lev. 10:16, 17; Neh. 5:6-13; Ps. 97:10; Mark. 3:5).

- ❖ **Depressie:** ons lees van 'n paar persone in die Bybel wat depressie gehad en dit oorwin het: Asaf (Ps. 73:16-17); Elia (1 Kon. 19); Dawid (Ps. 32:3-5); Jona (Jona 4:9-11); Job (Job. 42:5-6) en Jeremia (Jer. 15:16).

Die gelowige het egter 'n gees van selfbeheersing ontvang (2 Tim. 1:7) en kan net soos Dawid sy ontstemde emosies tot bedaring bring en sy *siel stilmaak* voor die aangesig van die Here (Ps. 131:1, 2). Fourie (1998:65) beskou die sleuteleienskap van psigiese volwassenheid as selfbeheersing wanneer 'n persoon beheer het oor sy sielsdimensie uitoefen. Venter (2005:9) is van mening dat die gebrokenheid van die mens tot uiting kom in die wyse waarop hy woede hanteer.

In hierdie gebroke bedeling kan die mens nie altyd kies wat onverwags met hom of haar gebeur nie, maar hy kan wel kies hoe hy reageer op dit wat met hom gebeur. Die gelowige wat *sy eie hart bewaak* (Spr. 4:23), kan momenteel positiewe gedragsreaksies kies. Vosloo & Van Rensburg (1999:713) sê in hul kommentaar op Spreuke 4:23 dat die mens behoort met alles wat in hom is, weg te stuur van alles wat krom en verdraaid is, want dit kan sy lewe verwoes.

Volgens De Bruyn (2005:2-3) word hier met die *hart* bedoel ons *innerlike lewe, die oorsprong van ons denke, wil en gevoel*, en om te bewaak beteken *om altyd op jou hoede te wees, om voortdurend wag te staan*. Buttrick et al. (1991:811) is van mening dat die hart 'n sentrale orgaan is wat al die innerlike aktiwiteite van die mens beheer en sodende die lewensgehalte en karakter van sy lewe bepaal. Baieouteurs verwys na die hart as die sentrum van emosies: *By many writers the heart is thought of as the seat of emotions. The heart represents the man's true self* (Buttrick et al., 1991:811, 812).

Die Woord van God vermaan die gelowige tot voortdurende selfgedissiplineerde emosionele en gedragsreaksies.

Die volgende tabel dui sommige van die Skrifopdragte tot verantwoordelike innerlike selfbestuur aan:

OPDRAG	TOT BESTUUR VAN	SKRIFVERWYSING
Beteuel	Humeur	Spr. 19:11
Beheer	gees jouself begeertes	Spr. 16:32 Titus 1:8 Rom. 6:1 1 Kor. 6:12 1 Kor. 7:9
Bewaak	hart mond	Spr. 4:23 Spr. 13:3
Bewaar	siel lippe	Spr. 21:23 Spr. 14:13 1 Pet. 3:10
Oefen	Gewete	Hand. 14:16
Hou in	Woerde	Spr. 17:27
Hou wag	Mond	Ps. 141:27
Wees stil	Siel	Ps. 62:10
Bly kalm	Gees	Spr. 17:27
Maak vas	Hart	Ps. 112:7, 8
Wees sterk	Hart	Ps. 27:14 Ps. 31:24
Versterk	hart	Jak. 5:8
Neem gevange	gedagtes	2 Kor. 10:5,6
Kry in besit	siel	Luk. 21:19
Hou in toom	tong liggaam	Jak. 1:26 Jak. 3:2
Bring tot bedaring	siel jouself	Ps. 131:2 Jes. 38:13
Oefen mag uit	wil	1 Kor. 7:37
Kasty	liggaam	1 Kor. 9:27
Onthou van	begeertes	1 Kor. 9:25
Fokus (rig)	hart siel	2 Kor. 13:19 1 Kron. 22:19

Tabel 1

Opdrag tot innerlike bestuur

Vir die Christelike dienswerker wat intens betrokke is by die emosionele ervaring van medegelowiges, is die vermoë tot taktvolle bestuur van eie en ander se emosies essensieel.

2.3.6.2 DIE VERWANTSKAP TUSSEN EMOSIES EN CHRISTELIKE DEUGDE

Opleiding in intra- en interpersoonlike ontwikkeling fokus in hoofsaak op die ontwikkeling van emotiewe vaardighede of deugde.

❖ Deugde as onderskeibare Christelike emosies

Roberts (2001:37) verwys na deugde as Christelike emosies en onderskei vier soorte Christelike deugde, naamlik emosie-deugde, gedragsdeugde, die deugde van wijskrag en houding-deugde. As gevolg van twee spesiale eienskappe van die Christelike lewe, naamlik dat dit 'n reaksie op goeie nuus is en 'n vorm van persoonlike gemeenskap, speel emosies 'n besonder sentrale rol. Dit blyk uit die **feit dat 'n hele aantal sentrale deugde van die Christelike katalogus na verwys word as emosies**: hoop, vreugde, vrede, berou, dankbaarheid en barmhartigheid. Dit is almal emosies wat sentraal figureer in pastorale hulpverlening.

Volgens Singh (2001:28) word aanvaar dat leerprobleme asook 'n verskeidenheid wanaanpassingsprobleme in verhoudinge hul oorsprong het in swak ontwikkelde emosionele bewussyn. Hy vind dat die persoon met 'n lae EI in die algemeen ongelukkig is terwyl die persoon met 'n hoë EI gelukkig is en meer positiewe gevoelens ervaar (Singh, 2001:44, 46).

Liefde, vreugde, hoop, dankbaarheid en vrede word deur Roberts (2001:43) beskou as emosionele Christelike deugde, waarvan liefde die belangrikste is. In die Nuwe Testament word liefde as die opsommende term gebruik vir 'n hele reeks toe paslike houdings en aksie-disposisies voortspruitend uit respek vir God en naaste, daarom word Christelike deugde ook beskou as vorme van lewensvervulling.

Die Christelike dienswerker beoefen barmhartigheid as deug en bedien ander met sy emosie-deugde; hy is voortdurend betrokke by emosionele werk en moet in staat wees daartoe om 'n verskeidenheid emosionele rolle afwisselend en soms gelyktydig in te neem.

Vir dienswerkers aan wie sulke hoë emosionele eise gestel word, is dit noodsaaklik om op gerekende basis te kan kommunikeer en oop te maak rakende die impak van dienslewering op hul innerlike mens en persoonlike omstandighede. Christelike dienswerkers moet dus 'n mentor in die gemeente hé, verkieslik 'n opgeleide pastorale berader wat bekend is met die eise van emosionele fasilitering en die gevare van uitbranding of medelye-moegheid - geestelike mentors teenoor wie hulle kan praat en onlaai.

Die Mentorrol wat Jesus Christus hierin modelleer, blyk duidelik uit sy omgee-handeling; Hy het dikwels sy dissipels eenkant geneem en tot ruste laat kom (vgl. Mark. 6:30-32).

● Emosie-deugde as intra-persoonlike mondering

Christelike deugde maak deel uit van die Christen se intra-persoonlike mondering en die vrug daarvan is tot groot seën vir die hele spektrum van sy verhoudingslewe. Navorsing fokus slegs op twee van die talle Christelike deugde wat Roberts (2001:57-61) bespreek, naamlik Christelike selfbewussyn en selfbeheersing as 'n deug van wilskrag.

❖ Christelike selfbewussyn as deug van wilskrag

Die rol van Bybels-gefundeerde emosies is om aan die individu perceptuele bewussyn van sy eie Christelike self te voorsien. Wanneer die Christen hom verheug oor wie hy in Christus is, sien hy vir die eerste keer met die oë van sy hart raak wie hy inderdaad is – kind van 'n liefdevolle hemelse Vader. Volgens Roberts (2001:57) baar hierdie bewussyn emosies van:

- ❖ dankbaarheid vir God se genade
- vrede na versoening met God in Christus
- hoop op God vir sy komende koninkryk.

Deur hierdie emosies weet die individu hoe dit voel om 'n nuwe skepping in Christus Jesus te wees. Die gelowige het hierdie perceptuele perspektief konstant nodig om die vyandelike self (ou natuur) ononderbroke as vyandelik te beskou (Roberts, 2001:57).

Hierdie duidelik gedefinieerde selfpersepsie in Christus en 'n konstante bewussyn daarvan is noodsaaklik vir doeltreffende selfbeheersing. Dit maak 'n belangrike deel uit van die wapenrusting vir selfbeheersing. Vir die persoon wat begin het om emosie-deugde te ontwikkel, is emosies as bron van selfbeheersing veel meer beskikbaar as waarvan talle informele teoretici (wat nie weet wie hulle *in-Christus* is) bewus is. (vgl. Fil. 4:7, 13).

❖ Christelike selfbeheersing as deug van wilskrag

Selfbeheersing is 'n deug van wilskrag, soos ook geduld, volharding en moed. Die deugde van wilskrag is nie *gifts of nature* nie, maar volgens Roberts (2001:55) moet dit aangeleer word en kos dit inspanning en volharding. Benewens innerlike dissipline oor emosies, kos dit dikwels ook selfbeheersing en geduld om te volhard in dade van barmhartigheid en broederlike liefde (Roberts, 2001:55).

Selfbeheersing as 'n deug is die individu se vermoë om tendense in hom wat dreig om hom te ontwrig, te bestuur. Selfbeheersing is ook selfbeskermend. In die mate waartoe die gelowige se Christelike selfbewussyn ontwikkel is, sal hy 'n impuls of passie tot onredelike woede as vyandelik beskou en dit met 'n vasberade wilsbesluit beperk (Roberts, 2001:57).

'n Meer volledige bespreking oor selfbewussyn en selfbestuur as deel van die ontwikkelingsproses tot intra-persoonlike volwassenheid volg in Hoofstuk 4.

❖ Emosies is verhewe eienskappe

Emosies het dus 'n belangrike plek in die Christelike lewe. Dit is die mees direkte weg waarlangs die Evangelie in die grondlegging van die Christelike lewe sy merk maak op die menslike siel en dit in gemeenskap met God betrek (Roberts, 2001:61). Mitchell (2004:ii,132, 133) beskou die vrug van die Gees as gesonde emosies en verwys na Jesus se emosies wat diebeeld van God weerspieël. Sy beskou die kapasiteit om te kan voel as 'n wonderlike gawe van God.

Van die Christelike dienswerker word verwag dat hy deugsaam en voorbeeldig sal wees in belang van die gemeente en gemeenskap. Toenemende getuienis dui volgens Brammer & McDonald (1999:26) aan dat persoonlike eienskappe van dienswerkers betekenisvol is vir die persoonlike groei van diogene wat gehelp word.

Die onderskeid in effektiwiteit van hulpverlening kan nie slegs gemaak word op grond van die tegnieke wat hulle gebruik nie, maar veel eerder op grond van die dienswerker se persoonlike eienskappe. Brammer & McDonald (1999:26) verwys na die fyn balans in die lewe van die dienswerker wat enersyds emosioneel deugsaam en andersyds emosioneel kwesbaar is; huis dit vergemaklik gemeentelede se identifisering met en vertroue in die Christelike dienswerker.

Dit wil voorkom of 'n fyn balans in die lewe van die Christelike dienswerker uiters belangrik is vir elke situasie en verhouding waarby hy betrokke is. 'n Aansienlike deel van psigiese, geestelike en sosiale balans begin by persoonlike emotiewe bewussyn en bestuur.

2.3.6.3 EMOSIES GEE UITDRUKKING AAN DIE INDIVIDU SE GELOOFSTAAT

Emosie het volgens Van der Merwe (2004a:31) 'n belangrike plek in die Bybel en is 'n faset van belewing van ons liefde vir God en naaste, maar dit mag nooit gebruik word as die enigste maatstaf vir onderskeiding tussen reg en verkeerd, of as enigste maatstaf vir evaluering van 'n ander persoon nie. Elke indruk, aanvoeling, gewaarwording, oortuiging en motivering voortspruitend uit h^es emosionele belewing moet altyd aan die Woord van God getoets word.

Kruger (2003:92) verwys na die voorkoms van Goddelike emosie reeds in die Ou Testament:

- ❖ Gen. 6:6 (dit het Hom berou)
- ❖ Hos. 11:8 (My hart is omgekeer in My, My medelye brand sterk)
- ❖ Ps. 2:4; 37:13; 59:9 (God beleef genoegdoening oor die val van die goddelose)
- daar word 518 keer na Goddelike toorn verwys in die Ou Testament.

Kruger (2003:98) kom tot die slotsom dat die Ou Testament dikwels net teologies verstaan is en dat daar nagelaat word om ook deeglik kennis te neem van die mens en sy gevoelens. Om die mense van die Bybel te verstaan as mense van vlees en bloed, maak dit moontlik om met hulle te kan assosieer. Kruger (2003:98) is oortuig daarvan dat die mens se eie emosionele en religieuse lewe in die lig hiervan 'n nuwe dimensie kan aanneem.

In die Nuwe Testament kom tale verwysings na verskeie emosies voor. Ons lees ook van Jesus wat diep bedroef was, hartseer was, ontsteld geword het in sy gees benoud was (Matt. 26:37, 38; Luk. 19:41; Joh. 11:33-35). Die Skrif laat geen twyfel oor die spontane en openhartige uitleef van emosies nie (Van der Merwe, 2004a:31).

Die Woord van God verwys volgens Van der Merwe (2004a:33) na emosionele ontsteltenis opveral drie terreine in die lewe van die gelowige:

- ontsteltenis te midde van moeilike omstandighede, onverwagte veranderinge en skielike krisisse

- ❖ ontsteltenis uit kommer en vrees oor moontlike teenkanting, verwerping, vervolging of lyding
- ❖ ontsteltenis as 'n oorreaksie teenoor mense weens verontregting in verlede of hede

Om as Christelike dienswerker ander se emosionele ontsteltenis, kommer, vrese en emosionele pyn effektief te kan begelei, moet eie seer afgehandel of in proses van genesing wees. Eweneens sal vergifnis van almal wat teenoor die dienswerker oortree, afgehandel moet wees om sodoende te voorkom dat hy self emosioneel ontwrig of getraumatiseer word deur hulpbehoewendes in die gemeente.

2.3.6.4 EMOSIE EN GODSDIENSERVARING

Watts (2001:246) fokus in sy navorsing op die posisie van emosie ten opsigte van godsdienstige ervaring en stel die vraag: *Kan emosie dien as 'n teoretiese model vir godsdienstige ervaring?*

'n Belangrike vraag wat na vore gekom het tydens Watts (2001:251) se navorsing is hoe elke-dag-emosies van die persoon met sterk godsdienstige oortuigings, beïnvloed word. Alhoewel geen empiriese data beskikbaar is nie, kon hy wel begin om riglyne te bepaal vir 'n empiriese ondersoek.

2.3.6.5 GODSDIENSTIGE HOUDINGS TEENOOR EMOSIE

Baie godsdienstige denkers beskou emosies as ontwrigtend. Daar is egter ook bydraes in die teologiese literatuur wat die funksionele waarde van emosies erken. In die boek *Voyages of the Heart* (1992) deur Averill & Nunely bespreek die skrywers die moontlikheid om emosies kreatief toe te pas, daaruit te leer en om te vorm tot emosionele intelligensie (vgl. Watts, 2001:254).

Watts (2001:255) is van mening dat, net soos 'n terapeut se sensitiwiteit vir sy kliënt verhoog kan word deur emosionele sensitiwiteit, 'n gelowige persoon se bewussyn van God deur emosionele sensitiwiteit verhoog kan word.

Verhoogde sensitiwiteit vir die kliënt se behoeftes en belewenisse, asook 'n verhoogde bewussyn van God se teenwoordigheid en betrokkenheid by sy lewe, is beide vir die Christelike dienswerker van kardinale belang vir suksesvolle dienswerk.

Volgens Watts (2001:257) word die rol van emosies in die lewe van die gelowige beïnvloed deur die godsdiestige konteks waarbinne die persoon funksioneer. Daar is godsdiestige denkrigtings wat onderskeidelik emosies soos woede, skuld en depressie verkeerdelik as slegs disfunksioneel beskou, wat ten alle koste vermy moet word.

Watts (2001:258) verwys daarna dat Christene dikwels gebed gebruik om te dink oor ervaring van sterk emosie soos woede, depressie of hartseer. Dit is dan ook hul ervaring dat potensieel wanaangepaste emosies transformeer tot meer funksionele emosies. Edel godsdiestige emosies gaan gepaard met lof, eer, aanbidding en toewyding in gebed. Watts (2001:258) verklaar met oortuiging dat hoe inniger die persoon se verhouding met God is, hoe 'n dieper innerlike belewenis ervaar sal word.

Watts (2001:259) vertrou dat sy bevindinge die waarde van beide psigologie en godsdiens verhoog en dat dit 'n nouer teoretiese kontak met psigologie tot gevolg sal hê. Die spesifieke vrugbaarheid van emosie as area van psigologie was in onlangse theologiese literatuur verwaarloos, maar Watts (2001:259) is vol vertroue dat dit spoedig meer aandag sal kry.

2.3.6.6 DIE WAARDE VAN EMOSIE VIR DIE CHRISTELIKE DIENSWERKER

Dit is uiters belangrik dat die Christelike dienswerker 'n noue aanvoeling vir sy medemens se beleweniswêreld sal ontwikkel. Hy moet die emosie agter ander se woorde en gedrag kan identifiseer, korrek interpreteer en weet hoe om dit met 'n fyn sensitiwiteit, respek en bedagsaamheid te hanteer.

Die Christelike dienswerker wat weet dat vertroue in die Here angstigheid en spanning uit die weg ruim en dat die oorgawe van eie en ander se probleme aan die Here vrede en rus bring, kan sy hart gerusstel voor die aangesig van die Here (1 Joh. 3:19) en die vrede van God waartoe hy geroep is, in sy hart ervaar (Kol. 3:15). Vertroue en oorgawe verminder stres en voorkom psigosomatiese siektes (Van der Merwe, 2004a:31), soos dit pragtig in Spreuke 14:30 beskryf word: *'n Kalm gemoed huisves 'n gesonde liggaam.*

Emosie is vir die siel wat liggaamlike simptome vir die liggaam is. Dit is God se aanwysers wat kennis gee van innerlike verwikkelinge en die Christelike dienswerker sal volgens Van der Merwe (2004a:29) moet leer om te reageer op hierdie emosionele aanwysers. Emosie

is nie slegs 'n gawe van God aan die mens nie maar ook 'n eienskap van die wese van God (Gen. 6:5-6; Ex. 20:5; Deut. 13:17; Ps. 149:4).

Neethling *et al.* (2002:5, 14) bespreek Jesus se intelligente emosies aan die hand van sewe primêre gevoelens wat Jesus se optrede besonder gekenmerk het, naamlik empatie, liefde, moed, nederigheid, vergifnis, vreugde en passie. Neethling *et al.* (2002:15) moedig die leser aan om hul eie EI te ontwikkel deur insig in Jesus se emosies te bekom sodat die mens in die 21ste eeu meer en meer volgens Jesus se voorbeeld kan leef.

Emosies is 'n integrale deel van menswees en God ken baie belangrike funksies aan emosies toe. Die Goddelike natuur van Christus in die mens presenteer sterk via emosies.

Emosies is in 'n groot mate die kanaal waarlangs die Christelike dienswerker die vrug van die Gees in hom aan ander bedien.

2.3.6.7 EMOSIES EN DIE VRUG VAN DIE GEES

Mitchell verwys na die negevoudige vrug van die Heilige Gees as die eindresultate van gesonde Christelike emosies:

The fruit of the Spirit forms the basis for God-honouring emotions and serve as guidelines, even today (Mitchell, 2004:35).

Die vrug van die Gees (Gal. 5:22), naamlik liefde, blydschap, vrede, lankmoedigheid, vriendelikheid, goedheid, getrouwheid, sagmoedigheid en selfbeheersing, is in werklikheid eienskappe wat God kenskets. Shelley *ed.* (1993:3) verwys soos volg na die vrug van die Gees: *These are not things we 'do' but things we 'become' by being rooted in Christ and living in the Spirit.*

Volgens Mitchell (2004:39) is Paulus se bedoeling met hierdie lering aan die Galasiërs dat die gemeente se onderlinge verhoudinge gekenmerk sal word aan hierdie goddelike karaktereienskappe. Jesus beveel ook sy dissipels in Johannes 13:34-35 dat hulle mekaar moet liefhe sodat almal kan weet dat hulle sy dissipels is.

Wanneer Jesus verwys na die vrug van blydschap in Johannes 15:11, noem Hy dit sy blydschap in sy dissipels en in Joh. 16:33 sê Hy sy dissipels sal *in Hom* vrede hê. Die vrug

van die Gees stig die gelowige dus innerlik, presenteer as gesonde en positiewe Christelike emosies en seën diegene teenoor wie dit uitgeleef word.

2.3.6.8 EMOSIES EN DIE WYSHEID VAN GOD

Die mens wat dink dat hy intellektueel of emosioneel wys is, se eie wysheid kan hom maklik verlei (Jes. 47:10; 1 Kor. 3:18). God maak aan die mens wysheid bekend (Ps. 51:8; Spr. 2:6) en Job sê dit is die asem van die Almagtige wat die mens verstandig maak (Job. 32:8).

God se wysheid is hoër as die mens s'n (Jes. 55:8-9) en die mens wat wysheid en insig korkom kan God daarvoor vra (Spr. 2:2-7; Jak. 1:5-8). Paulus bid vir die Efesiërs dat God hulle die Gees van wysheid mag gee (Efes. 1:17).

Van die Christelike dienswerker word verwag dat hy teenoor alle mense emosioneel wys sal optree, in die gemeente en teenoor die wat buite is (Kol. 4:5). Die Woord van Christus moet ryklik in hulle woon in alle wysheid (Kol. 3:16), sodat in en deur die gemeente die menigvuldige wysheid van God bekend gemaak kan word (Efes. 3:10).

Dawid het Abigail geprys en geseën omdat sy in 'n potensiële konfliksgesituasie met wyse insig opgetree het: *Mag jy geseën word vanweë jou insig* (1 Sam. 25:33), en van die vrou in Spreuke 31 word gesê: *Haar mond maak sy oop met wysheid, en vriendelike onderrigting is op haar tong* (Spr. 31:26). Salomo het goddelike wysheid van God ontvang (1 Kon. 3:9) en verklaar: *Gelukkig is die mens wat wysheid gevind het* (Spr. 3:13), en 'n verstandige mens hou hom besig met wysheid (Spr. 17:24).

Die Christelike dienswerker se emosioneel intelligente woorde en dade behoort 'n lewende getuienis te wees van sy geloofsvolwassenheid en van God se wysheid in hom.

2.3.7 VERHOUDING TUSSEN DIE DENKE, PSIGIESE EN GELOOFSVOLWASSENHEID

Aldus Venter (1987:7) kom die begrip denke veral in die Nuwe Testament voor as:

- ❖ verduisterde verstand (Efes. 4:17)
- ❖ verdraaide opvatting by diegene wat God nie wil dien nie (Rom. 1:28)
- intelligente of gesonde oordeel (2 Thess. 2:2)

- ❖ as geestelike orgaan in die psigiese lewe van die mens wat hom bring tot die diens van God en dus tot die vasstel van God se wil en die doen van regte dade (Rom. 12:2).

Alle toegang tot die psige van die mens is via sy denke. Die siel kan dink (Klaagl. 3:20). Jesus die Christus sê die Heilige Gees herinner (ons denke) ons aan alles wat Hy gesê het (Joh. 14:26) en Paulus beskou die denke as 'n belangrike hulpmiddel in die stryd teen die vlees (2 Kor. 10:3-6). Elke gedagte moet gevange geneem word tot gehoorsaamheid aan Christus. Daarom vermaan hy ons om doelbewus die dinge te bedink wat daarbo is (Kol. 3:1-3).

Die hart van die regverdige dink na om te antwoord (Spr. 15:28). Om te kan groei in die kennis (verstand) van God (Kol. 1:10) moet die lendene van ons verstand (denke) omgord word (1 Pet. 1:13). Willes (2002:27) meen die gelowige is daartoe in staat om sy gedagtes te vernuwe deur die transformerende krag van die Heilige Gees (Rom. 12:1, 2).

Wanneer die Skrif verwys na mense wat vernuwe is in die gees van hulle gemoed (Efes. 4:24) en verander is deur die vernuwing van hulle gemoed (Rom. 12:1, 2) sodat hulle die wil van God kan onderskei, word verwys na die denke as komponent van die psige wat verander en ontwikkel tot volwassenheid (Vosloo & Van Rensburg, 1993:1747).

Met vernuwing van denke kom die siel van die mens tot bedaring (Ps. 131:2), hy is nie meer dubbelhartig nie (Jak. 1:6-8) en hink nie meer op twee gedagtes nie (1 Kon. 18:21). Sy hart is onverdeeld op God gerig (2 Kron. 16:9). Hy kan waarlik die Here sy God liefhê met sy hele hart, sy hele siel en sy hele verstand (Matt. 22:37).

Die Christelike dienswerker se groei en ontwikkeling in emosionele (intra- en interpersoonlike) intelligensie se enigste veilige vertrekpunt is die Woord van God. Dit wat die Skrif leer oor die emotiewe en kognitiewe dimensies van die menslike psige sal deeglik verreken moet word in die opleiding van Christelike dienswerkers in intra- en interpersoonlike vaardighede.

2.3.8 VERHOUDING TUSSEN DIE WIL, PSIGIESE EN GELOOFSVOLWASSENHEID

Dit is opvallend dat slegs enkele bronne in die literatuur na die funksie van die konatiewe dimensie van die psige verwys, naamlik die wil, om 'n keuse te kan uitvoer ten opsigte van emosionele belewenisse, denke en gedragsreaksies. As kroon van God se

skepping het die mens 'n vrye wil ontvang. Dit word bevestig deur die Dordtse Leerreëls, Hoofstuk 3, punt 16 (N.G. Kerk, 2004:100, 111):

Die mens het egter deur die sondeval nie opgehou om 'n mens, toegerus met verstand en wil, te wees nie. Die Goddelike genade van die wedergeboorte vernietig nie die wil en sy eienskappe nie en dwing dit nie met geweld teen sy sin nie. Die genade maak die wil geestelik lewend, genees, verbeter en buig dit tegelykertyd lieflik en kragtig. Terwyl sondige opstandigheid en verset vroeër geheers het, begin 'n gewillige en oregte gehoorsaamheid aan die Gees nou die oorhand kry. Hierin lê die ware en geestelike vernuwing en die vryheid van ons wil. Dit is alleen God se genade en handeling met die mens dat hy uit sy vrye wil uit die sonde kon opstaan. Deur sy vrye wil het hy homself, toe hy nog gestaan het, in die verderf gestort (beklemtoning deur navorser).

Die mens is dus nie uitgelever aan impulse en reaksies van die primitiewe brein soos die evolusioniste beweer nie (vgl. Hoofstuk 3). Die natuurlike mens doen van nature die wil van die vlees (Efes. 2:1-3) en kom maklik in opstand teen die wil van God (Rom. 7:14-26). God werk egter in die hart van die wedergebore mens om te wil om te werk na sy welbehae (Fil. 2:12, 13). Dit bring die gelowige in stryd met sy vleeslike, natuurlike eie wil. Paulus se stryd om sy wil tot gehoorsaamheid te bring aan die wil van God, getuig hiervan (Rom. 7:14-24).

Die Geesvervulde gelowige het mag oor sy eie wil (Joh. 7:17; 1 Kor. 7:37) en net soos Jesus Christus (Luk. 22:42) behoort die gelowige gewillig te wees om die wil van God te doen. Hy kies (met 'n wilsbesluit) om God met sy hele wil te soek (2 Kron. 15:15) en hy kies om elke gedagte gevange te neem tot gehoorsaamheid aan Christus (2 Kor. 10:5).

Die keuse (wilsbesluit) om gehoorsaam aan die Woord te dink, gaan denke dus vooraf. Die keuse om gehoorsaam te wees (wilsbesluit) aan die opdrag in Rom. 12:2 om die denke te vernuwe, gaan denke vooraf. Die keuse (wilsbesluit) om emosies verantwoordelik te bestuur, kom dus voor die wilsdaad van emosionele bestuur (Spr. 4:23). Eweneens kies die mens deur 'n wilsbesluit om nie langer sy eie wil nie maar die wil van God te doen (Luk. 22:42). **Dit is die essensie van verantwoordelike intra-persoonlike selfbestuur.**

Moore (1994:27) wys daarop dat die geestelik volwasse persoon wat verantwoordelikheid aanvaar vir eie keuses en wilsbesluite, doelgerig en taakgerig is en daagliks kies om sy totale menswees onder beheer van 'n Hoër hand te plaas.

Dit is van absolute belang dat die Christelike dienswerker vry moet wees in die area van sy wil sodat hy kan onderskei wat die wil van God is, die regte besluite kan neem, die duwel kan weerstaan en vrywillig kan kies om God alleen te dien. Dit eer God wanneer ons besluit om volgens Sy wil te lewe en op te tree. God benodig die aktiewe wil van die mens om Sy wil te volbring.

'n Oorgegewe wil aan die wil van God is een van die kenmerkendste eienskappe van geloofsvolwassenheid.

2.3.9 SPIRITUELLE ONTWIKKELING VAN DIE PSIGE

Joubert (2005:6) verwys na die mens as 'n trichotomiese wese weens sy drieledige samestelling. Hierdie siening van menswees dien as 'n theologiese begronding vir pastorale sorg en berading. Die onderskeid tussen liggaam, siel en gees blyk duidelik uit Enns (1989) se definisie van trichotomie:

*Trichotomy comes from the Greek *tricha*, three, and *temno*, to cut. Hence, man is a three part being, consisting of body, soul and spirit. The soul and spirit are said to be different both in function and substance (vgl. Joubert, 2005:33).*

Brown (1975) verwys na die siel as die innerlike lewe van die mens (vgl. Joubert, 2005:45). Volgens Joubert (2005:45) sluit die innerlike funksies van die siel onder ander emosies, wil, begeerte en persepsie in. Die woord siel verskyn 130 keer in die Skrif en verwys skynbaar na 'n mens se lewe en persoonlikheid (Hughes, 2004:221).

Hoewel God die siel ontwerp het, moet dit deur die mens aan wie die siel behoort, versorg en bestuur word om te kan groei en ontwikkel soos dit moet (Hughes, 2004:219). Die denke, emosie en wilskomponente van die psige (siel) is interverweef in die ontvangs, internalisering en uitlewing van ons geloof.

Dit is die siel van die mens wat God en ons naaste liefhet (Matt. 22:37-39). Jesus Christus wil nie hê dat ons aan ons siel skade lei nie (Mark. 8:36). Hy ondersteun ons siel (Ps. 54:6), Hy versadig elke kwynende siel (Jer. 31:25) sodat dit goed kan gaan met ons siel (3 Joh. v.2). Hy bewaar ons siel (Ps. 121:7) onberispelik tot die dag van die wederkoms van Jesus Christus (1 Thess. 5:23).

Die siel is die hoofarea van Satan se aanslag. Minirth (2003:12) identifiseer 'n verskil in aanslag teen die vleeslike en die geestelike Christen:

For the immature Christian, Satan might attack through a carnal expression of the body, such as lust-provoking sights that the eyes behold. However, for a more mature Christian, he might focus the temptation a step deeper into the makeup of man and infect his soul – his mind, emotions and will.

Die mens het egter beheer oor sy siel en het die opdrag om sy siel te bewaar (Spr. 4:23; 16:17; 22:5) en dit terdeë in ag te neem (Deut. 4:15; Jos. 23:11). Die Hebreërskrywer vermaan ons om nie in ons siele te verslap en vermoed te raak nie (Heb. 12:3). Ons geloof (Heb. 10:39) en volharding (Luk. 21:19) is tot behoud van die siel.

Du Toit (2000:151) dui aan dat al die wetenskappe tans saamstem dat daar 'n integrale verband tussen die liggaam en die siel is. Die siel met bewussyn verleen 'n unieke, betekenisvolle bestaan aan die mens op aarde. Jy is dus nie jou liggaam nie, jy is jou siel met liggaamlike betekenisvolle ervarings.

Hughes (2004:219, 222) beskou aanbidding as die eerste wet van die siel en verwys na die siel se eindeloze kapasiteit vir God. Nog 'n belangrike wet is die ontwikkeling van die siel: *As dit nie ontwikkel word nie, sal dit degenereer en sterf!* Hy haal die eerste sin in Thomas Moore se boek *Care of the soul* aan: *Die grootste siekte van die 20ste eeu, wat in al ons probleme deurskemer en ons individueel en sosiaal raak, is die verlies van die siel* (vgl. Hughes, 2004:220). Die menslike liggaam sonder die siel is dood (Jak. 2:26). Die verwaarloosde siel ervaar allerhande probleme: obsessies, verslawing, emosionele pyn en verlies aan betekenis; terwyl die siel wat versorg word, verligting van angs vind asook diepe tevredenheid en lewensvreugde (Hughes, 2004:220).

Chambers (1995:51) sê wanneer die Heilige Gees in ons gees kom woon, vind 'n totale vernuwing plaas: *He fills and re-energizes our spirits, He lifts our souls ... into a totally new unity.* Die siel van die mens ontwikkel in daagliks kontak met God en deur voortgaande vervulling met en beheer deur die inwonende Heilige Gees: *ons moet met die Almagtige saamspan, en ons oopstel aan die middelle van die Heilige Gees sodat ons siele kan ontwikkel en groei* (Hughes, 2004:228).

Die Christelike dienswerker behoort tot eer van God asook in eie en ander se belang voortdurend gefokus te bly op die ontwikkeling van sy psigiese en geloefsvolwassenheid.

2.3.10 WAARDIGE AMBASSADEURS VIR CHRISTUS

Van Jaarsveld (2003:10) voel beswaard dat baie Christene aanspraak maak daarop dat hulle God se ambassadeurs op aarde is, maar nie leef asof hulle hul emosies kan beheer nie. Hy beskou die vermoë om jou en jou verhoudinge te kan hanteer as emosioneel intelligent; dit help die Christen in sy poging om ten volle ambassadeur vir Christus in hierdie wêreld te word.

God soek na geestelik en emosioneel volwasse manne en vroue om sy werk op aarde te doen (Wiersbe, 1984:7). Buys (2001:109) teken egter beswaar aan dat die Christelike dienswerker in pastorale sorg nie geleer word om persoonlike beheer uit te oefen nie. Negatiewe inligting, opmerkings, ervaring of gebeure word sonder meer geabsorbeer in die innerlike mens met gevolglike emosionele ontwrigting, hoë stresvlakke en afname in prestasie wat tot uitbranding en selfs paniekstoornisse kan lei (Buys, 2001:110). Hy vind dat intra- en interpersoonlike ontwikkeling dikwels nagelaat word in die samelewing se strewe na veral fisiese en intellektuele ontwikkeling. Geestelik-emosionele onvolwassenheid is een van die grootste probleme waarmee die kerk worstel (Wiersbe, 1984:6). Wiersbe verwys na die apostel Jakobus wat dieselfde probleem geïdentifiseer het onder die twaalf stamme in die verstrooiing. Hulle:

- ❖ is ongeduldig wanneer dit swaar gaan (Jak. 1:1-4)
- ❖ bely die waarheid maar leef dit nie uit nie (Jak. 2:14-26)
- het geen beheer oor die tong nie (Jak. 3:1-12)
- ❖ is bakleierig en naywerig (Jak. 4:1-12)
- gaar materiële goed op (Jak. 2:1-6).

Gebrek aan intra- en interpersoonlike vaardighede asook geestelike onvolwassenheid lei tot teenproduktiewe reaksies wat die *koinonia* (saam-wees in Christus) en die *diakonia* (dienstwerk vir Christus), skend.

Buys (2001:111) stel voor dat die gelowige hom moet bemagtig met 'n Skrifwaarheid as reaksie op elke negatiewe gedagte. In werklikheid het ons dan te doen met Skrifgefundeerde selftoegepaste kognitiewe terapie. Paulus verwys hierna as vernuwing van ons denke (Rom. 12:2). Dit is 'n daagliks voortgaande innerlike dissiplinêre proses, sodat die **karakter van Christus** hoe langer hoe meer in en deur ons presenteer na buite. Wiersbe & Wiersbe (2000:19-20) beskou **karakter as die grondslag van Christelike dienswerk**:

Christian ministry is associated with character, the foundation of ministry is character. Jesus demonstrated character in his own life and ministry in the Gospels. People with character have integrity and integrity means inner wholeness. Life is built on character and character is built on the decisions we make.

Pastorale bediening geskied in die dinamiek van interpersoonlike gevoelens, daarom speel emosies 'n geweldige sterk rol in die optrede van die Christelike dienswerker. Aan die een kant is daar die gevaar van 'n afgestomppte gevoelslewe of selfs 'n negatiewe apatiese gevoelslewe. Aan die ander kant is daar ook weer die gevaar van oordrewe emocionaliteit.

Jesus Christus het aan die Christelike dienswerker die volwasse belewing en benadering van interpersoonlike gevoelens gemodelleer. Volkome empatie, liefdevolle meeleving, lewensmoed, nederigheid, vergewensgesindheid, innerlike vreugde en 'n vurige passie was kenmerkend van Sy bediening (Neethling et al., 2002:20-119). Die voorblad van Bruno (2000) se boek *Jesus Ph.D. Psychologist* verwoord die pragtige balans in Jesus Christus se menswees en bediening: *Never was a man more in control of his emotions, his feelings, his thoughts and his actions* (Bruno, 2000:voorblad).

Jesus Christus was emosioneel intelligent, Hy was te alle tye in beheer van homself en van Sy omstandighede. Volgens Neethling et al. (2000:20) het Jesus nooit 'n probleemklimaat geskep nie – Hy was die Skepper van moontlikhede en van oplossings. Die probleem was altyd slegs die vertrekpunt, nooit die eindpunt nie. Neethling et al. (2000:3) beskou Jesus Christus as die volmaakte intuïtiewe en strategiese denker en konstateer: *As ons nie begin dink soos Jesus nie, sy denke verstaan en poog om sy voorbeeld van buitengewone denke na te volg nie, sal dit die aanklag wees teen die mense van die 21ste eeu* (Neethling et al., 2000:141).

Jesus Christus is die volkome verpersoonliking van psigiese en geloofsvolwassenheid. Hy was 'n waardige ambassadeur vir sy Hemelse Vader.

Die karakter, persoonlikheid en integriteit van die Christelike dienswerker wat groei en toeneem in gelykvormigheid aan die goddelike natuur van Christus motiveer medegelowiges om self ook waardige en volwasse ambassadeurs vir Christus te word.

2.4 VERNUWING DEUR INTRA- EN INTERPERSOONLIKE ONTWIKKELING

Vernuwing, groei, rypwording, volwassewording en selfstandige funksionering, is God se wil vir sy gemeente (Nel, 1993:115) en daarom ook vir elke dienswerker in die gemeente.

2.4.1 'N NUWE INGESTELDHEID EN GESINDHEID

Die volwasse dienswerker dink, voel en doen nie meer slegs in eie belang nie, hy put vreugde uit offervaardige dienslewering. Louw (1993:257) evaluateer volwassenheid aan die hand van die

basiese vraag: *Leef jy 'n egosentriese en selfsugtige lewe van selfhandhawing ten koste van ander, of 'n na-andер-gerigte lewe van onvoorwaardelike aanvaarding en liefde?*

Dit is veral die Christelike dienswerker wat dien en nie gedien word nie (Mark. 9:35), wat ander moet liefhe soos hy homself liefhet (Matt. 22:38). Dit impliseer 'n persoon wat sy eie emosionele pyn al verwerk en afgehandel het, wat homself kan aanvaar en waardeer vir wie hy in Christus is (Gal. 2:20).

So 'n persoon kan ander dien in liefde (Gal. 5:13; 6:2) want sy siel is gereinig tot ongeveinsde broederliefde (1 Pet. 1:22).

Die geestelik-emosioneel volwasse gelowige ontwikkel ook 'n totaal nuwe gesindheid. Petrus verwys hierna as 'n *suiwere gesindheid*, wat hy by sy lesers wil wek (2 Pet. 3:1), terwyl Paulus en Johannes verskeie gemeentes tot hierdie nuwe gesindheid vermaan:

- ❖ 'n eensgesindheid met medegelowiges (Rom. 12:16; 15:5; 2 Kor. 13:11; Fil. 2:2; 4:2)
- ❖ 'n nederige gesindheid wat ander se belang bo ons eie stel (Fil. 2:3; Rom. 12:10)
- 'n gesindheid wat volhardend strewe na die hoë roeping in Christus Jesus (Fil. 3:15) en om te word soos Hy is (1 Joh. 3:3).

2.4.2 'N NUWE BALANS

In Gesonde balans tussen emosionele intelligensie en geloofsvolwassenheid stel die gelowige in staat tot:

- ❖ intra- en interpersoonlike bestuur wat op Skrifbeginsels gegrond is
- ❖ uitlewing van 'n konstante Christusgesindheid
- onbaatsugtige diensbaarheid en getuenis in die krag van die Heilige Gees
- ❖ 'n funksionele verhouding met homself en met ander
- 'n lewenskragtige verhouding met God
- ❖ 'n vaste gees in sy binneste in volle geloofsversekerdheid.

Hiertoe ondersteun en bekratig die Heilige Gees die innerlike mens (Efes. 3:16).

2.5.1 GROEI BINNE KORPORATIEWE VERBAND

In resente literatuur (Heystek, 2000:16) oor die unieke identiteit van die kerk van Christus word *koinonia* beklemtoon as 'n uiters belangrike saak wat opnuut ontdek moet word. *Koinonia* veronderstel 'n wedersydse verhouding en betrokkenheid by mekaar (Louw & Nida, 1989:446). Groei vind nie op 'n individualistiese wyse plaas nie, maar veral waar gelowiges, in 'n band van onderlinge meelewing, mekaar opbou. (Van Heyningen, 1999:26). Versteeg bevind dat die toerusting tot geestelike volwassenheid in *koinonia* plaasvind (Ef. 4:16) in die situasie waar die *mekaar-beginsel* realiseer (vgl. Hendriks, 1992:188).

In die boek Handelinge (Hand. 2:42-47; 4:4-35) kom die onderlinge verbondenheid, gemeenskaplikheid en eensgesindheid van die eerste gemeente aan die lig. Hul doelgerigtheid en standvastigheid blyk duidelik uit hul voorneme om hulle heelhartig toe te lê op die suiwere leer van die apostels, getroue bywoning van onderlinge byeenkomste, gemeenskaplike maaltye en gebede (Oostenbrink, 1996:19). Saam het hulle God geloof en geprys. Hierdie gereelde *koinonia* ervaring het hulle geestelik opgebou en versterk, bemoedig en vertroos.

Pragtige eensgesindheid het onder die Christene geheers; hulle het elke dag die tempel besoek en die gemeente het daagliks gegroeи (Van der Watt et al., 2003:686). Dake (1991:124) verwys na vier dinge waarin die eerste gemeente met toewyding volhard het. *They continued steadfastly in:*

- ❖ *apostolic teaching (Mt. 28:19)*
- ❖ *fellowship (1 Jn. 1:1-7)*
- ❖ *holy communion (Acts 2:42, 46; 20:7; 1 Cor. 10:16-17; 11:23-34; Mt. 26:26-30)*
- ❖ *prayers (Mt. 7:7-11; 21:22; Mk. 11:22-24; Jn. 15:7, 16; Eph. 6:18).*

Die groei van die nuwe mens vind binne die korporatiewe verband van die gelowiges plaas (*koinonia*). Die streef om al meer te verander na die beeld van Christus (2 Kor. 3:18) mag volgens Nel (1998:27) nie eensydig op individuele gelowiges van toepassing gemaak word nie. Dit is *gemeentewoorde*. Die enkel-gelowige funksioneer in die Bybel sterk ooreenkomsdig die geheel van die gemeente (Ef. 4:17e.v.; Kol. 1:3; 1 Pet. 2:1e.v.; Gal. 5:6).

Smuts (1989:25) bevind dat die menslike bestaan binne hierdie korporatiewe verband in 'n voortdurende ontwikkelings- en groeiproses is tot geloofsvolwassenheid. Gesien vanuit eskatologiese perspektief is geloofsvolwassenheid die groeiproses wat die Heilige Gees in die gelowige bewerk op grond van die konkrete heilsdade van God, soos gekoppel aan die liggaam van Christus.

Gemeentelede se wedersydse betrokkenheid en belang by mekaar is 'n sterk bindende faktor. Sedert die tydperk van die eerste gemeentes in Judea was hierdie *koinonia* of liefdeskring van gelowiges die veilige ruimte waarbinne die gemeente gefunksioneer en gegroei het. Dijkstra-Algra (2001:14) verwys na die voorkoms van *mekaar* deur die hele Nuwe Testament:

In de brieven van het Nieuwe Testament kom je herhaaldelijk het woordje 'elkaar' tegen.

De onderlinge dienst kan heel verschillend zijn. De één is goed in luisteren, de ander ziet er niet tegenop om met iemand te bidden, weer een ander voelt zich meer op z'n gemak als hij iets praktisch kan doen. Binne het pastoraat zijn er vele variaties en stijlen mogelijk.

Vir Schleiermacher (1988:35) hang die gehalte van pastorale sorg af van gesonde interpersoonlike verhoudinge asook van ware onderlinge gemeenskaplikheid en omgee: *It is intrinsically relational, not individualistic. To be a Christian community is to share, one with another, moments of religious pain and religious joy, spiritual weakness and spiritual strength, sickness and health of soul.*

God het hierdie gemeenskapsbehoefte in die mens geskape. Volgens Nel (1994:41) plaas God self hierdie kommunikatiewe wese wat Hy geskep het in kommunikatiewe verhoudings.

Die Skrifopdragte tot ware omgee vir mekaar vereis selfbeheersde, verantwoordelike en liefdevolle gedrag. 'n Gesonde balans tussen emosionele intelligensie en uitlewing van die vrug van die Gees is nodig om gehoorsaam te kan wees aan die volgende opdragte:

- groet mekaar (Rom. 16:16)
- ❖ moet mekaar liefhê (Joh. 13:34; 1 Pet. 1:22)
- ❖ neem mekaar aan (Rom. 15:7)
- ❖ eer mekaar (Rom. 12:10)
- bou mekaar op (1 Thess. 5:11)
- aanvaar mekaar (Rom. 15:7)
- leer mekaar (Kol. 3:16)
- vermaan mekaar (Rom. 15:14; Kol. 3:16)
- verdra mekaar in liefde (Efes. 4:2)
- ❖ wees vriendelik en vol ontferming teenoor mekaar (Efes. 4:32)
- ❖ hou vrede onder mekaar (Mark. 9:50)
- ❖ vergewe mekaar (Ef. 4:32)
- wees onderdanig aan mekaar (Efes. 5:21; Fil. 2:3)
- ❖ bemoedig mekaar (1 Thess. 4:18; 5:14)
- ❖ bid vir mekaar (Jak. 5:16)
- ❖ wees hartlik teenoor mekaar (Rom. 12:10)

- ❖ wees gasvry teenoor mekaar (1 Pet. 4:9)
- ❖ bely julle sondes teenoor mekaar (Jak. 5:16)
- ❖ onderhou die gemeenskap onder mekaar (1 Joh. 1:7)
- wees nederig teenoor mekaar (1 Pet. 5:5).

Deur op die *mekaar*-opdragte van Paulus te fokus, kan nader beweeg word aan 'n Bybelse visie van wat geloofsgemeenskap as aktiwiteit in die praktyk van lidmate se lewe behoort te betekenis (Heystek, 2000:16). Maxwell (1999:17-18, 29) beklemtoon die begrip *partnership* as 'n voorvereiste vir 'n effektiewe bediening:

Practicing the power of partnership can make the difference between an effective ministry and an ineffective one. There is power in unity of God's people. God's presence is promised when his people work and pray in partnership (Mt. 18:18, 19; Acts 4:23-24, 31).

Die gemeente wat fokus op die *mekaar*-beginsel, in spanwerk of spanbediening, ontwikkel toenemend gemeenskaplike geestelike doelwitte, hulle praat dieselfde taal, beweeg in dieselfde rigting en ontwikkel saam tot:

- ❖ mede-werkers (Kol. 4:11)
- ❖ mede-soldate (Fil. 2:25; Filemon v2)
- ❖ mede-diensknegte (Matt. 18:29,33; Kol. 1:7; Op. 19:10)
- ❖ mede-arbeiders (1 Thess. 3:2; Filemon v24; Fil. 4:3)
- ❖ mede-helpers (3 Joh. v8; 2 Kor. 8:23)
- ❖ mede-dissipels (Joh. 11:16)
- ❖ mede-burgers (Efes. 2:19)
- ❖ mede-erfgename (Efes. 3:6) (Conner, 1982:217).

Die hele begrip van deelnemende en meedelende gemeenskaplikheid kom sterk na vore in die sendbrief aan die Galasiërs (Gal. 6:6) waar die Griekse woord *koinoneo* vertaal word met *meedeele van alle goeie dinge* (Nel, 1993:119). As mede-lede van mekaar aanvaar ons onderlinge aanspreeklikheid vir mekaar en dra gelyke sorg vir mekaar (1 Kor. 12:25).

Nel (1994:40) beklemtoon die noodsaaklikheid dat die diens waartoe die gemeente opgebou word, 'n sterk pastorale en *koinonale* karakter behoort te dra. In Jesus is gelowiges deur die Gees aan mekaar verbonde in en tot een liggaam. Alle pastorale versorging en sorg vir mekaar vind binne hierdie nuwe dissipelgemeenskap plaas waarbinne die mens uit sy eensaamheid verlos word. Met die opkoms van die postmodernisme neem die behoefté aan onderlinge meelewings, saamvoel en saam glo toe.

Die opgeleide en toegeruste Christelike dienswerker kan 'n aktiewe bydrae lewer tot doeltreffende onderlinge sorg en meelewing in die kleingroep.

Binne die gemeenskap van gelowiges vind 'n netwerk van verhoudinge, handelinge en gebeure plaas wat mekaar wedersyds beïnvloed en groei aktiever (Louw, 1993:100). Medemens-wees bied die ruimte waarbinne die sin van die lewe verwesenlik word. Daarom kan die ontwikkeling van kundigheid en bedrewendheid in interpersoonlike verhoudinge lewensverrykend en -vervullend wees.

Dit is binne hierdie koinonia-atmosfeer en -kring dat die Christelike dienswerker 'n reuse bydrae kan lewer tot die psigiese en geestelike verdieping en vertyking van medegelowiges.

2.5.2 KLEINGROEPBEDIENING AKTIEER GROEI

Met die aanvang van Jesus Christus se openbare bediening was Sy eerste aksie die roeping en versameling van die kleingroep, 'n kring van vertrouelinge. Die dissipels het in 'n intiem-persoonlike kontak met Jesus geleef. Jesus Christus het nie 'n weermag op die been gebring of 'n hoofkwartier gestig nie: *All he did was to collect a few unpromising men, inspire them with sense of his vocation and theirs and build their lives into an intensive fellowship of affection, worship and work* (Leslie, 1979:187).

Lotter (2005:1, 3) gebruik die begrip *kleingroepe* as 'n sambreelterm vir 'n verskeidenheid vorme van groepe wat in die gemeente aktief is soos omgeegroepe, Bybelstudiegroepe, diensgroepe en selgroepe. Hierdie kleingroepe maak reeds 'n belangrike deel uit van baie gemeentes se aktiwiteite en het 'n belangrike aandeel aan gelowiges se geloofsgroei en toerusting. Navorsing toon wêreldwyd aan dat kerke wat groei, die een of ander vorm van kleingroepbediening het.

Van Heyningen (1999:30) beskou die interafhanklikheid en korporatiewe uitoefening van al die verskillende bedieningsgestalte as 'n bydraende faktor tot kwalitatiewe groei van die gelowige. Daarteenoor sonder Van der Spuy (2002:15-19) die bediening van *koinonia* uit as die mees aangewese bediening wat geestelike en emosionele groei bevorder. Hy bevind dat:

- lidmate wat vrywillig in omgeegroepperband met mense van hul keuse bymekaarkom 'n hechter *koinonia*-band vorm as die wyksgroepe wat geografies gedwing is om bymekaar te wees

- ❖ ware en diepe *koinonia* ontwikkel waar mense gereeld eenmaal per week bymekaar uitkom; daar is 'n bewussyn van en betrokkenheid by mekaar se swaarkryte en krisisse
- ❖ daar geweldige krag lê in die positiewe getuienis van gelowiges wat entoesiasties is, die *koinonia* geniet en van harte by 'n kleingroep inskakel
- ❖ *koinonia*'n nuwe geestelike dimensie vir elke gelowige inhoud; die omgeegroep het die struktuur geword waarbinne lidmate versorg, toegerus en opgebou word om geestelik te groei sodat hulle by die uitbou van die gemeente betrokke kon raak
- ❖ die omgeegroep die kanaal geword het waardoor die liggaam van Christus kragtig in die wêreld uitbeweeg om ander mense te bereik en vir sy koninkryk te wen
- ❖ die geestelike groei en verdieping wat uit hierdie kleingroep *koinonia* voortgespruit het uiteindelik daartoe bygedra het dat radikale verandering deur lidmate se diensbaarheid en getuienis teweeggebring is.

Van Heyningen (1999:31) waarsku teen 'n eensydige beklemtoning van een area in die gemeente wat op die lange duur 'n wanbalans kan veroorsaak. Hy beweer dat oormatige beklemtoning van *koinonia* tot kliekvorming en eksklusiwiteit kan lei.

Christelike dienswerk wat in 'n opregte gees en gesindheid geskied sal ingestel wees op die inskakeling by en inoefening van egte *koinonia*. Volgens Burger (1991:231) is *koinonia*'n geloofspraktyk in die gemeente wat gerig is op intermenslike verhoudinge en versorging en *diakonia*'n ak tiwiteit wat gefokus is op oofferende praktiese diens aan ander voort. Hierdie dissiplines sluit nou by mekaar aan, versterk mekaar en die een vloei uit die ander. Hiermee stem Nel (1994:41) saam: *Gemeenskap (saamwees) is egter ten diepste die gesonde onderbou waaruit die mens ook as individu God en sy wêreld dien.*

Onderlinge *vennootskap* in dienswerk vir Christus is van groot waarde. As voorbeeld verwys Stockstill (1998:35) na die verhaal van die groot visvangs in Lukas 5. Hy fokus op die samewerking tussen Andreas, Jakobus, Johannes en Petrus: *These men had learned that their productivity increased when they used a net corporately rather than a hook individually.* Sonder lewenskragtige *koinonia* is effektiewe *diakonia* onmoontlik. *Diakonia* spruit nie slegs voort uit gesonde *koinonia* en pastorale versorging nie, maar is tegelyk ook deel van albei (Nel, 1994:40).

Mims (2002:119) bevind dat korporatiewe dienswerk 'n bekende verskynsel in die Skrif is. In die boek Handelinge span die jong gelowiges saam om die dienswerk te verrig waartoe God hulle roep. In die eerste brief aan die Korinthiers (1 Kor. 3:7-9 en 7:17) verwys Paulus na *medewerkers* wat saam gebou is op die fondament Jesus Christus; elk het 'n eie unieke funksie om te verrig, maar hulle moet versigtig wees hoé hulle bou.

Koinoniale-dienswerk van die gemeente kan volgens Burger (1991:235) soos volg omskryf word:

- ❖ om deel te word van mekaar en ons aan mekaar te onderwerp (Efes. 5:21)
- ❖ om mekaar te leer ken en mekaar te aanvaar (Rom. 15:1)
- om vriende te word en mekaar te leer liefkry (1 Kor. 13:5-7)
- ❖ om vir ander te sorg en deur hulle versorg te word (Gal. 5:13)
- om ons gebrokenheid en skuld te leer bely (Jak. 5:16)
- ❖ om mekaar te vermaan (Gal. 6:1).

Lotter (2005:3) beklemtoon die volgende voordele wat kleingroepe vir die gemeente kan inhoud:

- ❖ die gemeente word stadig maar seker vernuwe tot 'n hartlike liefdesgemeenskap
- ❖ die onderlinge liefde word sigbaar gedemonstreer en beleef
- ❖ dit bied 'n ruimte vir groei en vernuwing in die geloof
- ❖ God se teenwoordigheid word as 'n groter werklikheid beleef
- ❖ mense word gemotiveer om meer aktief betrokke by die kerk te wees
- ❖ ruimte word geskep vir skaam lidmate
- ❖ mense leer om hulle laste asook lief en leed met mekaar te deel
- ❖ evangelisasie na buite kry nuwe dinamiek
- ❖ gawes word uitgewys, gewaardeer en tot diens geaktiveer waardeur die hele gemeente opgebou word
- ❖ praktiese hulp en ondersteuning word aan mekaar gegee
- ❖ die kleingroepe dien as 'n skild teen die wêreld met sy invloed
- ❖ onderlinge toesig en tug vind op 'n spontane manier plaas
- ❖ die besondere ampte of dienste word in hul bediening ondersteun
- ❖ in die kleingroep word leierskap ontwikkel
- ❖ lidmate word vir hulle besondere dienswerk toegerus, ondersteun en aangespoor
- ❖ kleingroeplede aanvaar verantwoordelikheid of aanspreeklikheid vir mekaar.

Besonder hoë vereistes word aan die psigiese en geloofsvolwassenheid van die groepleier gestel. Die groepleier se interpersoonlike vaardighede is van deurslaggewende belang vir die onderlinge verhoudinge in die groep en hantering van moeilike lede. Sy opleiding in intra-persoonlike ontwikkeling lewer 'n aansienlike bydrae tot die stimulering van psigiese en geestelike groei en ontwikkeling van die res van die *koinonia*.

Van Heyningen (1999:26) konstateer: *Kwalitatiewe groei word gefasiliteer deur onderlinge aanvaarding, vermaning en ondersteuning binne die gemeenskap van gelowiges.* In ware *koinonia* word die liggaam van Jesus Christus opgebou tot diens en getuienis onderling en na buite. Dit is juis vanuit hierdie *koinoniale* bestaanwyse dat die gemeente volgens Nel (1994:246) deur God tot diens (*diakonia*) geroep, en met genadegawes toegerus en missionêr opgebou word.

Koinonia bevry die mens van individualisme, hier ontdek en aanvaar ons dat ons aan mekaar verbind is en mekaar nodig het. Dit is om te verstaan dat lewensvervulling en –geluk nie in 'n mens self te vind is nie, maar as't ware tussen ons lê – in verhoudings! (Burger, 1991:235).

Gebed het ook 'n belangrike plek in *koinonia*. Louw (1993:503) meen gebed as 'n genademiddel is *cummunio* en *koinonia*. *Communio* beteken om deel te hê aan God se genade en *koinonia* beteken om 'n korporatiewe deel te hê saam met al die gelowiges aan die gemeenskaplike heilsgoedere, daarom skakel gebed gelowiges aan mekaar binne die gemeenskaplike verbondenheid van die gemeente as liggaam van Jesus Christus.

Oostenbrink & Lotter (2002:543) beskou die kleingroep as 'n definitiewe deel van die bediening van die kerk van Jesus Christus. Hulle baleit die toerusting en ontwikkeling van die kleingroepleier:

Connected to this (a church growth programme) should be the equipping, development of and caring for the small group leader by using ways of enriching his/her gifts, in-service training and growth in personal spirituality.

Oostenbrink & Lotter (2002:550) verwys na George (1992) se 50 aanbevole onderwerpe vir die toerusting van kleingroepleiers, wat die volgende intra- en interpersoonlike vaardighede insluit:

- ❖ luister- en reaksievaardighede
- aansporings- en konfrontasievaardighede
- ❖ visie en strategie
- ❖ probleem- en konflikt hantering
- ❖ onderskeiding en besluitneming
- ❖ tydsbestuur en persoonlike dissipline
- ❖ spanwerk
- ❖ vertroulikheid
- ❖ berading
- ❖ leierskapvaardighede.

Keller et al. (1995) dui ook intra- en interpersoonlike areas aan waarin kleingroepleiers toegerus moet word:

- ❖ vertroueting, bemoediging en liefdevolle ondersteuning
- selfbestuur
- ❖ interpersoonlike dissiplines – Christelike verhoudings
- berading
- ❖ mentorskap

- ❖ motivering (vgl. Oostenbrink & Lotter, 2002:551).

Gemeentes het volgens Oostenbrink & Lotter (2002:552) 'n groot verantwoordelikheid om kleingroepleiers ten beste op te lei en toe te rus met die oog op die ontwikkeling van hul spiritualiteit en dié van die kleingroepe wat hulle bedien.

Potgieter (2004:42) sien die kleingroep gestalte kry in geloofsgesinne. Hy stel voor dat daar biddend en onder leiding van die Heilige Gees geloofsgesinne gevorm word. Hierdie geloofsgesinne groepeer spontaan op grond van geloofsassosiasie (Potgieter, 2004:42).

Binne die raamwerk van sulke spontane geloofsgesinne kan die Christelike dienswerker, toegerus met intra- en interpersoonlike vaardighede, 'n baie positiewe en opbouende aandeel hê in die gesins- en geloofsopbou en psigiese ontwikkeling van oud en jonk.

2.5.3 KLEINGROEP-METAFORE

Metafore is draers van betekenis. Dit funksioneer om uitdrukking te gee aan menslike ervarings wat op geen ander manier uitgedruk kan word nie. Dit sê meer as wat letterlik gesê kan word. Müller & Maritz (1998:70) sê metafore word gevorm deur 'n netwerk van assosiasies wat ingebied is in die verskillende verhale van 'n mens se lewe. Die betekenis van metafore is gewortel in die waarde- en kultuursisteem waarbinne dit gebruik word (Goede, 2005:22).

Louw (1996:121) beklemtoon die noodsaaklikheid dat 'n metafoor binne die raamwerk van 'n basiese geloofsperspektief geïnterpreteer word:

A metaphorical approach in pastoral care can only be successful if a common perspective of faith exists.

Verskeie moontlike metafore kan in die Skrif gevind word (Louw, 1996:125). Die liggaams- (1 Kor. 12:12-27; Rom. 8:4-5; Efes. 4:4), huisgesin- (Ef. 2:19) en gebou-van-God (Ef. 2:20-21) –metafoor, met die klem op die kleingroep, verdiep menslike verhoudings en lei tot 'n werklike gemeenskap van gelowiges (Van der Merwe, 1991:80-81). Louw (1996:121) verwys na sulke metafore as modelle waardeur 'n geloofsgemeenskap se ervarings uitgedruk kan word. Die metafoor verkry *saying power* wat as metaforiese teologie beskou kan word.

Vanuit die liggaam-van-Christus-metafoor is dit duidelik dat Jesus Christus die Hoof is en die verskeidenheid ledemate roep tot 'n onderlinge gebondenheid en verpligting teenoor mekaar. Die metafoor van die *huisgesin van God* gee uitdrukking aan die intieme verbondenheid en eenheid

van gelowiges (1 Kor. 12:12-27). Terwyl die gebou-van-God-metafoor die verband tussen Jesus Christus as hoeksteen en die gemeentelede as die lewende stene in verbondenheid met mekaar veronderstel (1 Pet. 2:5) (Roux, 1991:60-61).

Dienswerk in die gemeente van Jesus Christus verleen praktiese gestalte aan die funksioneerende liggaam-van-Christus-metafoor.

2.5.4 KONKRETISERING VAN DIE CHRISTELIKE AGAPÉ

As medewerkers van Jesus Christus (2 Kor. 6:1) moet die Christelike dienswerker net soos Paulus in ooprechte liefde onberispelik, verdraagsaam en vriendelik teenoor die gemeente optree (2 Kor. 6:4-6). Sy geloof kry praktiese gestalte deur die liefde (Gal. 5:6) wat hy diensbaar uitleef teenoor ander.

Kragtens sy skepping is die mens 'n sosiale wese. Menswees is medemens wees (Van Wyk, 1996:25). God het die mens lief (Joh. 3:16); dit is deel van sy wese (1 Joh. 4:8). As maaksel en verloste van hierdie God moet die mens ook liefhe, soos Jesus Christus liefgehad het. Vir die pastorale teologie is onderlinge liefde die vervulling van die wet (Rom. 13:8; Gal. 5:14) van enorme betekenis vir kerkwees en kerkontwikkeling. *Sonder liefde sterf 'n kerk 'n vroeë dood* (Van Wyk, 1996:26).

Pastorale sorg is 'n kommunikatiewe handeling in die onderlinge liefdesgemeenskap met die liefde as motief en onderlinge bindende krag (Venter, 1996:62). Paulus se liefde vir die gemeentes en hul liefdevolle ondersteuning van sy bediening blyk duidelik in die Skrif (1 Kor. 4:14-15; 2 Kor. 1:23-24; 6:11-13; Gal. 4:12-16; Fil. 1:7-8; 2:1-2; 4:1; 1 Thess. 2:7-12; Filemon 8-11, 19-20). Paulus het verstaan: *People do not care how much you know until they know how much you care* (Maxwell, vgl. Bierly, 1995:62).

Die Pauliniese eklesiologie blyk ook duidelik uit 1 Korintiërs 8:1 - *maar die liefde bou op*. In 1 Korinthiërs 12-14 weerklink 'n pastorale oproep tot eklesiologiese eenheid in die liefde (Du Rand, 2002:33). Die liefde van God word deur die Heilige Gees uitgestort in ons harte (Rom. 5:5) sodat die gemeente mekaar in liefde kan dien. In die konkrete alledaagse gemeentelewe staan die naasteliefde voorop (Gal. 5:14; Rom. 13:8-10). So betoon die gemeente van Jesus Christus hul ware identiteit, bou die liggaam hom op in liefde (Efes. 4:16) en funksioneer in alles deur die liefde (1 Kor. 4:21; 16:14; 2 Kor. 5:14; Ef. 4:1-3; 3:17; 4:2; 4:15; 1 Thess. 5:13).

Paulus verwys na die vrywillige dienswerk van die gemeente in Thessalonica as *die werk van hulle geloof*, die *inspanning van hulle liefde* en die *volharding van hulle hoop* (1 Thess. 1:3). Die Griekse

woord vir *inspanning* dui hier op veeleisende en uitputtende kraginspanning wat jou moeg kan maak. Dit is egter juis langs die weg van veeleisende inspanning dat 'n innige gemeenskap van gelowiges gekonstitueer word (Du Rand 2002:32). Paulus se hardwerkende liefdesywer vir die gemeente het vrugte afgewerp, dit word begroet met wedersydse veeleisende liefdeswerk deur die gemeente: *In algehele lojale liefde aan mekaar loop die gemeente-pad end-uit* (Du Rand 2002:33, 35).

Net soos Paulus behoort die Christelike dienswerker uit liefde vir die gemeente vir hulle te 'swoeg en te sweet' (1 Thess. 2:9). Die Christelike dienswerker maak 'sy hart wyd oop' vir die gemeente (2 Kor. 6:11) waarop die gemeente 'hulle harte wyd oopmaak' vir hom (2 Kor. 6:13; 7:2). Hierdie saam-stap, saam-doen, saam-dien en saam-bid is die besonderse beoefening en belewenis van 'koinonia'.

Louw (1993:539) beskryf *koinonia* as 'n uitdrukking van die Christelike *agapé*. Dit is juis die empatie en die simpatie van die *agapé* wat gelowiges laat ontdek dat die *koinonia* 'n ondersteuningsnetwerk vorm wat terapeuties inwerk en hoop genereer. In die lig hiervan klink Burger (1991:245) se aanbeveling dat georganiseerde *koinonia* in die gemeente aangevul en versterk behoort te word deur 'n netwerk van informele verhoudings, na 'n noodsaaklike en haalbare strategie.

Samevattend kan gekonstateer word dat die liefde die uitnemende motief is vir Christelike dienswerk en die *koinonia* die uitnemende weg waarslangs die Christelike dienswerker in praktyk groei in geloofsvolwassenheid en intra- en interpersoonlike vaardighede. Du Rand (2002:38) som dit metafories raak op:

Die beeld van 'n gebou en menslike liggaam vir die gemeente (Ef. 2:21; 22:14, 16) dien aslewende voorstellings waarvolgens die bouproduk en volwasse mens alleenlik deur die liefde bereik kan word.

2.6 SPIRITUEEL EN PSICOLOGIES GESOND

Volgens Mitchell (2004:4) is geestelike gesondheid absoluut noodsaaklik vir psigologiese gesondheid. Hy beklemtoon dat die mens se emosies altyd gerig behoort te word deur die Woord van God:

A strong knowledge and understanding of the Word of God and the leading of the Holy Spirit is required to deal with one's deepest emotions.

Crabb is van mening dat emosionele gesondheid en emosionele volwassenheid nie bepaal word deur die emosies wat hy beleef nie, maar deur die integriteit waarmee die persoon homself toelaat om 'n wye spektrum van emosies te beleef. Hy is van mening dat die emosies wat die mens beleef 'n duidelike aanduiding is van sy toewyding aan God (vgl. Mitchell, 2004:5).

Jesus Christus het elke emosie ondervind wat die mens ervaar, maar sonder om te sondig. Hy het nie toegegee aan sy gevoelens nie, omdat Hy die Woord van God geken het in elke aspek van sy lewe (Mitchell, 2004:4). Die Woord van God is die riglyn vir die mens se geestelike en psigologiese gesondheid.

2.6.1 DIE IMPAK VAN SPIRITUALITEIT OP PSIGOLOGIE

Daar is 'n toenemende aantal resente outeurs wat die spirituele en die psigologiese gesondheid van die mens vanuit die Skrif fundeer en beide as 'n noodsaaklikheid ag vir goddelike balans en ware volwassenheid in die lewe van die gelowige. Anderson *et al.* (2000:104, 105) beklemtoon by herhaling dat Bybelse geloof nie slegs genesing van die gees nie, maar ook van die denke en emosies bevorder (Rom. 8:11). Vir die wat in die Gees wandel is dit 'n werklikheid:

For the fruit of the Spirit includes love (the character of God), joy (the antithesis of depression), peace (the opposite of anxiety), patience (the antithesis of anger), self-control, and a number of other characteristics of a healthy mature person (Gal. 5:22-23). God makes possible the renewing of our minds by his very presence in our lives.

Die werk van die Heilige Gees het volgens Botes (1982:114) 'n psigiese, emosionele en intelektuele impak op die mens. Anderson *et al.* (2000:111) glo dat ***spiritualiteit 'n al hoe belangrikere rol gaan speel in die psigologie van die toekoms*** (beklemtoning deur navorsers).

Oswald Chambers (1995) se boek *Biblical Psychology* bied Christusgesentreerde oplossings vir daaglikse probleme. Hy delf diep in die teologie van die siel en baseer sy lering op die Skrifwaarheid dat God die mens gemaak het as 'n verhoudingswese. Hy fokus op die psigologie van die mens se innerlike lewe in die lig van die Skrif en hoe die mens in verhouding tree met God, homself en ander.

Louw (1999:145) is van mening dat 'n persoon se spiritualiteit die gehalte van sy persoonlike verhouding met God reflekter:

Spirituality reflects the quality of a 'personal stance' before God as well as an embodiment/enfleshment of the presence of God. It reveals a condition and a conduct which indicates the uniqueness of the Christian understanding of God. It therefore determines the identity of the human I.

2.6.2 'N GODDELIKE BALANS

'n Uitmuntende werk oor psigologiese gesondheid is die van Tom Bruno (2000), *Jesus Ph.D. Psychologist*. Bruno (2000:xvii) maak 'n duidelike onderskeid tussen spiritualiteit en tradisionele godsdiens. Hy definieer spiritualiteit as: *your own personal beliefs about God, His kingdom, and the universe in which we live*. Hy is van mening dat spirituele gesondheid absoluut noodsaaklik is vir psigologiese gesondheid, maar dat spiritualiteit nie 'n plaasvervanger vir psigologiese groei en ontwikkeling is nie (Bruno, 2000:viii).

Bruno verwys na Jesus Christus as die groot Sielkundige en konstateer dat al Jesus se beginsels psigologiese implikasies het. Hy gebruik 113 Skrifverwysings hoofsaaklik uit die vier Evangelies en belig Jesus se innertlike mens, verhoudinge, leringe en voorbeeld as riglyne vir psigologiese gesondheid (Bruno, 2000:340-344). Sy gevolgtrekkings word in drie afdelings aangebied (Bruno, 2000:331). Jesus Christus hou voor en leer:

- Die krag van selfbeheersing (eie benaming: intra-persoonlike ontwikkeling)
- Die krag van verhoudinge (eie benaming: interpersoonlike ontwikkeling)
- ❖ Die krag van aksie (reaksie) (eie benaming: **volwasse gedrag as resultaat van intra- en interpersoonlike ontwikkeling**), wat hy soos volg beskryf: *Action is the bridge that connects our inward and outward journeys* (Bruno, 2000:ix).

2.6.3 MENSLIKE MENTOR EN GODDELIKE RAADSMAN

Jesus Christus is in voorbeeld en lering die wonderbare en volwasse Mentor en Raadsman (*wonderful Counselor*) van Jesaja 9:6:

Justly is he called wonderful, for he is both God and man. He is the Counselor, for he was intimately acquainted with the counsels of God from eternity, and he gives counsel to the children of men (Henry, 1997:1096).

Daar is byna nie 'n faset van die Christelike lewe en van die ampsdiens (profeties, priestertik en koninklik) wat nie in die lering van Christus 'n plek gekry het nie (Linde, 1979:118).

Hy was eg menslik in Sy persoonlike omgang met mense. Jesus was nie bevrees om Homself in sy menslike gestalte te laat ken nie (Janse van Rensburg, 1991:266). Die Christelike dienswerker behoort ook 'n bereidheid te toon tot selfopenbaring. Openheid en deursigtigheid maak dit moontlik dat ander hom as mens leer ken en dit bevorder vrymoedigheid en openhartigheid (Janse van Rensburg, 1991:265).

Dit is ook belangrik dat die Christelike dienswerker objektief sal wees oor sy intellektuele en sielkundige vermoëns om suksesvol in die bediening te kan funksioneer (Meyer et al., 1998:86). Mc Minn (1996:45) beskou selfinsig as 'n voorwaarde vir geestelike gesondheid: *Those who have an accurate understanding and acceptance of themselves are freed to experience emotional and spiritual health.*

Alhoewel Bruno (2000:xviii) se integrering van spiritualiteit en psigologie nuwe dimensies van Skrifbegrip open, oorskry dit nie Louw (1997b:16) en Van der Walt (1999:3) se definisies van Reformatoriese spiritualiteit nie. Die waarheid wat hy treffend aan die lig bring oor Jesus se volkome menswees (met intra- en interpersoonlike eienskappe waarmee die Christelike dienswerker opnuut heelhartig kan identifiseer) skep hernude motivering tot verandering, groei en 'n heilige entoesiasme om te dien soos Jesus Christus gedien het. Bruno slaag daarin om spiritualiteit en Psigologie treffend te integreer:

We need to build a bridge between spirituality and psychology and weave both into the fabric of our lives. Neither is meant to outrun or overpower the other. Balance is the key (Bruno, 2000:xviii).

Psigologie is veral waardevol by bepaling van die oorsake van probleme en destruktiewe gedrag (Anderson et al., 2000:95). Die bydrae wat Persoonlikheids- (intra), Sosiale (inter), Bedryfs- en Neuropsigologie tot die intra- en interpersoonlike ontwikkeling van die Christelike dienswerker kan lewer, word in Hoofstukke 3 en 4 bespreek.

2.7 DIE WAARDE VAN EMOSIONELE INTELLIGENSIE VIR DIE KERK

2.7.1 IDEALE GEMEENSKAP VIR ONTWIKKELING VAN EMOSIONELE INTELLIGENSIE

Clinebell is oortuig daarvan dat die psigiese gesondheid van gemeentelede van kardinale belang is (vgl. Brock & Brock, 2004:1-8). Bible Quest (1999:3) plaas 'n hoë premie op intra- en interpersoonlike ontwikkeling van gemeentelede en beskou dit as die basis van onderlinge bediening aan mekaar:

The church, the community of faith, has much need for the development of this intelligence in each member. It is the basis of our ministry with one another.

Granacher (1998:3, 4) maak die interessante stelling dat godsdienstige praktyk en morele beginsel baie te bied het vir die ontwikkeling van emosionele intelligensie. Hy beskou morele ontwikkeling wat in godsdienstige praktyk voorkom as baie belangrik vir die individu om sy eie emosies te kan ken en bestuur.

2.7.2 ONTWIKKELING EN OPLEIDING VAN KERKLIDMATE

Omdat die Christelike dienswerker uit die boesem van die gemeente kom, is dit noodsaaklik dat die plaaslike gemeente die gemeenskap sal wees waarbinne die opleiding en toerusting van Christelike dienswerkers in intra- en interpersoonlike vaardighede sal geskied. Dit kan 'n enorme bydrae lewer tot die welsyn van elke lidmaat, asook die gemeente en gemeenskap in die geheel. Brock & Brock (2004:8) beskou die kerk as 'n belangrike oord vir psigiese versorging:

The inspiration, fellowship, and sense of belonging which come from involvement in the life of a church where people are 'members one of another' (Rom. 12:5) is an important source of psychological nourishment. This satisfaction of inner needs helps nurture mental health and prepares one to meet the needs of others.

Om meer ware empatiese sensitiwiteit teenoor mekaar in gemeentes te ontwikkel, beveel Halstead (2003:2-3) aan dat die kerk daadwerklik erns met die volgende aangeleenthede maak. Die kerk sal:

- ❖ haar boodskap op geestelike en emosionele terrein prakties moet uitleef
- ❖ leiers moet integreer in die rolle van pastor, leraar, berader en geestelike begeleier
- ❖ aanbidding, opleiding en geestelike lewe moet integreer om die gemeente sodoende toe te rus om mekaar te ondersteun en te versterk

- ❖ aan gemeentes ruimte moet bied om elk hul spesifieke selfbewussyn uit te bou
- ❖ sy lidmate moet oproep tot en oplei vir elkeen se bediening, ooreenkomsdig hul gawes en die gemeente se behoeftes.

Halstead (2003:1) is heelhartig oortuig van die waarde van opleiding in emosionele intelligensie vir die gemeente: *I wish to share with other church leaders my enthusiasm for promoting 'emotional intelligence' as a form and substance of Christian education for all ages.*

Halstead (2003:3) bevorder opleiding en modellering in intra- en interpersoonlike ontwikkeling binne gemeenteverband en is van mening dat die gemeente wat erns maak daarmee maksimaal tot hul eie groei en ontwikkeling bydra: *This congregation would be an intentionally nurturing community where spiritual literacy and emotional literacy are valued and modelled.*

Opleiding aan volwasse lidmate in emosionele intelligensie wat

- ❖ dit met entoesiasme met hul geloofslewe integreer, en
- ❖ aan hul kinders so voorhou

kan volgens Halstead (2003:3-4) 'n positiewe invloed op hul gesinne en hul gemeenskap uitoefen:

It would be a community that valued the traits and actions of emotional intelligence. A community motivated by acceptance and grace – not shame and fear – where persons are encouraged to respond to situations emotionally rather than to react to them.

Halstead (2003:5) is van mening dat **die tyd ryp is om intra- en interpersoonlike vaardighede van die kliniese kantooropset na die gemeenskap van gelowiges te verplaas waar dit toegepas kan word vir pro-aktiewe ontwikkeling in die gemeente.**

2.7.3 'N VISIOENÊRE BENADERING TOT HELING EN GENESING VAN DIE KERK

Dit wil voorkom of heelwat meer Suid-Afrikaners in die onmiddellike toekoms hul werk kan verloor (Vermeulen, 2001:174). Verlies van werk gaan gepaard met verlies aan selfagting en lei tot komplekse interpersoonlike probleme. Die gemeente met 'n pastorale hart sal hierdie lidmate moet kan begelei ten opsigte van verandering, onsekerhede, vrese, hernude selfvertroue en motivering, innoverende denke, entrepreneurskap, doelwitbepaling en potensiaalbenutting. Vermeulen (2001:177) meen dat EI 'n groot deel sal uitmaak van die doeltreffende begeleiding van veranderinge:

Readiness for change requires having a healthy level of EQ. Emotionally it means knowing how to address your fears – particularly of the unknown – and being able to keep things in perspective.

Halstead (2003:5-6) bepleit 'n visionêre benadering tot heling en genesing van die kerk. Hy beskou dit as 'n tydsame maar lonende proses. Vermeulen (2001:177) beklemtoon die waarde van 'n duidelike visie:

During challenging times having a clear vision in mind provides the necessary hope that will carry you through.

Cherniss & Goleman (2001:153) is van mening dat 'n organisasie 'n kultuur behoort te skep wat emosioneel intelligente gedrag ondersteun en aanmoedig. Die kerk van Jesus Christus het Jesus self as volmaakte model van intelligente emosies (Neethling et al., 2002:139). Die kerk het dus alle rede, die volste reg en die verantwoordelikheid om die ontwikkeling en opleiding van hul Christelike dienswerkers in intra- en interpersoonlike vaardighede aan te moedig en te bevorder.

Vanuit sielkundige perspektief verwoord Vermeulen (2001:127) 'n visie as 'n plan van aksie in 'n bepaalde voorkeurrigting. Dit is 'n sterk dryfveer na 'n spesifieke bestemming, dit fokus die aandag en motiveer tot hoër hoogtes:

Emotionally intelligent people know that having a vision is a highly valuable life-skill. They use it constantly to keep making a difference. Discovering your purpose and living it is the greatest gift that you can give yourself.

Die emosioneel intelligente Christelike dienswerker kan sy mede-gelowiges motiveer tot doelwitbereiking en sterk aanmoedig tot uitlewing en bevordering van hul gemeente se visie.

2.8 DIE CHRISTELIKE DIENSWERKER SE BYDRAE TOT 'N EMOSIONEEL INTELLIGENTE GEMEENTE

2.8.1 'N EMOSIONEEL INTELLIGENTE ROLMODEL

Die Christelike dienswerker in die gemeente verleen nie slegs hulp ten opsigte van praktiese versorging en noodleniging nie, maar fasiliteer terselfdertyd ook geestelik-emosionele groei en ontwikkeling en behoort daarom met 'n verantwoordelikhedsin teenoor sy medewerkers en die gemeente in die geheel as geestelik-emosioneel-sosiale rolmodel te dien.

Brammer & McDonald (1999:27) het bevind dat daar konsensus onder hulpverleners is, dat hulle:

- ❖ voorbeeld van volwassenheid, vreugdevol en versorgend moet wees met 'n diep geneëntheid tot gemeenskaplikheid
- ❖ vir ander sal voel, asook verligting van pyn en ongeregtigheid moet bemiddel.

Die Goddelike natuur van Christus (2 Pet. 1:4) in die hart van die dienswerker bedink, beleef, kies, modelleer en bedien met Goddelike wysheid die vrug van die Gees. Wanneer so'n persoon dan die onderskeie komponente van sy psige (denke, emosies en wil) gelyktydig dissiplineer deur die ontwikkeling van intra- en interpersoonlike intelligensie:

- ❖ kom hy tot die insig dat geloof in die Drie-Enige God positiewe emosies tot gevolg het, en dat dit slegs geloof en kennis van God se Woord is wat genesing van destruktiewe emosies kan bied (Mitchell, 2004:ii)
- ❖ groei hy op tot 'n volwasse man, tot die mate van die volle grootte van Christus (Efes. 4:13) - hy word geestelik-emosioneel volwasse
- hou hy die Goddelike natuur van Christus aan mede- Christelike dienswerskers en die gemeente voor, om die heiliges toe te rus vir hulle dienswerk tot opbouing van die liggaam van Christus (Efes. 4:12)
- kan dit daartoe lei dat die Christelike dienswerker 'n besondere bydrae lewer tot die ontwikkeling van godvrugtige interpersoonlike verhoudinge binne die gemeente, sodat elkeen kan weet *hoe hy hom moet gedra in die gemeente* (1 Tim. 3:15)
- ❖ kan die gemeente opgroei tot 'n emosioneel en spiritueel intelligente gemeente, sodat *die groei van die liggaam bevorder* kan word, vir sy eie opbouing in liefde (Efes. 4:16b).

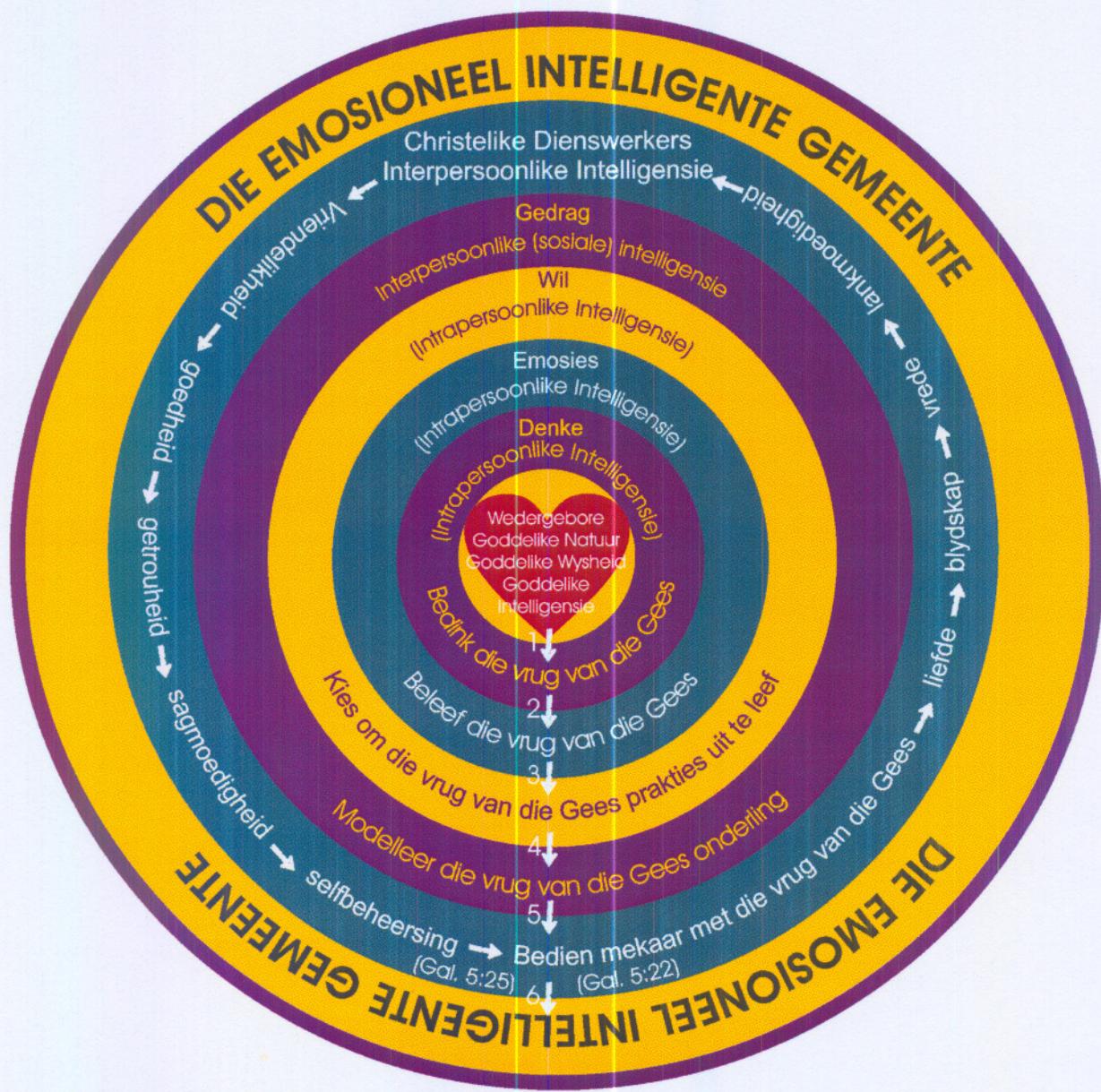
Collins (1995:172-173) is van mening dat die gemeente van Jesus Christus wat saam opgroei in psigiese en geloofsvolwassenheid aktief betrokke sal wees by ander in nood. Hulle leer om meer ander-gesentreerd en minder self-gesentreerd diensbaar te wees.

2.8.2 DIE EMOSIONEEL INTELLIGENTE GEMEENTE

Die meeste van die eienskappe, vaardighede, vermoëns en bevoegdhede wat onder emosionele intelligensie ingesluit word, word in die Woord van God na verwys as eienskappe van die Geesvervulde en volwasse gelowige. Die ooreenkoms tussen emosionele intelligensie en die vrug van die Gees (Gal. 5:22) is opvallend.

Ontwikkeling van die Christelike dienswerker in intra- en interpersoonlike vaardighede, dra by tot sy geloofsvolwassenheid en 'n Geesvervulde lewe. Dit kan 'n enorme bydrae lewer tot die groei en ontwikkeling van die gemeente in die geheel. Die gemeente wat gekenmerk word aan die vrug van die Gees en emosioneel intelligente optrede sal die blye boodskap wat hulle deur die daad verkondig, bevestig.

Die ontwikkelingsproses tot emosionele en geloofsvolwassenheid het sy oorsprong in die wysheid van God die Vader, die goddelike natuur van Christus en die vrug van die Gees, in die hart en lewe van die wedergebore Christelike dienswerker. Dit kan skematis soos volg voorgestel word:

Figuur 2
Ontwikkeling tot 'n Emosioneel Intelligente Gemeente

Die emosioneel intelligente gemeente sal in gehoorsaamheid aan die Woord (Efes. 4:11-12) toesien dat hul gemeentelede opgebou en toegerus word om maksimaal diensbaar te wees. Dit is God se bedoeling dat sy kerk ywerig in goeie werke sal wees. Volgens Venter (2005:15) word lidmate nie vir 'n gemakstoel-lewe toegerus nie:

Die Bybel ken geen gemeente waarin net dominee, ouderling of diaken werk of 'n gemeente wat reeds hier die rus ingegaan het nie. Die Bybel ken wel 'n toerustende kerksraad en 'n werkende gemeente.

Die gemeente wat geestelik en emosioneel stylvol leef, werk en getuig, is 'n kragtige instrument in die hand van God om die goddelike natuur van Christus aan die wêreld te modelleer. Dit is binne hierdie raamwerk dat die Christelike dienswerker met die nodige intra- en interpsigiese toerusting met vrug kan werk.

2.9 VOORLOPIGE GEVOLGTREKKINGS MET BETrekking tot die BASISTEORETIESE PERSPEKTIEWE

Basisteoreties bied bogenoemde uiteensetting in hierdie hoofstuk die volgende perspektiewe:

- 2.9.1 Voorkeur word verleen aan die liggaam-van-Christus tipe gemeente as basisteorie vir die gemeente.
- 2.9.2 Die ontwikkeling van intra- en interpersoonlike psigiese volwassenheid van die Christelike dienswerker is noodsaaklik as aanvullend tot geloofsvolwassenheid.
- 2.9.3 Die Christelike dienswerker benodig opleiding in intra- en interpersoonlike ontwikkeling vir meer positiewe funksionering asook dienswerk van 'n hoër gehalte.
- 2.9.4 Kennis van die aard, funksionering, plek en rol van emosies is uiters belangrik vir die ontwikkeling van en opleiding in intra- en interpersoonlike vaardighede.
- 2.9.5 Die verantwoordelike bestuur van emosies is 'n belangrike faset van intra-persoonlike ontwikkeling van die Christelike dienswerker, en die Skrif is duidelik in sy opdrag aan die gelowige om sy hart te bewaak.
- 2.9.6 Die vaardige hantering van die kleingroep binne gemeenteverband is 'n belangrike interpersoonlike vaardigheid waarin die Christelike dienswerker opgelei moet word.
- 2.9.7 Die *koinonia* binne die gemeente is by uitnemendheid 'n ideale kanaal vir geloofsgroei, asook vir ontwikkeling van persoonlike en interpersoonlike vaardighede.
- 2.9.8 Opleiding in intra- en interpersoonlike ontwikkeling van die Christelike dienswerker kan tot groot voordeel vir die *koinonia* en *diakonia* in gemeentes wees.
- 2.9.9 Emosionele intelligensie in die lewe van die gelowige toon 'n sterk verwantskap met die wysheid van God en die vrug van die Gees.

2.9.10 Opleiding in intra- en interpersoonlike ontwikkeling van Christelike dienswerkers kan bydra tot emosioneel intelligente gemeentes wat die kerk van Jesus Christus en haar getuienisstaak in die wêreld tot voordeel sal strek.

HOOFSTUK 3 META-TEORETIESE PERSPEKTIEWE OP EMOSIES EN DIE INVLOED VAN BREINKRINGLOPE OP DIE KOGNITIEWE EN EMOTIEWE BELEWENISPROSESSE VAN DIE MENS

3.1 INLEIDING

In hierdie hoofstuk word toepaslike materiaal oor die intra- en interpersoonlike ontwikkeling en opleiding van die Christelike dienswerker deur 'n literatuurstudie bestaande uit boeke en artikels byeengebring, geanaliseer en geïnterpreteer. Databasis-ondersoek by Ferdinand Postma Biblioteek (ATLA Databasis), Noordwes-Universiteit te Potchefstroom en Sasol Biblioteek (NEXUS Databasis), Universiteit Vrystaat te Bloemfontein asook eie elektroniese internet-soektogte is gedoen.

Metateorie is die teorie waarin die wetenskaplike vertrekpunte uitgespel word wat raakvlakke met ander vakke deel, dit wil sê vakke wat aspekte van dieselfde werklikheidsveld ondersoek (Venter, 1996:89). Deur die metateorie word die basisteorie verhelder en belig vanuit ander deelwetenskappe. Die metateorie word dan saam met die basisteorie aangewend om in 'n hermeneutiese wisselwerking 'n praktykteorie daar te ontwerp (vgl. Hoofstuk 6).

Hart (1998:13) definieer 'n literatuurstudie as:

The selection of available documents (both published and unpublished) on the topic, which contain information, ideas, data and evidence written from a particular standpoint to fulfil certain aims or express certain views on the nature of the topic and how it is to be investigated, and the effective evaluation of these documents in relation to the research being proposed.

Dit behels 'n ekstensiewe literatuursoektog rakende verskeie perspektiewe op die terrein van ondersoek en aanverwante studieveldé (Wisker, 2001:128). Wisker (2001:129) vat die algemene doelstellings van 'n verantwoordbare literatuuroorsig soos volg saam:

- ❖ om vertroud te raak met die gesprek rakende die onderwerp van belangstelling
- ❖ om 'n toepaslike navorsingsvraag te identifiseer
- ❖ om insig te verkry in vorige navorsing en aangeleenthede rakende die navorsingsvraag
- ❖ om getuienis binne akademiese dialoog te vind ter bevestiging van voorgestelde navorsing
- ❖ om op hoogte te bly van die voortgaande navorsing en bydraes op die terrein van belangstelling.

Die resultaat van hierdie studie is gebaseer op teoretiese sowel as empiriese navorsing. Vir sinvolle prakties-teoretiese teorievorming is empiriese werk ook nodig, soos dit duidelik sal blyk in Hoofstuk 5.

Meta-teoretiese perspektiewe op die rol van emosies, denke en die wil in die ontwikkeling van EI, bring uiteenlopende benaderings aan die lig. In hierdie hoofstuk val die klern op die interaktiewe relasie van psigiese komponente tydens die ontwikkeling van intra- en interpersoonlike intelligensie, met besondere verwysing na die psigoneurologie van emosies.

Being emotionally intelligent involves tuning into emotion; understanding them and taking appropriate action (Orme, 2001:6).

Vir beter begrip van veral die neurologiese proses van emosies en denke in die brein, is 'n literatuurstudie gedoen in die vakgebiede van Psigoneurologie, Fisiologie, Sosiologie asook Persoonlike en Sosiale Psigologie.

3.2 DOELSTELLINGS VAN LITERATUURSTUDIE

Metateoretiese perspektiewe wil in hierdie hoofstuk eerstens die aandag vestig op die rol van psigoneurologie ter verheldering van die begrip emosie en die impak daarvan op die intra- en interpersoonlike ontwikkeling van die Christelike dienswerker. Daar word ondersoek ingestel na:

- die affektiewe neurale breinkringlope en -prosesse van die brein
- die volgorde van emosionele en kognitiewe response in die brein
 - ❖ die verwantskap tussen breinfunksionering en menslike gedrag
 - ❖ die invloed van affektiewe neurale breinkringlope op die individu se potensiaal met betrekking tot intra- en interpersoonlike intelligensie
- die verhouding tussen die affektiewe (emosies), kognitiewe (denke) en konatiewe (wil) sielskomponente, breinfunksionering en gehoorsaamheid aan die Woord van God
 - ❖ toepaslike intra-persoonlike beheerstrategieë vir die Christelike dienswerker om sy emosies, in gehoorsaamheid aan die Woord, funksioneel te bestuur
 - ❖ die Skrifgefundeerde plek en rol van die konatiewe (wil) sielskomponent in innerlike bestuur.

3.3 PSIGONEUROLOGIE VERHELDER BEGRIP VAN EMOSIE

Aldus Kruger (2003:89) is emosies so 'n fundamentele aspek van menswees dat geen kultuur, ook nie die van die mense van Bybelse tye, na behore verstaan kan word as daar nie ook kennis geneem word van hierdie belangrike menslike faset nie. Op bykans elke bladsy van die Bybel lees ons van menslike emosies.

Vir 'n lang tyd het die aspek van emosie nie in teologie die aandag geniet wat dit verdien nie, omdat die gevoelsfeer gesien is as deel van die mens se irrasionele, onkontroleerbare sy, wat nie waardig is om bestudeer te word nie. Die afgelope paar dekades het die studie van emosies egter op die voorgrond begin tree in dissiplines soos psigologie, antropologie, biologie en filosofie (Kruger, 2003:90).

Voortdurende nuwe ontwikkeling in neurobiologiese data lei daar toe dat die brein al hoe beter verstaan word en gevvolglik kan menslike gedrag en die motivering daaragter al hoe beter verklaar word (Le Roux & De Klerk, 2001:66). Talle wetenskaplikes wat derduisende baanbrekerseksperimente en -projekte oor die ontdekking van die brein gedoen het, het in die afgelope paar jaar meer as ooit vantevore geleer weens die tegnologie wat hulle in staat gestel het om breinfunksies op subsellulêrevlak te ondersoek (Coetze, 2001:19).

Volgens Le Roux & De Klerk (2001:66) is die brein 'n baie kragtige orgaan en baie wetenskaplikes beskou die brein as *God se grootste geskenk aan die mensdom* (Coetze, 2001:20). Elkeen wat navorsing oor die brein doen, moet erken, *die brein bestaan uit stil wonderwerke* (Coetze, 2001:20).

Korrekte begrip van emosies op alle vlakke hang af van 'n antwoord op die volgende belangrike vraag deur Freeman (Lewis & Granic, 2000:216): *Hoe kan bewustelike of onbewustelike emotiewe gedrag bepaal word deur die self-organisasie van neorale aktiwiteit?* Om hierdie vraag te kan beantwoord sal 'n opleidingsprogram in intra- en interpersoonlike vaardighede 'n afdeling oor psigoneurologie moet insluit.

Baie teoretici het die brein onderverdeel in funksionele sisteme (Sadock & Sadock, 2003:89), naamlik die neokorteks, limbiese sisteem (met die amigdala as deel van die limbiese sisteem) en die breinstam.

3.3.1 'N VERSKEIDENHEID TEORIEË

Nuwe navorsing oor die brein beweer dat emosies, nie getoetste IK, die ware maatstaf vir menslike intelligensie is (Granacher, 1998:1). Sterret (2000:11) is oortuig daarvan dat emosies nie slegs 'n saak van die hart is nie. Vordering in navorsing het onlangs aangetoon dat emosies ook die resultaat van brein-biochemie is. Hierdie gevolgtrekkings kom van terreine van neurowetenskap, evolusie, medisyne, psigologie en bestuur.

Borod (2000:vii) verwys na die ondersoek van neurale mechanismes onderliggend aan emosie wat die afgelope dekades toegeneem het. Tans word 'n wye reeks neuro-anatomiese strukture en neurofisiologiese sisteme in die fenomeen van emosie geïmpliseer. Van die neuropsigologiese literatuur het

talle teorieë na vore gekom asook met betrekking tot basiese navorsing oor emosie om aspekte van emosionele prosesse te verduidelik. Navorsing op die terrein van neuropsigologie het verreikende implikasies vir die assessorering, diagnose, behandeling en rehabilitasie van individue met emosionele agterstand.

Navorsing in psigoneuro-immunologie het sonder twyfel aangedui dat daar 'n verbintenis is tussen dit wat die mens dink en voel, en dit wat in ons liggeme gebeur. Emosionele en kognitiewe response op gebeure in die lewe van die individu beïnvloed sy gesondheid en energievlakke (Sterret, 2000:16).

Volgens Bradley (2003:4) is navorsing oor emosies grootliks bevorder deur breinbeelding-tegnologië in die jongste dekade. Vir die eerste keer is wetenskaplikes in staat om die funksionering van die brein by lewende wesens asook dele van die brein te identifiseer wat verantwoordelik is vir denke en gevoel. As menslike wese heg ons waarde aan die kognitiewe vermoëns wat ons van die diereryk onderskei.

3.3.2 FUNKSIONELE STELSELS VAN DIE BREIN

Volgens embriologie (vroeë neuro-ontwikkeling) word voor geboorte reeds drie funksionele stelsels binne die brein onderskei, naamlik die neokorteks, die limbiese stelsel en die amigdala. Dit is nie noodwendig fisiologies onderskeibare dele nie, maar eerder dele met funksies wat min of meer saam gegroepeer kan word (Fourie, 1998:13).

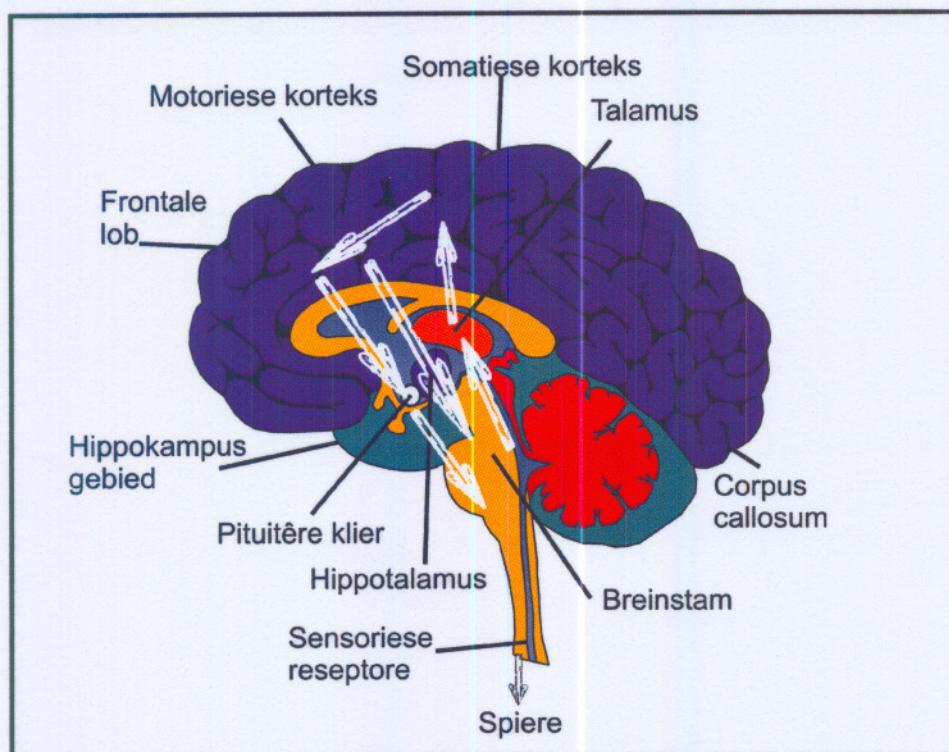
Die neo-korteks, die sentrum van rasionele denke en besluitneming, is die *nuwer* deel van die brein wat hoogs ontwikkeld is by die mens. Die emosionele dele van die brein is gelokaliseer in die *ouer* sentrale dele (limbiese sisteem). Hierby ingesluit is die amigdala, wat Bradley (2003:4) *die aktiewe sentrum tydens ervaring van woede*, noem. Die prefrontale area is die gebied van die *werkende geheue*, dit verleen die kapasiteit om aandag te gee en om tersaaklike inligting in gedagte te hou (Goleman, 1998:73-74).

3.3.3 AFFEKTIWE NEURALE BREINKRINGLOPE EN -PROSESSE

Wanneer 'n laterale skets van die brein gemaak word, kan 'n binneste, middelste en buitenste deel van die brein onderskei word. Die binneste gedeelte word die primitiewe brein genoem wat die veg-of-vluginstinkte beheer. Die middelste deel is die limbiese stelsel wat die fabriek van ons emosies is. Die langtermyngeheue is ook hoofsaaklik hier gesetel. Die buitenste deel van die brein word die neokorteks genoem, dit is vir die hoër kognitiewe denkprosesse verantwoordelik soos die verwerking van kennis, begrip, analise, sintese en evaluering (Fourie, 1998:14).

Die prefrontale area is die terrein van geheue, die kapasiteit om aandag te gee, en waar belangrike inligting in gedagte gehou word (Goleman, 1998:73-74). Volgens Sadock & Sadock (2003:93) beïnvloed die prefrontale kortex die mens se gemoed op 'n komplementêre wyse. Aktivering van die linker prefrontale kortex verlig die gemoed van die mens terwyl die aktivering van die regter prefrontale kortex depressie tot gevolg het.

In die primitiewe emosionele brein, vind ons die alarmkringloop-sentrums in 'n reeks strukture rondom die breinstam, bekend as die limbiese sisteem. Hier speel die amigdala as struktuur 'n sleutelrol in emosionele noodgevalle. Die prefrontale area van die brein, die uitvoerende sentrum, word verbind met die amigdala, wat na verwys word as 'n neurale superhoofweg (Goleman, 1998:74).

Figuur 3
Laterale snit van die brein met voorstelling van liniére ketting.

Volgens die passivisties-kognitivistiese beskouing van Freeman begin persepsie met die sensoriese stimulasie wat inligting voorsien om geprosesseer te word (vgl. Lewis & Granic, 2000:217). Drie reekse neurone (opwaartse pyle) dra dit via die thalamus na die primêre sensoriese kortex, vanwaar dit versend word na die frontale lobbe van die brein. Dieselfde geld vir visuele en gehoorinligting. Die

geprosesseerde inligting word direk na die breinstam gestuur en indirek deur die amigdala-nukleus, waar emosie verbind word, voor finale aflewering aan die spiere. Dit stel 'n tydelike liniére ketting voor.

Goleman (2001:30) beweer dat navorsing in die opkomende veld van affektiewe neurowetenskap 'n duidelike beeld bied van die neurale substrate van EI gedrag. Dit laat ons toe om 'n brug te vind tussen breinfunksionering en die gedragsfaktore, soos beskryf in sy model vir EI funksionering.

Die meeste wetenskaplikes glo dat die beheersentrum van emosies in die limbiese sisteem van die brein, ondersteun deur die amigdala, die hippocampus en ander strukture in die middel-brein, deel uitmaak van die limbiese sisteem (Sterret, 2000:11). Emosionele tekens in die brein word in die hele liggaam gevoel; in die ingewande, hart, kop, nek ens. Hierdie sensasies is belangrike tekens. As ons leer om dit te lees, help dit die mens om besluite te neem en optrede te insieer. Die konstante interaktiwiteit tussen breinfunksionering, emosionele belewenis en menslike gedrag verhoog die aansien van die brein as 'n Godgeskape, fenominaal unieke orgaan: *The brain, more than any other organ, is where experiences become flesh* (Wallis, 2004:48).

Gelokaliseer in die antieke emosionele brein, vind ons die alarmkringloop sentreer om 'n reeks strukture wat die breinstam omring, bekend as die limbiese sisteem. Die struktuur wat egter 'n sleutelrol speel in emosionele noodgevalle is die amigdala.

Die amigdala is 'n struktuur so groot soos 'n amandel, gesetel in die subkortikale dele van die brein (Van Jaarsveld, 2003:61). Buys (2001:21) verwys na die amigdala as die primitiewe, stres-, oorlewings- of reaksiebrein met outomatiese refleksreaksies wat help met oorlewing. Dit systap die denke in 'n poging om tyd te wen in onmiddellike gevaaarsituasies (Buys, 2001:22). Beskerming deur die amigdala vind plaas in samewerking met die sintuie. Borod (2000:172) vind dat die amigdala help om 'n stimulis besonder vinnig te evalueer terwyl die prefrontale korteks 'n oorspronklike waardebeoordeling modifiseer en nuwes genereer, indien nodig.

The amygdala appears to be a critically important gate through which internal and external stimuli are integrated (Sadock & Sadock, 2003:93).

Volgens Goleman (2001:30) is die grense van breinaktiwiteit tussen EI en kognitiewe intelligensie die onderskeiding tussen 'n kapasiteit wat grootliks neokorties is, en die wat neokortiese en limbiese kringlope integreer. EI sluit gedragsmanifestasies van onderliggende neurologiese kringloop in wat primêr verbind met die limbiese area vir emosie. Dit is op die amigdala gesentreer en sy uitgebreide netwerke deur die brein na areas in die prefrontale korteks, die brein se uitvoerende sentrum. Die oomblik wanneer die mens bewus word van 'n emosionele respons, prosesseer hy fisiologies hierdie gevoel deur die neokorteks, wat die kanse om dit toepaslik te hanteer verhoog (Coetzee, 1998b:28).

Sterret (2000:15) verwys ook na die kartering van brein-kringlope wat bevestig dat die brein op hoofsaaklik twee maniere deur emosie beïnvloed word:

- ❖ Die oomblik wanneer intense emosie ervaar word beweeg seine van die breinstam (eerste brein) na die rasionele brein en dan terug na die emosionele brein.
- Die roete wat die sein neem, is na die emosionele brein voordat dit na die rasionele brein gaan; dit gebeur wanneer daar 'n onmiddellike, duidelike erkenning is van 'n spesifieke ervaring waarvan die emosionele brein 'n assosiasie maak met vorige ervaring.

3.3.4 EMOTIEWE BREINBOODSKAPPE VIA 'N ELEKTRIESE TRANSMISSIONSISTEEM

Sterret (2000:11) is van mening dat boodskappe aan die brein oorgedra word via neurone deur 'n elektriese transmissiesisteem. Hy verwys na wetenskaplikes wat in die 1970s ontdek het dat die liggaam beskik oor 'n chemiese sisteem wat boodskappe oordra. Hierdie sisteem is gebaseer op chemikalieë wat peptides genoem word, wat reseptore in elke sel van die liggaam het.

Hierdie hoogs sensitiewe inligtingsubstanse is volgens Sterret (2000:11) die chemiese substrate van emosie wat indrukwekkende herinneringe in ons lewens herroep. Die brein is verbind aan alle ander sisteme in die liggaam en dit is hierdie peptides wat verantwoordelik is vir die emosies wat ons in verskillende dele van ons liggamoë voel.

3.3.5 DIE EMOSIONELE EN / OF RASIONELE BREIN

Volgens Cotman word spesifieke breinneurone gestimuleer wanneer die mens hom besig hou met fisiese, sosiale, emosionele en intellektuele aktiwiteite (vgl. Coetzee, 2001:86). Om intellektuele, fisiese en emosionele doelwitte na te strewe, veroorsaak 'n algemene gevoel van behaaglikheid as gevolg van die verhoogde aktiwiteit van neuro-oordragstowwe. Iets wat die mens plesier verskaf, stimuleer selle regdeur die brein en laat hom goed voel. Wanneer die mens dus besig is met dit waarvan hy hou, stel die brein endorfiene vry wat hom nog beter laat voel.

Die Christelike dienswerker wat sy bediening geniet, met ywer dien (Rom. 12:8, 11), altyd oorvloedig is in die werk van die Here (1 Kor. 15:58), God liefhet met sy hele hart (Matt. 22:37) en sy naaste vurig liefhet (1 Pet. 1:22), stimuleer die afskeiding van endorfiene in sy brein, wat hom goed laat voel oor homself. Dit bevorder sy algemene welsyn.

Van Jaarsveld (2003:60) verwys na die *denkende brein* (neokorteks) en die *emosionele brein* (limbiese brein). Die limbiese of emosionele brein help ons om inligting van vorige ervaringe te stoer en te onthou en daaruit te leer. Wanneer inligting die limbiese sisteem bereik, ervaar die mens volgens Sterret (2000:13) fisiese sensasies, oorgedra deur die peptides of chemiese-inligtingssubstanse, in die vorm van 'n reaksie op die stimulus met bewustheid van ervaring.

Vanuit hierdie limbiese sisteem kom die *rasionele brein* of dun korteks. Die korteks stel die mens in staat om sensasjonale inligting te verstaan en dienooreenkomstig te beplan. Die besonder dun buitenste laag van die korteks (neokorteks) is verantwoordelik vir die hoérordedenke, simboliese kommunikasie, kuns, idees en langtermynbeplanning. Die biljoen konneksies tussen die limbiese brein en die denkende brein, laat die vrye vloei van inligting tussen hierdie lae toe (Sterret, 2000:13).

Die emosionele brein of limbiese sisteem rig die mens se voorkeure en help om te bepaal wat om te vermy en wat nie. Met die jare ontwikkel die individu 'n al hoe sterker intuisie en natuurlike aanvoeling weens die voorraad inligting wat in die limbiese brein gestoor is . Sterret (2000:13) reken dit is die weg waarlangs die mens uit ervaring leer en intuisie ontwikkel. Dit is emosionele leer wat oor baie jare verkry word.

Die *rasionele brein* of neokorteks ondersteun die mens in funksies wat aan denke en taal verwant is: beplanning, bevraagtekening, besluitneming, probleemoplossing asook die generering van nuwe idees. Hierdie laag is aan die emosionele brein verbind met miljoene verbindings wat die emosionele en die denkende brein toelaat om mekaar op talle maniere te beïnvloed. Dit voorsien 'n rykdom inligting op grond waarvan afleidings gemaak en optrede geïnisieer word (Sterret, 2000:14).

Volgens Sterret (2000:14) is emosionele reaksies milli-sekondes vinniger as kognitiewe reaksies; dit omseil die rasionele breinsentrums *teen die spoed van lig*. Die limbiese brein stuur 'n waarskuwing nog voordat die rasionele brein die inkomende sein kon prosesseer. Die liggaam is dan gereed om te reageer in belang van die self.

Bar-On *et al.* (2003:2) beweer dat die neurale sisteme (wat die somatiese staataktivering en persoonlike oordeel in besluitneming bepaal, asook oorvleuel met kritieke komponente van 'n neurale kringloop) diensbaar is aan emosionele en sosiale intelligensie. Dit is onafhanklik van die neurale sisteem wat kognitiewe intelligensie ondersteun.

Die brein het onder andere een geheuesisteem vir algemene feite en 'n ander vir emosioneel gelade gebeure. Emosionele gebeure open addisionele neurale weë wat dit in die denke versterk. Volgens Sterret (2000:15) verklaar dit waarom betekenisvolle gebeure nooit vergeet word nie. Die rasionele

brein verhinder dat die mens oorweldig raak deur sterk emosionele reaksies, maar die emosionele brein word nie heeltemal deur die rasionele brein oorskadu nie.

Le Roux & De Klerk (2001:66) verwys ook na die interafhanklikheid van die rasionele en die emosionele dele van die brein en glo dat EI bydra tot rasionele denke en intellektuele vermoëns.

Neethling et al. (2002:11) verwys na die mens se *emosionele self* wat in 'n area van die brein ontstaan (die limbiese sisteem) waaruit emosies voortspruit. Alle emosies is in wese 'n impuls om te reageer. Selfs hoogs intelligente en beskaafde volwassenes kan nooit van hul emosionele brein ontkoppel word nie. Volgens Bradley (2004:4) is emosies altyd teenwoordig, besig om emosionele boodskappe te stuur, om op te tree of te reageer, selfs al is daar geen logika daarvoor nie (Bradley, 2004:4).

Die limbiese sisteem stoor elke ervaring vanaf die eerste lewensmoment. Indrukke word in hierdie areas, veral in die hippocampus, gestoor lank voordat verbale of hoër kognitiewe vermoëns dit in woorde kan omsit. Dit is hierdie stoorplek van gevoelens en indrukke wat konteks voorsien aan die betekenis van daardie indrukke (Sterret, 2000:11).

Van Jaarsveld (2003:62) is van mening dat die amigdala emosies by gedrag voeg en oorreageer sodra dit meen dat die mens in gevaar of pyn verkeer. Dan stuur dit boodskappe na die outonome senusstelsel om hormone af te skei. Boodskappe van die amigdala is aldus Van Jaarsveld (2003:62) nie altyd betroubaar nie en moet dus hergeprogrammeer word om meer rasionele beslissings toe te laat.

Gray (2004:47) meen sommige emosies is soos 'n vuur, geaktiveer deur 'n motiverende vonk om 'n situasie te nader of daaraan te onttrek. Sulke emosies is aksie-georiënteerd en doelgerig. Subjektiewelik is hierdie emosies dringend. Omdat dit doelgerig is, beïnvloed dit die kognitiewe en neurale mechanismes wat aksiekontrole en doelgerigte gedrag ondersteun, insluitende kognitiewe kontrole en dié dele van die brein wat dit ondersteun, soos die laterale prefrontale korteeks.

Sterret (2000:16) lê ook klem op die doelgerigtheid van emosie en sê dit is duidelik dat elke emosie 'n bepaalde doel het. Hy waarsku ook teen die ontkenning van emosies wat duidelik waarneembare molekulêre blokkasies tot gevolg het en verandering in selle meebring. Dit kan wydverspreide psigiese en emosionele skade oor 'n tydperk tot gevolg hê. Die peptides of chemiese-inligtingsubstanse vloei meer vryelik wanneer die mens hom toelaat om uitdrukking te gee aan emosies soos vreugde en hoop.

Buyss (2001:17) se onderskeiding van die derde vlak van breinfunksionering wat deur *keuses en strategieë die toekoms skep*, sluit die konatiewe dimensie van die psige in. Wilsbesluite word hier geneem en Covey (1999:148-149) verwys na die krag van die onafhanklike wil as 'n funksie van die persoon se waardes, eerder as 'n funksie van impulse of begeerte. Dit is die vermoë om met integriteit

pro-aktief op te tree, die self te bestuur, besluite te neem, keuses uit te oefen en dienooreenkomsdig op te tree.

Insigte rakende die funksionering van die wilskomponent van die psige is vir die Christelike dienswerker van besondere waarde omdat hy soveel moedeloze, teleurgestelde en ontnugterde mense moet begelei tot hernude keuses en nuwe strategieë vir die toekoms. Die feit dat elke mens se brein daartoe in staat is, kan talle hulpbehoewendes bemoedig en tot gedragsverandering motiveer.

3.3.6 EFFEK VAN STRESBELEWING OP DIE NEURALE KRINGLOOP

Goleman (1998:72) beweer dat die enkel mees opvallende bevindinge van breinstudies op mense onder stres aandui dat die emosionele brein op maniere werk wat die werking van die uitvoerende sentrum van die brein (die prefrontale lobbe wat net agter die voorkop geleë is) ondermyn.

Wanneer die mens intense emosionele stres belewe, word die neokorteks afgeskakel en gaan rasionele denke verlore. Onder natuurlike omstandighede benut die mens al sy sintuie en ook sy hele brein, maar wanneer neurologiese stres voorkom, verwerk die mens dit volgens Fourie (1998:15-18) ooreenkomsdig sy genetiese profiel. Fourie (1998:36-37) is ook van mening dat die mens se denke (soos deur die neokorteks bepaal) in 'n groot mate deur sy emosies (wat deur die limbiese stelsel beheer word) oorheers en beïnvloed word. Die kombinasie van hoe ons oor 'n saak voel, wat ons houding oor 'n saak is en hoe ons uiteindelik optree, word beskou as die mens se temperament wat geneties bepaal word. Kreatiewe en effektiewe stresbeheer word verder in Hoofstuk 4 toegelig.

Navorser is egter van mening dat die invloed van en persoonlike ontwikkeling deur die krag van die inwonende Heilige Gees 'n radikale positiewe impak op gevoelens, houding en optrede kan hê. Die gelowige is dus nie geneties uitgelewer aan psigiese predestinasie nie. Denke kan vernuwe (Rom 12:2) en Paulus leer dat die vrede van God wag hou oor die hart (gevoelens) en gedagtes (Fil. 4:7) van die gelowige.

3.3.7 DIE BREIN AS GODEGEGWE SUKSESMEGANISME

Buys (2001:agterblad) beskou die brein as 'n ingeboude suksesmeganisme, 'n doelwitgeoriënteerde meganisme wat alle vlakke van ons bestaan betrek en beïnvloed. Volgens Buys (2001:7, 8) kan die mens hierdie fenominale skeppende meganisme instruksies gee om uitdagende doelwitte te bereik. Hy meen dat psigologie Skrifbeginsels herontdek het en dit nou in eie konsep benut tot herprogrammering.

3.3.7.1 DRIE VLAKKE VAN FUNKSIONERING

Vir Buys (2001:17) is die belangrikste lewensvaardigheid wat aangekweek moet word, die vaardigheid om die ingeboude sukseskeppende meganisme (die brein) in elke area van ons lewe te aktiveer en te optimaliseer deur doelwitte te kies. Volgens hom werk die brein as suksesmeganisme op drie vlakke, naamlik:

- **Vlak 1:** automatiese beheer van liggaamfunksies / help met instandhouding van lewe en gesondheid
- **Vlak 2:** stres/oorlewing/reaksiebrein wat dien as oorlewingsmeganisme / negatief reageer op druk
- ❖ **Vlak 3:** skeppingsmeganisme van die brein wat deur keuses en strategieë die toekoms skep / positief op druk reageer.

3.3.7.2 NEURALE HOOFWEG TOT EMOSIONELE BESTUUR

Dit wil in die literatuur voorkom of die bestuur van negatiewe emosies as die belangrikste faset van intra- en interpersoonlike ontwikkeling beskou word (vlg. Hoofstuk 4). Buys (2001:17-58) verduidelik die *neurale hoofweg tot emosionele bestuur* soos volg:

- ❖ Die breinstam van die oorlewingsbrein (vlak 2) word ook na verwys as die primitiewe deel van die brein. Enige situasie waarin die mens magteloos, hulpeloos of vasgekeer voel, aktiveer en sensitiseer die primitieve brein. Negatiewe gedagtes en emosies aktiveer die primitieve deel van die brein met gevvolglike stres, angs, vrees, kompulsies, obsessies asook gebrek aan kreatiwiteit en produktiwiteit. Die individu word reaktief vasgevang in 'n stryd om oorlewing of die gevoel dat hy 'n slagoffer is.
- ❖ Die neokorteks (vlak 2) is die denkende en sukseskeppende deel van die brein wat realiseer waarop die mens fokus en hom in verbinding bring met sy onderbewuste. Die neokorteks help met beplande aksies om altyd gereed te wees, oplossings uit te werk asook kreatief te skep en te reageer. Die neokorteks help ook om stres en emosie produktief te bestuur, en die individu kan 'n vaardigheid aanleer om dit te aktiveer. Dit stel die individu dus in staat om nie magteloos, hulpeloos of vasgekeer te voel nie, maar om moeilike situasies as uitdagings en geleenthede te beskou. So 'n pro-aktiewe ingesteldheid help die neokorteks (vlak 3) om die stresbrein (vlak 2) te oorheers. Positiewe gedagtes of emosies aktiveer die moderne brein of neokorteks en stimuleer kreatiwiteit. Die neokorteks (of aksiebrein) se pro-aktiwiteit beplan om positief op druk te reageer.

- ❖ Volgens Buys (2001:17-58) help die aanleer van lewensvaardighede die kreatiewe brein om positief op 'n kreatiewe fokus gerig te bly en sodoende nie vasgevang te raak deur die stresbrein en sy fokus op die stressor en die ervaring van stres nie. Fokus op positiewe en suksesgerigte doelwitte van hoë gehalte, stimuleer die neokorteks om dit te skep waarop die mens se fokus gerig is. Die neem van 'n besluit, 'n instruksie of opdrag oor nuwe gedagtes aktiveer nuwe neuronale verbindings en aktiwiteite in die brein. As kreatiewe suksesmeganisme bemagtig die neokorteks dus die mens en word self geaktiveer deur:

- keuses
- prosedure en beplanning
- vernuwing van denke
- strategie en beleid
- gereedheid
- doelwitte
- verbalisering
- visualisering.

- ❖ Die leser se aandag word by herhaling gevestig op die feit dat die mens kan kies:

- watter areas in jou brein geaktiveer word
- om vaardighede aan te leer om beheer uit te oefen oor die stresbrein (met ander woorde, oor die dele van die brein wat betrokke is by die stresreaksie).

Sulke lewensvaardighede en strategieë is van kardinale belang tydens al die ontwikkelingsfases van die mens (Buys, 2001:17-58) en is van groot waarde vir die Christelike dienswerker wat dikwels ander se hoë stresvlakke ook moet help hanteer.

- ❖ Buys (2001:55) beskou emosionele intelligensie as 'n uiters belangrike eienskap en lewensvaardigheid om die brein as suksesmeganisme effektiel vir die individu te laat werk, want:

- EI is die vermoë en vaardigheid om 'n scenario in sy geheel te evalueer, om voor- en nadele voor oë te hou, om 'n doelwit te kies en in jou besluit te volhard
- EI hou die gevolge van keuses in berekening en kan 'n groot mate van selfkennis aan die dag lê.

- Beheer oor die amigdala kan volgens Buys (2001:126-128) verkry word deur:

- geloof in God - wetenskaplike studies toon dat **mense met 'n vaste geloof stres beter hanteer en gesonder is**. Dit oorheers die primitiewe brein se slagofferdenke. Die gelowige se primitiewe brein ontvang voortdurend 'n veiligheidsboodskap dat geen situasie buite beheer is nie en dat hy nie alleen en magteloos is nie. Deur op God te vertrou neem die gelowige beheer oor sy eie lewe en kan God se seën na hom vloei. Dit dien as bewys dat dit meestal die mens se persepsies is wat hom saboteer
- 'n emosioneel intelligente lewensingesteldheid wat perspektief behou
- positiewe liggaamstaal, humor, waardering van sintuiglike waarnemings, dankbaarheid, ventilering van denke en emosies, positiewe perspektief, verbintenis met sielsgenote, oefening, genotvolle arbeid, toekomsdrome, gebed, hoop en die keuse om gelukkig te wees.

Al hierdie faktore aktiveer afskeiding van oordragstowwe en maak dus plek vir neurokorteksdenke.

3.4 EMOSIES VERHOOG LEWENSIN EN LEWENSTYL

3.4.1 UITEENLOPENDE VERWYSINGSRAAMWERKE

Emosie word volgens Kruger (2003:91) vanuit verskillende verwysingsraamwerke bestudeer:

- ❖ **Die evolusionistiese benadering van Darwin:** Hiervolgens word emosie verstaan as menslike response op herhaaldelike uitdagings vanuit die omgewing. Emosies berei die mens enersyds voor om op maniere te reageer wat sy kansse op oorlewing verhoog. Aan die ander kant het emosie ook 'n kommunikatiewe funksie waardeur die individu se diepste gevoelens aan ander bekend gemaak kan word.
- ❖ **Die fisiologiese perspektief:** Hiervolgens word gefokus op die liggaamlike belewing van emosie. Emosie word ten beste verstaan wanneer die biologiese prosesse wat daarmee saamhang, ondersoek word.
- ❖ **Die kognitiewe raamwerk:** Hiervolgens is die kognitiewe element primêr tot emosie.

Dit is dus duidelik dat die ondersoekveld van emosie vanuit verskillende perspektiewe benader kan word. Vir die doel van hierdie studie is dit belangrik om die **fisiologiese en kognitiewe perspektiewe op emosie verder toe te lig**.

Sutherland (1995:147) definieer emosie as *any feeling accompanied by autonomic arousal, and by a predisposition to behave in a certain way.* 'n Emosie ontstaan as bewuste of onbewuste evaluering van gebeure wat as belangrik beskou word. Wanneer 'n aangeleentheid wat belangrik geag word, bevorder word, volg positiewe emosies en andersom (Oatley & Jenkins, 1996:96). *Emotions are the brain's interpretation of reactions to changes in the world* (Casper, 2001:7).

Stratton & Hayes (1993:87) beskou emosies ook as die ervaring van subjektiewe gevoelens wat positiewe en negatiewe waarde vir die individu het. Magill & Rodriguez (1996:607) sê die ervaring van emosie bestaan uit psigologiese-, fisiologiese- en gedragskomponente terwyl Watts (2001:245) beklemtoon dat: *Emotions characteristically arise in the context of social relationships.*

Volgens Steiner & Perry (1999:29) is emosies aangebore en word outomaties in die limbiese deel van die brein gegenereer. Salovey & Sluyter (1997:13) is van mening dat emosies vanaf geboorte reeds dien as 'n waarskuwingsisteem; dit dien as tekens van belangrike veranderinge in die persoon en sy omgewing.

Ouers leer kinders emosionele redenering deur emosies te verbind aan situasies. Sodoende verhoog begrip van emosionele betekenis gedurende die kinderjare. Met toename in ouderdom en kognitief-neurale volwassenheid begin kinders hul emosies beter bestuur (Salovey & Sluyter, 1997:96). Met volwasewording begin emosies meer vorm aanneem en bevorder denke deur die persoon se aandag te vestig op belangrike veranderinge. Emosies word nou verstaan sonder oordrywing of minimalisering van hul belangrikheid (Salovey & Sluyter, 1997:97).

'n Goed ontwikkelde waardering vir emosies is absolut noodsaaklik vir Sosiologie, want daar kan geen aksie voorkom in die gemeenskap (as interaktiewe sisteem) sonder emosionele betrokkenheid nie (Barbalet, 2002:2, 4). Emosie kom voor in sosiale verhoudinge en bring verandering mee aan die persone wat betrokke is en aan die verhouding self. Emosie is dus 'n belangrike skakel tussen die sosiale struktuur en die sosiale akteur. Emosie word verwek deur omstandighede en word ervaar as die transformasie van disposisies om te reageer. Burkitt beskou emosies primêr as strukture van gevoel wat betekenis gee aan verhoudingservaring (vgl. Barbalet, 2002:151).

Ondersoek na emosie langs die verskillende weë van fisiologie, gedrag en sosiale omgewing, bevestig dat emosies die beste verstaan kan word deur 'n studie van kognisie. Die term EI impliseer so 'n kognitiewe benadering tot emosie (Fleischmann, 1999:19).

3.4.2 DIE DIEPSTE BELEWENISSE VAN DIE PSIGE EN DIE GEES

3.4.2.1. DEFINIËRING VAN EMOSIE

Emosies word in Latyn beskryf as *motus anima, die gees wat ons beweeg* (Cooper & Sawaf, 1997:xii). Die *New World Dictionary* definieer emosies (soos ontleen aan die Frans en Latynse wortelbeteenis, *to disturb or stir up*) as: *any specific feeling, any of various complex reactions met gelyktydige verstandelike en fisiese reaksies* (Manz, 2003:5).

Emosie word beskou as 'n innerlike sensasie wat motiveer tot aksie, dit bring doelgerigtheid in gedrag en is nou verwant aan motivering wat keuse van optrede bepaal (Van der Merwe, 2004a:28-29). Emosies het ook die funksie dat dit kan dien as 'n waarskuwingsisteem ten opsigte van fisiese welsyn en gesondheid. Dit weerspieël die realiteit van die mens se biologiese en psigologiese gesondheid.

Salovey & Mayer beskryf emosies in hul artikel *Emotional Intelligence as organized responses, crossing the boundaries of physiological, cognitive, motivational, and experiential systems* (vgl. Manz, 2003:5). Verskillende definisies verwys na gevoelens as die primêre voertuig van emosies en suggereer dat gevoelens beide fisies en verstandelik manifesteer (Manz, 2003:5).

Oatley & Jenkins (1996:377) definieer emosie as 'n staat wat deur 'n gebeurtenis van belang veroorsaak is. Dit sluit in:

- ❖ 'n bewuste psigiese staat met erkenbare eienskappe van gevoel gerig teen 'n objek
- ❖ die een of ander liggaamlike versteuring
- ❖ herkenbare gesigsuitdrukings, stemtoonhoogte en liggaamshouding
- ❖ 'n gereedheid vir sekere vorme van aksie.

Barbalet (2002:1) vertolk emosies as 'n ervaring in reaksie op betrokkenheid. 'n Persoon se negatiewe of positiewe betrokkenheid by iets, intense of matige betrokkenheid by gebeure en/of by mense ontlok emosie ooreenkomsdig die belangrikheid daarvan.

Die Christelike dienswerker is dan ook aktief betrokke by dienswerkaksies omdat hy gedring is deur 'n passie om nood te verlig, nuwe lewe en lewenslus te motiveer, nuwe en verhewe doelstellings aan te moedig en bereikingsgerigtheid te kweek. Diensbaarheid is 'n reaksie op positiewe emosies, dit genereer positiewe emosies en verander baie ander se emosies positief.

Volgens Epstein (1998:7) is emosies altyd reaksies op spesifieke situasies van relatief korte duur, terwyl 'n gemoedstoestand langer duur asook geleidelik toeneem en afneem. Averill (2000:287) beskou emosionele response as dit wat 'n persoon dink, voel en doen wanneer hy in 'n emosionele verkeer. Instrumentele aksies soos slaan, hardloop en so meer is een soort respons. Fisiologiese veranderinge soos verhoogde hartklop en gesigsuitdrukkings soos glimlag en frons is ook gewone emosionele reaksies.

Averill (2000:288) is van mening dat emosionele veranderinge nie maklik kom nie, terwyl Steiner & Perry (1999:22) meen dat veranderinge wel moontlik is. Die besluit om meer sensitief ingestel te wees op ander se emosies is 'n morele keuse wat die vermoë genereer om weer ontfermend en vriendelik teenoor ander te wees.

Die Christelike dienswerker wat gedurig met probleemgeoriënteerde omstandighede te doen kry, belewe dikwels uitputting en word self deur ander se probleme getraumatiseer. Dit is dus belangrik dat hy oor die vermoë moet beskik om positiewe emosies te kan genereer.

Sukav & Francis beskryf (in hul gewilde resente boek *The heart of the Soul: Emotional Awareness*) die ervaring van emosie as bestaande uit 'n fisiese komponent soos pyn of ongemakiewers in die liggaam, in reaksie op negatiewe emosie. 'n Positiewe emosie sal weer 'n aangename sensasie skep (vgl. Manz, 2003:5). As emosies beskou word as fisiese sensasies met verwante kognitiewe aktiwiteit, beteken dit dat enige gegewe emosie geïdentifiseer en ondersoek kan word deur die bestudering van sensasies (die lokalisering, natuur en intensiteit daarvan) in die liggaam en die gepaardgaande gedagtes (Manz, 2003:5-6).

Volgens Freeman antisipeer emosies voornemende optrede (vgl. Lewis & Granic, 2000:213). Sommige persone se emosionele belewenisse borrel spontaan en onlogies oor. Op psigologiesevlak sluit emosie die gedragsuitinge van die interne state van die brein in, met gevvolglike eksterne presentering van die interne state ooreenkomsdig die betekenis van die emosie en verwagte gedrag (Lewis & Granic, 2000:214-215).

Die mees komplekse vlak van emosie sluit sosiale evaluering en aanvaarding van verantwoordelikheid vir optrede in. Beide is emosioneel en beplan, in die sin dat beide intern is en gerig word deur kort- en langtermynndoelwitte. Hulle kan egter duidelik onderskei word. Die biologiese basis vir die verskil is geleë in die self-organisatoriese eienskappe van die brein waardeur optrede weerhou of vertraag kan word deur die globale selforganisasie-proses van die brein. Die mens ervaar deur neuro-dinamiese prosesse van bewustheid, maar dit genereer nie

emosie nie. Freeman (vgl. Lewis & Granic, 2000:216) is oortuig daarvan dat dit veel meer te doen het met die beheer van emosie, and in that respect is closely akin to its predecessor, conscience.

Dit wil dus voorkom of die Christelike dienswerker 'n hoë vlak van emosionele funksionering sal moet ontwikkel indien sosiale evaluering en aanvaarding van verantwoordelikheid eienskappe van komplekse emosies is.

3.4.2.2. 'N KRAGTIGE BRON VAN MENSLIKE ENERGIE

The ability to feel is vital to the essence of our humanity and to our pursuit of happiness
(Casper, 2001:13)

Cooper (1998:48) lê sterk klem op emosies as die kragtigste bron van menslike energie, oorspronklikheid en dryfkrag. Dit bied die mens 'n ryk bron van initiatiewe en kreatiewe wysheid. Elke gevoel voorsien die individu van potensieel waardevolle inligting, hou hom eerlik teenoor homself en vorm vertrouensverhoudinge. Emosies voorsien 'n innerlike kompas vir elke lewensterrein en begelei die individu na onverwagte moontlikhede.

Manz (2003:51) beskou ook gevoelens as intense sterk kragte wat geaktiviseer word deur lewenservarings. Van der Merwe (2005a:29) wys daarop dat intense emosie alle ander persoonlikheidsfunksies kan oorheers. Dit kan die wil verlam en die persoon verhinder om rugter te dink. Gevolglik is dit moontlik om beheer oor die self en oor die situasie te verloor.

Tog bepaal die mens uiteindelik self hoe hy die lewe ervaar, ongeag sy omstandighede. Die mens kan kies om sy gevoelens in 'n heel nuwe lig te sien en sodoende by implikasie 'n keuse uitoefen ten opsigte van gedrag en die betekenis van sy gevoelens (Manz, 2003:53).

Vir die Christelike dienswerker wat emosionele werk doen, is die vermoë om ander te begelei om hul gevoelens in 'n nuwe lig te sien van wesentlike belang. Dit vereis 'n wetenskaplik-teoretiese begrip van emosiefunksionering, insig in en bestuur van eie emosionele funksionering en begrip vir ander se emosionele belewenisse en emosionele reaksies.

3.4.2.3. DIE FUNKSIONELE WAARDE VAN EMOSIE

Stein (2001:17-19) beklemtoon die waarde van emosies deur die volgende verskille tussen kognitiewe en EI aan te duif:

- ❖ IK toon tussen 1% tot 20% sukses in werksprestasie, terwyl EI 27% tot 45% sukses toon, afhangende van die betrokke studieveld
- IK bereik normaalweg op 17 jarige ouderdom sy piek en bly daarna konstant in die volwasse jare, terwyl EI lewenslank kan toeneem.

Singh (2001:9) is van mening dat die meeste voorstanders van EI glo dat dit die belangrikste bepalende faktor vir professionele en persoonlike sukses is. Dit word toenemend erken dat kognitiewe intelligensie vir slegs 20% van 'n persoon se sukses in die lewe verantwoordelik is. Die oorblywende 80% hang hoofsaaklik af van 'n persoon se EI.

Die Christelike dienswerker beskik gewoonlik reeds oor 'n redelike mate van EI met empatiese vaardighede voordat hy tot dienswerk in die gemeente toetree. EI is 'n spesiale vorm van intelligensie wat 'n baie belangrike rol speel in 'diakonia' en 'koinonia' in die gemeente. Die Goddelike wysheid wat nodig is vir onbaatsugtige dienswerk het meer met 'n vrug en gawe van die Heilige Gees te doen as met rasionele menslike intelligensie.

i) Emosies funksioneer informatief

Emosies kan aan die mens baie waardevolle inligting oor homself, ander mense en situasies voorsien. Die kruks van die saak is om hierdie emosie-inligting intelligent te benut (Weisinger, 1998:1). Volgens Oatley & Jenkins (1996:124) voorsien emosies ook die infrastruktuur vir sosiale lewe. Dit is begeleidende strukture vir die lewe, veral in verhouding met ander.

Emosies is moreel belangrik, om dié rede dat emosies gewoonlik hanteer word asof dit 'n antitese vir moraliteit is, asof dit passies, onderstrominge en dinge is wat met ons gebeur, wat beheer weerstaan (Roberts, 2001:40). Emosie is 'n sentrale faktor in terapie omdat dit die mens se doelwitte en sy mees intieme belangte aandui (Oatley & Jenkins, 1996:373).

Vir die Christelike dienswerker wat daaglikse mense se emosies moet kan onderskei, identifiseer, help onlaai, begelei en hanteer, is emosionele vaardighede onontbeerlike interpersoonlike toerusting.

Casper (2001:54) vestig die aandag op die verband tussen emosionele reaksies en ons gesondheid. Hy is oortuig daarvan dat EI een van die effektiewe maniere is om stres doeltreffend te bestuur. *Raising your EQ has an enormous and immediate payoff in a healthier, longer life* (Casper, 2001:54). Die meeste navorsers beklemtoon die positiewe verband tussen positiewe emosies en algemene welsyn.

Emosies figureer ook as oorredende boodskappe van die self tot die self. Mense gebruik emosies om dinge en gebeure te evalueer. Harber (2005:276-277) verwys hierna as die *gevoel-as-inligting*-model. Hy wys ook daarop dat daar toenemend getuienis is daarvan dat mense emosies gebruik om hul beoordeling te rig en gedrag te vorm. Hy vestig die leser se aandag op die volgende waardevolle eienskappe van emosie:

- ❖ Dit verhoog sosiale beoordeling in areas vanaf begrip vir ander se gevoelstate, tot assessorering van toereikendheid van eie hanteringsvaardighede.
- ❖ Dit verleen ondersteuning aan besluitneming in onseker en moeilike tye.
- ❖ Emosionele reaksies op trauma en ingrypende gebeure verleen aan 'n persoon belangrike insig in sy eie interne funksionering.

Die Christelike dienswerker wat op grondvlak bedien, is baie bekend met al die onsekerhede, kulminerende en soms gelykydighe stressore, krisisse en trauma waardeur gemeentelede daaglikse gekonfronteer word. Effektiewe ondersteuning daarvan impliseer opleiding asook ontwikkeling en groei in emosiehanteringsvaardighede.

Van der Merwe (2005a:30) is van mening dat emosies die diepste behoeftes van die mens onthou en sy diepste gedagtes weerspieël. Negatiewe emosies onthou dikwels die toestand van die hart van die persoon wat van mening is dat God en die wêreld nie aan sy behoeftes voldoen nie. Omdat emosies so pynlik en verskeurend kan wees en dit die mens in konflik met ander kan plaas, minimaliseer, ignoreer of ontken die mens maklik die intensiteit of inhoud van sy emosies.

Dit word van die Christelike dienswerker verwag om pynlike emosies te verstaan, empaties te faciliteer asook ander se onvermoë om emosies te verbaliseer, verstandig en taktvol tot ontloenting te begelei. Basiese gesprek- en luistervaardighede behoort daarom deel uit te maak van die Christelike dienswerker se mondering.

Emosies wat egter wel geverbaliseer word is 'n ryk bron van inligting oor ander se waarneming van ons. Pataki & Clark (2004:906) verduidelik dat mense soms hul emosies agter 'n masker verberg of dit onderdruk. Emosie-teoretici stem saam dat mense dikwels ware emosies maskeer en dan strategies emosies presenteer wat hulle nie voel nie. Daar is twee groepe persone wat hul emosies maskeer tydens interaksie met ander: die wat hul eie gevoelens beskerm en diegene wat ander se gevoelens wil beskerm (Pataki & Clark, 2004:906).

Watts (2001:252) vind dat emosies nie altyd rasioneel is nie, maar definitief funksioneel en aanpasbaar. Emosies voorsien emosionele kennis, en die vermoë om emosionele kennis intelligent te kan benut is volgens Abraham (1999:5) fundamenteel belangrik vir suksesvolle besluitneming. Volgens die sosiaal-funksionele standpunt van Keltner & Kring (1998) voorsien emosies ook sosiaal relevante inligting vir potensiële gebruik vir begrip van suksesvolle interaksie met ander (vgl. Engelberg & Sjöberg, 2004:533).

In die kerklike gemeenskap is daar hoë waardering vir interpersoonlike en groepsinteraksie. Die ekklesiologiese liggaam-in-Christus-konsep veronderstel onderlinge verbondenheid, medewerking en interafhanklikheid – waartydens inter-emosionele dinamiek 'n geweldig groot rol speel. Verantwoordelike en konstruktiewe hantering daarvan is 'n integrale deel van die Christelike dienswerker se interpersoonlike vaardighede.

ii) Waarde van emosies vir interpersoonlike verhoudinge

Steiner & Perry (1999:21) beweer die mens is honger na verbintenis met ander, na die intieme emosionele gewaarwording dat jy verstaan word en 'n ander verstaan. Burkitt is van mening dat emosie slegs betekenis het binne die konteks van verhoudinge (vgl. Barbalet, 2002:153).

Pataki & Clark (2004:912-913) wys daarop dat mense verskil ten opsigte van tendense om emosies akkuraat te identifiseer en oor te dra. Dit wil voorkom of probleme in emosionele kommunikasie geleë is in die aard van die verhouding tussen die persoon wat die emosies beleef (wat kan kies of hy die emosie akkuraat gaan oordra) en die ander persoon wat in interaksie met hom verkeer (wat dalk vermoed dat die emosie wat aan hom oorgedra is, nie akkuraat is nie).

Nel (2003:7, 18) kom ook tot die gevolgtrekking dat kwaliteit interpersoonlike verhoudinge psigologiese welsyn bevorder. Handhawing van kwaliteit verhoudinge sluit die vermoë in om te bemin en bemin te word. Dit openbaar ook eienskappe soos vertroue, integriteit, gevoelens van onselfsgutigheid en barmhartigheid teenoor die mensdom. So 'n EI-verhoudingstrategie het 'n direkte invloed op eie en ander se lewensgehalte.

Die twee sleutelelemente van emosionele welsyn word deur Vermeulen (1999:43) aangedui as die wyse waarop ons op ander reageer asook op ons eie gevoelens: *They are the reason that EQ is critical if we hope to access our power and do more than merely survive.* Emosionele intelligensie is 'n intelligensie wat van ons méér mens-mense maak en dit is die eintlike eienskap wat ons nodig het om van ons lewens 'n gelukkige en suksesvolle ervaring te maak (Vermeulen, 1999:64-65).

Christelike dienswerkers kan gesonde en lewenskragtige interpersoonlike verhoudinge in die gemeente modelleer, aanmoedig, kweek en bevorder deur hul interpersoonlike vaardighede te ontwikkel.

Talle outeurs is dit met mekaar eens dat die verstaan van emosies tot 'n EI-organisasie bydra. Volgens Bradley (2004:3) word 'n EI-organisasie soos volg herken:

- ❖ Almal kommunikeer met begrip en respek.
- ❖ Mense bepaal groepsdoelwitte en help mekaar om dit te bereik.
- Die teenwoordigheid van entoesiasme en vertroue is wyd verspreid.

Vir die kerk van Jesus Christus is die eienskappe van wedersydse begrip, respek, vertroue, hulpvaardigheid en entoesiasme baie belangrike karaktereienskappe van die gemeenskap van gelowiges onderling. Dit is ook noodsaaklike eienskappe vir die gemeente se getuienisstaak in die wêreld. Dit wil voorkom of die ontwikkeling van intra- en interpersoonlike vaardighede die gehalte van hierdie eienskappe kan verhoog.

Omdat baie menslike emosie uit sosiale interaksies voortspruit, is emosie volgens Goleman (2001:133) 'n oorredende invloed in groepe wat grondliggend verbind is aan die groepplede se interaksie en die wyse waarop hulle saamwerk. Om groepsgedrag te verstaan en te bepaal, is dit noodsaaklik om te weet hoe emosies groepsgedrag beïnvloed (Goleman, 2001:135).

In die gemeente waar die mekaar-beginsel op 'n emotioneel intelligente wyse onderling en in groepsverband floreer, sal almal met entoesiasme tot die opbouing van die liggaam van Christus bydra (Efes. 4:12b).

3.4.2.4 VERBAND TUSSEN GEVOELS- EN WILSLEWE VAN DIE INDIVIDU

Volgens Barnard (1995:14) beskou sielkunde die mens as: *a free-willed being, endowed with the ability to choose certain goals in life, and to choose according to his goals in life. Instead of viewing man as determined by past events, man is seen as directed towards the future.*

Lategan (1991:98-99) wys op die noue verband tussen die gevoels- en wilslewe van die individu:

Die mens se intensionaliteit (gerigtheid) bepaal sy vitaliteit en beklemtoon sy doelgerigtheid. Hierdie doelgerigtheid bepaal gevvolglik sy betrokkenheid by 'n saak en is bepalend of die mens sy ideaal gaan aktualiseer. Die wilslewe word gekoppel aan identiteit en 'n persoon se betrokke behoeftestrukture (rolvervulling). Die gevoelslewe kwalifiseer die wilsverskynsel. 'n Onbestendige gevoelslewe sal die wilslewe verswak.

Die wil is rigtinggewend en regulerend ten opsigte van optrede. Dit rig al die ander energievorme van die individu (emosie, sensasie, verbeelding en denke) op 'n vaardige wyse ten einde optrede teweeg te bring (Smit, 1992:5-7).

Indien 'n persoon entoesiasties is omtrent sy lewensrolle, stimuleer dit hom om gemotiveerd op te tree sodat hy al hoe meer sin *wil* gee aan wat hy *wil* doen (Lategan, 1991:94). 'n Gemotiveerde persoon beleef volgens Lategan (1991:95) min angs en is geborge omdat hy gefokus bly op die bereiking van realistiese doelwitte.

Minnaar (1993:51-52) beskou doelwitstelling as een van die belangrikste funksies van die wil:

When you say, 'I will', deliberately and resolutely, you immediately feel the energy, the determination and the will-power to tackle your goal. The real feeling of success is to be found in achieving little goals that together constitute bigger goals. The final success is the culmination of a series of smaller successes.

Assagioli onderskei sewe eienskappe van die wil:

- energie, dinamiese krag en intensiteit
- ❖ selfbeheersing – die individu kies om ekspressief of geïnhibeerd op te tree
- ❖ konsentrasie – dit kan ekstern, subjektief of vertikaal gerig word
- ❖ determinasie en beslisheid
- deursettingsvermoë, verdraagsaamheid en geduld
- ❖ inisiatief, moed en waagmoed
- georganiseerdheid, integrasie en sintese (vgl. Smit, 1992:10-12).

Die konatiewe prosesse van die mens, sluit volgens Smit (1992:1, 3) ook fasette soos motivering en doelgerigtheid in.

3.4.2.5 EMOSIES EN DIE HART

Coetzee (2001:144-145) het uitgebreide navorsing gedoen oor die hart en emosies. In haar Woordstudie ontdek sy dat God oregtheid (Ps. 51:8) en reinheid (Matt. 5:8) van hart hoog aanskryf. Emosie is 'n hartsaak en elke emosie wat ervaar word, beïnvloed elke deel van die mens se wese. Dit maak gehoorsaamheid aan die opdrag in Spreuke 4:23 ononderhandelbaar: *Bewaak jou hart meer as alles wat bewaar moet word, want daaruit is die oorspronge van die lewe.*

Dit wat in die mens se lewe plaasvind, sy gedagtes en gevoelens, het alles 'n direkte impak op die werking van sy hart. Vir Coetzee (2001:146-147) speel die hart 'n lewensbelangrike rol in die mens se suksesse, verhoudinge, algemene welsyn en tevredenheid met die lewe. Die *Institute*

for Health Math in Kalifornië het in wetenskaplike navorsing bevind dat 'n gevoel van waardering en ander positiewe, inspirerende gevoelens goed is vir die hart.

Neurologiese navorsing bewys volgens Coetzee (2001:147) dat dit wat die mens in sy hart voel, onontbeerlike brandstof vir die brein se hoë redenasievermoëns is, en dat die brein die setel van moed en karakter is.

Coetzee (2001:148) verwys na hart-intelligente mense as mense wat:

- ❖ geleer het wat die waarde van karakter is
- ❖ beheer het oor negatiewe emosies.

Coetzee (2001:148, 151-152) is van mening dat iemand wat nie geleer het om sy emosies te bestuur deur byvoorbeeld woede produktief te hanteer nie, kan houdings, oortuigings en persepsies ontwikkel wat aanleiding gee tot hart- en gesondheidsprobleme . Al hoe meer medici erken dat emosies 'n rol speel in hartgesondheid en mikrobioloë verwys na negatiewe emosies as giftige emosies.

Die Woord van God waarsku ook teen negatiewe emosies soos bekommernis wat die hart van die mens neerdruk (Spr. 12:25), verdriet wat die hart neerslagtig maak (Spr. 15:13) en bitterheid wat die hart onrustig maak (Heb. 12:15).

Coetzee (2001:149) beskou emosies as baie belangrike intuïtiewe beoordelings waaruit integriteit gebore en behou word, daarom is die 1983-vertaling se weergawe van Spreuke 4:23 so relevant: *Wees veral versigtig met wat in jou hart omgaan, want dit bepaal jou hele lewe.* Indien genoemde eienskappe van moed, karakter, integriteit en intuïtiewe aanvoeling deel uitmaak van die oorspronge van die lewe (1957 vertaling), is dit lewensbelangrik vir die persoonlike lewe en bediening van die Christelike dienswerker om sy hart te bewaak en baie versigtig te wees met wat in sy hart omgaan. Wat die mens in sy hart ronddra, kan dus 'n uitwerking hê op sy emosionele, rasionele, konatiewe, fisiese, sosiale en geestelike welsyn.

Die El persoon met 'n wyse hart, kommunikeer met sy hart (Coetzee, 2001:163). Die Christelike dienswerker vertrou die Heilige Gees, as Gees van wysheid (Jes. 11:2), om hom in staat te stel om met Goddelike wysheid (1 Kon. 3:28) eie en ander se hartsake te hanteer.

3.4.2.6 GEVOELSPERSPEKTIEWE EN EMOSIONELE INTELLIGENSIE

i) **Interverwantskap tussen emosie en EI:**

Volgens Neethling *et al.* (2000:69) word die basiese beginsel in die emosionele-intelligensie-beweging aanvaar dat emosies erken, verstaan en sinvol bestuur en aangewend moet word. EI behels dan ook duidelikheid oor en aandag gee aan eie emosies asook die vermoë om dit te bestuur (Harber, 2005:277). Eerlikheid oor emosies is 'n voorwaarde vir die ontwikkeling van EI (Wolmarans, 1998:28). Dit is noodsaaklik vir die mens om gemaklik te wees met sy eie emosionele self ten einde funksioneel en ontspanne na buite te leef. Volgens Singh (2001:21) moet die mens *comfortable in your own skin* wees.

Die mens het nodig om die vaardigheid van *inner listening* te ontwikkel om tussen gevoelens te kan onderskei. Alle blokkasies wat identifisering van ware gevoelens verhinder, behoort volgens Nelson-Jones (1997:38) verwyder te word. Salovey & Sluyter (1997:12) beweer die EI-persoon het die vermoë om gevoelens akkuraat uit te druk, om behoeftes rakende bepaalde gevoelens oor te dra en openbaar 'n sensitiwiteit vir valse of manipulerende uitdrukking van emosies.

In Collins se *Emotional Location Model* val die klem op bepaalde emosionele vaardighede. Hy ag die invloed van persoonlikheid op die hantering en uitlewing van emosies, asook die wyse waarop dit intra- en interpersoonlike kommunikasie beïnvloed, as baie belangrik. Volgens Collins impliseer EI dat die individu oor die vermoë beskik om sy eie en ander se gevoelperspektiewe te ontleed en te begryp en toepaslik daarop te reageer (vgl. Salovey & Sluyter, 1997:179-184).

Die interverwantskap tussen emosies en emosionele intelligensie kom duidelik aan die lig met Engelberg & Sjöberg (2004:541) se navorsing oor die analisering van EI:

- ❖ deur die onderskeiding dat EI grondliggend oor die vermoë tot emosionele persepsie beskik
- ❖ die gedeeltelike rekonstruering van EI as emosionele reaktiwiteit
- ❖ dat suksesvolle sosiale aanpassing verwant is aan 'n groter verskeidenheid, aan die een kant van selfwaargenome gemoedstoestand en aan die ander kant 'n meer akkurate persepsie van verskeidenheid in ander se gemoedstoestand.

Toepaslike emosionele reaksie van die dienswerker op gemeentelede se uiteenlopende omstandighede, uiteenlopende persoonlikhede met fluktuerende en soms konflikterende gedragsreaksies van mense in verskillende lewensfases - is alles deel van die emosionele bevoegdheid wat die Christelike dienswerker moet ontwikkel.

Dit maak opleiding in intra- en interpersoonlike vaardighede toenemend belangrik.

Gorden (2003:94) vestig die aandag daarop dat die koördinasie van emosies en liggaamstaal onbewus geskied en staan bekend as *emosionele rapport*. Emosionele rapport *tend to copy each other's posture and mannerisms*. Volgens Gorden (2003:94, 96) kan dit ontwikkel word tot 'n fyn kuns en EI-persone leer om dit tot voordeel van ander te manipuleer; dit kan egter ook op destruktiewe wyse aangewend word.

Beide Weisinger (1998) en Neethling et al. (2002) beskou EI as die intelligente gebruik van emosies. Volgens Bradley (2004:4) is dit emosioneel intelligent wanneer 'n persoon doelbewus sy emosies benut om sy gedrag te rig en deur op so 'n wyse te dink dat resultate verhoog.

Dit is op besondere wyse waar van die Christelike dienswerker wat hom tot ondersteuning van elke lid in die liggaam gekompromitteer het. Hy wend sy emosies, emosionele energie en emosionele bekwaamheid vrywillig aan in belang van die gemeente, met die verwagting dat almal daartoe sal kom om vrywillig gelyke sorg vir mekaar te dra (1 Kor. 12:25).

ii) **Emosionele ontwikkeling dien as voertuig vir intra- en interpersoonlike ontwikkeling:**

- **Dit bemagtig die individu tot 'n fyner sensitiwiteit vir ander.** Wood & Tolly (2003:69) wys daarop dat EI baie met bedagsame sensitiwiteit teenoor self en ander te doen het. Daarom is dit belangrik om eie en ander se motivering te verstaan. Die individu moet weet wat hom dryf om te presteer en wat ander motiveer, indien hy invloed wil uitoeft op ander en op groepe. Die verstaan van en begrip vir motivering lewer 'n belangrike bydrae tot sosiale vaardighede. Dit stel die EI-persoon in staat om 'n positiewe impak op ander se gedrag te hê, om konflik te vermy en op te los asook om 'n ideale medewerker en leier te wees.

Hierdie eienskappe is 'n noodsaaklike deel van die Christelike dienswerker se intra- en interpersoonlike toerusting.

- ❖ **Dit bevorder die potensiaal vir intuïtiewe onderskeiding.** Volgens Neethling et al. (2000:77) speel intuïsie 'n groot rol in EI. Hulle haal die HAT (2000:471) aan wat *intuïsie* definieer as:

- *onmiddellike, spontane begrip van 'n saak asof deur ingewing; ook, besit van sodanige begrip; vermoë om iets aan te voel*
- *onmiddellike kennis van iets sonder dat die sintuie of die rede 'n rol in die verkryging daarvan gespeel het.*

Intuïsie is volgens Neethling et al. (2000:67, 68) die vermoë om iets regstreeks te weet sonder 'n voorafgaande analitiese proses. Dit kan 'n gevoel of 'n spesifieke wete wees wat ontwikkel. Intuïsie is nie-analitiese informasie en is uitsluitlik 'n regterbreinproses wat unieke dimensies tot die prosesse van die linkerbrein toevoeg. Wanneer die intuïtiewe proses saamgeweef word met prosesse van die linkerbrein soos ordening, organisering, rasionalisering en ontleding, kan unieke verheldering kom.

Neethling et al. (2000:69) is oortuig daarvan dat **die 21ste eeu intuïsie gaan vereis, daar sal respek en openheid vir die rol van intuïsie ontwikkel moet word in elke faset van ons lewe.** Jesus het by talle geleenthede die uitsonderlike voorbeeld gestel met sy spontane gebruik van intuïtiewe denke, wanneer die omstandighede dit vereis. Neethling et al. (2000:76) verwys daarna as Jesus Christus se Goddelike intuïtiewe wete (as God) en kreatiewe intuïtiewe insig (as mens), wat veral duidelik sigbaar was in sy mens-interaksie.

Sterrett (2000:3) beskou intuïsie as 'n innerlike gewaarwording (*gut reaction*) ten opsigte van 'n spesifieke persoon of situasie, wat voortspruit uit vorige emosionele ervaring wat in die brein gestoor is. Hierdie innerlike wete is binne elkeen, maar die meeste mense is geleer om dit te ignoreer in belang van rasionele en logiese denke.

- ❖ **Dit is 'n deurlopende ontwikkelingsprogram deur al die lewensfases heen.** Lewis & Granic (2000:1-3) beskou emosionele ontwikkeling as 'n gedetailleerde program dwarsdeur al die lewensfases heen, wat toeneem in progressiewe kompleksiteit van gevoelens, gedagtes, persoonlikheid, gedrag en selfbestuur.

Selforganisatoriese benaderings is onlangs in die sosiale wetenskappe ingebring waar dit benut word om groei en stabilitet in die ekonomie, antropologie, sosiale organisasie en psigologie te modelleer. In psigologie het die terrein van emosionele ontwikkeling so vinnig toegeneem dat dit moeilik is om die kronologiese pas te volg. Dit is egter duidelik dat selforganisasie-studie van emosies en emosionele ontwikkeling insluit.

Die Christelike dienswerker se interne en eksterne selforganisasie is van aktuele belang. Die vrywillige dienswerker het meestal nog 'n eie huishouding, beoefen dikwels nog 'n beroep of het nog afhanglikes om te versorg. Om 'n gebalanseerde leefstyl te handhaaf te midde daarvan, gepaard met 'n lewenskragtige persoonlike verhouding met God en bykomende emosionele werk in die gemeente, vereis hoogs ontwikkelde interne en eksterne selforganisasie.

- ❖ **Dit hang af van die individu se vermoë om uit ervaring te leer.** Volgens Vermeulen (1999:92) hang emosionele ontwikkeling af van die individu se vermoë om uit ervaring te leer:

Learning and growing from our experiences moves us into maturity in our adult lives. It is the essence of becoming emotional intelligent. People with healthy levels of EQ make a habit of addressing life's lessons as they graduate through the various stages of emotional development. They have learnt to become emotionally fit.

Merlevede et al. (2000:142) som sy wenke vir emosionele ontwikkeling in vier hoofpunte op:

- ❖ Onderskei tussen emosies, denke, gedrag, vaardighede en verband.
Kyk na emosies vanaf 'n afstand en herbevestig die verbintenis tussen emosie en 'n sensories-spesifieke ervaring.
- Vind die betekenis van die emosie.
- ❖ Ontdek die spesifieke rol van die emosie in die proses van kondisionering.
- ❖ Meld watter ander emosionele reaksies jy graag binne gegewe konteks sou wou ervaar.

'n Meer breedvoerige bespreking van die emosionele en prosesontwikkeling van intra- en interpersoonlike groei volg in Hoofstuk 4.

iii) Emosionele geletterdheid (EG):

Dr. Claude Steiner het die term *emotional literacy* jare gelede reeds geskep (vgl. Le Roux & De Klerk, 2001:9) en volgens Steiner & Perry (1999:11) bestaan emosionele geletterdheid uit drie vermoëns, naamlik:

- ❖ om eie emosies te verstaan
- om te luister na ander en empatie te hê met hulle emosies
- ❖ om emosies produktief uit te druk.

Om emosioneel geletterd te wees is om in staat te wees om emosies op 'n manier te hanteer wat innerlike krag bevorder en lewensgehalte na buite verhoog. Steiner & Perry (1999:11) is verder van mening dat EG verhoudinge bevorder:

- ❖ Dit skep liefdevolle moontlikhede tussen mense.
- Dit maak samewerking moontlik.
- ❖ Dit faciliteer die gevoel van gemeenskaplikheid.

Om EG te wees beteken vir Steiner & Perry (1999:12, 157) dat jy weet watter gevoelens jy en ander het, hoe sterk dit is en wat dit veroorsaak, en omdat jy dit verstaan, weet jy ook hoe om dit te bestuur. Wanneer ons emosies duidelik en volledig oorgedra word en ander mense se gevoelens net soveel saak maak as ons eie, begin die lewe vreugdevolle momentum kry. Dit is dan wanneer die beloning van 'n EG-lewe sy vrug toon.

iv) Emosionele vernuwing:

Covey (1999:287) identifiseer vier dimensies waarin selfvernuwing behoort te geskied, naamlik die kognitiewe, fisiese, sosiaal-emosionele en spirituele dimensies. Organisatoriese sowel as individuele effektiwiteit vereis ontwikkeling en vernuwing in al vier dimensies op 'n verstandige en gebalanseerde wyse.

Vir die doel van hierdie studie is vernuwing van die sosiaal-emosionele en spirituele dimensie belangrik.

Volgens Covey (1999:297-298) is die sosiale en emosionele lewe van die mens onderling verbind, omdat die mens se emosionele lewe primêr ontwikkel vanuit en manifesteer in verhouding met ander. Vernuwing van die sosiaal-emosionele dimensie kan daagliks in interaksie met ander plaasvind en is nou verwant aan die belewenis van innerlike sekuriteit. Die individu se persoonlike sekuriteit behoort voort te spruit uit innerlike bronne en mag nie afhanklik wees van wat ander mense van hom dink of sê, of van sy omstandighede of posisie nie.

Covey (1999:299) wys ook daarop dat daar intrinsieke sekuriteit geleë is daarin dat 'n mens mense op 'n betekenisvolle wyse help, in dienswerk aan ander. Wanneer die dienswerker beleef dat hy 'n kreatiewe bydrae lewer wat 'n werklike verskil maak, dra dit by tot innerlike sekuriteit.

Om dan waarlik tot seeën te wees vir ander, vereis volgens Covey (1999:299) dat die dienswerker sal verlang om 'n ander se lewe te beïnvloed, sonder om erkenning te verwag. Hy verwys dan ook na baie terreine, waaronder kerke en dienswerkorganisasies, waarop die sosiaal-emosioneel volwasse mens daagliks aan ander diensbaar kan wees:

Not a day goes by that we can't at least serve one other human being by making deposits of unconditional love.

Die Christelike dienswerker se innerlike sekuriteit spruit ten diepste voort uit sy nuwe identiteit in Christus en sy onwrikbare vertroue op God. Dit verleen aan hom die vrymoedigheid (Heb. 10:35) teenoor sy naaste en stimuleer konstant sy sosiaal-emosionele en spirituele vernuwing.

Een van die belangrikste doelwitte van emosionele vernuwing is emosionele stabiliteit en emosionele balans. Volgens Coetzee (2001:157) beskik die mens oor die vermoë om via kognitiewe selfevaluering emosies te verander, om sodende emosionele stabiliteit en emosionele balans te herwin. Wanneer die mens se gevoel verander, genereer dit op unieke wyse 'n transformasionele verskuiving in sy omgewing en

ervaar omstanders dit. Coetzee (2001:160) waarsku by herhaling teen negatiewe gedagtes wat in die hart toegelaat word, en konstateer:

Die hart wat gevul is met vreugde en vrede besit die vermoë en krag om houdings en gedragspatrone te verander in 'n wêreld waar chaos, verwarring en negativiteit heers.

Die emosioneel stabiele en emosioneel gebalanseerde Christelike dienswerker wie se hart gevul is met vreugde en vrede sal as geestelike mentor en rolmodel in die gemeente vir sy medewerkers en gemeentelede tot groot seën wees.

v) **Emosionele fiksheid:**

As motiveringskonsultant moedig Coetzee (2001:181) die mens aan tot emosionele fiksheid. Sy beskou dit as 'n voorwaarde vir 'n suksesvolle intra- en interpersoonlike lewe in die 21ste eeu.

Coetzee (2001:182) beskou emosionele fiksheid as eienskappe van die mens se hart en gees. Net soos fisiese fiksheid die liggaam van krag, stamina en soepelheid voorsien, en intellektuelle fiksheid help om uitdagende probleme op te los, so stel emosionele fiksheid die mens in staat om eie vermoëns te strek ten einde 'n veel meer veerkragtige, geïnspireerde en suksesvolle mens te word. Coetzee (2001:182-184) verwys na vyf hoof eienskappe wat ontwikkel moet word om emosioneel fiks te bly:

- ❖ 'n superhoë bewustheid van jouself
- die vermoë om gevoelens te bestuur
- ❖ die vermoë om jouself te motiveer
- ❖ doeltreffende kommunikasievaardighede en die vermoë om gesonde verhoudings te handhaaf
- die vermoë om emosies in ander mense te herken en met hulle te empatiseer.

Dit wil dus voorkom of Coetzee (2001:182-184, 195) se omskrywing van emosionele fiksheid op volhardende instandhouding van EI-belewing en -gedrag dui. Sy is oortuig daarvan dat emosionele fiksheid tot 'n lewe van goeie gehalte en dankbaarheid lei.

Iemand wat emosioneel fiks is, is iemand wat volgens Coetzee (2001:194-195):

- homself en ander geredelik vergewe
- ❖ ander kan inspireer en geesdriftig is ten spyte van probleme in sy pad
- ❖ die vermoë besit om weer op te staan na slegte en negatiewe ondervindings
- ❖ karakter en hoogs konstruktiewe *taaiheid* ontwikkel het om die terugslae van die lewe te oorkom
- ❖ geleer het om die druk van die lewe op besondere maniere te hanteer
- ❖ bewus is daarvan dat dit natuurlik is om van 'n tragedie te herstel en vorentoe te beweeg, wanneer ware geloof en hoop deel van sy lewe geword het
- kies om nie homself of ander of omstandighede te blameer vir die *mislukkings* in sy lewe nie
- ❖ doelbewus besluit om nog 'n keer te probeer om sukses te behaal
- ❖ weier om 'n slaaf van negatiewe emosies te word
- verandering verwelkom en terselfdertyd groei.

Emosionele bedrewenheid van bestaande gehalte realiseer vir die Christelike dienswerker slegs langs die weg van persoonlike selfverloëning en afhanglikheid van die leiding van die Heilige Gees in elke lewensituasie. Dit weerspieël 'n geestelik-emosionele volwassenheid wat nie meer in eie, maar in ander se belang voel, besluit en optree.

3.5 DINAMIESE WISSELWERKING TUSSEN DIE KOGNITIEWE EN AFFEKTIEWE KOMPONENTE VAN EMOSIONELE INTELLIGENSIE

3.5.1 PSICOLOGIESE NAVORSING OOR EMOSIE

Psigoloë wat navorsing oor emosies doen, soek vandag nog na die neuraal-chemiese element van gevoel, soos die hoë serotonien-verandering in persone wat erg aggressief is, asof die neuro-chemiese die eintlike oorsaak van die emosie is, eerder as die liggaamlike reaksie op verhoudinge. In so 'n geval word daar volgens Burkitt nog steeds gesoek na die substansies in die liggaam wat ooreenstem met die woorde wat ons vir emosie het (vgl. Barbalet, 2002:152).

Caruso *et al.* (2002:319) hoop dat navorsing in die onmiddellike toekoms sal vasstel of dit moontlik is dat spesifieke emosionele onvermoë of sterktes in emosionele persepsie, emosionele fasilitering, emosionele begrip of emosionele bestuur geïdentifiseer kan word, vir die daarstelling van 'n toepaslike behandelingsprogram.

Forgas (1999:862) is van mening dat verdere navorsing oor die invloed van verbale kommunikasie van aansienlike teoretiese en praktiese belang is. Dit behoort ook 'n positiewe bydrae te lewer tot die psigologiese meganismes onderliggend aan strategiese interpersoonlike gedrag. Kafetsios (2004:141-142) stel voor dat toekomstige navorsing behoort te onderskei tussen kognitief en affektief georiënteerde vermoëns tydens verskillende lewensfases.

Interessante onlangse navorsingsbevindinge duï 'n duidelike verband aan tussen emosionele reaktiwiteit en akkuraatheid in die assessorering van ander se gemoedstoestand (Engelberg & Sjöberg, 2004:540). Spence *et al.* (2004:449) het bevind dat beide EI en selfintegrasie van doelwitte verwant is aan emosionele welstand.

Harber (2005:287) vind dat huidige navorsing oor die doel van emosies en oor EI aandui dat mense beter keuses kan maak, meer aanpasbaar reageer op uitdagings asook meer bevredigende sosiale bande vestig, indien hulle aandag gee aan hul gevoelens. Daarvoor moet die mens primêr vertroue hê in en respek toon vir die bron van hierdie tekens, naamlik homself. Hoe die mens oor gevoelens voel, bepaal hoe hy oor homself voel.

Die Christelike dienswerker wat sterk empaties betrokke is by sy medemens is dikwels geneig om sy eie gevoelens en belangte gering te skat of selfs te ignoreer. Selfverloënende diensbaarheid beteken nie ontkenning van die eie unieke self nie. Die dienswerker moet immers diegene wat hy dien, liefhe soos hy homself liethet (Matt. 22:39). Die Christelike dienswerker moet dus leer om ook na sy eie fisiese, psigiese en geestelike behoeftes om te sien.

3.5.2 KOGNISIE VERSUS EMOSIE

Klassieke intelligensie en rasionele denke het eeue lank Westerse denke oorheers. Volgens Merlevede *et al.* (2000:10) was dit Freud wat deur sy analise van die onderbewuste getoon het dat die mens oor meer vermoëns as slegs rasionele denke beskik.

'n Spesifieke lewende area van onlangse studies oor emosies is juis die kognitiewe area. 'n Hele familie van kognitiewe benaderings tot emosie het na vore gekom. Dit het duidelik geword dat 'n emosionele reaksie veelvoudige komponente het wat aanleiding gegee het tot verskillende teorieë (Watts, 2001:246).

Schulte *et al.* (2004:1059) noem dat kognitiewe vermoë en persoonlikhei lank reeds 'n sentrale rol gespeel het in die ondersoek na determinante van menslike gedrag. In 'n wêreld van oordrewe

analisering en rasionele denke is die mens, volgens Orme (2001:73), nie geleer hoe om aan sy emosies uitdrukking te gee nie, en word gevoelens dikwels as gedagtes, dinge of gedragsreaksies weergegee. Hy vind dat dit die mens in sy selfuitdrukking en in sy vermoë om sy gevoelens te kommunikeer, beperk.

Oor die afgelope eeu het algemene kognitiewe vermoë die sentrale rol gespeel in verheldering van begrip van menslike prestasie. Daarnaas was die rol van persoonlikheid ook omvattend ondersoek as bepalende determinant van menslike prestasie (Schulte et al., 2004:1060).

Voorstanders van EI beskou dit as onderskeibaar van algemene kognitiewe vermoë asook van persoonlikheid (Schulte et al., 2004:1059). Die presiese verhouding tussen emosie en kognisie is al warm gedebatteer tussen psigoloë. Hierdie debat kom dikwels na vore in die literatuur oor EI. Epstein (1998) daag byvoorbeeld Goleman (1995) se benadering uit wat beweer dat emosie kognisie voorafgaan (vgl. Fleischmann, 1999:21).

Om te sê dat emosie en kognitiewe beheer geïntegreerd is, beteken dat hul komponente of subprosesse selektiewe effekte op mekaar kan hê (Gray, 2004:46). Die mees gebalanseerde benadering is waarskynlik dat kognisie en emosie in interaksie met mekaar en interafhanglik funksioneer. Dit kan aanvaar word dat die interaksie tussen emosie en kognisie dialekties en differensieel voorkom, afhangende van die situasie en vorige ervaringe (Fleischmann, 1999:22).

'n Geïntegreerde perspektief impliseer dat emosie nie slegs in staat is om kognitiewe beheer te moduleer nie, maar dat kognitiewe beheer ook in staat is om emosie te moduleer. Individuele verskille in persoonlikheid toon sterk verwantskap met emosionele reaktiwiteit en emosionele bestuur (Gray, 2004:48).

Alle aksies of rede vereis toepaslik fasiliterende emosies om suksesvol te kan wees. Sonder agtergrond-emosies is daar geen rede. Barbalet (2002:2) konstateer:

This is not an argument against reason, only against the inflation of reason at the expense of emotion. Without the appropriate emotions underpinning and supporting reason, reason turns to its opposite.

Volgens Epstein (1998:12) sluit gedagtes wat volg op emosie oorweging in oor hoe om op die emosie te reageer, of daar uitdrukking gegee moet word aan die emosie, en indien wel, op watter manier.

Hierdie gedagtes is opsigtelik en bewustelik (Epstein, 1998:12, 130) en opleiding in die vermoë om outomatiese gedagtes te identifiseer is die eerste tree op die pad na emosionele bestuur. Dit is belangrik om te kan bepaal watter gedagtes watter emosies vooraf gaan.

Oatley & Jenkins (1996:123) duï aan dat emosie nuttig is om die onbekende en onverwagte te oorbrug, om rede te begelei en veelvoudige doelstellings te prioritiseer. Emosie is dus nie teenoor rede gestel nie. Die potensiaal van emosies om denke te begelei en te bestuur, komplementeer die kognitiewe. Volgens Singh (2001:22) mag verstandelike intellek bydra tot begrip en hantering van die wêreld op kognitiewevlak, maar die mens het emosies nodig om homself en ander te verstaan en te hanteer.

Daar bestaan toeneemend konsensus oor die sentrale dele van die intelligensieseitem. Bar-On & Parker (2000:107-109) se model beskou EI as kruisfunkcionerend in beide kognisie en emosionele sisteme. Dit funksioneer in 'n sterk eenheid, maar is steeds onderverdeelbaar in vier vertakkinge:

- ❖ **Emosionele waarneming:** dit is die vermoë om emosies waar te neem en uit te druk. EI kan nie begin sonder hierdie eerste vertakking nie
- ❖ **Emosionele fasilitering:** emosies is komplekse organisasies van die fisiologiese, emosioneel-eksperimentele, kognitiewe en bewuste aspekte van die psigiese lewe; emosies kom die kognitiewe sisteem binne as gekogniseerde gevoelens, soos wanneer iemand dink
- ❖ **Verstaan van emosie:** diegene wat die betekenis van emosies verstaan, hoe hulle saamsmelt en hoe dit ontwikkel oor tyd heen, is geseen met die kapasiteit om fundamentele waarhede van die menslike natuur in interindividuale verhoudings te verstaan
- ❖ **Emosionele bestuur:** verantwoordelike bestuur van eie en ander se emosies sluit ook in dat die individu die emosionele ontwikkeling in verhoudinge met ander sal verstaan.

Die waarneming, verstaan, fasilitering en bestuur van eie en ander se emosies is vir die Christelike dienswerker nou verwant aan die Christelike deug van empatiese sensitiwiteit en aan die gawe van onderskeidings in die gees (1 Kor. 12:10). Volgens die Hebreërskrywer (Heb. 5:14) moet vermoëns van die gees ook deur die gewoonte geoefen word.

Robert Solomon, professor in Filosofie aan die Universiteit van Texas, leer aan sy studente: *Without the guidance of emotions, reasoning has neither principles, nor power* (vgl. Coetzee,

1998b:26) en Gray (2004:48) konstateer: *Emotion is a Major League player on the team of your mind-brain-and-body.*

3.5.3 EMOSIES AS 'N INTERAKSIONELE SISTEEM

Weisinger (1998:28) beskou die mens se emosionele sisteem as bestaande uit verskillende komponente wat interverweef is:

- ❖ gedagtes en kognitiewe oorwegings
- fisiologiese veranderinge en opwekkingaksies
- gedrag of aksietendense.

Barbalet (2002:153) beskou emosies as kompleks omdat dit produkte is van beide die liggaam en redevoering. Ambivalente emosies dui op die onsekerheid of bepaalde emosionele gedrag geregtig is al dan nie (Harber, 2005:277).

Emosie word geproduseer deur interaksie tussen hierdie drie komponente in reaksie op 'n eksterne gebeurtenis. Hulle is gekoppel aan mekaar, moet in interaksie tree met mekaar en effektiel saamwerk vir optimale funksionering. Deur beheer daaroor te neem, is die mens in staat om sy emosies effektiel te bestuur. 'n Persoon se emosionele konteks is ten grondslag van al drie komponente van sy emosionele sisteem en dit kan emosionele reaksies in variërende grade beïnvloed (Weisinger, 1998:29).

Emosies speel volgens Van der Merwe (2005a:29) 'n belangrike rol by die vernuwing van denke. Onrein en negatiewe gedagtes oefen 'n sterk invloed uit op emosies. In die volksmond is *emosioneel* die teenoorgestelde van *logiese denke*. Emosies is egter nie noodwendig onlogies nie. Die ontleding van logika agter emosie is die terrein van psigo-analise en psigoterapie.

3.5.4 'N VERBINTENIS TUSSEN HART EN VERSTAND

Vir Coetzee (1998b:26) is EI die kraag van die verbintenis tussen hart en verstand asook die vermoë van die individu om saam te beweeg met innerlike leiding as bron van intuïtiewe wysheid. Intelligenste word toegevoeg tot emosie en dit maak 'n deurslaggewende verskil: *I am talking about connecting the brain with the human heart* (Wolmarans, 1998:28).

Emosionele intelligensie is ook 'n bewussyn van die interaksie tussen emosionele en verstandelike intelligensie. In dié verband meld Vision Us (2004:1): *It takes more than just brains to succeed in life – one must also be able to develop and maintain healthy interpersonal relationships.*

Singh (2001:20) dui die funksionele onderskeid tussen die kop en die hart van die mens soos volg aan:

Sterrett (2000:iv, v) wys daarop dat die eienskappe van EI van die van breinkrag verskil. Volgens hom is EI gebaseer op navorsing wat enersyds emosies en sosiale vaardighede verbind en aan die andersyds feite en figure. Die mens het beide emosionele data en rasionele data in sy lewe nodig om suksesvol te kan wees.

Ciarrochi *et al.* (2001:xiii) verwys na emosionele intelligensie as: *the latest development in understanding the relation between reason and emotion.*

3.5.5 STAPPE IN ERVARING VAN EMOSIE

Epstein (1998:131-132) onderskei drie stappe met die ervaring van emosie:

- ❖ 'n objektiewe voorval vind plaas – die aard van die situasie word ontleed
- ❖ gebeure word outomaties geïnterpreteer – die reaksie word geassesseer, wat gaan aan en hoe gaan ek reageer?
- ❖ die interpretasie skep 'n emosie.

'n Emosie sluit 'n psigologiese reaksie in, in voorbereiding vir 'n bepaalde aktiwiteit; vrees mobiliseer byvoorbeeld die liggaam om te vlug en woede mobiliseer die liggaam om aan te val. Wanneer 'n persoon depressie ondervind, is die liggaam gemobiliseer (in werkelikhed gedemobiliseer) vir ontkoppeling en wanneer hy gelukkig is, is die liggaam vir vereniging gemobiliseer. Spesifieke spiere word geaktiveer om toepaslike reaksie te ondersteun en spesifieke boodskappe word na die brein gestuur. In die brein ontvang die endokriene kliere (wat hormone vervaarding en vrylaat) die boodskap; asook die autonome senuweesisteem wat organe soos die hart en die maag reguleer, waaroor die mens geen vrywillige beheer het nie (Epstein 1998:140).

3.5.6 KOGNITIEWE BELEWENISPROSESSE

Volgens Jordaan & Jordaan (1991:581) dui die term *emotief* op:

- ❖ dit wat op emosie en gevoel betrekking het
- ❖ dit wat gepaard gaan met emosie; insluitend kognitiewe belewenisprosesse.

Hulle sluit die volgende by emosionele belewenisse in:

- ❖ dit wat ons weet (deur kognitiewe belewenisprosesse soos waarneem, dink, leer en onthou) van mense, sake en situasie, het altyd mindere of meerderge gevoelstone
- ❖ dit wat ons waarneem, dink, leer en onthou is in interaksie met gevoel, en kan gesamentlik impetus verleen aan die neiging om te handel
- wat ook al die aard van die gevoelstone (woede, vrees, liefde, haat, verwondering of verbasing), veronderstel dit altyd 'n toestand van betrokke wees by die een of ander saak.

Jordaan & Jordaan (1991:586) is oortuig daarvan dat die emotiewe belewenisprosesse nie onafhanklik van die kognitiewe belewenisprosesse plaasvind nie. Denke en gevoel is dus nie uiterste pole van 'n dichotomie nie, maar is ineengestrengel in 'n eenheidsproses. Emosie is 'n toestand van fisiologiese opwekking met 'n toepaslike kognitiewe inhoud (Jordaan & Jordaan, 1991:591-597). Daar word dus met oortuiging gekonstateer dat fisiologiese opwekking en kognitiewe inhoud by differensiering van emosie in interaksie met mekaar verkeer.

In verskeie kognitiewe beoordelingsteorieë word met die differensiering van emosie sterk klem gelê op die sekondêre beoordeling van emosie en hanteringstrategieë. Dit het te make met die wyse waarop die persoon op sy emosie van die oomblik en die heersende emosiewekkende situasie reageer. Dit impliseer kognitiewe beheer oor die aard en intensiteit van gevoelstoestande en die handeling wat daaruit voortspruit. Dit is baie belangrik dat die mens die vermoë moet aanleer tot kognitiewe beheer oor spanning wat tydens emosiewekkende situasies ontstaan (Jordaan & Jordaan, 1991:617-618).

In 'n groep vind daar voortdurend simboliese interaksie plaas waar gefokus word op selfevaluering tydens interaksie met mense, die individu evalueer homself ooreenkomsdig die wyse waarop ander in die groep op hom reageer en hoe hulle hom evalueer. Hulle evalueringe word dan 'n integrerende deel van sy selfbeeld (Jordaan & Jordaan, 1991:690).

Die Christelike dienswerker behoort in groepsverband die groepsinteraksie en emosionele dinamiek binne die groep met vaardigheid te kan hanteer, tot verhoging van elke groeplid se selfwaardering.

3.5.7 KONSTRUKTIWITEIT VAN VOORBEWUSTE EN BEWUSTE DENKE

Epstein (1998:6-7) is oortuig daarvan dat gedagtes onderliggend is aan emosies en indien die individu die wyse waarop hy emosioneel reageer, wil verander, moet hy sy denke verander. As die individu se outomatiese gedagtes konstruktief en toepaslik is, sal die emosies ook so wees. Dit is van enorme betekenis vir EI:

By training these thoughts, you can 're-form' your emotions, thereby improving your emotional intelligence.

Epstein (1998:6-7) tref deurentyd onderskeid tussen eksperimentele (emotiewe) denke en rasionele (kognitiewe) denke. Begrip vir die funksionering van eksperimentele denke sal die bestuur daarvan bevorder. Volgens hom geskied die opleiding van eksperimentele denke langs die weg van praktiese ervaring.

Emosies is nie 'n manier van dink nie maar die resultaat van voorbewuste, outomatiese denke. Epstein (1998:8-9) beweer dat dit nie die emosie op sigself is wat intelligent is nie maar die konstruktiwiteit van die outomatiese, voorbewuste denke onderliggend aan emosies.

Vir Epstein (1998:9) word alle gedrag bepaal deur die invloed van eksperimentele en rasionele denke. Aangesien die eksperimentele brein en die rasionele brein verskillende weë tot probleemoplossing voorsien, het elk sy eie vorm van intelligensie. Intelligensie van die rasionele word deur intelligensiekwosiënt-toetse gemeet en die hoofdoel is om abstrakte probleme op te los. Die intelligensie van eksperimentele denke sluit praktiese, sosiale en emosionele intelligensie in. Dit kan beskou word as kognitiewe sisteme wat gebruik word vir probleemoplossing. Omdat eksperimentele denke intiem verbind is aan emosies word daarna verwys as emosionele denke.

Teoreties bied Epstein hier 'n verhelderende verklaring met sy begrip van *emosionele denke*. **Navorser is egter van mening dat, terminologies, 'n duideliker onderskeid aangedui moet word tussen kognitiewe, konatiewe en emosionele prosesse en emosionele funksionering, met die oog op doeltreffende aktiwiteitsleer en opleiding in intra- en interpersoonlike ontwikkeling.**

3.5.8 GAAN DENKE EMOSIES VOORAF?

Die meeste mense, waaronder 'n groot aantal psigoloë, glo egter dat emosies gedagtes voorafgaan. Daarteen maak Epstein (1998:10) ernstig beswaar, omdat die korrekte volgorde van denke en emosies belangrike praktiese implikasies vir emosionele bestuur het. Indien emosies outomaties as gevolg van

neurologiese verbindings voorkom, bestaan daar geen moontlikheid van bewuste emosionele bestuur nie.

Epstein (1998:10) verskil van Goleman wat beweer dat die mens geen beheer oor die oorspronklike, outomatiese negatiewe emosie van byvoorbeeld woede kan uitoefen nie, maar wel kan besluit hoe hy daarop gaan reageer. Goleman baseer sy aannames op die teorie van Joseph LeDoux wat beweer dat daar 'n alternatiewe, vinnige pad is vanaf die thalamus na die amigdala wat die serebrale korteks as denkende orgaan van die sentrale senuweesisteem omseil. Goleman begin volgens Epstein (1998:10) egter die fout deur hierdie roete wat emosies slegs by hoë uitsondering in onverwagte traumasituasies volg, te veralgemeen tot die normale.

Epstein (1998:10) is oortuig daarvan dat emosies bepaal word deur die wyse waarop die mens op situasies reageer, en hul interpretasie daarvan is gebaseer op begrip van taal wat buite die vermoë van die amigdala is. Hy is van mening dat al wat wettiglik afgelei kan word van Goleman se neurologiese getuienis, is dat dit vir menslike emosionele reaksies moontlik is om onafhanklik van interpretasie van die serebrale korteks voor te kom.

Epstein (1998:129) is die mening toegedaan dat konstruktiewe denke stres kan beperk en effektiel kan bestuur. Deur ons voorbewuste interpreterende gedagtes te bestuur, beheer ons ons emosies. Aangesien negatiewe emosies 'n bron van stres is, lei die bestuur van voorbewuste gedagtes tot die beheer van stresvlakke.

Epstein (1998:195) voel sterk daaroor dat dit vir die mens onmoontlik is om outomatiese denke deur die wilskrag van rasionele denke alleen te verander. Verandering moet ook in die eksperimentele denke plaasvind. Daarvoor moet die persoon verstaan hoe sy eksperimentele denke funksioneer, naamlik:

- ❖ hoe om die taak met 'n toepaslike gesindheid te benader
- hoe om verandering van outomatiese denke te oefen.

Omdat eksperimentele denke deur ervaring aangeleer word, beklemtoon Epstein (1998:129, 195) by herhaling dat bloot die verstaan daarvan nie genoeg is nie. Hy beskou **opleiding in die vermoë om outomatiese gedagtes te identifiseer as die eerste stap in die rigting van emosionele bestuur**.

Die meeste mense glo dat emosies meegebring word deur gebeure. Bradley (2004:5) beklemtoon egter dat dit veroorsaak word deur die mens se interpretasie van gebeure. Soms gebeur dit so vinnig dat dit benede die vlak van bewussyn geskied:

Our pre-conscious, split-second thoughts give rise to automatic emotional reactions. We then have a choice as to how we behave, what we say and how we handle the situation (Bradley, 2004:5).

Volgens Gray (2004:46) versterk jongste navorsing die vermoede dat emosie en kognitiewe beheer geïntegreerd in harmonie kan saamwerk. Emosionele state kan hoëvlakkognisie verhoog en kan die neurale mekanismes moduleer wat kognitiewe kontrole ondersteun. So 'n geïntegreerde neurale organisasie mag aanpasbaar wees. Emosionele state kan beheerdilemmas oplos met die fasilitering van die oorgang van die hele sisteem in 'n meer verenigde situasie-toepaslike beheerstaat. Die beter verstaan van emosie-kognisie-interaksies op veelvoudige vlakke of analises is 'n realistiese en opwindende wetenskaplike doelwit: *Research into the interactions of emotion and cognition is poised to make major advances* (Gray, 2004:48).

3.5.9 NEUROLOGIESE SUBSTRATE EN ONTWIKKELING VAN EMOSIONELE INTELLIGENSIE

Met die bestudering van emosies is dit belangrik om in die literatuur onderskeid te maak tussen die verskillende teoretiese perspektiewe. Ons vind filosofiese konseptualisering van emosie en denke, psigologiese modelle, sosiaal-kognitiewe neurowetenskaplike benaderings, neuropsigologiese teorieë van emosie en verskillende standpunte ten opsigte van neurobiologie van emosie op sisteemvlak (Borod, 2000: 137-229).

Volgens Goleman *et al.* (2002:29) het die verstaan van die neurologiese substrate kritieke implikasies vir die heel beste manier waarop mense die reeks van EI-bevoegdhede kan leer en ontwikkel. Coetzee (2001:19, 24, 34) is van mening dat die mens kan bydra tot die welsyn van sy totale menswees deur sy meesterorgaan, die brein, beter te ken en verantwoordelikheid daarvoor te aanvaar.

Emosionele Intelligensie groei uit die effektiewe samewerking tussen die limbiese sisteem en die neokorteks (Neethling *et al.*, 2002:11, 17-20). Hierdie samewerking behels dat die brein reageer op 'n bewuste of onbewuste stimulus wat die mens se denke aktiveer. Die denke verkry gevoelsondersteuning wat gesamentlik lei tot aktiewe of nie-aktiewe gedrag. As die rol van die denke (neokorteks) weggelaat sou word, sou emosionele skaking plaasvind. Om blywende resultate te verkry moet die proses by die denke begin.

Met die agtergrondinligting in hierdie hoofstuk oor die fisiologiese- en psigiese funksionering van emosie en verbandhoudende intellekfunksies volg die intra- en interpersoonlike prosesontwikkeling tot volwasse intra- en interpersoonlike gedrag in Hoofstuk 4.

3.6 VOORLOPIGE GEVOLGTREKKINGS MET BETrekking tot die meta-teoretiese perspektiewe

- 3.6.1 Gesien vanuit die Christelik-reformatoriese antropologiese verwysingsraamwerk is die mens deur God geskape. Vanaf die oomblik dat Adam geformeer is, is groot verantwoordelikhede aan hom toevertrou. Hy moes dus na liggaam, siel en gees optimaal kon funksioneer. Adam het dus geensins 'n *reptiliese brein* gehad, soos die evolusioniste beweer, wat nou na ongeveer 6000 jaar tot 'n hoër vlak van funksionering ontwikkel het nie. Navorser is van mening dat die effek van sonde veel eerder 'n degenererende devolusie van die brein- en algemene menslike funksionering tot gevolg gehad het.
- 3.6.2 Dit wil voorkom of 'n verband getrek kan word tussen die evolusionistiese beskouing van emosie-prosessering deur die sogenaamde *reptiliese brein* wat die neokorteks omseil sonder die verantwoordbare regulering van kognitiewe analisering, en:
- ❖ oorbeklemtoning van *die ek* wat mag voel en doen soos *die ek* voel, omdat hy uitgelewer is aan amigdala-reaksies
 - ❖ 'n gevoglrike ongebonde en bandelose lewe
 - ❖ 'n gebrek aan sondebeseft
 - ❖ 'n onvermoë en onwilligheid tot emosionele bestuur.
- 3.6.3 Die oorgegewe wil van die wedergebore mens oefen beheer uit oor die amigdala en is dus by implikasie 'n veel kragtiger instrument as die amigdala, want:
- ❖ sukses en oorwinning in die lewe van die gelowige begin nie by kognitiewe of emotiewe vermoëns en vaardighede of die effektiewe bestuur daarvan nie, maar by die oorgegewe wil wat vrywillig kies om denke en emosies ooreenkomsdig die Woord en wil van God te bestuur
 - die proses van verantwoordelike **intra-persoonlike selfbestuur begin** met 'n **wilsbesluit** en verloop aan die hand van herhaalde wilsbesluite en wilsdade. Elkeen van hierdie wilsbesluite en wilsdade is 'n daad van gehoorsaamheid aan die Woord van God
 - ❖ elke pro-aktiewe, gehoorsame en positiewe wilsbesluit aktiveer die neokorteks
 - ❖ dit is slegs teen die agtergrond van hierdie fundamentele Woordbeskouing dat die reformatoriese gelowige 'n gesonde en gebalanceerde selfbewussyn kan ontwikkel en verantwoordelik selfbestuur kan toepas

- ❖ onder 'n verantwoordbare Skrifbegronde benadering tot die innerlike self kan die individu wa op intra- en interpersoonlike ontwikkeling fokus maklik mislei word tot die aanname:
 - dat die mens uitgelewer is aan die reaksies van die amigdala en daarom nie toerekeningsvatbaar is vir sondige reaksies nie
 - dat die mens nie beheer het oor impulsieve reaksie van sy onderbewuste nie
 - dat die mens nie nodig het om sy wil te oefen en tot onderdanigheid en toewyding aan die wil van God te dissiplineer nie
 - dat 'n passiewe, slap of verlamde wil gelykstaande is aan vrome sagmoedigheid en nederigheid
 - dat 'n selfsugtige eiewilligheid die mens se persoonlike reg is.

Die oorgegewe en toegewyde wil van die gelowige is net so 'n magtige instrument in die hand van God as die biologiese en neurologiese funksionering van die brein wat Hy geskape het.

- 3.6.4 Navorser vind dit noodsaaklik om daarop te wys dat sommige wetenskaplikes teorieë huldig wat evolusie neuro-anatomie ten grondslag het en gevvolglik onskriftuurlike gevolgtrektings maak wat die gelowige se toerekeningsvatbaarheid vir gedragsreaksies en verantwoordelikheid tot emosionele bestuur raak.
- 3.6.5 Navorser het 'n probleem met Fourie se benadering dat die mens se denke in 'n groot mate deur sy emosies oorheers en beïnvloed word. Die pre-programmering van die gelowige se brein deur Woordbeginsels, die vermoë van die gelowige om 'n wilsbesluit te neem om te alle tye en onder alle omstandighede nougeset gehoorsaam aan die Woord te leef en te reageer en die krag van die inwonende Heilige Gees wat die gelowige bemagtig tot innerlike selfbestuur, word geensins deur Fourie verreken nie.
- 3.6.6 Buys se beskouing dat die neokorteks inisiatief kan neem deur pro-aktief te beplan om positief op druk te reageer en sodoende die mens te bemagtig tot vernuwing van denke, momentele positiewe emosies en intra-persoonlike selfbestuur, is veel meer kongruent met die Woord as die meeste emosie-teorieë.
- 3.6.7 Die gelowige kan dus, deur sy hart te bewaak, sy emosies positief beïnvloed en konstruktief bestuur. Deur sy denke te vernuwe kan hy konstant slegs dit bedink wat positief, rein, lieflik en lofwaardig is.

- 3.6.8 Die wil, emosie en intellek is 'n Godegewenheid. Die brein beskik oor 'n baie klein *brokkie* van God se alwetenheid en alwaysheid, wat deur die Geesvervulde gelowige ontwikkel en in ooreenstemming gebring kan word met die wil van God. Wanneer so 'n gelowige geroepe voel tot die praktyk van *diakonia* in die gemeente sal hy deur toepaslike opleiding in EI tot volle potensiaalbenutting en dienslewering van hoë gehalte kan ontwikkel.

4.1 INLEIDING

Die meeste navorsers en teoretici beskryf intra- en interpersoonlike intelligensie aan die hand van opeenvolgende elemente as deel van 'n ontwikkelingsproses in groei en toename in EI. Navorsers tref almal duidelik onderskeid tussen die onderskeie elemente van enersyds intra-persoonlike en andersyds interpersoonlike ontwikkeling. Daar heers eenstemmigheid oor die feit dat intra-persoonlike ontwikkeling 'n voorwaarde is vir interpersoonlike ontwikkeling, asook dat wedersydse stimulering en bevoordeling plaasvind. In die literatuur is dit egter duidelik dat navorsers van mekaar verskil oor:

- ❖ die volgorde van elemente in hierdie proses
- ❖ die klem wat op verskillende elemente geplaas word
- ❖ motivering vir die ontwikkeling van intra- en interpersoonlike ontwikkeling
- ❖ die doelwitte van afsonderlike elemente van intra- en interpersoonlike ontwikkeling
- die primêre bron van emosionele intelligensie en emosionele wysheid.

Dit is belangrik dat die mens leer om die taal van sy eie emosies in waarheid te praat; om eerlik met homself te wees oor wat hy werklik voel. Vir die Christelike dienswerker wat daaglik ander emosioneel begelei, is die bewustheid van eie emosies, die redes vir die intensiteit daarvan, asook die aard van eie momentele emosionele reaksies baie belangrik. Sonder sodanige geldige en eerlike selfassessering:

- ❖ kan ander se emosionele trauma die Christelike dienswerker maklik oorweldig en emosioneel ontwrig
- kan dit die dienswerker ontbreek aan die nodige begrip vir die mense wat hy bedien
- kan dit die bediening van die dienswerker benadeel asook die mense wat hy bedien.

4.2 DOELSTELLINGS

- 4.2.1 Om 'n prosesontwikkeling en volgorde, met toepaslike komponente ter ontwikkeling van die intra- en interpersoonlike vaardighede van die Christelike dienswerker, te formuleer.
- 4.2.2 Om die noodsaaklikheid van emosionele groei en ontwikkeling as aanvullend tot geloofsgroei te beklemtoon.
- 4.2.3 Om vas te stel in watter mate intra-persoonlike ontwikkeling 'n voorwaarde is vir interpersoonlike ontwikkeling.
- 4.2.4 Om die belangrike rol van ontwikkelende emosionele intelligensie in dienswerk vir Christus en algemene persoonlike wel-wees van die Christelike dienswerker aan te dui.

- 4.2.5 Om fokusareas vir opleiding van Christelike dienswerkers in die prosesontwikkeling van intra- en interpersoonlike intelligensie te identifiseer.

Figuur 4
Proses van intra- en interpersoonlike ontwikkeling

4.3.1 SELFBEWUSSYN

Die woord selfbewussyn word verklaar as *die besef dat jy 'n persoonlike wese is; kennis van jouself* (HAT, 2000:472). Die self word in die algemeen beskou as die relatief konstante, maar voortdurend ontwikkelende kern van jou mensheid. Jordaan & Jordaan (1998:645) toon aan dat die self as sodanig 'n integrerende funksie verrig; dit gee rigting aan die perceptuele, kognitiewe, emotiewe en dispositionele prosesse.

Terselfdertyd is die self, gegewe die geïntegreerdheid van gees en liggaam, intiem met die mens se biologiese funksionering vervleg. Om selfbewusheid te hê, maak dit vir die mens moontlik om te visualiseer wie hy meen hy as mens is en watter toekomstige handelinge hy sou wou uitvoer om die self te aktualiseer (Jordaan & Jordaan, 1998:645).

Weisinger (1998:2) en Goleman *et al.* (2002:253) ag selfbewussyn as die kern van al die vaardighede van EI, aangesien intelligente emosies eers 'n aanvang kan neem wanneer affektiewe inligting die perceptuele sisteem bereik. Om ander te kan help om hulleself te help, moet die individu volgens Weisinger (1998:2) bewus wees van eie emosionele belewenisse en emosionele betrokkenheid in verhoudinge.

Huidige navorsing oor die doel van emosies en EI duï aan dat mense meer bevredigende sosiale bande vestig as hulle aandag gee aan hul gevoelens. Daarvoor moet die mens eerstens vertrou hê in en respek betoon aan die bron van hierdie tekens, naamlik homself. Hoe die mens oor gevoelens voel, bepaal hoe hy oor homself voel (Harber, 2005:287).

Pastorale insig in die psigologiese strukture van menswees binne onderskeie eksistensiële situasies is noodsaaklik vir effektiewe pastorale sorg. De Klerk (1975:5) is van mening dat die dienswerker se pastorale selfrefleksie hierdeur bevorder word, hy *verkry insig in sy eie persoon – sy grense, moontlikhede, weerstande en onverwerkte emosionele probleme*. Bewuswording van eie psigiese en persoonlikheidsfunksionering skep begrip vir ander se verwysingsraamwerk, denkpatrone, emosioneleen gedragsreaksies. Hierdie begrip voorkom dat ons maklik 'n negatiewe motief of verskuilde agenda by ons of by 'n ander veronderstel.

Emosionele selfbewussyn word deur Stein (2001:53, 55) beskou as die vermoë om eie gevoelens te identifiseer en te onderskei, om te weet wat jy voel, waarom jy dit voel en wat dit veroorsaak het. Harber (2005:277) is ook van mening dat EI 'n bewusheid behels van 'n duidelikheid oor en aandag gee aan eie emosies.

Van der Merwe (2005a:70) verwys na die feit dat elke mens 'n eie unieke innerlike het van waaruit hy homself en die wêreld ervaar. Vanuit hierdie eie innerlike word sy handelinge ook gerig. Die ervaring van 'n eie innerlike is soms skerp op die voorgrond in die vorm van intense selfbewussyn – 'n private, intieme en sentrale iets rakende die self en die dinge wat vir die persoon van sentrale belang is. Elke mens ken sy eie intieme, intense belewenisse as iets waartoe hy alleen toegang het, maar wat hy by geleentheid ook aan 'n vertroueling kan blootlê (Jordaan & Jordaan, 1998:645).

Met die ontwikkeling van selfbewussyn vind Weisinger (1998:25) dit baie belangrik dat die persoon:

- moet weet wat sy eie intensies is
- ❖ moet erken hoe hy daarop reageer.

Die woord selfkennis word na verwys as *kennis van die eie innerlike wat deur ontleiding van eie motiewe die mens tot selfkennis bring* (HAT, 2000:952).

Goleman et al. (2002:253) verwys na selfbewussyn as 'n emosionele bevoegdheid en onderverdeel dit in:

- ❖ emosionele selfbewussyn
- ❖ akkurate self-assessering
- selfvertroue.

Volgens Venter & Schoeman (1999:323) het die persoon wat met verhoogde emosionele bewussynsvlake opgroei, meer selfvertroue en word in staat gestel om in 'n verantwoordelike, empatiese en produktiewe volwassene te ontwikkel. Hulle beskou funksionering op 'n interaktiewe bewussynsvlek as 'n voorvereiste vir emosionele volwassenheid.

Hoe meer die individu sy eie emosies verstaan, hoe vaardiger word hy ten opsigte van die bepaling en hantering van ander se emosies (Goleman, 1996:97). Cloete & du Toit (1993:3) is van mening dat geen mens persoonlikheidsontwikkeling en selfverwesenliking kan beleef as hy nie op emosionele vlak homself ken en deel nie.

Lotter (2004b:4) spreek sy kommer uit oor belangrike sake rakende dienswerk vir Christus wat skade lei wanneer predikante nie emosioneel intelligent optree nie. Hy verwys na die hoë voorkoms van stresverwante siektes wat onder predikante voorkom asook die groot hoeveelheid medikasie wat hulle gebruik, en stel die vraag of dit nie 'n uitvloeisel daarvan is dat die predikant nie sy emosies kan herken, erken en bestuur nie.

Merlevede et al. (2000:142) som sy wenke vir ontwikkeling van emosionele bewuswording in vier hoofpunte op:

- ❖ onderskei tussen emosies, denke en gedrag, vaardighede en verband. Kyk na emosies vanaf 'n afstand en herbevestig die verbintenis tussen emosie en 'n sensories-spesifieke ervaring
- ❖ vind die betekenis van die emosie
- ❖ ontdek die spesifieke rol van die emosie in die proses van kondisionering
- ❖ meld watter ander emosionele reaksies jy graag binne gegewe konteks sou wou ervaar.

Spence et al. (2004:450) bevind die reflektiewe en evaluerende natuur van EI as bevorderlik vir die identifisering van eie emosionele funksionering. Emosionele selfbewussyn word deur die meeste skrywers beskou as van deurslaggewende belang vir sukses in enige lewensrol. Selfbewussyn bevorder selfevaluering en selfondersoek.

*Selfondersoek en selfevaluering is vir die Christelike dienswerker 'n Skriftuurlike opdrag (Fil. 3:15), want dit waarvan die mens nog nie bewus is nie, kan hy nie bely, laat staan of verander nie.
Verder, ondersoek julleself of julle in die geloof is; stel julleself op die proef (2 Kor. 13:5).*

Stein (2001:61) is van mening dat die persoon wat nie kan herken hoe hy voel nie, die gevaar loop om op afbrekende, kwaai, verkleinerende of beledigende wyses te reageer, wat ander afstoot. Vir die suksesvolle bouwerk aan verhoudinge is dit dus van kardinale belang om te weet hoe jy voel en hoe jou gevoelens ander raak (Stein, 2001:62). Dit vereis insig in eie interne emosionele dinamiek en Jordaan & Jordaan (1998:653) wys daarop dat dit algemeen aanvaar word dat akkurate persepsie van die werklikheid 'n belangrike element van psigiese welsyn is.

Emosionele selfbewussyn bring ook onafgehandelde persoonlike en interpersoonlike aangeleenthede aan die lig wat kan lei tot:

- ❖ insig in eie aandeel
- ❖ insig in 'n ander se aandeel
- insig in huidige omstandighede.

Wanneer die gelowige tot sodanige insig kom, oortuig die Heilige Gees hom van sonde wat lei tot berou en belydenis, van onvergewensgesindheid wat lei tot heelhartige vergifnis, en van God se bestuur van sy omstandighede, wat lei tot sinvolle verwerking en aanvaarding daarvan.

Die Christelike dienswerker moet immers proefondervindelike ervaring van deurgewerkte en afgehandelde emosionele bagasie opdoen, om ander werklik empaties deur die proses van innerlike heling te kan begelei. Hy het dus nodig om die vaardigheid van 'inner listening' te ontwikkel om sy eie gevoelens te kan identifiseer en onderskei.

Alle blokkasies wat identifisering van ware gevoelens verhinder, moet uit die weg geruim word (Nelson-Jones, 1997:38). Aangesien emosies primêr deur denke geaktiveer word, bring emosionele selfbewussyn denkpatrone wat onderliggend is aan emosies aan die lig.

Stein (2001:53, 55) verwys na emosionele selfbewussyn as die fondament waarop die daaropvolgende elemente van EI gebou word en beskou dit as die noodsaaklike eerste stap op die pad na selfbegrip en verandering.

Die persoon met 'n geïdentifiseerde selfbewussyn evalueer sy eie denke, verstaan homself in verhouding tot ander en dink en redeneer op hoë vlakke. Jordaan & Jordaan (1998:646) beskou die ontwikkelende, onbegrensde self as 'n sentrale tema in 'n postmodernistiese denkklimaat, waarin die invloede van globalisering op die self verreken word.

4.3.2 SELFINSIG

Verhoging van emosionele intelligensie maak die persoon meer bewus van wie hy is en hoe hy reageer op 'n verskeidenheid emosionele impulse reageer. Casper (2001:61) is oortuig daarvan dat betekenisvolle verandering sonder selfinsig in die oorsake en voorkoms van jou reaksies nie moontlik is nie.

Volgens Jordaan & Jordaan (1998:666) lei gebrek aan selfinsig tot selfmisleiding, waar die ooreenstemming tussen dit wat jy dink jy is, en dit wat jy werklik is, minimaal is. Die profete Obadja (Obadja 1:3) en Jeremia (Jer. 17:9) waarsku dat die vermetelheid van die mens se hart bedrieglik is bo alle dinge, en Salomo konstateer: *soos die mens in sy siel bereken, so is hy* (Spr. 23:7). Jakobus sluit hierby aan met die waarskuwing dat die mens sy eie hart kan mislei (Jak. 1:26).

Daarteenoor lei eerlike assessering van bewuste emosies dikwels tot nuutgevonde selfkennis, wat dikwels gepaard gaan met moeilike en onaangename erkenning of skokkende ontdekkinge wat selfinsig sodoende verdiep (Van der Merwe, 2005a:71).

Volgens Van der Merwe (2005a:71) verleen selfkennis (intra-persoonlik) insig en begrip in:

- ❖ die dinamiese interafhanklikheid en wisselwerking tussen liggaam, siel en gees
- ❖ die interaksie tussen die onderskeie fasette van die sielsdimensie, naamlik denke, emosie en wil
- ❖ die verband tussen gedagtes, emosies en gedrag
- ❖ emosies onderliggend aan totale psigososiale funksionering van die persoon, sy gedrag-, kommunikasie-, konflikhantering- en probleemhanteringstyle asook sy verhouding-, selfbeskerming- en selfverdedigingstyle.

'n Persoon toon dus selfinsig wanneer die ooreenstemming tussen dit wat hy werklik is en dit wat hy dink hy is, maksimaal is (Jordaan & Jordaan, 1991:693). Die mate van selfinsig wat 'n persoon bereik, het 'n belangrike invloed op:

- ❖ die vorming van 'n persoon se selfideaal
- sy vermoë tot realistiese doelwitbeplanning
- ❖ sy visie op potensiaalontwikkeling
- ❖ bereiking van selfverwesenliking (Van der Merwe, 2005a:70).

Van der Merwe (2005a:72) vestig voorts die aandag daarop dat selfinsig die individu help om homself meer realisties te sien en gevvolglik eerlicher te kommunikeer met betrekking tot sy emosies. Dit verhelder die konsep of aanname wat die persoon aangaande homself het. Die mens se selfinsig en selfbegrip is dinamies; dit ontwikkel kognitief en emosioneel as 'n resultaat van ervaring sedert die kinderjare.

Die groeiopseses via selfkennis en selfontdekking tot selfinsig, is 'n hoërisiko-onbloting wat met baie negatiewe emosies en selfs emosionele ontwrigting gepaard kan gaan, maar dit is die noodsaaklike voorwaardelike lanserbasis vir 'n voortreflike lewe in Christus (Van der Merwe, 2005a:72-73).

Insig in en begrip vir eie emosies word wêreldwyd erken as 'n noodsaaklike voorwaarde vir ontwikkeling van EI.

Die Christelike dienswerker se insig in eie emosies, oorsake daarvan en eie tiperende gedragsreaksies daarop is 'n noodsaaklike voorwaarde vir:

- *insig en begrip van ander se emosionele belewenisse, reaksies en/of uitbarstings*
- ❖ *handhawing van hegte kollegiale verhoudinge tussen dienswerkers*
- ❖ *die bou van vriendskapsverhoudinge binne en buite die gemeente*
- ❖ *selflose empatiese betrokkenheid by ander in nood*
- ❖ *behoud van emosionele balans en psigiese ewewig in trauma- en krisismomente*
- ❖ *verantwoordelike emosionele en gedragsreaksies op intense geestelike ervaring.*

Die impak van intra-persoonlike groei tot EI strek dus veel wyer as net die weet van emosies. Dit stimuleer of deaktiveer alle ander psigiese en geestelike komponente van menswees.

*Vir die Christelike dienswerker verdiep selfinsig deur eerlike selfondersoek en gereelde blootstelling aan die Woord en die Gees. Dit lei tot selfrefleksie en kan 'n radikale innerlike verandering meebring
(2 Kor. 3:18).*

4.3.3 SELFREFLEKSIE

Tydens die groeiproses vanaf selfbewussyn tot en met selfaktualisering is selfrefleksie deurlopend 'n belangrike deel van die proses. Jordaan & Jordaan (1998:651) beskou dit as 'n handeling waarin die persoon se intrapsigiese lewensprosesse (perceptueel, kognitief, emotief en dispositioneel) dinamies werksaam is en kennis aangaande die self oplewer wat 'n belangrike invloed uitoefen op die soort selfbeeld wat 'n persoon vorm. Daar vind dus intrapsigiese internalisering van simboliese interaksies plaas (Jordaan & Jordaan, 1998:652).

Selfrefleksie neem dikwels die vorm aan van 'n voorraadopname ra kende die vraag: *wie is ek regtig?* Dit impliseer 'n bewuswording van spanning tussen die *goeie* en die *slegte self* (Jordaan & Jordaan, 1998:650, 651). 'n Skriftuurlike voorbeeld hiervan is Paulus, soos beskrywe in Romeine 7. Hy worstel tussen die ou *sondige hartstogte van die vlees* (Rom. 7:5) en die *nuwigheid van die Gees* (Rom. 7:6) in hom, wat tot eer van God vrugte wil dra. Dit is 'n duidelike weerspieëling van sy bewuswording van spanning tussen die *goeie* en die *slegte self*.

In die vinnige en prestasiegredewe klimaat van die huidige era is dit som vir die mens nodig om duidelike grense tussen homself en ander te stel, om in privaatheid tot nadenke te kom. Volgens

Jordaan & Jordaan (1998:682) bied privaatheid 'n persoon die geleentheid om oor sy selfidentiteit te reflekteer.

Vir die Christelike dienswerker impliseer dit gereelde tye van afsondering en stil word waartydens hy hom kan verantwoord in die lig van God se Woord.

Snyder & Lopez (2002:279) meld dat die mens oor kragtige kognitiewe en simboliserende vermoëns beskik: *for the creation of internal models of experience and the development of innovative courses of action. We also can engage in self-observation and can analyze and evaluate own behaviour, thoughts and emotions.*

Talle navorsers is dit met Snyders en Lopez (2002:279) eens dat selfreflekterende aktiwiteite die toneel voorberei vir verantwoordelike selfregulering.

4.3.4 INTERNE SELFBESTUUR

4.3.4.1 VERANTWOORDELIKE BESTUUR VAN EMOSIES

'n Welbekende psigiater van *Harvard Medical School*, dr. Armand Nicholi, is van mening dat gebrek aan selfbeheersing emosionele versteurings tot gevolg het:

a lack of selfcontrol will be a primary characteristic of future mental or emotional disorders (vgl. Tan, 1991:17).

Die meeste populêre bronne rakende selfbewussyn en selfbestuur, moedig bestuur van eie en ander se emosies aan om uiteindelik situasies tot hul eie voordeel te verander (Weisinger, 1998:27).

Bradley (2004:4) is van mening dat die meeste mense 'n probleem ondervind daarmee om situasies te hanteer wat emosioneel gelaai is, veral as woede of angstigheid teenwoordig is. Wanneer die persoon in so 'n situasie oor swak kommunikasievārdighede beskik, ontstaan ernstige probleme. Individue wat egter in staat is daartoe om hul emosies te hanteer, hul emosies uit te druk en te bestuur, asook produktiewe en effektiewe emosies te genereer, is volgens Bradley (2004:4) waarlik EI.

Oatley & Jenkins (1996:377) definieer emosionele bestuur as die implisiële en eksplisiële strategieë wat ons toepas om die intensiteit van 'n emosionele ervaring te verhoog of te verminder.

Die konstruktiewe bestuur van emosies kan, volgens Manz (2003:9), gedefinieer word as die prosesse waardeur emosies beïnvloed word wanneer hulle voorkom, asook die wyse waarop dit ondervind en uitgedruk word. Navorsing het aangedui dat effektiewe strategieë toegepas kan word om moeilike emosionele situasies te hanteer, wat beide negatiewe emosionele belewenisse en disfunksiionele gedragsreaksies verlaag. Effektiewe emosionele bestuur het tegelykertyd 'n beduidende invloed op die verhoging van leervermoë (Manz, 2003:10).

Sekere gedrag word algemeen geassosieer met spesifieke emosies, en om emosies te kan bestuur, moet die mens in staat wees om beheer te hê oor sy gedrag (Weisinger, 1998:45). God het die gelowige immers die vermoë gegee, deur die inwonende Heilige Gees, tot selfbeheersing van emosies en gedrag (Gal. 5:22; 2 Tim. 1:7).

Wolmarans (1998:28) bevind dat dit vir 'n mens onmoontlik is om ander mense te verstaan, te aanvaar en te bestuur as jy jouself nie behoorlik verstaan, aanvaar en bestuur nie. Die ontwikkeling van beter begrip vir emosionele bestuurstrategieë kan bydra tot die kwaliteit van sosiale interaksie (Lopes *et al.*, 2004:1032).

Om beheer te neem oor jou denke te neem, is 'n baie belangrike stap in die bestuur van jou emosies (Weisinger, 1998:31). Die opdrag om elke gedagte gevange te neem tot gehoorsaamheid aan Christus (2 Kor. 10:5) is dus 'n belangrike stap op pad na emosionele bestuur.

Die mens moet emosionele inligting kan prosesseer en emosionele dinamiek intelligent bestuur om sy sosiale wêreld te navigeer (Lopes *et al.*, 2004:1018). Die beoefening van selfbestuur behels volgens Wood & Tolley (2003:29) die vermoë om emosies só te hanteer dat dit die taak op hande fasiliteer en nie blokkeer nie. Dit behels konsekwente emosionele en gedragsreaksies asook om met integriteit verantwoordelikheid te aanvaar vir persoonlike funksionering te aanvaar.

Vir Lopes *et al.* (2004:1019) word die vermoë om emosies te bestuur baie sterk geassosieer met die kwaliteit van daaglikske sosiale interaksie. Hulle bevind dat die vermoë om emosies te bestuur:

- ❖ die emosionele waarde van die sosiale interaksie beïnvloed

- ❖ mense se motivering tot en verwagting van sosiale interaksie beïnvloed
- ❖ 'n vloeibare fokus van aandag, wat belangrik is vir gelykmatige kommunikasie en sosiale interaksie, faciliteer
- uitvoerende funksies wat geassosieer word met die koördinasie van talryke vaardighede wat vir sosiale gedrag nodig is, faciliteer.

Mayor & Salovey (1997) beweer dat die vermoë om emosies te bestuur een van die hoër, meer psigologies geïntegreerde prosesse is (vgl. Spence *et al.* 2004:457), terwyl Vermeulen (2001:158) van mening is dat die kwaliteit van ons verhoudinge direk in verhouding staan tot ons vermoë om onsself te bestuur.

Dit word goed geïllustreer deur Salomo se woorde: *hy wat sy gees beheers, is beter as een wat 'n stad inneem* (Spr. 16:32); *wie sy mond bewaak, bewaar sy siel van benoudhede* (Spr. 13:3; 21:23); *wie sy woorde inhou, besit kennis; en hy wat kalm is van gees, is 'n man van verstand* (Spr. 17:27).

EI kan ook verhoog word deur konstante bewustelike bestudering van eie emosionele reaksies op moeilike situasies. In die proses leer die mens hoe sy emosies vreugde in sy lewe bring of dit daaruit haal. Verskerping van EI verdien dus voorkeur bo die meeste ander fasette van ons lewe (Manz, 2003:59). Die keuse om jou EI te verhoog is 'n belangrike deel van emosionele dissipline en die sleutel tot die individu se vermoë om te kan kies hoe hy voel (Manz, 2003:59).

Aangename emosionele ervaring word onder andere beïnvloed deur die individu se vermoë tot emosionele bestuur, asook deur die vestiging van persoonlike strewe wat kongruent is aan kernwaardes of persoonlike oortuigings (Spence *et al.*, 2004:459). Weisinger (!998:55) vind selfs humor 'n aanvullende tegniek tot bestuur van negatiewe emosies.

Volgens Casper (2001:223) kan na emosionele bestuur verwys word as 'n hoë orde van EI. Die vermoë tot bestuur van self en ander, asook die mens se innoverende vermoë, is vandag nie meer opsionele strategieë nie, maar 'n saak van oorlewing (Wolmarans, 1998:29).

Vir die Christelike dienswerker is dit 'n ononderhandelbaar belangrike intra-persoonlike vaardigheid om te alle tye na die voorbeeld van Jesus Christus selfbeheersd op te tree ooreenkomsdig die eis van omstandighede en behoeftes van ander.

- skep 'n veilige atmosfeer
- ❖ wek vertroue
- ❖ ontlont ander se hoë stresvlakke
- ❖ vorm 'n vaste pilaar te midde van ander se stormsee-ervarings.

Die Christelike dienswerker het, net soos Dawid (Ps. 51:12), telkens nodig om te bid vir 'n vaste gees in sy binneste. Die Here onderneem om so 'n standvastige gesindheid in volle vrede te bewaar (Jes. 26:3).

4.3.4.2 INNERLIKE IMPULSBEHEER

EI fokus aandag op die aard en fasette van selfbeheersing, soos die vermoë om bevrediging uit te stel, frustrasie te verdra en egosterkte-impulse te beheer (Matthews et al., 2002:6).

Innerlike selfbestuur of impulsbeheer is volgens Stein (2001:183) die vermoë om reaksie op 'n impuls, dryfveer of versoeking te weerstaan of uit te stel. Die persoon moet impulsbeheer kan herken, erken en bestuur. Hy voorkom dus vyandigesindheid en onverantwoordelike gedrag. Probleme by gebrek aan impulsbeheer manifesteer in lae frustrasie-toleransie, impulsiwiteit, probleme met woedebeheer, verbale en emosionele molestering, gebrek aan selfbeheersing asook plofbare en onvoorspelbare gedrag. Sulke persone ondervind probleme om 'n verhouding op te bou en in stand te hou (Stein, 2001:185).

Aangesien verhoudingsbouvaardighede 'n belangrike komponent van die Christelike dienswerker se toerusting is, behoort hy oor 'n hoë en geoefende vlak van innerlike impulsbeheer te beskik.

Effektiewe impulsbeheer is die vermoë om eers te dink en dan refleksief en toepaslik te reageer. Dit laat ruimte vir oorweging van alternatiewe gedrag en assesseer opsies sodat aksies en reaksies deeglik beredeneer en oorweeg kan word. Dit lei tot verstandige besluitneming en verantwoordelike gedrag; twee sleutelelemente van kwaliteit dienswerk.

Die Christelike dienswerker is onderhewig aan meerdere gesag in die gemeente aan wie vrywillig rekeneskap gegee behoort te word. Hy leef en dien dus beheersd en verantwoordbaar.

4.3.4.3 INNERLIKE LOKUS VAN BEHEER

'n Individu se gedrag word óf deur eksterne beheer (determinisme) gedryf óf die individu is vry om sy eie gedrag te beheer (vrye wil). Die vestiging van 'n interne lokus van beheer is noodsaaklik vir gedragsverandering. 'n Interne lokus van beheer word met 'n positiewe selfkonsep geassosieer (Saaiman, 1993:59).

Die mens se lokus van beheer is diep ingebed in sy selfkonsep. Dit is waarom dit van primêre belang is. Jou oortuiging van wat of wie in beheer is van jou lewe, beïnvloed jou selfpersepsie en die wêreld waarin jy leef (McGraw, 2001:168). Die persoon met 'n sterk lokus van beheer aanvaar nie dat alles wat verkeerd loop sy skuld is nie (McGraw, 2001:171) en hy is in staat daartoe om duidelike grense te stel.

Die dienswerker wie se lokus van beheer in sy identiteit in Christus ingebed is, funksioneer vanuit sy in-Christus wees, wat sy nuwe selfkonsep vorm. Sy oortuiging dat die Gees van Christus in beheer is van sy lewe, aktiveer hom as medewerker van die Heilige Gees tot inspannende selfbeheersing. Hy bewaak sy hart (Spr. 4:23) en sy tong (Jak. 3:1-12) sodat wanneer hy spreek, dit sal wees soos woorde van God (1 Pet. 4:11a) en wanneer hy dien, dit sal wees soos uit die krag van God verleen (1 Pet. 4:11b).

4.3.4.4 INSPANNENDE SELFBEHEERSING

Mary Rothbart verwys na inspannende selfbeheersing (*effortful control*) as die vermoë om dominante response te inhibeer en te beperk tot 'n subdominante respons (vgl. Baumeister & Vohs, 2004:259):

Effortful control pertains to the ability to willfully or voluntarily inhibit, activate, or change (modulate) attention and behaviour (Baumeister & Vohs, 2004:260).

Eisenberg et al. is van mening dat inspannende selfbeheersing 'n sentrale rol speel in emosionele bestuur asook in aktiewe pogings om stres te beheer. In stresvolle situasies, of wanneer die individu negatiewe emosies ervaar, kan hy hom dwing om aktiverende beheer oor te neem, wat die situasie gevoldiglik verbeter (vgl. Baumeister & Vohs, 2004:261).

Eisenberg et al. differensieer tussen emosiebestuur en emosie-verwante bestuur, verwysende na vrywillige bestuur van kognisies, aandag, motivering en gedrag (vgl. Baumeister & Vohs, 2004:261). Hulle beskou optimale emosioneel-verwante bestuur as plooibaar en moduleerbaar sodat die individu nie oor-beheer of beheer word nie.

Dit wil voorkom of inspannende beheer primêr in die paleokorteks van die brein voorkom. Inspannende beheer en reaktiewe beheer is konseptueel en statisties verbind. Rothbart & Bates (1998) se teorie oor temperament toon aan dat inspannende beheer prosesse tot reaktiewe emosionele prosesse bestuur. Volgens Baumeister & Vohs (2004:261, 272) dra inspannende beheer by tot die ontwikkeling en instandhouding van positiewe emosionele, sosiale en kognitiewe ontwikkeling.

Die verhouding tussen inspannende beheer, emosionaliteit, aanpassing en sosiale bevoegdheid is reeds gedurende alle lewensfases bewys. Baumeister & Vohs (2004:276) beskou die terrein van inspannende beheer in verskillende areas van ontwikkeling as 'n baie belangrike aangeleentheid vir toekomstige navorsing deur gedragsteknisiaplike.

4.3.4.5 'N NOODSAAKLIKE LEWENSTRATEGIE

Wanneer die mens sy eie gevoelens begin verstaan, word die nodige vertroue verkry om elke fase van en geleenthede gedurende sy ontwikkeling te bestuur (Vermeulen, 2001:23). Dit voorkom dat hy aan gemoedskommelinge uitgelewer word. Dit is na hierdie uiterst belangrike vermoë tot interne selfbestuur waarna Salomo telkens verwys: *Wees veral versigtig met wat in jou hart aangaan, want dit bepaal jou lewe* (Spr. 4:23) (vgl. NAV).

Coetzee (2001:63-64) verwys na Spreuke 4:23 as 'n spreek wat perfek inpas by die nuutste navorsing oor EI. Volgens haar is die hart die plek waar die meeste emosies bewaar en verwerk word. Sy stem met die meeste geleerde saam dat 'n hoë emosionele intelligensie die deurslaggewende faktor is in uiteindelike bereiking van doelwitte, asook die suksesvolle vervulling van dit wat vir jou saak maak. EI word beskou as 'n intelligensie waar hart en brein in perfekte harmonie saamwerk. Hierdie soort intelligensie word vandag veel hoer geag as die geyekte intelligensie-kwosiënt (IK) van gister.

Reuven Bar-On & Parker (2000:78) beskou effektiewe vaardigheid om emosies te bestuur, as die eerste noemenswaardige gevolg van emosionele bevoegdheid. Emosionele bestuur word as van kritiek belangrik geag vir die persoon wat sy weg deur interpersoonlike veranderinge moet onderhandel.

Pickard (1999:50) beklemtoon die feit dat emosionele bestuur nie beteken dat jy geen negatiewe emosies mag ervaar nie. Dit is veel eerder die verstandige bestuur van jouself ten tye van 'n negatiewe gemoedstoestand.

Emosionele selfbestuur is dus 'n bevoegdheid van die Christelike dienswerker wat te midde van alle lewensituasies en op alle terreine van dienswerk 'n noodsaaklike lewenstrategie is vir die verkryging van doeltreffende intra- en interpersoonlike resultate.

4.3.4.6 BESTUUR VAN EMOSIONELE STRES

Gebrek aan emosionele bestuur kan baie vorme van stres tot gevolg hê. Een van Suid-Afrika se voorste wel-wees- en stresbestuur-kenners, dr. Arien van der Merwe (2004:53), is van mening dat die meeste genesingswerk op dievlak van emosies lê. Emosies wat nie tot uiting kom nie, raak negatief versterk. Toepaslike uitdrukking en deurwerk van emosies is volgens haar noodsaaklik vir gesondheid en genesing.

Stein (2001:171) beskou die individu se strestoleransie as die vermoë om deur aktiewe en positiewe streshantering, ongunstige gebeure wat aan 'n stresvolle situasie gekoppel is, te deurstaan sonder om te disintegreer. Hierdie vermoë is daarop gebaseer dat die persoon:

- ❖ in staat is om gesikte aktiewe metodes toe te pas om stres te hanteer
- ❖ 'n optimistiese ingesteldheid het teenoor nuwe ervaring en verandering, asook optimisties glo in eie vermoë om spesifieke probleme suksesvol te oorkom
- ❖ die gevoel het dat hy die stresvolle situasie ontspanne kan bestuur of beïnvloed
- die wete het dat hy probleemomstandighede kalm tegemoet kan gaan sonder om deur sterk emosies meegesleur te word.

Die vermoë om mense se probleme effektiel te help hanteer, hang in 'n groot mate af van die individu se vermoë om sy eie emosies. Alleen dan kan die hulpverlener kalm en rustig bly, in kontak bly met eie innerlike gevoelens, asook sy eie dryfvere en motivering verstaan. Terselfdertyd het die hulpverlener nodig om ander se standpunte te waardeer en aan te voel hoe hulle op enige voorstel wat hy sou maak, sou reageer. Die hulpverlener moet ook daartoe in staat wees om op 'n aangename, volwasse en konsiderende wyse by ander betrokke te bly.

Persone met 'n sterk strestoleransie konfronteer krisisse en probleme eerder as dat hulle hulle aan gevoelens van hulpeloosheid en hopeloosheid oorgee (Stein, 2001:172). 'n Hoë graad van EI is nodig om die verskillende vorme van stres effektiel te hanteer. Vermeulen (2001:146-147, 152-153) verwys na die volgende vorme van stres:

- **Emosionele stres:** dit kom veral voor omdat die individu so baie energie bestee aan verhoudinge, sy beroep en vrese wat hom beheer. Daar is ook omgewingstressore: dit is omgewingsaangeleenthede waaroer die individu sterk voel.
- ❖ **Psigiese stres:** dit kom na vore wanneer sekere dinge vir die individu te belangrik geword het, en hy toelaat dat sy energie en innerlike kragte daardeur gestroop word. Dit is nodig om 'n plan van aksie te hê vir die hantering van alle vorme van psigiese stres.
- ❖ **Spirituële stres:** dit kom voor wanneer 'n persoon byvoorbeeld in 'n verkeerde beroep of werk staan, geen vervulling daaruit put nie en dus voel dat sy lewe nie 'n verskil maak nie. Psigologie verwys na spirituele stres as 'n eksistensiële krisis, 'n bestaanskrisis.

Die Christelike dienswerker word daagliks blootgestel aan al drie vorme van stres, waartydens veral medelyde-moegheid en uitbranding wesenlike gevaaar inhou (Van der Merwe, 2004a:113-117).

Collins (2005:28) waarsku dat uitbranding algemeen in hulpprofessies voorkom. Hy vind dat dit veral die perfeksioniste tref wat idealisties en volkome toegewyd aan hul werk is, wat moeilik nee sê en geneig is om werkesels te wees.

'n Gekontroleerde leefstyl en verantwoordelike selfsorg is essensieel vir langtermyn vrugbare en genotvolle dienswerk in die koninkryk van God. Collins (2005:28) beveel aan dat mense in hulprofessies:

- gereeld geestelike krag moet uit uitgebreid en nadenke oor die Skrif
- ❖ een of twee liefdevolle begrypende vriende moet hê met wie hulle hul gevoelens en ervarings kan deel
- ❖ voortdurend hul behoeftes aan prestasie moet evalueer
- tyd moet maak vir hulself.

Baker (2003:13) beskou selfbewussyn, selfbestuur en balans as die drie komponente van selfsorg.

Self-care is a life-span issue, personally and professionally, whatever your theoretical or clinical worldview (Baker, 2003:4).

Die EI dienswerker voorkom kulminerende stres en bly waaksam teen simptome van uitbranding.

Uitbrandingsindroom kom selfs by mense voor wat wel 'n positiewe houding jeens hul werk het, maar 'n lae frustasietoleransie (Merlevede et al., 2000: 149).

Stein (2001:261-267) het resultate van die Bar-On EQ-i, soos ingevul deur 4,888 werkende persone in verskillende beroepe in Noord-Amerika geneem en die **vyf belangrikste komponente van EI** wat tot sukses in hul beroepe bygedra het, aangedui. Die volgende is van toepassing vir die doel van hierdie studie:

- Verpleegsters (126)
 - Selfaktualisering
 - Onafhanklikheid
- Geestelike werkers (79)
 - Selfaktualisering
 - Interpersoonlike verhouding
 - Selfhandhawing
 - Strestoleransie
 - Selfagting

- ❖ Sosiale werkers (52)
 - Onafhanklikheid
 - Strestoleransie
 - Selfhandhawing
 - Impulsbeheer
 - Optimisme
- ❖ Sosiale Dienste werkers: Regering (91)
 - Selfbewussyn
 - Interpersoonlike verhouding
 - Empatie
 - Strestoleransie
 - Geluk (Stein, 2001:261-267).

Die vermoë tot strestoleransie kom by drie van die vier groepe voor. Dit wil dus voorkom of die vermoë tot strestoleransie 'n baie belangrike bydrae tot sukses in hulpverleningsberoep lewer.

Effektiewe hantering van stres behoort dus 'n integrale deel van die opleidingsprogram van Christelike dienswerkers in intra- en interpersoonlike ontwikkeling uit te maak.

4.3.5 SELFAGTING

Huidige navorsing dui reeds aan dat selfagting gevoel as infligting temper (Harber, 2005:278-285). Die mens moet vertroue hê in sy emosionele navigasiesisteme. Huidige navorsing dui aan dat selfagting 'n basis vir vertroue voorsien en daarom ook baat vind by die persoon se eie emosionele kompas (Harber, 2005:286).

Selfrespek word omskryf as *agtung vir jouself* en *eerbied vir jou eie persoonlikheid* (HAT, 2000:966). Die behoefte aan selfagting verwys na die begeerte om betreklik konsekwent positiewe gevoelens oor jouself te koester, met 'n sekerheid oor jou waarde as mens. Vir Jordaan & Jordaan (1998:617) bied dit gevoelens van bekwaamheid, selfvertroue en onafhanklikheid. Selfagting het dus vertroue in eie waarde en eie bekwaamheid.

Die Christelike dienswerker glo egter dat sy bekwaamheid uit God is (2 Kor. 3:5) en meld gevolglik met vrymoedigheid en selfvertroue aan vir vrywillige dienswerk.

Stein (2001:90) beskou selfagting as die vermoë om jouself te aanvaar, te respekteer, tevreden te wees met wie jy is en van jouself te hou. Dit is die vermoë om jou positiewe hoedanighede en negatiewe beperkinge te erken en steeds goed te voel oor jouself. Dit gaan gepaard met 'n gevoel van sekuriteit, innerlike krag, selfversekerdheid en gevoelens van selfvoldoening. Om goed te voel oor jouself, selfrespek en selfwaardering te hê, is gebaseer op 'n goed ontwikkelde eie identiteit. Persone met selfagting leef vervuld en is tevreden met hulleself.

'n Mens se houding teenoor jouself beïnvloed die wyse waarop jy voel, dink en optree. Hoe jy voel, dink en optree hang weer af van jou selfbewussyn (kennis van jouself), selfagting (jou opinie oor jouself en jou vermoëns), jou selfdoeltreffendheid (jou gevoel van bevoegdheid en vaardigheid) (Kruger *et al.*, 2003:74).

Die Christelike dienswerker se emosies, denke en gedrag is dus direk verwant aan die ontwikkeling van sy intra- en interpersoonlike groei.

Die mens se selfagting is voorts die toestand van sy gedagtes en gevoelens van vertroue in en tevredenheid met homself. Positiewe selfagting impliseer selfvertroue, selfwaarde en selfrespek. Dit wat jy van jouself dink - jou selfagting - is die enkel belangrikste faktor vir 'n vervulde lewe en 'n ontspanne, gemaklike optrede teenoor ander (Wolmarans, 1998:28).

Waardering en respek vir ander dien ook as voedingsbron vir selfagting (Jordaan & Jordaan, 1998:617). Selfagting word dus in 'n ruim mate gevorm deur die evaluerings wat ander mense van 'n persoon maak. Maslow wys daarop dat die behoeftes aan selfagting en -waardering 'n belangrike bydrae tot die mens se belewenis van menswaardigheid lewer. Hy is van mening dat die gesondste vorm van selfagting gebou is op werklike respek wat iemand teenoor 'n ander persoon betoon weens sy intrinsieke waarde as mens (vgl. Jordaan & Jordaan, 1998:617).

Meyer *et al.* (2000:493) haal Carl Rogers (1961) aan wat naas selfaktualisering, twee ander basiese behoeftes onderliggend aan gedrag, beklemtoon:

- ❖ die behoefte aan positiewe agting deur ander, 'n basiese behoefte by die mens om ander se goedkeuring, waardering, liefde, bewondering en respek te ontvang
- ❖ die behoefte aan positiewe selfagting: mense wil die agting van ander ontvang ten einde ook positief oor hulleself te kan voel en agting vir hulleself te kan hê.

Die behoefte aan positiewe agting speel volgens Meyer et al. (2000:493) 'n bepalende rol in individuele gedrag, wat ook duidelik blyk uit die eienskappe wat Harber (2005:277-278) aandui van persone met 'n hoë selfagting:

- ❖ meer EI-gedrag
- minder emosionele ambivalensie
- minder selfwyfel
- ❖ meer autonome optrede.

Die persoon met 'n gesonde selfagting sal dus meer geneig wees tot selfhandhawende optrede. Volgens Roux & Weyers (1993:382) behoort die Christelike dienswerker geleer te word om meer ontnoom volgens 'n eie waardesisteem te leef ten einde minder blootgestel te wees aan eksterne opinies van gemeenteledere. Hulle verwys hierna as 'n geïnternaliseerde waardestelsel. Die dienswerker met 'n gesonde selfagting sal dus meer geneig wees tot selfhandhawende optrede.

Die Christelike dienswerker se selfagting is ten diepste in-Christus gesetel!

Omdat hy weet wie hy in-Christus is (Rom. 8:37), kan hy optree in die krag van die Heilige Gees en in volle versekerheid (1 Thess. 1:5). Wanneer hy spreek, is dit soos woorde van God en wanneer hy dien, is dit soos uit die krag van God verleen (1 Pet. 3:11).

4.3.5 SELFHANDHAWING

Stein (2001:66, 68) deel selfhandhawing in drie komponente in, naamlik die vermoë om uitdrukking te gee aan gevoelens, die vermoë om uitdrukking te gee aan gedagtes en oortuigings en die vermoë om aan te drink op persoonlike regte.

Selfhandhawende persone kan sterk optree sonder om oorheersend of aggressief te wees. Dit is die vermoë om duidelik, spesifiek en ondubbelzinnig te kommunikeer en terselfdertyd sensitiief te bly vir die behoeftes van ander en hul reaksies binne 'n bepaalde verband (Stein, 2001:66, 68).

Vir die Christelike dienswerker wat empaties tot gemeenteledere se lief en leed toetree, is dit essensieel om nie onbeperk toegeeflik op te tree nie. Terwyl hy met 'n sagmoedige gees ander se laste dra (Gal. 6:1-2) moet hy ook ferm optree en hulle met sagmoedigheid teregwys (2 Tim. 2:25; Heb. 10:25). Paulus vermaan dienswerkers by herhaling om ferm op te tree en mekaar te vermaan (1 Tim. 3:5; 5:20; 2 Tim. 4:2; Titus 2:15).

Selfhandhawing sluit ook die vermoë in om van ander te verskil sonder om hulle emosioneel te saboteer. Dit sluit die handhawing van 'n fyn balans in tussen eie verwagtinge en terselfdertyd betoning van respek vir ander se standpunte en sensitiwiteit vir hul behoeftes. Dit lei dikwels tot 'n konstruktiewe kompromie - volgens Stein (2001:69) 'n wen-wen-situasie. Hy is van mening dat gebalanseerde, selfhandhawende gedrag die mens nader bring aan meer eerlike kontak met ander (Stein, 2001:77). Terselfdertyd weet mense waar hulle met 'n selfhandhawende persoon staan, wat onderlinge samewerking en wedersydse begrip dan ook bevorder.

Binne die dampkring van sulke gedifferensieerde, funksionele verhoudinge word persoonlike motivering versterk.

Die selfhandhawende persoon weet wat sy verantwoordelikheid is en fokus op sy bydrae tot of aandeel aan 'n taak. Cloud & Townsend (2002:27) sê God het die mens geskape om verantwoordelikheid vir sekere take te aanvaar. Deel van daardie plig of eienaarskap is om te weet wat jou taak is en wat nie. Hulle is van mening dat werkers wat gedurig pligte aanvaar wat nie hul eie is nie, uiteindelik in ineen stort. Die selfopofferende persoon moet waak teen 'n onvermoë om nee te sê. Hierdie outeurs beskou 'n verwarring ten opsigte van verantwoordelikheid en eienaarskap in 'n persoon se lewe as 'n probleem met betrekking tot die stel van grense.

Cloud & Townsend (2002:28) beskou die onvermoë om grense te kan stel as een van die grootste probleme waarmee Christene vandag te kampe het. Hulle bevind dat baie oopregte en toegewyde gelowiges worstel met ontsaglike verwarring oor die vraag ten opsigte van wanneer dit uit Bybelse oogpunt gepas is om grense te stel.

Christelike dienswerkers sal sekerlik duidelike verstandelike, fisiese, emosionele en geestelike grense vir hul lewens moet stel om hulle te help onderskei tussen wat hulle deel van verantwoordelikhede in 'n gemeente is en wat nie.

4.3.7 SELFMOTIVERING

4.3.7.1 BRONNE VAN MOTIVERING

Weisinger (1998:61) beskou motivering as die aanwending van energie in 'n spesifieke rigting, vir 'n spesifieke doel. Binne die konteks van EI behels dit die gebruik van die emosionele sisteem om die hele proses te kataliseer en in stand te hou. Hy vind dat die selfgemotiveerde persoon meer produktief en kreatief is en minder toesig of eksterne beheer verg.

Salovey & Sluyter (1997:5) is van mening dat motiverende eienskappe soos ywer en volharding deel uitmaak van motiverende intelligensie.

Die Christelike dienswerker word by herhaling in die Woord aangemoedig tot ywer in geestelike en sosiale ontwikkeling (2 Pet. 1: 5-7); 'n Godwelbehaaglike lewenswandel (2 Kor. 5:9-10) en goeie werke (Rom. 2:7; Titus 2:14; Jak. 3:17-22); asook om met volharding vrug te dra (Luk. 8:15), volgens die voorbeeld van die eerste gemeentes (Hand. 2:46, 47).

Weisinger (1998:83) identifiseer vier bronne vir motivering:

- ❖ die mens self (sy gedagtes, emosies en gedrag)
- ❖ ondersteunende vriende, familie en kollegas
- ❖ 'n emosionele mentor
- ❖ jou omgewing.

Aanvullende bronne vir motivering vir die Christelike dienswerker is:

- ❖ die oortuiging van geroepenheid
- ❖ verantwoordelikheid van 'n bediening
- ❖ gehoorsaamheid aan die Woord van God
- ❖ die eer van God
- ❖ die welsyn van my naaste
- ❖ belang van die groep/wyk/spansel
- ❖ doelwitte van die gemeente.

4.3.7.2 DIE MOTIVERENDE KRAG VAN WILSKEUSES EN WILSBESLUITE

Met bestudering van menslike kognisie het die wil as 'n nuut bestudeerde fenomeen na vore gekom. Sommige kognitiewe wetenskaplikes redeneer dat die wil 'n illusie is. Hulle is van mening dat subjektiewe ervaring van die vrye wil nie 'n bewys van die bestaan daarvan is nie (Anon, 2004:1). As 'n vrye wil egter gedefinieer word as die moontlikheid van selfbestemming, die vermoë om 'n premediterende invloed op die ontvouwing van die individu se biografie te hê, dan is 'n vrye wil wel moontlik (Anon, 2004:4).

- ❖ die vryheid van die wil
- ❖ die wil tot sin
- ❖ die sin van die lewe (vgl. Meyer et al., 2000:561).

Frankl (1967) se teorie oor noödinamika handel oor die geestelike dinamiek van menswees. Volgens hom is die mens, in teenstelling met die dier, 'n geesteswese met 'n vrye wil wat nie op instinkbevrediging (plesier) of selfbehoud (mag) ingestel is nie, maar op sin. Anders as diere het die mens die vermoë om bo homself en buite sy omstandighede uit te reik, om na die sin van die lewe te vra, dit te ontdek en hulle daaraan toe te wy (vgl. Meyer et al., 2000:561).

Frankl huldig die mening dat 'n onbevooroordelde ontleding van 'n persoon se ervaringswêreld aan die lig sal bring dat die mens sy wil as vry ervaar. Die mens kom gedurig voor keuses te staan en neem dan besluite wat die verdere verloop van omstandighede bepaal. 'n Mens kan nie voorgee dat jy tot iets gedwing, gedryf, gekondisioneer of geprogrammeer is nie. Die wil tot sin in die lewe is volgens Frankl die diepste en kragtigste innerlike motivering van die mens (Meyer et al., 2000:562).

In die lig van Frankl se eksistensiële teorie figureer die unieke menslike fenomeen van wilsvryheid eers in volwassenheid as volwaardige menslike hoedanigheid. As persoon bereik die mens eers optimale ontwikkeling wanneer sy geestelike dimensie tot sy reg kom en die persoon wat op hierdievlak kom, besit wilsvryheid (vgl. Meyer et al., 2000:566). Hierdie wilsvryheid lei volgens Meyer et al. (2000:561) tot selfbepalende optrede wat nie toelaat dat interne drange of behoeftes of eksterne sosiale omstandighede druk op hulle uitoefen nie. Hulle besluit vryelik wat hulle gaan doen en hoe hulle optree.

Frankl se eksistensiële teorie oor wilsvryheid verskil van die Woord van God daarin dat God aan Adam 'n vrye wil gegee het waardeur elke mens van kleins af voor God aanspreeklik is vir die wilskeuses en -besluite. Die mens het egter verkeerd gekies, daarom is sy keuses aangetas en is hy geneig om teen die wil van God te kies asook om God en sy naaste te haat.

Die vryheid om te kies hoe jy op enige betekenisvolle gebeurtenis reageer, is volgens Vitello-Cicciu (2003:31) die kragtigste vryheid van die EI-persoon. EI gee aan die individu die vermoë om sy reaksies te kies en toepaslik dienooreenkomsdig te reageer (Casper, 2001:39). In die Ou en Nuwe Testament kry mense dikwels die uitdruklike opdrag om 'n bepaalde keuse uit te oefen (Jos. 24:15; 1 Kon. 18:21 en Matt. 6:24) vir die goeie.

Volgens Nelson-Jones (1997:36) kan die individu ook 'n invloed uitoefen ten opsigte van sy gevoelens deur te kies hoe hy dink en optree. Direk verwant aan die vermoë om effekief te kan dink, is die vermoë om bewus te word van eie betekenisvolle gevoelens. Die mens kan kies of hy gevoelens wil ontwikkel en bestuur of as onbelangrik ag. Bewuswording van hierdie gevoelens vind op twee vlakke plaas. Liggaamlike gewaarwording geskied op die fisiologiesevlak en die innerlike evalueringsproses lê op die psigologiesevlak (Nelson-Jones, 1997:36).

Wilskrag of wil verwys na die vermoë om dit wat plaaslik die aandag aftrek te weerstaan en die veronderstelde weg te volg. Die uitdaging van die psige is om die weg van die grootste voordeel te kies, die weg wat die individu beoordeel as synde in sy beste belang, eerder as om in die rigting van die minste weerstand toe te gee, soos gevorm deur plaaslike omstandighede (Anon, 2004:2).

Die Christelike dienswerker wat kies om die wil van God te doen, oefen hoofsaaklik keuses uit in belang van ander, in belang van die geestelike en emosionele welsyn van die liggaam van Christus waar hy in diens staan.

4.3.7.3 DOELWITBEPLANNING

Deci & Ryan se teorie van selfdeterminisme beweer dat mense 'n organismiese psigologiese behoeftes daaraan het om outonom te funksioneer. Individue het die begeerte om hul aktiwiteite vryelik te kies en in ooreenstemming met die ontwikkeling van hul belangte en kernwaardes te reageer (vgl. Spence et al., 2004:451).

Vir die Christelike dienswerker word sy persoonlike asook dienswerk-doelwitte geformuleer binne die raamwerk van God se skeppingsdoel met sy lewe, sy roepingsbewustheid en die huidige dienswerkerrein waarby hy betrokke is.

Emmons beweer dat persoonlike doelwitte 'n belangrike rol speel in die onderhouding van subjektiewe welstand. Bereiking van doelwitte sal nie lei tot 'n bevredigende langtermyn subjektiewe toestand nie, tensy sekere doelwitte intrinsiek betekenisvol geïntegreer is binne sosiale konteks (vgl. Spence et al., 2004:450).

Volgens Bar-On (2001) het individue met hoër vlakke van EI sekere voordele bo individue met lae EI. Hierdie voordele behels hoogs aangeskrewe kwaliteite wat belangrik is vir 'n suksesvolle lewe en 'n passie vir die bereiking van persoonlike doelwitte (vgl. Spence et al., 2004:452).

Individue met 'n hoë vlak van EI werk harder om take perfek af te rond, rapporteer groter lewensbevrediging en minder depressie verwante simptome as diegene met 'n lae EI. Hulle toon 'n tendens vir meer outonome, intrinsieke en geïdentifiseerde strewe as diegene met 'n lae EI wat 'n tendens toon vir gekontroleerde, eksterne strewe (Spence et al., 2004:453, 458).

Psigologiese gesondheid dra by tot 'n persoon se vermoë om doelwitte te stel, wat kongruent is aan die self, en in die rigting daarvan te werk. Hierdie vermoë hang af van die individu se mate van selfbewussyn. Deur selfkennis is die mens daartoe in staat om selfgemotiveerde doelwitte te bepaal. Wanneer dit met goeie emosionele bestuur ondersteun word, nader die individu die toestand van selffunktualisering (Spence et al., 2004:450, 453).

Intra-persoonlike groei ontwikkel nie slegs die Christelike dienswerker se vermoë tot Skrifbegronde doelwitstelling nie, maar dit motiveer ook volhardende strewe na doelwitbereiking.

4.3.7.4 OPTIMISME

Optimisme is die vermoë om op die blink kant van die lewe te fokus en 'n positiewe ingesteldheid te handhaaf ten spyte van teenstand. Optimisme impliseer hoop en verwagting in 'n persoon se benadering tot die lewe. Dit is 'n innerlike bron van oortuiging dat omstandighede gaan verander al is dit tans moeilik en dat hernude ywer verandering en verbetering tot gevolg sal hê (Stein, 2001:210).

Gordon (2003:111) beskou mense met 'n hoë persoonlike intelligensie as persone:

- ❖ met insig
- wat in beheer is
- wat in harmonie met hulself en met ander om hulle verkeer
- ❖ wat optimisties is en positiewe uitkomste verwag, wat hulle dan laat realiseer deur die handhawing van 'n positiewe ingesteldheid.

Covey (1999:152) beskou die ontwikkeling van 'n positiewe emosieraamwerk as 'n kernvaardigheid en die bron van gesonde gewoontes. Mense met 'n gesondevlak van emosionele intelligensie weerstaan negatiewe invloede. Hulle steek nie vas by negatiewe ervaringe nie, benut hul wilskrag tot beheer oor hul denke en is optimisties oor die lewe (Vermeulen, 2001:75). Volgens Wood & Tolley (2003:52) is negatiwiteit emosioneel ontmoedigend en ondermyn dit die hele persoonlikheid. Om positief te wees en te bly vereis 'n gevestigde selfbewussyn, met 'n vertroue in eie vermoëns (Wood & Tolley, 2003:53).

Vir die Christelike dienswerker is 'n optimistiese lewensingesteldheid diep ingebed in sy onwrikbare vertroue in God se voorsienigheid en 'n lewende verwagting op vervulling van beloftes in God se Woord. Wanneer die Christelike dienswerker so 'n positiewe geloofsverwagting konstant modelleer, bemoedig en motiveer dit vele ander in die gemeente.

4.3.7.5 PROBLEEMOPLOSSING

Stein (2001:145-146) beskou probleemoplossing as die vermoë om probleme te kan identifiseer en te kan definieer en dan potensiële effektiewe oplossings te kan genereer en implementeer. Die vaardigheid om probleme te kan oplos word geassosieer met persone wat konsensieus en gedissiplineerd is. Hulle benader volhardende probleme metodes en sistematies.

Weisinger (1998:50) meen die EI-manier van identifisering van 'n probleemsituasie is deur spesifieke irritasies of oorsake te definieer. Daarna is dit nodig dat die individu sy persepsie van die situasie moet verander, want die mens is geneig om met tunnelvisie na probleemsituasies te kyk. Deur gedagtes oor die situasie te herstruktureer, kom nuwe en bruikbare response na vore; so word 'n effektiewe reaksie gevind op 'n uitdagende situasie (Weisinger, 1998:51).

Probleemhantering en -oplossing is 'n baie belangrike lewensvaardigheid wat die Christelike dienswerker moet bemeester. Hy moet daar toe in staat wees om:

- ❖ *eie probleme verstandig deur te werk*
- ❖ *ander te begelei tot doeltreffende hantering van hul probleme*
- ❖ *probleemverhoudinge tussen gemeentelede onderling met wysheid te faciliteer*
- ❖ *probleemsituasies in die gemeente oordeelkundig en effektief te hanteer.*

4.3.7.6 STANDVASTIGHEID

Standvastigheid ondanks terugslae is van kardinale belang; dan sal die individu daar toe in staat wees om die emosies wat weens die terugslag verwek is, produktief te benut. Motivering is nodig om terugslae te kan oorkom (Weisinger, 1998:96, 104).

Die EI-persoon weet nie alleen hoe om 'n terugslag te hanteer nie, maar leer ook uit so 'n ervaring. 'n Terugslag kan motivering demp, die individu van selfagting stroop en elke denkbare negatiewe emosie verwek. Afhangende van die erns van die terugslag, kan die invloed daarvan ander aspekte van die individu se lewe ook negatief beïnvloed (Weisinger, 1998:96).

Die Christelike dienswerker moet dus ag slaan op Paulus se opdrag aan die Efesiërs om standvastig te bly (Efes. 6:11, 14) en aan die Korinthisiërs, om standvastig en onwrikbaar vas te bly staan in die werk van die Here: Wees standvastig, onbeweeglik, altyd oorvloedig in die werk van die Here, omdat julle weet dat julle arbeid in die Here nie tevergeefs is nie (1 Kor. 15:58).

4.3.8 SELFAKKTUALISERING

4.3.8.1 'N SENTRALE MOTIVERENDE KRAG

Casper (2001:61-62) is van mening dat die individu oor die volgende 6 eienskappe moet beskik, indien hy sy EI wil verhoog:

- ❖ self-bewussyn
- ❖ selfbestuur
- ❖ selfmotivering
- verstaan verhoudinge
- ❖ bestuur ander
- ❖ selffaktualisering.

So 'n selfgeaktualiseerde persoon word nie deur ander of deur sy omstandighede beheer nie:

The selfactualized person lives life gently, flowing with the stream but not controlled by it (Casper, 2001:182).

Volgens Bar-On & Parker (2000:111) is selffaktualisering afhanglik van faktore soos:

- ❖ 'n goed ontwikkelde identiteit
- die vermoë om te weet wat jy voel en waarom jy dit voel
- die kapasiteit om op 'n selfstandige wyse te dink en op te tree.

Abraham Maslow het in 1954 reeds die term selffaktualisering gebruik om die ontwikkeling van die mens se volle potensiaal aan te duif. Hy verwys na die behoeftes aan selffaktualisering, en die strewe om jou volle potensiaal as mens te ontdek en uit te leef as die sentrale motiverende kragte in 'n mens se lewe. Hy het geglo dat as mense op 'n selffaktualiserende wyse leef, die konflik tussen die behoeftes van die individu en dié van die samelewing opgelos kan word (vgl. Louw & Edwards, 2003:558).

Op grond van sy navorsing bevind Maslow dat slegs 1% van alle mense volle aktualisering bereik (vgl. Jordaan & Jordaan, 1998:634).

Selffaktualisering is die mens se vermoë om sy moontlikhede te erken. Dit manifesteer in betrokkenheid by aktiwiteite wat lei tot 'n be tekenisvolle, ryk en vol lewe. Dit sluit die ontwikkeling van genotvolle en betekenisvolle aktiwiteite in, asook 'n lewenslange inspanning en entoesiastiese verbintenis tot langtermyn-doelstellings (Stein, 2001:98).

Dit is die passie en ingesteldheid waarby Christelike dienswerkers by diensaksies in die gemeente betrokke behoort te wees.

Selffaktualisering is 'n voortgaande, dinamiese proses wat streef na maksimale ontwikkeling van vermoëns en talente om volhardend net die beste te lewer. Opgewondenheid oor eie belangstellings genereer energie en motivering om daarin te volhard. Selffaktualisering gaan gepaard met gevoelens van selftevredenheid (Stein, 2001:98).

Casper (2001:223) beskryf die selfgeaktualiseerde persoon as iemand met persoonlike balans. Hy balanseer vryheid en verantwoordelikheid, autonomie en betrokkenheid, werk en spel, self en familie, gedagtes en gevoelens, deernis en gedetermineerdheid, materialisme en spiritualiteit en baie ander teenstrydige kragte, sonder om 'n kompromie aan te gaan.

- ❖ hul eie behoeftes bevredig op wyses wat tot heil van die samelewing bydra
- genot en bevrediging put deur te doen wat goed is vir hulleself sowel as vir ander
- ❖ nie slegs uit plig of vrees deugsaam optree nie
- nie die samelewing as 'n instansie wat hulle probeer dwing, ervaar nie, maar as 'n omgewing waarin groei en kreatiwiteit kan plaasvind, en waarin bevrediging daaruit geput kan word om vir die welsyn van almal te werk (vgl. Louw & Edwards, 2003:559).

Toegepas op die selfgeaktualiseerde dienswerker in Christus, is sy diensbaarheid:

- *uit liefde vir God*
- ❖ *uit dankbaarheid vir sy verlossing*
- *omdat hy sy naaste liefhet soos homself*
- ❖ *omdat hy 'n passie het daarvoor om homself en ander te motiveer en te help ontwikkel om te word waartoe God hulle verordineer het.*

4.3.8.2 AANPASPAARHEID EN PLOOIBAARHEID

Stein (2001:161-165) beskou die aanpasbare persoon as iemand wat vinnig 'n moeilike situasie snap, dadelik die probleem identifiseer en 'n effektiewe oplossing vind. Dit is die vermoë om emosies, gedagtes en gedrag aan te pas by veranderde situasies asook by ongewone, onvoorspelbare en dinamiese omstandighede.

Die plooibare persoon is behendig in sy reaksie op verandering, sonder rigiditeit. Hy is in staat daartoe om van gedagte te verander as getuienis daarop dui dat hy 'n fout begaan het.

Die Christelike dienswerker moet ook toelaat dat ander hom vermaan (Rom. 15:14), dit ter harte neem, homself ondersoek, aanpassings maak en om verskoning vra indien nodig.

Die aanpasbare persoon is normaalweg oop en laat ruimte vir verskillende idees, oriëntasies en maniere van doen; hy leer homself om ongewone situasies vinnig te

herinterpretier. Die aanpasbare persoon kan ook veelvoudige verpligtinge met gracie hanteer en prioriteite vinnig verander (Stein, 2001:161-165).

Aanpasbare persone is ook diegene wat probleemaangeleenthede en konflikte in gesinne, sosiale groepe en werkplekke help oplos. Hulle is dus die vredemakers (Matt. 5:9) wat met die wysheid van God vredeliewend en taktvol optree (Jak. 3:17). Sulke dienswerkers bewaar onderlinge vrede in die gemeente (Rom. 14:19; 1 Thess. 5:13).

4.3.8.3 ONAFHANKLIKHEID

Vir Stein (2001:82) is onafhanklikheid die vermoë om selfgerig en selfbeheersd in jou denke en aksies op te tree. So'n persoon is vry van emosionele afhanklikheid. Onafhanklike persone het vertroue in hul eie beplanning en hul vermoë om belangrike besluite te kan neem. Hulle sal wel ander raadpleeg, maar handel outonom. Hulle kleef nie aan ander vir die bevrediging van hul emosionele behoeftes nie. Onafhanklikheid is die vermoë om te steun op innerlike kragte en die begeerte om aan verwagtinge en vereistes te voldoen, sonder om 'n slaaf daarvan te word.

Die onafhanklike persoon tree selfversekerd en met vertroue op. Merlevede et al. (2000:212) sê die El-persoon kan gekenskets word deur woorde soos *selfversekerd* en *vol selfvertroue*.

Paulus is vir die Christelike dienswerker 'n merkwaardige voorbeeld hiervan. Sy optrede en getuienis spreek te alle tye van onafhanklike denke en selfvertroue (Rom. 8:28). Hy verkondig ook die Evangelie in volle versekerdheid (1 Thess. 1:5) en beywer hom daarvoor dat die jong gelowiges sal kom tot volle versekerdheid van insig (Kol. 2:2).

Die emosioneel vaardige persoon gebruik sy waardes as 'n lewensbasis, integreer dit in sy lewe en tree daarvolgens op. Merlevede et al. (2000:212) vind dat hulle nie deur hul omgewing of ander mense beheer of gemanipuleer word nie, maar neem nogtans ander mense in aanmerking. Hulle neem kennis van ander mense se behoeftes en integreer dit in hul eie plan van aksie.

5.2.8.4 EMOSONELE AANSPREEKLIKHEID

Aanvaarding van verantwoordelikheid vir enigiets wat jy voel, sê, doen en van ander vra, weerspieël intra- en interpersoonlike aanspreeklikheid en hoë morele standarde. Die El-persoon bly oop vir die belewenis van elke gevoel, evalueer en assesseer dit volledig, al is dit hoe pynlik (Casper, 2001:62).

El-persone tree te alle tye kalm, deernisvol en verantwoordelik op, hulle kommunikeer duidelik en eerlik en probeer nie om ander te beïndruk met hul bekwaamhede en prestasies nie (Casper, 2001:225).

Die oomblik wanneer 'n persoon aanspreeklikheid aanvaar vir sy eie emosies, doen hy afstand van blaamverplasing, bevry hy die ander as die skuldige party en is hy daartoe in staat om meer volwasse op te tree as tevore. So 'n persoon beoordeel ook sy eie emosionele en gedragsreaksies meer realisties in die lig van die Skrif en ontwikkel 'n fyner ingesteldheid op die innerlike leiding van die Heilige Gees.

Van die Christelike dienswerker word verwag om:

- ❖ *beskeie te wees (Rom 12:3)*
- ❖ *die Heilige Gees toe te laat om sy innerlike mens te deurgrond en te toets (Ps. 139:1-4, 23-24), te beproef en te keur (Ps. 26:2)*
- ❖ *bereid te wees om aan ander verantwoording te doen oor homself (1 Pet. 3:15).*

4.3.9 VOLWASSE SPIRITUALITEIT

4.3.9.1 SPIRITUELLE PRAKTYKE EN ERVARINGE

Daar is 'n aantal uiteenlopende strominge in die literatuur rakende spiritualiteit. Almal is dit egter eens dat dit 'n intra-persoonlike ervaring is wat nie empiries gemeet kan word nie.

Volgens Tischler *et al.* (2002:206-207) kan al die verskillende gebruikte en definisies van spiritualiteit in die volgende kategorieë onderskei word:

- ❖ *die gees van 'n kultuur, organisasie of werkgroep, byvoorbeeld, 'n goeie gees en gesindheid heers in hierdie groepe*

- ❖ spiritueel as verwant aan emosioneel, verwysende na spesifieke gedrag en houding van 'n individu, byvoorbeeld die persoon is hulpvaardig, medelywend en vrygewig (spirituele eienskappe)
- ❖ dit kan ook fokus op die direkte ervaring van iets meer as die normale, materiële, sensoriese of selfs emosionele werklikheid
- ❖ dit kan direk te doen hê met 'n persoonlike verhouding met God, Allah, *the Transcendent, the Beyond or the Sacred*.

Tischler et al. (2002:210) verwys na reeds meer as 2000 studies oor verskillende spirituele praktyke en ervaringe waarby ingestuit is gebed, 'n verskeidenheid Oosterse energie-praktyke soos *tai chi*, *chi gong*, *martial arts*, *yoga* asook 'n verskeidenheid Westerse en Oosterse asemhalings- en meditasiepraktyke. Die grootste enkele groep van studies oor spiritualiteit handel oor mense wat Transendentale Meditasie as tegniek beoefen.

Terwyl tale outeurs na spiritualiteit verwys as 'n verhewe intelligensie, as die hoogste vlak van intelligensie waaraan IK en EI onderskik is, is Tischler et al. (2002:211-112) van mening dat dit tans nog onduidelik is of spiritualiteit as 'n tipe intelligensie geklassifiseer kan word. Hulle erken egter die resultate van baie studies wat bewys dat spiritualiteit EI-vaardighede op beide persoonlike en sosialevlak bevorder. Hulle vestig ook die aandag op die sterk parallelle wat bestaan tussen die bewussyn- en vaardighede-komponente van EI en die gedrags-, houdings- en persoonlikheidsresultate van spiritualiteit.

Gerard Egan het in 1999 al gewaarsku teen verwarring tussen die twee konstrukte van die emosionele en die spirituele wat oor soveel ooreenstemmende eienskappe en vaardighede beskik (vgl. Tischler et al., 2002:213-215). Beide ontwikkel dieselfde bevoegdhede, maar op verskillende maniere. Tischler et al. (2002:213-215) vertrou dat toekomstige navorsing hopelik 'n duideliker onderskeid in eienskappe en gedragsfaktore aan die lig sal bring.

4.3.9.2 SPIRITUELE INTELLIGENSIE

Verwysings in die literatuur na spirituele intelligensie geskied vanuit uiteenlopende verwysingsraamwerke wat wissel van Reformatoriese Woordgefundeerde oordenking tot globale spirituele intelligensie met sterk Oosterse en Nuwe Era-onderliggende. Laasgenoemde word dan beskou as 'n stap verder as Persoonlike en Sosiale Intelligensie. Dit behels ontwikkeling tot die verstaan van ander (nie-menslike) wesens, die natuur en die heelal (Buzan, 2000:82).

Voorstanders van globale spirituele intelligensie beklemtoon selfaktualisering en beskou dit as optimale behoeftebevrediging van die mens. Met vervulling van hierdie behoeftes is die

brein en die gees vry om edeler sfere van die spirituele te ontdek en 'n ten volle geaktualiseerde persoon te word (Buzan, 2000:82). Die spiritueel intelligente persoon sal dan volgens Buzan (2000:82) in alle opsigte optimaal funksioneer meer in kontak wees met homself, die natuur en die heelal. Voorbeelde van sulke persone wat genoem word is moeder Theresa, Nelson Mandela en Dalai Lama.

'n Spesiale uitgawe van *The International Journal for Psychology of Religion* is gewy aan die debat rakende die geldigheid van die konsep *spirituele intelligensie*. Dit word beskou as 'n belangrike aangeleentheid vir beide die psigologie van godsdiens as psigologie in die algemeen (Louw & Edwards, 2003:49).

Louw & Edwards (2003:51-52) staan, met voorbehoud, positief met betrekking tot die konseptualisering van spirituele intelligensie as 'n outonome intelligensie. Hulle is van mening dat navorsers nog eers antwoorde moet vind op die volgende vrae:

- ❖ Is spirituele intelligensie waarlik onafhanklik van ander vorme van intelligensie (is dit dus outonom) soos die verbale, logies-matematiese en veral sosiale intelligensie?
- ❖ Beteken die gebruik van spiritualiteit vir probleemoplossing dat sekere probleme spesifiek spirituele probleme is?
- Kan spirituele kennis onderskei word van kennis van spiritualiteit?

Buzan (2000:84) meld dat meer as drie biljoen mense, meer as die helfte van die planeet aarde, spirituele intelligensie aktief beoefen en dat baie mense in die Weste al Oosterse praktyke van meditasié in hul persoonlike lewens toepas. Die volgende kanale word aanbeveel vir die beoefening van spirituele intelligensie: Oosterse mistisisme, Boeddhisme, Sjinese Taoisme, Islam, Hindoeïsme, Christendom en Judaïsme.

In die lig hiervan beskou navorser dit as van die uiterste belang dat die benutting van literêre bronne rakende intra- en interpersoonlike intelligensie, onderwerp moet word aan fundamentele Skrifbeginsels. Navorser is oortuig daarvan dat die mens in sy spirituele soeke, ten diepste soek na kontak met die lewendige God en Goddelike wysheid, wat slegs moontlik is langs die weg van die verlossende genade van God die Vader, deur die reinigende krag van die bloed van Jesus Christus en vervulling deur God die Heilige Gees.

Die moderne begrip van spiritualiteit impliseer 'n versamelnaam van ongedefinieerde, vae en gevoelsmatige godsdiestigheid. McGrath (2001:2) definieer 'n onderskeid tussen *spiritualiteit* en *Christelike spiritualiteit*:

Spirituality concerns the quest for a fulfilled and authentic religious life, involving the bringing together of the ideas distinctive of that religion and the whole experience of living on the basis of and within the scope of that religion. **Christian spirituality** concerns the quest for a fulfilled and authentic Christian existence, involving the bringing together of the fundamental ideals of Christianity and the whole experience of living on the basis of and within the scope of the Christian faith.

Buy's (2001:8) is van mening dat Psigologie woordbeginsels herontdek het en dit in eie konsep benut tot herprogrammering. Vir die reformatoriese gelowige het die term spiritualiteit slegs betekenis in soverre dit na die persoonlike verhouding met en aanbidding van die Drie-Enige God asook na oordenking van die Woord van God verwys.

Die Christelike dienswerker sal ingelig moet bly rakende elke denkbare vorm van misleiding op die sensitiewe terrein van persoonlike ontwikkeling deur die beoefening van spiritualiteit. Daar is veral drie vorme van misleiding in die sekulêre literatuur wat fyn onderskei moet word:

- ❖ 'n oorbeklemtoning van selfgerigte ontwikkeling in eie belang
- die vervanging van Skrifgefundeerde oordenking met onbegrensde spirituele belewing en ervarings
- ❖ die strewe na 'n universele altruïsme wat alle grense oorboord gooi en toetree tot 'n staat van intergeloof-betrokkenheid.

4.4 SELFBEMEESTERING EN TOEKOMSTIGE KURRIKULERING

Die prosesontwikkeling van intra-persoonlike vaardighede word volgens Goleman (1998:49-200) soos volg opgesom in stappe van bemeesterung van die self:

- ❖ emosionele bewustheid, herken en verstaan gevoelens en die verband tussen gedagtes en optrede
- akkurate selfontleding en kennis van eie moontlikhede en tekortkominge
- ❖ selfvertroue vanuit 'n sterk besef van eiewaarde en selfversekerde optrede onder druk in onseker tye
- ❖ selfbeheersing van impulsieve emosies en behoud van emosionele waardigheid
- ❖ betroubaar en konsensieus, kom beloftes na en aanvaar verantwoordelikheid

- innoverend en aanpasbaar, genereer nuwe idees, oplossings en perspektiewe. Bly plooibaar en pas maklik aan by verandering
- ❖ hoogs gemotiveerd, gaan beredeneerde risiko's aan en bereik uitdagende doelwitte
- toegewyd aan en verbind tot 'n groter doel en missie
- vol initiatief en optimisme wat geleenthede aangryp, take afhandel, hoop-georiënteerd bly en wat mislukkings sien as 'n geleentheid om slimmer oor te begin/as hanteerbare onvermydelikhede.

Casper (2003:247) som die gevolge ten opsigte van EI by wyse van 'n selfverklaring op:

● Selfbewussyn	Ek is geloofwaardig in waarneming
❖ Selfbestuur	Ek is doelbewus op innerlike bestuur ingestel
❖ Selfmotivering	Ek verbind my tot doelwitte
● Verstaan verhoudinge	Ek het betekenisvolle verhoudinge
❖ Bestuur ander	Ek inspireer en motiveer ander
❖ Selfaktualisering	Ek leef met passie

Salovey et al. verwys na meer as 300 kurrikulum-gebaseerde programme in die Verenigde State van Amerika wat geloods word met die doel om sosiale en emosionele leer in skole te bevorder (vgl. Snyder & Lopez, 2002:165).

Gordon (2003:81) is oortuig daarvan dat hedendaagse onderwysers, beraders, bestuurders en diegene in sosiale dienswerk *excellent emotional intelligence* benodig. Hiermee stem navorser heelhartig saam, asook met die gevolgtrekking waartoe Orme (2001:149) aan die einde van sy boek kom:

We are at the beginning of a new focus on emotional intelligence. It is a privilege to be part of this shift of focus from what we are doing to how we are doing it, and I believe that the study of emotional intelligence offers a key set of skills to learn and to put into every curriculum, workplace and family (beklemtoning deur navorser).

4.5 PROSESONTWIKKELING VAN INTERPERSOONLIKE GROEI VAN DIE CHRISTELIKE DIENSWERKER

4.5.1 INLEIDING

Die voorafgaande proses van intra-persoonlike groei en ontwikkeling word oor die algemeen in die literatuur beskou as 'n voorwaarde vir interpersoonlike groei en ontwikkeling. Dit wil dus voorkom of selfontwikkeling die totale spektrum van 'n persoon se verhoudingslewe bevoordeel - sy verhouding met God, homself en ander.

Kocon (2005:6) verwys soos volg na 'n berig van CNN.com:

Emosionele Intelligenzie is 'n stel vaardighede wat jou toelaat om die beste verhoudings met jouself en ander te vorm. So baie mense het dieselfde vlakke van kennis en tegniese kundigheid. Wat mense nou van mekaar onderskei is hul vermoëns om hulleself te bestuur en produktiewe verhoudings met ander aan te knoop.

Net soos in die geval van intra-persoonlike ontwikkeling wat by 'n bewussyn van die self begin, begin interpersoonlike ontwikkeling by 'n bewuswording van ander se emosies.

4.5.2 ONTWIKKELING VAN 'N ANDER-BEWUSSYN

Navorsers en teoretici oor EI is dit met mekaar eens dat 'n bewussyn van 'n ander se emosionele belewenisse die volgende fasette insluit:

- ❖ erkenning en kennis van eie emosies
- ❖ insig in eie beleweniswêreld en impak daarvan op ander
- ❖ erkenning dat die ander ook bepaalde emosies ervaar
- meelewing met ander om dit sodoende te kan identifiseer
- ❖ fyn aanvoeling vir atmosfeer en nie-verbale emosionele uitdrukking
- ❖ sensitiwiteit teenoor die uitdrukking van 'n ander se emosionele belewenisse.

Die Christelike dienswerker wat nou saamleef met medegelowiges in 'n gemeente, het nodig om 'n fyn aanvoeling te hê vir atmosfeer, vir ander se emosionele ervaring asook vir hul verbale en nie-verbale uitdrukking daarvan.

Stein (2001:14) sien die EI-persoon as iemand wat intuïtief snap wat ander wil hê, wat hul behoeftes is, asook wat hul sterktes en swakhede is. So 'n persoon is innemend teenoor sy medemens en bly onaangeraak deur stres. Dit is die tipe persoon wat ander graag naby hulle wil hê.

Die persoon wat gereed is om emosioneel interaktief te funksioneer, bly ingeskakel op die gevoelens van ander rondom hom, neem hulle egostate waar en tree effekief met hulle in interaksie; so ontwikkel sy empatiese en interaktiewe vermoëns (Steiner & Perry, 1999:25, 29).

Vir die Christelike dienswerker sluit dit die ontwikkeling van 'n ware omgee-hart in, wat met 'n sensitiewe aanvoeling empaties ingestel is op die behoeftes en emosionele welsyn van sy medemens.

4.5.3 ONTWIKKELING VAN MENSVAARDIGHEDÉ

Volgens Stein (2001:110) handel interpersoonlike intelligensie hoofsaaklik oor mensvaardighede. Persone met hierdie vaardighede neig om verantwoordelik en betroubaar te wees. Hulle verstaan ander en hul interpersoonlike interaksie en interpersoonlike verhoudinge is gesond. Hulle inspireer vertroue en funksioneer goed as deel van 'n span.

Silberman & Hansburg (2000:2) is van mening dat die 21ste eeu gekenmerk gaan word aan vinnige verandering en hoë interaktiwiteit: *success will depend on people being smart*. 'n Hoë premie gaan dus geplaas word op **verhoudingsvriendelikheid**, waarvoor Silberman & Hansburg (2000:2-7) die volgende agt vaardighede aanbeveel en hul waarde vir interpersoonlike verhoudinge aandui:

- ❖ verstaan mense en jy word waardeer
- kom duidelik oor in kommunikasie en jy word verstaan
- handhaaf jouself en jy word gerespekteer
- ❖ gee en ontvang terugvoering en verheldering neem toe
- beïnvloed ander en jy word hoog geag
- ❖ los konflik op en jy word vertrou
- wees 'n medewerkende spanlid en jy word geprys
- ❖ wees plooibaar en veerkrachtig en jou verhoudinge vernuwe.

Binne die verhoudingskerk, soos voorgestel deur Potgieter (2004), sal die verhoudingsvriendelikheid van die Christelike dienswerker 'n prominente rol vervul in die vestiging en bou van onderlinge verhoudinge.

Die EI-persoon se mensvaardighede stel hom in staat om aanpasbaar te wees en ander mense onvoorwaardelik te aanvaar. Meyer et al. (2000:501) sê onvoorwaardelike aanvaarding beteken dat die ander persoon met bepaalde behoeftes wat eie aan homself is aanvaar word en dat hierdie behoeftes nie aan die behoeftes van ander gemeet word nie, of dat ander se behoeftes nie op hom afgedwing word nie. Dit beteken dat die persoon nie aan bepaalde voorwaardes hoeft te voldoen om die positiewe agting van ander te ontvang nie, en dat hy daarom al sy behoeftes kan erken en sy gevoelens kan uitleef. In so 'n situasie kan die persoon sy potensiaal ten volle aktualiseer en groei waartoe sy potensiaal hom toelaat.

In die gemeente van Jesus Christus is daar wêreldwyd 'n ernstige behoefte aan die kwaliteit broederliefde wat mekaar onvoorwaardelik aanvaar. Medegelowiges wat beleef dat hulle aanvaar word net soos hulle is, is gewilliger om deur Christelike dienswerkers wat hulle belang op die hart dra versorg, geleei, ondersteun en onderrig te word.

Goleman (1998:49-200) groepeer die emosionele mensvaardighede in die volgende stappe:

- verstaan ander en gee sensitief aandag aan ander se bekommernisse
- ontwikkel ander se moontlikhede op elke menslike vlak
- ❖ wees diensgeoriënteerd en probeer aan ander se behoeftes voldoen
- aanvaar verskille en sien diversiteit as 'n uitdaging
- ❖ openbaar sosiale bewustheid ten opsigte van sosiale tendense en realiteite
- ❖ beïnvloed ander positief in hul belang en om konsensus te bereik
- ❖ beoefen openhartige en oregte emosionele kommunikasie
- ❖ hanteer konflik effektief om konsensus te onderhandel
- ❖ bied inspirerende leierskap met 'n onberispelike voorbeeld en stralende entoesiasme
- wees 'n veranderingskatalisator wat aanpassings en verandering bestuur en inisieer
- bou 'n netwerk op sodat nuttige verhoudings en hegte vriendskappe geskep en onderhou kan word
- bevorder samewerking deur 'n vriendelike samewerkende atmosfeer, gemeenskaplike doelwitte en deelnemende besluite
- ❖ skep sinergie deur die ontwikkeling van groepsidentiteit, wedersydse respek, aanvaarding en erkenning asook beskerming van groeplede se reputasie.

In vak- sowel as sekulêre literêre bronne oor emosionele mensvaardighede weerklink die volgende komponente daarvan soos 'n refrein: begrip en meelewing, aanvaarding en erkenning, aanpasbaarheid en verandering, samewerking en beskerming, bemagtiging en ontwikkeling.

Vir die Christelike dienswerker word al hierdie begrippe saamgevat in 'n geloofsgehoorsame reaksie op Kol 1:29: Hom verkondig ons, terwyl ons elke mens vermaan en elke mens in alle wysheid onderrig, om elke mens volmaak in Christus Jesus voor te stel. Sodat die groei van die liggaam van Christus bevorder word (Efes. 4:16b).

4.5.4 SOSIALE EN / OF INTERPERSOONLIKE VERHOUDINGE

4.5.4.1 DIE FOKUSPUNT VAN SOSIALE INTELLIGENSIE

Die Sosiale Wetenskappe is besig om daardie aspekte van persoonlikheid en gedrag wat voorheen moeilik geïdentifiseer, gemeet en verstaan was, van naderby te ondersoek. Dit word toenemend as van deurslaggewende belang beskou vir die positiewe intra- en interpersoonlike funksionering van die individu (Stein, 2001:2).

Buzan (2000:61) beskou sosiale intelligensie as die vermoë om elke ander vorm van intelligensie waaroer die individu beskik interaktief te benut in een-tot-een kommunikasie, in die kleingroep, in groter groepe asook in wyer kontak na buite.

Interpersoonlike verhoudinge word deur Stein (2001:134, 137) beskou as die vermoë om bevredigende verhoudinge te vestig en in stand te hou; verhoudinge wat geken kan word aan intimiteit en wedersydse toegeneentheid. Die persoon met interpersoonlike intelligensie is sensitief teenoor ander, voel gemaklik in verhoudinge en koester positiewe verwagtinge van sosiale interaksie. Interpersoonlike vaardighede kan aangeleer word. Volgens Stein (2001:139) is die **ideale plekke waar nuwe en gevvestigde verhoudinge gevvestig kan word, kerke (waar mense spirituele belang deel) en volwasse opleidingsklasse (waar mense dieselfde belangstellings deel)**.

Die persoon wat waarlik sosiaal intelligent is, verstaan en waardeer verskillende persoonlikhede, verstaan wat hulle motiveer en wat hulle persoonlike behoeftes is, asook hoe hy as individu ander op hulle gemak kan laat voel, en om hulle dit te laat geniet om by hom te wees (Buzan, 2000:61). Buzan haal professor Howard Gardner van Harvard Universiteit aan wat sê dat as hy kon kies tussen al die veelvoudige intelligensies, sou hy

sosiale intelligensie kies omdat goeie verhoudinge met ander mense so kritiek is vir oorlewing en sukses (vgl. Buzan, 2000:62).

Binne die dampkring van die gemeente, as liefdesgemeenskap, het die mate van intimiteit en toegeneentheid wat die Christelike dienswerker in verhoudinge modelleer, 'n enorme invloed op die atmosfeer, gees en gesindheid waarin dienslewering onderling en na buite geskied.

Sosiale intelligensie is een van die mees belonendste en buigsame intelligensies, asook terselfdertyd maklik en genotvol om te ontwikkel (Buzan, 2000:70). Dit is dié area waar emosionele intelligensie werklik tel: *Relationships are vital because it is only in relation to others that we learn who we are*. Hierdie stelling word ook deur Gawain bevestig: *The people we are in relationship with are always a mirror, reflecting our own beliefs, and simultaneously we are mirrors, reflecting their beliefs* (vgl. Orme, 2001:71). Gawain beskou verhoudinge as die kragtigste hulpmiddel tot groei.

Gordon (2003:81) bevestig Gawain se standpunt. Hy beskou ook EI as waardevolle toerusting vir enige persoonlike of openbare sosiale interaksie. Hy konstateer dat alle mense 'n sterk behoefte het aan die vervullende ervaring van sterk en veilige persoonlike verhoudinge.

Na 'n omvattende ondersoek na EI kom Bar-On & Parker (2000:385) tot die slotsom dat emosionele en sosiale intelligensie 'n multifaktor-spektrum is van interverwante emosionele, persoonlike en sosiale vaardighede. Hierdie vaardighede beïnvloed die mens se totale vermoë tot aktiewe en effektiewe hantering van daaglikse eise en druk.

Die emosioneel- en sosiaalintelligente optrede van die Christelike dienswerker bied vir baie rondom hom die sekuriteit van veilige persoonlike verhoudinge, 'n veilige milieu vir persoonlike ontwikkeling en 'n beskerming teen daaglikse eise en druk.

4.5.4.2 OPLOSSING VAN SOSIALE PROBLEME

Sosiale intelligensie word beskou as 'n onderskeibare repertoire van kennis wat benut word in die oplossing van sosiale probleme. Cantor & Kihstrom (2000:144) het die toepassing van EI in lewenstake bestudeer. Lewenstake verteenwoordig die probleme wat betekenis

aan mense se lewens gee en daartoe dien om daaglikse aktiwiteite te organiseer. Lewenstake sluit ook dinge in soos die maak van vriende, die vind van 'n lewensmaat, vestiging van 'n beroep en die verkryging van kwalifikasies.

Die bestudering van hierdie lewenstake en die strategieë wat gebruik word om doelwitte te bereik wat aan hierdie take verwant is, gee insig rakende die gedrag wat bepalend is vir sosiale intelligensie. Sosiale mense ontwikkel spesifieke aksieplanne, monitor hul vordering en evalueer die uitkoms van hul optrede. Hulle beskik ook oor plooibaarheid en die vermoë tot aanpassing van hul planne wanneer struikelblokke na vore kom in die bereiking van hul doelwitte op die voorgrond tree (Cantor & Kihstrom, 2000:144).

Sosiale aanpassing word volgens Lopes et al. (2004:1019) as 'n multifaset-konstruk beskou omdat mense moontlik in een konteks goed aangepas kan wees maar minder in 'n ander. Lopes et al. (2004:1019) ondersoek tans EI en die vyf groot persoonlikheidseienskappe as bepalende faktore vir die kwaliteit van sosiale verhoudinge, omdat beide emosionele bevoegdhede en persoonlikheidseienskappe sosiale aanpassing beïnvloed. Die interessante verbinding tussen emosionele persepsie en sosiale aanpassing moet volgens Engelberg & Sjöberg (2004:541) nog deur verdere navorsing oor EI ondersoek word.

Anders as in die geval van die pastorale berader wat dikwels in 'n bepaalde probleemarea spesialiseer, is die Christelike dienswerker daagliks gekonfronteer deur die totale spektrum van menslike probleemomstandighede en daaglikse krisisse by oud en jonk. Dit vereis 'n hoë mate van aanpasbaarheid en plooibaarheid.

4.5.4.3 BEVORDER PRO-SOSIALE GEDRAG

Navorsing oor EI het getoon dat dit 'n voorkomende maatreël is teen slechte gedrag (Stein, 2001:7). Hoe meer emosionele en sosiale aanvoeling die individu het, hoe hoër is sy effektiwiteit en produktiwiteit. Stein (2001:13) is van mening dat dit net so belangrik is om emosioneel en sosiaal intelligent te wees, as om kognitief en analities intelligent te wees.

EI kan sekere prososiale gedrag bevorder, soos die ondersteuning van medewerkers in persoonlike aangeleenthede, byvoorbeeld:

- ❖ deur meer sensitief te wees vir die verandering van gemoedstoestand by medewerkers
- ❖ simpatiek te luister

- ❖ emosionele kennis toe te pas om sinvol te ondersteun en te beraad

kan fenomenale dividende in lojaliteit en werksprestasie afwerp (Abraham, 1999:6).

Volgens Mayer is EI nie dieselfde as sosiale intelligensie, sosiale vaardighede, of die kennis rakende hoe om op te tree nie. Die mens kan sosiaal vaardig en 'n aangename persoon wees, maar nog steeds nie 'n EI-persoon wees nie. 'n Persoon kan sosiale vaardighede hê, maar geheel en al uit voeling wees met die emosionele konteks van dit wat rondom hom gebeur (vgl. Pickard, 1999:50).

Merlevede *et al.* (2000:150) wys daarop dat sosiale intelligensie die ontwikkeling van omgewingsbewussyn ook insluit. Dit behels dat die individu aandag skenk aan alles wat rondom hom gebeur, met gevolglike verligting en verheldering van die dagtaak.

Ontwikkeling van die Christelike dienswerker se emosionele vaardighede bevoordeel nie alleen diegene wat gedien word nie, maar is ook 'n sterk katalisator vir kwaliteit sosiale gedrag by medewerkers. Onderlinge samewerking word bevorder, wat gekenmerk word aan die liefde van Jesus Christus vir mekaar (Joh. 13:34-35).

4.5.4.4 SOSIALE VERANTWOORDELIKHEID

Sosiale verantwoordelikheid is die vermoë om te demonstreer dat jy 'n **samewerkende, bydraende en konstruktiewe lid is van 'n sosiale groep**. Dit behels verantwoordelike optrede, al is dit nie in persoonlike belang nie. Dit is die vermoë om dinge vir ander te doen, ander te aanvaar, asook om volgens eie gewete en sosiale reëls op te tree (Stein, 2001:125, 126).

Sosiaal verantwoordelike mense het 'n sosiale gewete en is besorg oor ander, wat manifesteer in **aanvaarding van gemeenskap-georiënteerde verantwoordelikhede**. So 'n persoon beskik oor 'n interpersoonlike sensitiwiteit en is in staat om ander te aanvaar asook hul talente te benut tot kollektiewe voordeel, en nie slegs in eie belang nie (Stein, 2001:125-126).

Die Christelike dienswerker se opleiding in emosionele vaardighede moet hom nie slegs bekwaam as 'n funksioneel samewerkende groep- of spanlid in die gemeente nie, maar ook as 'n toegeruste dienswerker met die oog op gemeenskapsgeoriënteerde verantwoordelikhede.

Weisinger (1998:211, 184) ag dit belangrik dat die emosionele mentor wat ander help om hul emosies te bestuur, effektief te kommunikeer en gemotiveerd te wees, daarop moet let dat hyself:

- emosionele perspektief behou
- ❖ weet hoe om 'n onbeheerde persoon te kalmeer
- 'n ondersteunende luisteraar is.

Dit impliseer dat die Christelike dienswerker sy inter- en interpersoonlike verhoudingsvaardighede voortdurend moet monitor en evalueer en aan Skrifriglyne moet toets en verder ontwikkel.

4.5.5 ONTWIKKELING VAN EMPATIE

'n Besonder belangrike komponent van EI wat in die meeste modelle wat emosionele en sosiale intelligensies beskryf na vore gekom het, is empatie. Dit is die vermoë om bewus te wees van ander se emosionele belewenisse en hul **gevoelens en behoeftes te verstaan** (Bar-On & Parker, 2000:359).

Volgens Omdahl (1995:14) word die term empatie dikwels geassosieer met 'n wye reeks psigiese prosesse en vaardighede wat betrokke is by die versorging van ander mense. In die literatuur van die sosiale wetenskappe gebruik Theodore Lipps die Duitse woord *einfühlung* (*one feeling*) om empatie te beskryf: *Empathy is when the person shares the emotional state of the other* (vgl. Omdahl, 1995:15).

Dit word in die algemeen aanvaar dat empatie in die eerste lewensjare reeds natuurlik ontwikkel. Halstead (2003:3) sê die studies van Daniël Stern het aan die lig gebring dat kinders met 'n hoogs ontwikkelde empatiese bewussyn gebore word: *but it is rooted out by our culture by the time they reach grade school*. Vir baie mense is dit dus 'n vaardigheid wat aangeleer en ontwikkel moet word.

Ontwikkeling van empatie vir die mens is nou verbind tot 'n proses wat aanvoeling genoem word. Dit maak deel uit van die ritme in 'n verhouding tussen twee mense. Om saam met 'n ander persoon te voel is om om te gee vir daardie persoon. Empatie lê talle fasette van morele beoordeling in aksie ten grondslag (Granacher, 1998:3).

Empatie is volgens Wood & Tolley (2003:88) die kapasiteit om in iemand se psige en persoonlikheid in te tree en so op verbeeldingryke wyse daardie persoon se subjektiewe gevoelens of innerlike emosies te beleef. Dit sluit die vermoë in om hierdie vaardighede op persoonlike en groepsvlak te kan toepas.

Empatie is 'n hart-gesentreerde kapasiteit om saam met ander te voel (Steiner & Perry, 1999:43). Die mens het 'n ontwikkelde EI wanneer hy sonder konkrete bewyse begin *aanvoel* dat daar iets met iemand skort; wanneer hy die regte empatiese vrae stel en ander lei om hulle eie emosies te begryp. Intuisie speel 'n kritieke rol in verhoudinge. Volgens Neethling *et al.*, 2000:77-78) kan fyn intuitiewe aanvoeling skade aan 'n verhouding voorkom, ongemaklike of selfs gevaaarlike situasies verminder en verstandige keuses verseker.

Singh (2004:2) beskou empatie as die mees fundamentele mensvaardigheid, wat op emosionele bewussyn gebou is. Dit beteken om emosies in ander te erken - 'n vaardigheid wat vandag baie belangrik geword het omdat die wêreld so selfgesentreerd is. Mense is toenemend aangetrokke tot 'n materialistiese lewenstyl, terwyl algemene vriendskapsbande in die gemeenskap en in families wankel.

Wood & Tolley (2003:93) onderskei die volgende fasette van empatie:

- ❖ om ander mense te verstaan en sensitief teenoor hulle te wees
- ❖ om ander se behoeftes en belang voorop te stel
- ❖ dit bevorder die ontwikkeling van ander mense
- ❖ dit bly ingestel op die impak van sosiale en politieke verwikkelinge.

Singh (2004:2) is van mening dat mense wat empaties is, maklik van subtiese sosiale aanduidings van ander se nood en behoefte bewus word. Empatie korreleer positief met metings van interpersoonlike warmte en sensitiwiteit en negatief met metings van behoefte aan privaatheid, antisosiale houdings en aggressie.

Empatie speel ook 'n essensiële rol in aanpassing by omgewingsbehoeftes om sosiale verhoudinge in stand te hou (Engelberg & Sjöberg, 2004:535, 540). Hulle beskou gevoelsintensiteit en empatie as gedragstendense wat aandag en sensitiwiteit vir eksterne emosionele leidrade in die onmiddellike omgewing verhoog.

Stein (2001:111) som empatiese vaardighede op as die vermoë om van ander se gevoelens bewus te wees, dit te verstaan en te waardeer, sensitief te wees vir wat, hoe en waarom ander op 'n bepaalde manier voel en dink. Dit is die vermoë om 'n ander emosioneel te kan *lees*.

Empatie is 'n besonder belangrike komponent van EI en mense met hierdie kwalifikasie is volgens Singh (2004:2) meer suksesvol in hul persoonlike, interpersoonlike en werksverhoudinge. **Omdat empatiese persone vir ander omgee en belangstelling toon, slaag hulle beter as ander in versorgende professies** (Stein. 2001:111).

Empatie is vir die Christelike dienswerker die vermoë om soos Jesus Christus begrip te hê vir 'n ander se belewenisse en omstandighede, asook medelye te hê met hul swakhede (Heb. 4:15).

4.5.6 ONTWIKKELING VAN GROEPSVAARDIGHDE

4.5.6.1 GROEPSVAARDIGHDE BEVORDER SPANVERHOUDINGE

Die kleingroep- en spanwerk is vandag aan die orde van die dag in baie instansies en organisasies. Van leiers word toenemend verwag om met groepe en spanne te kan werk. **Vaardighede om 'n groep te kan lei is gefundeer op individuele verhoudinge met elke spanlid.** Daar is ook spesifieke spanvaardighede wat goeie groepleiers behoort te gebruik om die EI van die span te bou en goede spanverhoudinge te bevorder (Sterrett, 2000:115).

Emosionele vaardighede en bevoegdhede binne die groep bevoordeel mekaar onderling. Volgens Abraham (1999:3) manifesteer dit op werkgroep-vlak in harmonieuze verhoudinge tussen groeplede. Dit kan ook 'n voorkomende doel dien deurdat emosionele dissonansie in 'n groep waargeneem word. Volgens Abraham (1999:7) plaas dit 'n onus op die EI-groepleier om taktvol, kalmerend en emosioneel intelligent toe te tree, met inagneming van elke groeplid se belewing daarvan.

Vaardige hantering van spanverhoudinge, groepsdinamiek en die bevordering van individuele, groeps- en gemeentebelange, stel hoë eise aan die emosionele vaardighede van die Christelike dienswerker.

Omdat talle menslike emosie voortspruit uit sosiale interaksie, is emosie volgens Goleman (2001:133, 135) 'n oorredende invloed in groepe en is fundamenteel verbind tot die interaksie van die groepledlede en die wyse waarop hulle saamwerk. Om groepsgedrag te verstaan en te bepaal is dit **noodsaaklik om te weet hoe emosies groepsgedrag beïnvloed**. Goleman (2001:139, 142, 145) beweer dat die groep norme moet ontwikkel wat groepsbewussyn en groepsbestuur faciliteer. Groepe moet 'n balans kan skep tussen voorgeskrewe gedrag vir groepledlede asook ruimte vir groepledlede vir selfbestuur en individualiteit. Groepsselfbewussyn kan 'n groep help om intelligent te dink oor hulself en hul behoeftes.

Die Christelike dienswerker met 'n gesonde self- en ander-bewussyn moet ook vaardighede ontwikkel om 'n groep te kan begelei tot 'n groepsbewussyn wat hul norme, funksies en bestuurstyl verteenwoordig. Binne die gemeente is 'n groepsbewussyn nou gekoppel aan 'n gemeenskaplike roeping en/of bediening.

4.5.6.3 EMOSIONEEL INTELLIGENTE GROEPSFUNKSIONERING

Die EI-spanleier sal die spanlede help om hul **talente maksimaal te ontwikkel**, spandoelwitte te stel en na te strewe, hulle aan die werk sit en dan op die agtergrond tree, terwyl hy beskikbaar bly vir fasilitering van probleemoplossing. Hy gaan dus voort om die spanlede te bemoedig en te ondersteun, maar hou hulle aanspreeklik vir die resultate (Sterret, 2000:215).

Volgens Sterret (2000:215-217) kan hoë-funksionerende spanne duidelik geïdentifiseer word:

- saam kom hulle meestal met beter en meer vindingryke oplossings na vore, as 'n enkelpersoon
- ❖ hulle hou spanlede ingelig, gee hulle maksimum inligting oor goeie en slechte nuus
- hulle bou aan onderlinge vertroue en verseker dat hulle krisissituasies effekief sal kan hanteer
- hulle betrek almal in die groep by besluitneming en hou mekaar op hoogte van hul vordering as 'n groep
- die span weet hoe hulle by die breë struktuur van die instansie of organisasie inpas en waarom verandering soms nodig is.

- ❖ **Probleemoplossing:** Dit kanaliseer spanlede se energie met die resultate van 'n veel beter plan as dié van die groepleier. Deelname bou selfvertroue, lojaliteit en motivering. Dit bermagtig spanlede om deel te hê aan die oplossing (Sterrett, 2000:117).
- ❖ **Konflikhantering:** Spankonflik kom in elke span voor, is normaal en aanvaarbaar. Sommige konfliksituasies lei tot beter oplossings en die openhartige hantering van konflik bou samehorigheid in die span. Problematiese konflik moet egter op so 'n EI-wyse begelei word, dat die hele span uiteindelik saam in dieselfde rigting beweeg. Die EI-groepleier weet dat hy botsende perspektiewe sal moet balanseer om die beste resultate te verkry en eenheid te bewaar, terwyl hy self so neutraal moontlik bly (Sterrett, 2000:118-119).
- ❖ **Besluitneming:** Volgens Bradley (2004:11) het mense nodig om daartoe in staat te wees om hul eie en ander se emosies te hanteer vir verkryging van spanvertroue tydens probleemoplossing en besluitneming. Die groeplede se vermoë om emosionele kennis te kan benut, is fundamenteel belangrik vir suksesvolle besluitneming (Abraham, 1999:5).
- ❖ **Samewerking:** Schultz *et al.* (2003:44) beweer dat EI 'n groep in staat stel om samewerking te verkry deur die integrering van individuele vlakke van verbale vaardigheid, kreatiwiteit en empatie. Kelly & Caplan (1993) bevind ook dat top-funksionerende groepe lede het wat konsensus bou (vgl. Abraham, 1999:3). EI skep en onderhou dus informele netwerke in 'n groep waar lede vertroue ontwikkel om hul private gevoelens en belangte met mekaar te deel.
- **Emosionele bestuur:** Goleman (2001:133) definieer groeps-emosionele intelligensie as die groep se vermoë om 'n stel norme te ontwikkel wat emosionele prosesse kan bestuur om vertroue, groepsidentiteit en groepseffektiwiteit te bou. Dit is die vermoë van 'n groep om emosie suksesvol te kan bestuur en is van deurslaggewende belang in die interaksieprosesse en effektiwiteit van die groep.

In hoë funksionerende spanstrukture is die rol van die groepleier slegs die van 'n begeleier of fasilitaator. Spanlede moet gehelp word om elk hul individuele sterktes in balans te bring met en binne die dinamiek van die span (Sterrett, 2000:115).

Vir die Christelike dienswerker wat self na maksimale groei en ontwikkeling strewe, is dit 'n passie om ander in groepsverband te begelei tot 'n hoë vlak van geestelik-emosionele volwassenheid. Hy motiveer elke groeplid om soos Paulus volhardend te strewe na sy hoë roeping in Christus Jesus (Fil. 3:14-15).

4.5.6.4 IMPAK VAN GROEPSVAARDIGHEDE OP SPANPRESTASIE

Gardner bevind dat persone met 'n hoë interpersoonlike intelligensie van spanwerk hou en maklik nuwe vriende maak (vgl. Bible Quest, 1999:3). Hierby sluit Gordon (2003:81) met oortuiging aan:

Emotionally intelligent people are skilled in teamwork, co-operation, and resolving conflict. They are more assertive, popular, skilled at communication, considerate, and better at solving emotional problems.

'n Doktorale student, Cheryl Rice het haar navorsing gedoen oor die verhouding tussen individuele spanlede, hul emosionele intelligensie en spanprestasie. Haar vernaamste bevinding was dat selfbestuur van emosies asook die bestuur van ander se emosies belangriker is vir spansamewerking as die vermoë om emosies te kan identifiseer en te verstaan (vgl. Orme, 2001:128).

4.5.6.5 SPIRITALITEIT WORD BEVORDER IN KLEINGROEPE

In die basisteorie (2.5.2) is reeds verwys na Oostenbrink & Lotter (2002:552) se mening dat gemeentes 'n groot verantwoordelikheid het om kleingroepleiers ten beste op te lei en toe te rus met die oog op hul eie spiritualiteit en dié van die kleingroepe wat hulle bedien. Hulle stel voor dat gemeentelike bedieningsgestaltes op so 'n wyse benut moet word dat dit gesonde spiritualiteit binne die kleingroepe bevorder.

Oostenbrink & Lotter (1999a:62-63) verwys na die werk van 'n kleingroepleier as 'n saak van spiritualiteit. Hy behoort te lewe in die kragveld van God se teenwoordigheid; sy lewensgerigtheid en innerlike gesindheid moet op God gerig wees.

Opleiding aan die Christelike dienswerker in vaardige hantering van die kleingroep kan tot spirituele groei en ontwikkeling in groeps- en gemeenteverband bydra.

4.5.6.6 EKSTERNE EMOSIONEEL INTELLIGENTE VERHOUDINGE

Navorsing toon aan dat groepseffektiwiteit ook **netwerke van verhoudinge met individue en groepe buite groepsgrense** vereis. Bewusheid van behoeftes van ander groepe binne dieselfde organisasie word na verwys as intergroep-bewustheid (Goleman, 2001:150). Groeps-EI impliseer dus ook dat groepe:

- ❖ 'n bewustheid sal ontwikkel van gevoelens, behoeftes en aangeleenthede van belang van eksterne individue, groepe en gemeenskappe
- ❖ sosiale vaardighede aanwend om diensbaar aan die gemeenskap te wees
- eksterne verhoudinge sal vestig
- ❖ erken dat hulle deel van 'n groter sosiale sisteem is (Goleman, 2001:149-151).

Ontwikkeling van Christelike dienswerkers se emosionele bekwaamhede strek nie slegs tot voordeel van die plaaslike gemeente waarin hulle diensbaar is nie, maar hou ook voordele in vir die betrokke kerkverband in die geheel, vir interkerklike dienswerkprojekte in die gemeenskap en uiteindelik ook tot voordeel van die breër gemeenskap aan wie hulle diensbaar is.

4.5.7 EMOSIONELE INTIMITEIT

Die mens se drie hoof terreine van intimiteit is spirituele, emosionele en seksuele intimiteit. Na die sondeval het vervreemding ingetree en alle vorme van intimiteit is wreed versteur. Die verbreking van emosionele intimiteit tussen twee mense of tussen groep- of gemeentelede het ernstige skade in verhoudinge tot gevolg. Veral in die geval waar mense spirituele en emosionele intimiteit geken het, soos Dawid verhaal in Psalm 55:

Want dit is geen vyand wat my smaad nie, anders sou ek dit dra maar jy, 'n man soos ek, my vriend en my vertroude. Ons wat innig met mekaar omgegaan het, in die huis van God gewandel het met die woelige skare (Ps. 55:13-15).

Volgens Van der Merwe (2004b:1) kan al drie vorme van intimiteit weer aangeleer en ontwikkel word.

Die ontwikkeling van onderlinge emosionele intimiteit kan slegs realiseer wanneer mense geleer het om mekaar onvoorwaardelik lief te hê. Bloomfield konstateer in sy voorwoord tot die boek *What you feel you can heal. How to overcome fear of intimacy.*

The secret to developing the skill of unconditional love is learning to love yourself. As you grow in self love, your ability to give and receive love will grow automatically (vgl. Gray, 1994:i).

Deur ontwikkeling van intra-persoonlike vaardighede groei die Christelike dienswerker in liefde vir homself (Matt. 22:39) en deur die ontwikkeling van sy interpersoonlike vaardighede, word hy al hoe meer beklee met die band van die liefde (Kol. 3:12-14) wat uiteindelik die gemeente in staat stel om mekaar vurig lief te hê (1 Pet. 4:8).

Emosionele intimiteit behels dat twee persone nader aan mekaar groei, saam in dieselfde rigting groei, terwyl elkeen se groeiproses die ander persoon komplementeer. Beide is bewustelik daarop ingestel om mekaar te help groei, om sodoende hul verhouding in die geheel te vervolmaak (Gray, 1994:187).

Dieselde ontwikkelingsproses van emosionele intimiteit is binne groep- of gemeenteverband moontlik en kan deur die Christelike dienswerker met groepvaardighede verstandig gefasiliteer word.

Emosionele intimiteit is volgens Van der Merwe (2004b:4) die hart van alle naby-verhoudinge. Dit is daardie geborge en openhartige naby-wees met ander wat 'n diepe vrede, warmte, veiligheid en vreugde in jou innerlike mens aktiveer. Dit kulmineer in emosionele lewensvervulling en -geluk.

4.5.8 EMOSIONELE LEWENSVERVULLING EN -GELUK

4.5.8.1 POSITIEWE EMOSIONELE FUNKSIONERING BIED LEWENSVERVULLING

Navorsing bevind dat persone wat 'n groot sosiale netwerk met sterk interpersoonlike vaardighede het, geneig is om gelukkiger te wees as diegene met slegs 'n paar persoonlike kontakte. Gelukkige persone se geluk motiveer ander en hulleself. Dit voorsien ook 'n bron van energie en entoesiasme. Stein (2001:197-205) beskou geluk as 'n neweproduk van **positiewe emosionele funksionering** en algemene EI, asook heelhartige deelname en toewyding, as 'n integrale deel van geluk.

Lewensvervulling is volgens Kang et al. (2003:1596) 'n multifaset-konstruk wat verwys na 'n persoon se oorkoepelende evaluasie van lewensterreine soos gesondheid, finansies, werk, selfagting en interpersoonlike verhoudinge. Hulle is van mening dat twee van die bepalende faktore van **lewensvervulling**, naamlik selfagting en die kwaliteit van interpersoonlike verhoudinge direk korreleer met intra- en interpersoonlike vaardighede.

Carl Rogers (1902-1987) se selfkonsep-teorie beskryf die lewe van 'n ten volle funksionerende persoon as 'n ryk, vol en opwindende lewe waartydens vreugde en py, liefde en leed, vrees en moed, intensief beleef word (vgl. Meyer et al., 2000:504).

Die Christelike dienswerker wat lewensvervulling in sy geloofswandel met God, in sy interpersoonlike verhoudinge binne en buite die gemeente asook in sy dienswerk vir Christus ervaar, beleef optimale lewensgeluk. Dit is die wil van God dat sy kinders lewe en oorvloed sal geniet (Joh. 10:10).

4.5.8.2 PARAMETERS VIR SUBJEKTIEWE WEL-WEES

Op die terrein van Personologie het verskeie teorieë oor optimale ontwikkeling van die persoon tydens die 20ste eeu die lig gesien. Meyer et al. (2000:232-233) verwys onder andere na Erik Erikson (1902-1980) se egopsigologie-teorie oor optimale ontwikkeling. Erikson het die optimaal ontwikkelde persoon beskou as 'n persoon met die positiewe eienskappe van hoop, wilskrag, doelgerigtheid, bekwaamheid, betroubaarheid, liefde, sorgsaamheid en wysheid. Elkeen openbaar dit op verskillende wyses, afhangende van ouderdom, geslag en sosiale en kulturele agtergrond. Elke positiewe eienskap beteken nie net vir die individu iets nie, maar strek ook die samelewing ten goede (vgl. Meyer et al., 2000:234).

Sosiale psigoloë het lank die komponente van en bydraende faktore tot subjektiewe wel-wees ondersoek. Diener et al. (1999) het voorspel dat die parameters vir wel-wees met die oorgang van die millennium gaan verander, wat inderdaad gebeur het. **Tans word wel-wees beskryf as 'n positiewe temperament, 'n positiewe en optimistiese ingesteldheid, ondersteunende verhoudinge en genoeg lewensmiddele om doelwitte te bereik** (Bar-On & Parker, 2000:80).

Dit wil voorkom of EI ook 'n beduidende verskil maak in die mens se ervaring van energie, entoesiasme, passie, dryf- en motiveringskrag, vermoë tot selfhandhawing, werksbevrediging en balans in sy lewe (Vision US, 2004:1).

Dit word reeds algemeen aanvaar dat EI 'n belangrike rol te speel het in die moderne samelewing omdat dit *real-life*-uitkomste bepaal, bo en behalwe die bydrae van algemene intellektuele vermoëns en persoonlikheidsfaktore. EI is reeds positief in verband gebring met akademiese prestasie, beroepsukses en -bevrediging asook emosionele gesondheid en aanpasbaarheid (Matthews *et al.*, 2002:5).

Matthews *et al.* (2002:3) is van mening dat die wetenskaplike verstaan van EI die mens in staat stel om emosionele vaardighede te ontwikkel om meer vervuld en produktief te leef. Volgens Spence *et al.* (2004:452) korreleer EI positief met suksesvolle taakverrigting en lewensbevrediging.

Mense met 'n hoë EI is gelukkiger, gesonder en meer suksesvol in hul verhoudinge. Hulle handhaaf 'n balans tussen emosie en rede, is bewus van hulle gevoelens, toon empatie en deernis met ander en het 'n sterk selfbeeld. EI is instrumenteel tot sukses op baie lewensterreine (Singh, 2001:11).

Collins (2005:267) beskou die *omgeeverhouding* van besorgheid, respek en positiewe interaksie tussen die dienswerker en die wat gedien word as 'n deurslaggewende model vir doeltreffende berading. Hy verwys daarna as 'n *modelleerverhouding*.

Persone met 'n hoë EI is ewewig, selfversekerd, het dikwels 'n ekstroverties uitgaande persoonlikheid, is **simpatiek en versorgend met 'n ryk en vervulde emosionale lewe**. Hulle is ontspanne en tevrede met hulself, met ander en die sosiale **omgewing** wat hulle bewoon (Singh, 2001:17).

Die individu wat met toewyding respek toon teenoor sy innerlike belewenisse, asook teenoor die van ander, is volgens Wood & Tolley (2003:147) 'n **selfvervulde persoon**. Dit **beïnvloed die manier waarop hy homself, sy naby-mense, kliënte, kollegas, vriende, familie en dus ook sy medegelowiges in die gemeente hanteer** (Vision US, 2004:1).

Volgens Weisinger (1998:4) kan die individu die **effektiwiteit van sy EI maksimaliseer** deur die ontwikkeling van goeie kommunikasievaardighede, interpersoonlike briliantheid en mentor-vermoëns.

Die Christelike dienswerker wat gelukkig en tevrede is met homself en sy omstandighede, wat vervulling vind in dienswerk aan ander, is 'n reuse aanwins vir die gemeente.

Mense met 'n **hoë of volwasse vlak van EI** verstaan ander en gebruik hierdie vermoë om ander positief te beïnvloed en hul daaglikse ervaringe en hul lewenskwaliteit te verhoog. Volgens Gardner is die vaardige emosioneel-volwassene daartoe in staat om op die mees gevorderde vlak van interpersoonlike intelligensie ander se onderliggende bedoelinge en selfs verskuilde begeertes en agendas waar te neem, te identifiseer en voorkomend te handel op grond van hierdie insig (vgl. Elektric Kiva, 2003:1).

Caruso *et al.* (2002:781-782) bevind dat **individue met 'n hoër EI** 'n groter vermoë het om emosies waar te neem, te verstaan, aan te wend en te bestuur. Hulle is daartoe in staat om 'n hoër positiewe gemoedstoestand en selfwaardering te handhaaf. Hulle **emosionele bestuursvermoëns** stel hulle in staat om die invloed van negatiewe situasies te verwerk en die effek van positiewe situasies te maksimaliseer. Volgens Steiner & Perry (1999:27) is hulle daartoe in staat om moeilike emosionele situasies te hanteer.

Die persoon wat **emosioneel hoog ontwikkeld** is, word sensitiever vir sy voor-bewuste gedagtes, bevraagtekenen die geldigheid en toepaslikheid daarvan en is daartoe in staat om direk sy gevoelens, gedagtes en gedrag te beïnvloed (Bradley, 2004:5). Covey (1999:206) beskryf die Elpersoon as iemand wat '**n gevorderde en komplekse gedagte- en emosieraamwerk ontwikkel het**' van waaruit geredeneer word wanneer menslike interaksie ter sprake is.

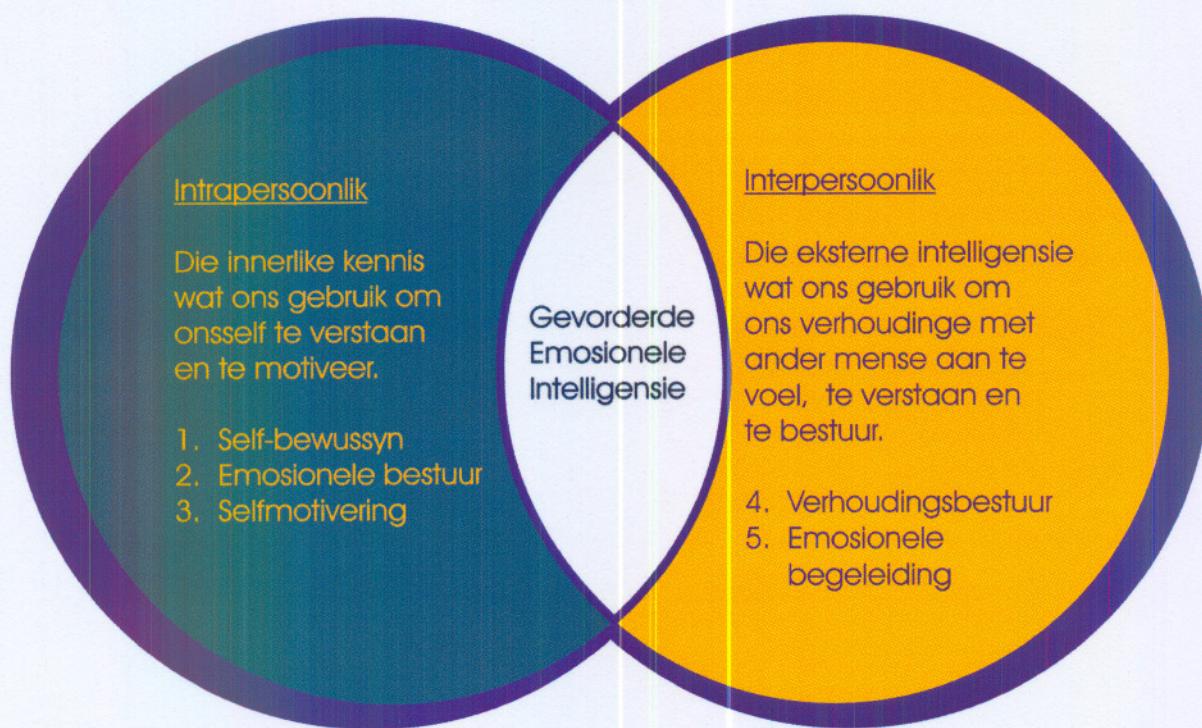
Die persoon met so 'n **hoëgraad-EI** het volgens Cooper (1998:50) die durf om die *status quo* uit te daag. Hy sien dieperliggende struikelblokke raak en voorkom dit, het die moed om kreatiewe risiko's te loop, bly verdraagsaam onder druk, laat homself en ander toe om foute te begaan en betree nuwe terreine.

Gordon (2003:111) meen dit is moeilik om aan 'n enkele aspek van die lewe te dink wat nie baat kan vind by **hoogs ontwikkelde persoonlike intelligensie** nie. Wood & Tolley (2003:5) beskou selfbewussyn, effektiewe selfbestuur, hoë motivering asook sosiale vaardighede soos empatie en motivering van ander as fasette van EI wat noodsaaklik is vir ware sukses.

Casper (2001:182) beveel aan dat EI benut moet word om met 'n passie te leef in ons persoonlike lewe en in ons verhoudinge te leef. Hy beskou dit as **ware rykdom**: *The only riches that really count are those embodied in your relationships with yourself and others.* Vir hom is ware geluk deel van elke persoon wat emosioneel intelligent leef (Casper, 2001:183). McCann (2004:10) verwys dus heeltemal tereg na die term EI as:

A container term to describe a serial of skills one learns more or less intuitively – the ability to know ourselves and others and leverage this knowledge to influence situations, engage people and pursue a happy and congruent life – professionally and personally (beklemtoning deur navorsers).

Hy stel gevorderde emosionele intelligensie soos volg voor:

Figuur 5
Gevorderde Emosionele Intelligensie

Op grond van hierdie vyf stap model van McCann (2004:7) selfevaluerende sleutelvrae van kardinale belang by elke stap:

1. Self-bewussyn

- ❖ Ken ek my doelwitte, waardes, oortuigings, dryfvere, reëls en visie?
- ❖ Weet ek wat dit is wat my emosioneel laat oorreageer?

2. Emosionele bestuur

- ❖ Kan ek onproduktiewe gedrag erken en beheer?
- ❖ Kan ek my reaksies aan bepaalde gebeure verbind?

3. Selfmotivering

- ❖ Ken ek my eie bronse van motivering?

- ❖ Kan ek my emosies aanwend om my motivering te verhoog?
- 4. Verhoudingsbestuur**
- ❖ Bou ek wedersydse vertroue in sleutelverhoudings?
 - ❖ Herken ek ander se sterktes en behoeftes?
- 5. Emosionele begeleiding**
- Help ek ander om hul emosionele vermoëns te ontwikkel en om gemotiveer te word?

Die Christelike dienswerker in emosionele opleiding behoort homself op'n gereelde basis te verantwoord in die lig van bogenoemde selfevaluerende vrae, ter evaluering van eie vordering in emosionele vaardighede.

4.6 DIE PSIGIES VOLWASSE CHRISTELIKE DIENSWERKER

4.6.1 INTRA- EN INTERPERSOONLIKE VAARDIGHEDE

Uit al die kombinasies van **intra- en interpersoonlike vaardighede en eienskappe waaroer die persoon met 'n hoë emosionele intelligensie beskik**, bied Hein (1996:1) en Wolmarans (1998:26-29) die mees toepaslike opsommende kriteria, soos van toepassing op die EI dienswerker. So 'n Christelike dienswerker:

- ❖ gee duidelik uitdrukking aan sy gevoelens
- is nie bang om uitdrukking te gee aan sy gevoelens nie
- ❖ word nie oorheers deur negatiewe emosies nie
- is daartoe in staat om van nie-verbale kommunikasie bewus te word
- ❖ laat sy gevoelens hom lei tot gesonde keuses en geluk
- handel spontaan vanuit behoeftes; nie vanuit plig, skuld of druk nie
- is onafhanklik, handel met selfvertroue en is moreel autonoom
- ❖ beskik oor innerlike motivering
- word nie beïnvloed deur mag, voorspoed, status, roem of goedkeuring nie
- ❖ is emosioneel veerkrachtig
- ❖ is 'n realistiese optimis
- ❖ internaliseer nie mislukking nie
- is geïnteresseerd in ander se gevoelens
- ❖ praat met gemak oor gevoelens
- word nie geïmmobiliseer deur vrees of kommer nie
- ❖ is daartoe in staat om veelvoudige teenstrydige emosies te identifiseer en te hanteer.

Wanneer hierdie intra- en interpersoonlike vaardighede binne die raamwerk van die Christelike dienswerker se Godgegewe Christelike deugde en bedieningsgawes ontwikkel word (1 Pet. 3:10) en hy dit teenoor ander bied as 'n natuurlike uitvloeisel van die vrug van die Gees (Gal. 5:22) in hom, verhoog dit die kwaliteit van sy dienswerk.

4.6.2 INTRA- EN INTERPERSOONLIKE EIENSKAPPE

Wolmarans (1998:26-29) som die **intra- en interpersoonlike eienskappe van die El persoon** soos volg op:

Intra-persoonlik:

- ❖ weet wie hy is, waarheen hy oppad is en het 'n duidelike toekomsvisie
- ❖ is geïnspireer deur 'n passie en 'n roeping en het die moed om op te kom vir beginsels en oortuigings
- ❖ het 'n bewussyn van innerlike vrede.

Interpersoonlik:

- hanteer mense met sorg en respek en toon begrip, ware omgee en empatie wanneer en waar nodig
- vertrou mense en word deur ander ander beskou as betroubaar
- handhaaf naby-verhoudinge met 'n aantal spesiale vriende.

Bogenoemde intra- en interpersoonlike eienskappe en vaardighede van die volwasse Christelike dienswerker korreleer sterk met Moore (1994:25-26) se beskrywing van die volwasse persoonlikheid. Volgens haar sal die volwasse persoon homself ken, 'n realistiese selfbeeld hê en eerlik na homself kyk. Dit is die persoon wat homself en ook verantwoordelikheid vir sy funksionering aanvaar. Hy aanvaar dus verantwoordelikheid vir die gevolge van sy besluite. Hy is doelgerig en taakgerig en fokus op uitbreiding van die self. Moore (1994:27) beskou die volwasse persoon ook as iemand wat met sensitiwiteit en empatie tot die wêreld van ander toetree, intieme en warm verhoudinge aanknoop. Verandering maak ook vir die volwasse persoon deel uit van 'n wordingsproses gekoppel aan 'n geloofsbelewenis. Die volwasse persoon vertoon ook 'n innerlike lewensvreugde en tevredenheid (Moore, 1994:28).

4.6.3 SAMEVATTING VAN TERMINOLOGIE

In die sekulêre literatuur oor emosionele intelligensie bestaan reeds 'n magdom emosioneel verwante begrippe, definisies, eienskappe, vaardighede en bevoegdhede wat in verskillende teorieë en modelle gekombineer is. Wedersydse kritiek en haarklowery oor 'n ander se terminologie en konstruksie van EI is aan die orde van die dag.

Navorser is egter van mening dat die talryke terminologieë en indelings van die konstruk EI-logies saamgevat kan word in 'n twaalf-fase-omskrywing van EI, soos van toepassing op die intra- en interpersoonlike ontwikkeling van die Christelike dienswerker, naamlik:

Emosionele Intelligenzie kan bevorder word deur blootstelling aan **Emosionele Geletterdheid**, via opleiding in intra- en interpersoonlike ontwikkeling, genoem **Emosionele Opleiding**. Dit lei tot persoonlike en interpersoonlike **Emosionele Ontwikkeling** wat die individu laat toeneem in **Emosionele Bevoegdhede**, sodat hy die nodige **Emosionele Vaardighede** kan bekom om eie **Emosionele Bestuur** (intra-persoonlike emosionele dissipline) te kan toepas. Dan kan hy met **Emosionele Wysheid** optree wat **Emosionele Dissipline** (interpersoonlike emosionele bestuur) in sy verhoudinge bring. So 'n persoon leef, werk en tree **Emosioneel Volwasse** op, is gereed om **Emosionele Werk** op individuele en groepsvlak te kan doen, en handhaaf 'n **Emosioneel Stylvolle Lewe**.

Die Christelike dienswerker moet dus die nodige opleiding kry om te kan ontwikkel tot die handhawing van 'n Emosioneel Stylvolle Lewe.

4.7 VOORLOPIGE GEVOLGTREKKINGS MET BETREKKING TOT DIE META-TEORETIESE PERSPEKTIWE

- 4.7.1 Na 'n omvattende literatuur-ondersoek oor EI (intra- en interpersoonlik), wil dit voorkom of daar nog weinig aandag in die literatuur gegee is aan die emosionele ontwikkeling en opleiding van die Christelike dienswerker.
- 4.7.2 Daar bestaan weinig literêre bronne op die terrein van EI wat die wysheid van God as die ware bron van emosioneel intelligente optrede verreken.

- 4.7.3 Dit is duidelik dat die onderskeie opeenvolgende komponente van intra- en interpersoonlike psigiese ontwikkeling as noodsaaklike toerusting geag behoort te word vir die opleiding van Christelike dienswerkers in geestelik-emosionele volwassenheid.
- 4.7.4 Die meerderheid skrywers beskou emosionele bestuur as een van die belangrikste komponente van intra-persoonlike ontwikkeling.
- 4.7.5 Navorser is saam met Collins oortuig daarvan dat die Christelike dienswerker, met die hulp van die Heilige Gees, 'n groot bydrae kan lewer tot vrede en harmonie in die gemeente, in 'n poging om die *spanning* te verhoed wat so kenmerkend van baie interpersoonlike verhoudings is.
- 4.7.6 Die Christelike dienswerker wat in 'n positiewe en gesonde *modelleerverhouding* met gemeentelede staan, baan die weg vir die pastorale berader en/of leraar van die gemeente, tot die hart van die gemeentelid. Opleiding in emotiewe vaardighede skep dus die nodige onderbou vir die vestiging van emosioneel intieme verhoudings binne die gemeente.
- 4.7.6 Ontwikkeling van intra- en interpersoonlike vaardighede bevordeel dus nie net die dienswerker self nie, maar ook diegene wie hy dien, sy medewerkers in die gemeente. Alle verhoudings binne die gemeente kan daarby baat vind, asook die gemeente se verhouding met die gemeenskap in die geheel.
- 4.7.7 Vir die Christelike dienswerker is die strewe na maksimale intra- en interpersoonlike groei en volle potensiaalontwikkeling in ooreenstemming met die opdrag in Efesiërs 4:13 om *te groei tot die volle grootte van Christus*.
- 4.7.8 Omdat EI sterk korreleer met lewensvervulling en werksbevrediging kan opleiding van Christelike dienswerkers in intra- en interpersoonlike vaardighede die vreugde en vervulling van hul dienswerk vir Christus verhoog.
- 4.7.9 Binne die gereformeerde kerke in Suid-Afrika, waar die klem tans sterk val op kleingroepbediening en effektiewe spanwerk, sal kennis geneem moet word van die resultate van jongste navorsing op die terrein van EI, die waarde daarvan vir effektiewe groepsfunksionering, die voordele daarvan vir die *verhoudingskerk*, en die noodsaaklikheid van toepaslike opleiding daarin.

5.1 INLEIDING

Sosiale navorsing hou volgens Babbie (1992:xvi-xxii) vir menige navorser besondere bekoring in:

Social research offers a thrill of discovery second to none in science. It offers a way of examining and understanding the operation of human social affairs. Social science research offers an opportunity to confront social problems and discover the experience of making a difference after all (Babbie, 1992:492).

Hunter *et al.* (1990:354) verwys na empiriese sosiale navorsing as 'n sistematiese ondersoek wat gerig is op nuwe feite of verhoudings tussen feite, wat nuwe insig en begrip bied. Hierby sluit Seale (2004:418) soos volg aan:

Social research possesses a unique practical logic of its own, relatively autonomous from other spheres, though usefully drawing on these for strength from time to time.

Vir die insameling van data vir hierdie empiriese studie is van *fokusgroep* gebruik gemaak. Struwig en Stead (2001) beskou fokusgroepes as die beste metode om indiepte-inligting oor 'n onderwerp te bekom (vgl. Klein *et al.*, 2005:89). Inligting is ingewin by wyse van gestruktureerde onderhouervoering en vraelyste. Met die ontwerp van vraelyste is al die verbandhoudende prosesfaktore in aanmerking geneem (Wolmarans, 1987:25). Ingevulde vraelyste is kwantitatief geanalyseer, terwyl die resultate beide kwantitatief en kwalitatief geïnterpreteer is. Navorser het dus van die gekombineerde metode (*mixed-method*) van kwantitatiewe-kwalitatiewe data-analise gebruik gemaak.

Volgens Henning (2004:5) is kwalitatiewe navorsing: *the term that denotes the type of inquiry in which the qualities, the characteristics or the properties of a phenomenon are examined for better understanding and examination.* Kwalitatiewe studies verleen ook voorkeur aan indiepte-begrip bokant kwantitatiewe kontrole van inligting.

Neumann (1997:418) is van mening dat kwalitatiewe data-analise nie gebaseer is op spekulasie en vae indrukke, soos vroeër beweer is nie. Dit is egter sistematies en logies, net op 'n ander manier as kwantitatiewe of statistiese analises. Kwalitatiewe navorsing is 'n uiteensetting van data en bevindinge na aanleiding van kwalitatiewe onderhoude en vraelyste.

Tydens onderhoudvoering is die relevantheid van vraagstelling vir die literatuur noukeurig verdiskonter. Henning (2004:79) definieer die navorsingsonderhoud soos volg: *Interviews are communicative events aimed at finding what participants think, know and feel. Researchers need to recall their experience and what they observed during the interview to complement the text.*

5.2 DOELWITTE

Die doelwitte van die empiriese navorsing in hierdie studie is om te bepaal:

- ❖ Watter opleiding in intra- en interpersoonlike ontwikkeling deur ander hulpwetenskappe aangebied word.
- Wat beskou Christelike dienswerkers as belangrike fasette van intra- en interpersoonlike toerusting vir dienswerk binne die gemeente?
- ❖ Wat is die stand van intra- en interpersoonlike bevoegdheid van Christelike dienswerkers in opleiding?
- Wat beskou gereformeerde predikante as belangrike fasette van die intra- en interpersoonlike toerusting en opleiding van Christelike dienswerkers?
- ❖ In watter mate bestaan daar 'n behoefte aan opleiding van Christelike dienswerkers in gereformeerde gemeentes in Suid-Afrika?
- Wat is die mening van teologie-fakulteite ten opsigte van voorgraadse opleiding in intra- en interpersoonlike ontwikkeling van Christelike dienswerkers?
- Wat word as die belangrikste komponente van so 'n bedieningsgerigte kurrikulum en opleidingsprogram vir Christelike dienswerkers geag?

5.3 METODE

Die empiriese studie word in die volgende afdelings ingedeel: Eerstens word opleidingsmateriaal vir opleiding van hulpverleners deur verskillende hulpwetenskappe bespreek (5.3.1). By een opleidingsinrigting kon navorsing nie die opleidingsmateriaal ter insae bekom nie. Inligting is egter by wyse van 'n persoonlike onderhoud ingewin (5.3.1.1). Dit word opgevolg deur 'n data-analise van onderhoude wat met leraars en verteenwoordigers van teologie-fakulteite gevoer is (5.3.3.2 en 5.3.3.3). Hierna word 'n data-analise gedoen van voltooide vraelyste deur studente in opleiding (5.3.3.4 en 5.3.3.7), Christelike dienswerkers (5.3.3.5) en leraars (5.3.3.6). Die hoofstuk word afgesluit met die belangrikste gevolgtrekkings waartoe navorsing gekom het (5.3.4).

5.3.1 OPLEIDING DEUR DEELWETENSKAPPE

Opleidingsmateriaal van verskillende instansies wat geestelike werkers, maatskaplike hulpwerkers, gemeenskapwersers en verpleegkundiges oplei, is bestudeer om vas te stel in watter mate opleiding in intra- en interpersoonlike vaardighede daarin voorkom:

5.3.1.1 Departement Maatskaplike Werk, UNISA, Pretoria: Graadkursus in Maatskaplike Werk (SCK 201-3) (2003): In 'n persoonlike onderhoud met dr. Rinie Schenck, hoof van die Departement Maatskaplike Werk, is vasgestel dat hul leerplanne vir voorgraadse studente wel opleiding bied in interpersoonlike vaardighede, maar dat daar nog weinig aandag geskenk is aan intra-persoonlike ontwikkeling en opleiding. Dr. Schenck is van mening dat afstandonderrig emotiewe ervaringsopleiding bemoeilik. Individuele aktiwiteite in opleidingsmateriaal asook gedesentraliseerde praktiese werkswinkels en supervisie stimuleer wel intra-persoonlike ontwikkeling.

Die departement se handleiding in praktiese werk *Practical work for facilitative communication with people in groups and communities* (SCK 202-4) voorsien praktiese riglyne en kommunikasievaardighede aan groepe (Schenk & Makondo, 2000:3-46) en gemeenskappe (Schenk & Makondo, 2000:47-125).

VOORLOPIGE GEVOLGTREKKING

Basiese interpersoonlike kommunikatiewe vaardighede word sterk beklemtoon maar opleiding in intra-persoonlike ontwikkeling van die fasiliteerder ontbreek.

5.3.1.2 Departement Verpleegkunde, Universiteit Vrystaat, Bloemfontein: Opleiding in Psigiatriese Verpleegkunde (PSI 415. 2004): Hierdie module bied opleiding in twee fasette van emosioneel intelligente eienskappe wat as noodsaaklik geag word in psigiatriese verpleegkunde en ook van belang is vir die opleiding van Christelike dienswerkers in intra- en interpersoonlike intelligensie, naamlik selfhandhawing (intra-persoonlik) en konflikhantering (interpersoonlik).

Opleiding in selfhandhawing (PSI. 415, 2004:1-20) behels:

- ❖ onderskeid tussen selfhandhawende, aggressieve, onderdanige en indirekte gedrag
- ❖ die basiese beginsels van 'n selfhandhawende filosofie
- ❖ identifisering van manipulatiewe tegnieke

- ❖ selfhandhawing in geselekteerde situasies
- ❖ selfhandhawende reaksies deur van ek-boodskappe gebruik te maak
- ❖ die voordele van selfhandhawing
- ❖ aspekte wat selfhandhawing aanmoedig
- ❖ struikelblokke tot selfhandhawing
- ❖ bepaling van eievlak van selfhandhawing.

Opleiding in konflikhantering (PSI 415, 2004:21-28) wat uit twee dele bestaan, naamlik konflikhantering en samewerkende probleemoplossing, behels:

Konflikhantering:

- ❖ die voordele van konflik
- onderskeid tussen realistiese en nie-realistiese konflik
- ❖ persoonlike konflikhanteringsmetodes
- ❖ groepkonflikhanteringsmetodes
- ❖ hantering van emosionele aspekte van konflik
- ❖ stappe in oplossing van konflik.

Samewerkende probleemoplossing:

- ❖ drie tipes konflik
- ❖ destruktiewe alternatiewe tot samewerkende probleemoplossing
- ❖ ses stappe van samewerkende probleemoplossing
- ❖ oorsake van mislukte probleemoplossing.

VOORLOPIGE GEVOLGTREKKING

Die opleiding van psigiatriese verpleegkundiges is beperk tot slegs een faset van intra-persoonlike en een faset van interpersoonlike vaardighede.

5.3.1.3 Evangelies-Gereformeerde Bybelkollege, Port Elizabeth se opleiding aan predikante, predikantvrouens en geestelike werkers (Dinamiese Omgee. PT.109. 1995). Die kursus dek die aard en terrein van pastorale versorging asook sosiale, historiese en Bybelse redes vir versorging. Besondere klem word gelê op onderlinge versorging wat bestaan uit 'n netwerk van vriendskappe, lang geskiedenis van gesinsinterafhanklikheid, klein gebedsgroepe, gereelde

telefoongesprekke en spontane reaksies wanneer daar krisisse en moeilikhede opduik (PT. 109, 1995:37).

VOORLOPIGE GEVOLGTREKKING

Die klem val deurentyd op die kennis wat die versorger moet hê oor kinder- en jeugsorg, bejaarde- en siekesorg. Geen opleiding in intra- en interpersoonlike vaardighede kom in hierdie opleidingsmateriaal voor nie.

5.3.1.4 Hugenote Kollege, Wellington se opleiding in Jeugwerkpraktyk (Modules PTH 324-B. 2003, PTH 113-X. 2003 en PTH 223-6. 2003) verwys na die volgende aspekte van intra- en interpersoonlike vaardighede:

Intra-persoonlik:

- ❖ beginsels van persoonlike bestuur
- ❖ tydsbestuur
- ❖ 'n gebalanseerde lewe
- ❖ hantering van stres
- ❖ karakterontwikkeling
- ❖ professionele en sosiale etiek

Interpersoonlik:

- kennis van groepsdinamiek
- ❖ hantering van verskillende persoonlikhede
- ❖ hantering van moeilike groepledlede
- ❖ Hantering van konflik en kompetisie tussen groepledlede
- groepsgroei
- kleingroepbediening

Die inligting kom gedeeltelik in die teks voor en gedeeltelik vanuit ander boeke en artikels wat in die module ingebind is. Die inhoudelike van die interpersoonlike groepwerkvaardighede is redelik volledig maar opleiding op die terrein van intra-persoonlike ontwikkeling en groei is beperk.

Die Hugenote Kollege, Wellington bied ook nog twee Sertifikaatkursusse aan wat toepaslike opleiding bevat. Uitkomste van die leerprogram van die Sertifikaatkursus in

gemeenskapsontwikkeling, naamlik *Learning programme for GET Certificate in Community Development* (2004b) is onder andere:

- ❖ lewensvaardighede as 'n brug tot bermagtiging, met besondere verwysing na emosionele, self- en sosiale vaardighede
- ❖ die verstaan van lewenslange leer.

Die ander kursus is 'n Sertifikaatkursus vir maatskaplike hulpwerkers, naamlik *Learning programme for FET Certificate in Social Auxiliary Work*. (2004a) Die uitkomste van hierdie leerprogram sluit die basiese verstaan van menslike gedrag, selfbewussyn, verhoudingsisteme en sosiale aangeleenthede in.

VOORLOPIGE GEVOLGTREKKING

Dit wil voorkom of die laaste twee Sertifikaatkursusse wel sekere belangrike fasette van intra- en interpersoonlike ontwikkeling ingesluit het. Navorser kon egter nie die kursusmateriaal self bekom om die voorkoms van opleiding in intra- en interpersoonlike ontwikkeling daarin te bepaal nie.

5.3.1.5 Die *South African Council for Social Service Professions (SACSSP)* bied 'n tweejaarsursus aan vir die opleiding van maatskaplike hulpwerkers, naamlik *Social Auxiliary Work* (1997). 'n Paar paragrawe in die module verwys na emosionele en sosiale ontwikkeling gedurende onderskeie lewensfases (SACSSP, 1997:101-107). Enkele aanhalings verwys verder na die waarde van emosionele en sosiale vaardighede:

- ❖ *Emotional maturity or immaturity is more important than age* (SACSSP, 1997:157).
- ❖ *The human being, his relationship with others and the environment is the core-business of the social worker's activity* (SACSSP, 1997:277).

Daar word 'n paar keer verwys na die belangrike ondersteuningsrol wat die maatskaplike hulpwerker te vervul het vir die maatskaplike werker in uitvoering van welsynsprogramme. In belang hiervan word basiese ondersteuningsvaardighede wel toegelig soos lewensvaardighede, besluitnemingsvaardighede, stres- en konflikhantering (SACSSP, 1997:282).

VOORLOPIGE GEVOLGTREKKING

Indiepte-opleiding van die maatskaplike hulpwerker in intra- en interpersoonlike vaardighede ontbreek egter in hierdie kursus.

Volgens De Kock & Van Zyl (2002:114) fokus die Suid-Afrikaanse Raad vir Sosiale Dienste Professies in hul opleiding van maatskaplike hulpwerskers wel op kommunikasievaardighede, interpersoonlike verhoudinge en probleemoplossingsvaardighede.

Die maatskaplike hulpwerker en Christelike dienswerker se dienswerkterrein en nodige toerusting vir hul dienswerk het talle raakvlakke. Die Christelike dienswerker sou net soos die maatskaplike hulpwerker, ook geweldig baat kon vind by 'n meer bedieningsgerigte voorgraadse opleiding aan 'n tersiêre instelling. Met die oog op hoër kwaliteit dienslewering asook intra- en interpersoonlike ontwikkeling.

5.3.1.6 Die *Suid-Afrikaanse Assosiasie vir Christen Beraders*: Die *Association of Christian Counsellors* (section 10:3) het onlangs in 'n omsendbrief 'n beroep gedoen op hul lede om 'n voorgestelde beradingsvaardighede-rekord (*Counselling skill record*) te evalueer en terugvoering te gee ten einde binne die volgende paar jaar 'n meer volledige begrip te kan vorm van hul bediening en dissipline. Die grootste aantal vaardighede aangedui handel oor intra- en interpersoonlike vaardighede.

VOORLOPIGE GEVOLGTREKKING

Die belangrikheid van intra- en interpersoonlike vaardighede van Christelike dienswerskers, word deur die Assosiasie vir Christelike Beraders beklemtoon.

5.3.2 GEVOLGTREKKINGS VAN ONDERSOEK IN DEELWETENSKAPPE

- 5.3.2.1 Die meeste van die opleidingsmateriaal ondersoek, dek slegs enkele fasette van intra- en interpersoonlike opleiding.
- 5.3.2.2 Dit is egter duidelik dat daar wel oor die hele spektrum van hulpverlenende dissiplines 'n ontwakende bewuswording is van die noodsaaklikheid van ontwikkeling van intra- en interpersoonlike vaardighede van hul hulpverleners, versorgers en terapeute.

5.3.2.3 Dit wil voorkom of 'n bewuswording van die waarde van voorgraadse opleiding vir maatskaplike en geestelike hulpverleners ontstaan.

5.3.3 DATA-ANALISE VAN VRAEELYSTE EN ONDERHOUDE

5.3.3.1 GESTRUKTUEERDE ONDERHOUDE MET DERTIEN LERAARS VAN GEREFORMEERDE KERKE

i) Metode gevolg

Dertien leraars van verskillende gereformeerde kerke is genader vir 'n gestructureerde onderhoud aan die hand van 'n vraelys oor die intra- en interpersoonlike ontwikkeling van Christelike dienswerkers binne gemeenteverbond (vgl. Bylaag C). Antwoorde op die 12 vrae in die vraelys wat tydens die onderhoud in volgorde hanteer is, word saamgevat in die volgende agt stellings:

- ❖ Al die respondentie is van mening dat Christelike dienswerkers tydrowende ondersteuningswerk namens hulle kan behartig.
- ❖ Tien van die respondentie duif aan dat 'n behoefte in hul gemeente bestaan aan opgeleide en toegeruste Christelike dienswerkers. Twee beskou dit as 'n dringende behoefte en een beskou sodanige opleiding as onnodig.
- ❖ Gesamentlik identifiseer al dertien respondentie die volgende diensterreine in hul gemeentes waarby toegeruste Christelike dienswerkers effekief betrek kan word:
 - bemoediging en vertroosting
 - algemene siekebesoek
 - hospitaalpastoraat
 - terminale siekte- en sterwensbegeleiding
 - krisis- en traumahantering
 - bejaardesorg
 - voortydige aftrede
 - kinder- en jeugwerk
 - studentesorg
 - eensame en enkellopende persone

- hulp aan alkoholafhanklies en hul gesinne
 - depressie en angstigheid
 - positiewe lewensingesteldheid
 - innerlike genesing
 - verhoudingsprobleme
 - innerlike lokus van beheer
 - huweliksberading
 - hantering van ondersteuningsgroepes
 - kleingroepbediening
- ❖ Agt van die dertien respondentes is van mening dat ouderlinge en diakens baat kan vind by opleiding in intra- en interpersoonlike ontwikkeling. Vier beskou dit as 'n noodsaaklikheid, terwyl een skepties was daaroor of daar belangstelling in sodanige opleiding sou wees. Van die respondentes het voorgestel dat die eggenotes van kerkraadslede saam met hul mans opleiding in intra- en interpersoonlike ontwikkeling behoort te kry.
- ❖ Al dertien respondentes was heelhartig oortuig dat opleiding aan Christelike dienswerkers in intra- en interpersoonlike ontwikkeling:
- die kwaliteit dienswerk (*diakonia*) in die gemeente sal verhoog
 - 'n positiewe verskil sal maak aan gemeentebou en -ontwikkeling.
- ❖ Elf van die dertien respondentes het te kenne gegee dat hulle beskikbaar is om as geestelike mentors vir Christelike dienwerkers in hul gemeente op te tree, tydens en na hul opleiding. Een van die respondentes is baie positief daaroor, asook oor die moontlikheid van opleiding van hierdie geestelike mentors as supervisors. Een het onsekerheid getoon oor wat die omvang van so 'n addisionele verantwoordelikheid sou behels en was dus huiwerig om hom as geestelike mentor beskikbaar te stel.
- ❖ Met bespreking van die moontlike inhoud van sodanige voorgraadse opleiding van Christelike dienswerkers op universiteitsvlak het nege respondentes duidelik gekonstateer dat Grieks 1 en Hebreeus 1 nie toepastlike vakke vir Christelike dienswerkers of pastorale hulpverleners is nie. Een het nie 'n mening daaroor uitgespreek nie, terwyl 3 van mening was dat dit wel relevant kan wees. Van laasgenoemde het een dit as relevant beskou indien dit meer beradingsgerig aangebied kan word.

ii) Gevolgtrekkings

- Dit wil dus voorkom of Christelike dienswerkers 'n toenemend belangrike rol speel in gemeentes van die gereformeerde kerke en of leraars in die algemeen positief en waarderend ingestel is teenoor hierdie vrywillige werkkrugte in hul gemeentes.
- ❖ Dit is duidelik dat daar 'n wye spektrum van dienswerkterreine is waarop leraars die ondersteuning van Christelike dienswerkers benodig.
- ❖ Die waarde van opleiding in intra- en interpersoonlike ontwikkeling vir ouderlinge en diakens het sterk na vore getree.
- ❖ Leraars se gewilligheid om geestelike mentors vir Christelike dienswerkers te wees, blyk duidelik.
- Dit wil voorkom of die relevansie van Grieks 1 en Hebreeus 1 vir die opleiding van Christelike dienswerkers of pastorale hulpverleners op voorgraadsevlak, ernstig bevraagteken word.

5.3.3.2 GESTRUKTUREERDE ONDERHOUDE MET VYF FAKULTEITSLEDE VAN TEOLOGIE-FAKULTEITE AAN UNIVERSITEITE IN SUID-AFRIKA

i) Metode gevolg

Lede van teologie-fakulteite is hier as fokusgroep gebruik om hul mening te bekomaan oor die voorgraadse opleiding van Christelike dienswerkers in intra- en interpersoonlike ontwikkeling.

Vyf fakulteitslede (een dekaan en vier van die Departemente Praktiese Teologie) is genader vir 'n gestruktureerde onderhoud aan die hand van 'n vraelys rakende die voorgraadse opleiding van Christelike dienswerkers in intra- en interpersoonlike ontwikkeling (vgl. Bylaag B).

Antwoorde op die 14 vrae in die vraelys wat tydens die onderhoud in volgorde hanteer is, word in die volgende agt stellings saamgevat:

- ❖ Al vyf die respondenten was dit eens dat Christelike dienswerkers baat sou kon vind by meer formele opleiding in intra- en interpersoonlike ontwikkeling. Twee het hul sterk oortuiging daaroor uitgespreek.
- ❖ Die huidige BTh-kurrikulum vir voorgraadse studente bied volgens twee respondenten by hulle fakulteit wel, maar nog nie voldoende nie, opleiding in intra- en interpersoonlike ontwikkeling aan. By twee van die vyf fakulteite is daar nog geen sodanige opleiding nie en by een van die fakulteite word intra- en interpersoonlike ontwikkeling slegs by wyse van informele groepsgesprekke bevorder.
- ❖ Vier van die vyf fakulteite is volgens die respondenten bereid om 'n moderner en meer soepel dienswerk- en beroepsgerigte voorgraadse kurrikulum vir die opleiding van Christelike dienswerkers en/of Pastorale beraders te ontwikkel. Een van die fakulteite het sodanige opleiding al gereed, maar word daarvan weerhou deur weerstand van ander vakgebiede.
- Vier van die vyf respondenten is besonder positief oor die akkommodering van opleiding in intra- en interpersoonlike ontwikkeling by voorgestelde dienswerkgerigte voorgraadse opleiding.
- Slegs een van die vyf respondenten is, met voorbehoud, ten gunste van die insluiting van Grieks 1 en Hebreeus 1 by 'n dienswerkgerigte BTh graad met die oog op leeskennis en om hulpmiddels te kan gebruik. Vier van die vyf beskou Grieks 1 en Hebreeus 1 as irrelevante vakke vir Christelike dienswerkers.
- ❖ Respondente beskou die volgende vaardighede en terreine van onderrig as noedsaaklike komponente van opleiding aan Christelike dienswerkers:
 - persoonlikheidsontwikkeling
 - selfrefleksie en selfontwikkeling
 - luistervaardighede
 - motiveringsvaardighede
 - leierskapsvaardighede

- skrifgebruik in pastoraat
 - onderrig in Teologiese Antropologie
 - skakeling van pastoraal met Praktiese Teologie
 - spirituele terapie
 - spiritualiteit van die dienswerker
 - ontwikkeling van gesin-van-oorsprong
 - inleiding tot Narratiewe Terapie
 - evaluering deur terugvoering en groepsgesprekke
 - geloofs- en spirituele volwassenheid
- ❖ Dit blyk dat al vyf die fakulteite van eksterne kundigheid gebruik maak om leerstofmateriaal saam te stel vir 'n bepaalde spesialiteitsrigting.
- Al vyf respondentente was sterk van oortuiging dat ouderlinge en diakens baat sal kan vind by opleiding in intra- en interpersoonlike ontwikkeling, in die uitvoering van hul amp.

ii) Gevolgtrekkings

- ❖ Voorgraadse opleiding van Christelike dienswerkers is 'n nuwe terrein van opleiding. Daar bestaan nog weinig opleidingsmateriaal oor die intra- en interpersoonlike ontwikkeling van die Christelike dienswerker.
- ❖ Daar is in die algemeen by die teologie-fakulteite 'n positiewe ingesteldheid teenoor:
 - meer formele opleiding van die Christelike dienswerker
 - 'n meer beroepsgerigte voorgraadse kurrikulum
 - akkommodering van 'n module oor intra- en interpersoonlike ontwikkeling van die Christelike dienswerker.
- ❖ die meerderheid fakulteite beskou Hebreeus 1 en Grieks 1 as irrelevante vakke vir voorgraadse opleiding van Christelike dienswerkers.

**5.3.3.3 VRAEYLSTE AAN VOORGRAADSE STUDENTE IN CHRISTELIKE DIENSWERK
OOR DIE BELANGRIKHEID VAN INTRA- EN INTERPERSONLIKE TOERUSTING EN
-VAARDIGHEDE VAN DIE CHRISTELIKE DIENSWERKER**

i) Metode gevolg

Voorgaadse studente van Filadelfia Opleidingsentrum, Bloemfontein, is hier as fokusgroep gebruik om die belangrikheid van intra- en interpersoonlike toerusting en vaardighede te bepaal.

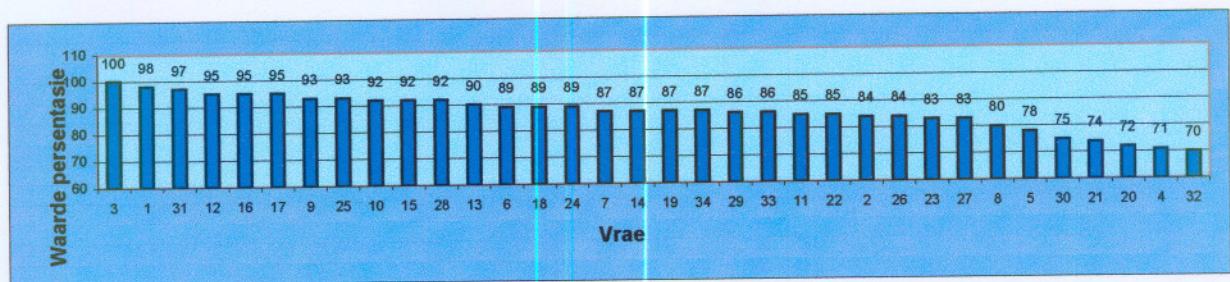
Vyf en twintig vraeyste is aan ingeskreve plaaslike studente by Filadelfia Opleidingsentrum te Bloemfontein gegee om in te vul, waarvan twintig terug ontvang is. Die vraeyste handel oor 34 fasette van intra- en interpersoonlike ontwikkeling wat Christelike dienswerkers as toerusting in dienswerk benodig, 20 moontlike verhoudingsprobleme wat Christelike dienswerkers in staat behoort te wees om vaardig en effektiel te kan hanteer, asook 3 probleemareas waarteen die Christelike dienswerker persoonlik moet waak (vgl. Bylaag E).

Respondente beantwoord die vraeyste deur 'n totaal van 67 keuses tussen vyf stellings uit te oefen:

- ❖ baie belangrik
- waardevol
- ❖ nodig
- ❖ aanbeveel
- minder belangrik

Elke respondent kon by elke vraag waardes toeken van 5 tot 1 waarvan 5 die belangrikste is. Vraeyste is elektronies in *Microsoft Excel* verwerk. Die waardes van dieselfde vraag aan alle respondentie is bymekaar getel om vroeë volgens totale waarde van baie belangrik na minder belangrik te rangskik. Waar vroeë deur respondentie nie geëvalueer is nie (dit was enkeles), is die gemiddelde waarde van die res van die respondentegroep daaraan toegeken. Grafieke is ook met behulp van *Microsoft Excel* geskep.

ii) Intra- en interpersoonlike toerusting van die Christelike dienswerker

Grafiek 1

Waardetoekenning deur studente in Christelike dienswerk
aan fasette van opleiding in intra- en interpersoonlike vaardighede

- 3 **Innerlike beheer (oor denke, emosies en wil) (100%)**
- 1 **Innerlik heel om te kan deel (98%)**
- 31 **Emosioneel intelligente hantering van gawes van die Gees (97%)**
- 12 **Eerlikheid, integriteit en vertroue (95%)**
- 16 **Verantwoordelike gedrag (95%)**
- 17 **Selfagting en selfaanvaarding (95%)**
- 9 **Respek en agting vir ander en hul belangte (93%)**
- 25 **Verstandige besluitneming (93%)**
- 10 **Interpersoonlike vaardighede (92%)**
- 15 **Aanvaarding van verantwoordelikheid (92%)**
- 28 **Motivering, doelgerigtheid en volharding (92%)**
- 13 **Geïntegreerde waardes en norme (90%)**
- 6 **Positiewe selfkonsep (89%)**
- 18 **Selfhandhawing en selfvertroue (89%)**
- 24 **Onderlinge vertroue (89%)**
- 7 **Optimistiese lewensingesteldheid (87%)**
- 14 **Lewensvreugde / blymoedige diensbaarheid (87%)**
- 19 **Handhawing van grense (87%)**
- 34 **Volle potensiaalontwikkeling (87%)**
- 29 **'n Gebalanseerde lewenstyl (86%)**
- 33 **Persoonsvolwassenheid- en gebalanseerdheid (86%)**
- 11 **Intieme interpersoonlike verhoudings (85%)**
- 22 **Soepelheid en hantering van verandering (85%)**
- 2 **Emosionele selfbewussyn en emosionele sensitiwiteit (84%)**
- 26 **Effektiewe tydsbenutting (84%)**
- 23 **Saamwerk in spanverband (83%)**
- 27 **'n Geordende lewe (83%)**
- 8 **Altruïsme (80%)**
- 5 **Emosionele intimiteit (78%)**
- 30 **Ekstroversieve meelewing in gemeente (75%)**
- 21 **Onderwerping aan gesag (74%)**
- 20 **Outonomie (72%)**
- 4 **Spontane demonstrasie van emosies (71%)**
- 32 **Onder toesig van 'n mentor (70%)**

iii) Data-analise en evaluering van intra-en interpersoonlike toerusting van die Christelike dienswerker

Die vier fasette van intra- en interpersoonlike toerusting waaraan die hoogste waarde toegeken is en enkele ander (oorenkomstig jongste tendense in die literatuur) word ontleed (soos beklemtoon onderaan Grafiek 1):

Al die respondentie dui innerlike beheer (3) aan as die belangrikste faset (100%) van die Christelike dienswerker se intra-persoonlike toerusting:

Innerlike beheer oor denke, emosies en gedrag word beide in die literatuur en deur studente in opleiding as van die hoogste belang geag. Opleiding in intra- en interpersoonlike ontwikkeling sal dus hoë prioriteit moet verleen aan verantwoordelike innerlike bestuur, met ander woorde die beoefening van selfbeheersing as vrug van die Gees.

Aan innerlike genesing (1) van die Christelike dienswerker word 98% waarde toegeken:

Studente in opleiding is bewus van die noodsaaklikheid dat hulle self innerlik heel moet word om ander effektiel daarin te kan faciliteer. Gedurende die tydperk van opleiding in intra- en interpersoonlike ontwikkeling van Christelike dienswerkers sal met elke student ook 'n terapeutiese pad na innerlike heling gestap moet word.

Emosioneel intelligente hantering van die gawes van die Heilige Gees (31) verskyn derde op die ranglys van waardetoekenning (97%):

Die respondentie is verteenwoordigend van verskillende denominasies, alhoewel oorwegend van gereformeerde kerke. Dit wil voorkom of die respondentie hul geweldige verantwoordelikheid teenoor die gawes van die Gees wat aan hulle toevertrou is, besef. Die hoë waardetoekenning hieraan dui ook op 'n behoefte aan opleiding in emosioneel intelligente hantering van die gawes van die Heilige Gees in dienswerk.

Aan eerlikheid, integriteit en vertroue (12), verantwoordelike gedrag (16) asook selfagting en selfaanvaarding (17), is elk 95% waarde toegeken:

❖ **Eerlikheid, integriteit en vertroue:**

Die hoë waarde-toekenning (95%) aan eerlikheid, integriteit en vertroue is 'n weerspieëeling van die karaktergehalte van die Christelike dienswerkers in opleiding.

❖ **Verantwoordelike gedrag:**

Christelike dienswerkers in opleiding wat so 'n hoë persentasiewaarde (95%) aan verantwoordelike gedrag toeken, sal binne gemeenteverband vertrou kan word om as geestelike mentors vir diegene wie hulle dien en begelei, op te tree.

❖ **Selfagting en selfaanvaarding:**

Selfagting en selfaanvaarding is belangrike elemente van intra-persoonlike ontwikkeling. Die hoë persentasiewaarde (95%) wat daaraan toegeken is, bevestig die noodsaaklikheid dat die selfagting van Christelike dienswerkers in opleiding veranker sal word in hul nuwe identiteit in Christus, en dat hul selfaanvaarding gebaseer sal wees op God se onvoorwaardelike liefde en aanvaarding.

92% waarde is aan interpersoonlike verhoudinge (10) toegeken:

Die vermoë tot gesonde interpersoonlike verhoudinge is 'n resultaat van intra-persoonlike ontwikkeling. Dit is daarom betekenisvol dat die respondentie bepaalde intra-persoonlike vaardighede aan waarde hoër geskaal het as interpersoonlike verhoudinge (92%). Alle dienswerk in 'n gemeente geskied primêr binne die dampkring van interpersoonlike verhoudinge en moet dus prominente aandag binne 'n opleidingsprogram in interpersoonlike ontwikkeling van die Christelike dienswerker geniet.

Respondente het 86% waarde aan persoonlike en geestelike volwassenheid (33) toegeken:

Die waardetoekenning van 86% aan persoonlike en geestelike volwassenheid behoort volgens navorser hoër te skaal. Meerdere klem behoort veral op ontwikkeling van geloofsvolwassenheid gelê te word. Ontwikkeling van psigiese intra- en

interpersoonlike ontwikkeling mag nie in opleiding van Christelike dienswerkers oorbeklemtoon word ten koste van ontwikkeling in geloofsvolwassenheid nie.

83% waarde is aan samewerking in spanverband (23) toegeken:

In die lig van die toenemende belangrikheid van kleingroepbediening en die noodsaaklikheid van spanwerk in dienswerkaksies in gemeentes behoort 'n hoër waarde as 83% aan samewerking in spanverband toegeken te word. Formele en informele opleiding in interpersoonlike vaardighede van die Christelike dienswerker behoort meer klem hierop te plaas.

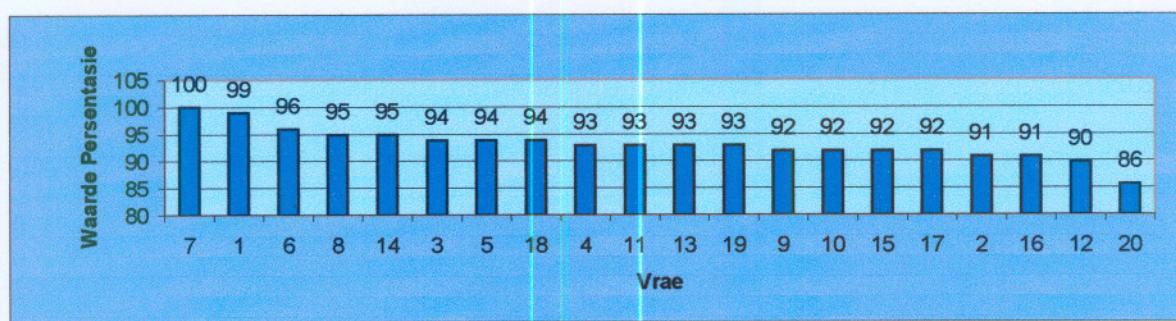
74% waarde is aan onderwerping aan gesag (21) toegeken en 70% waarde aan dienswerk onder toesig van 'n mentor (22):

Binne gemeenteverband werk die Christelike dienswerker onder die toesig en mentorskap van die leraar van die gemeente. Hierdie relatief lae persentasie waardetoekenning aan onderwerping aan gesag (74%) en 70% aan dienswerk onder toesig van 'n mentor, duï op 'n gebrek aan insig by die respondenten ten opsigte van:

- ❖ die doel en waarde van gesagstrukture binne die gemeente
- ❖ die waarde van 'n geestelike mentor
- ❖ hul eie plek in hierdie gesagstruktur as byvoorbeeld kleingroepleier, waar die lede van die groep aan sy toesig en sorg toevertrou word.

Studente in Christelike dienswerk sal tydens hul opleiding die nodige onderrig hierin moet ontvang.

iii) Vaardige hantering van interpersoonlike probleme

Grafiek 2
Waardetoekenning deur studente in Christelike dienswerk aan
vaardige hantering van interpersoonlike probleme

7	Woede (100%)
1	Kritiek (99%)
6	Konflik (96%)
8	Verwerpeling (95%)
14	Skinder (95%)
3	Teenkanting (94%)
5	Probleme (94%)
18	Wettisisme (94%)
4	Misverstand (94%)
11	Teleurstelling (93%)
13	Manipulerung (93%)
19	Moeilike mense (93%)
9	Mislukking (92%)
10	Eensaamheid (92%)
15	Groepsdruk (92%)
17	Verdeeldheid en partyskappe (92%)
2	Jaloesie (91%)
16	Kliekvorming (91%)
12	Intimidasie (90%)
20	Emosionele verwonding tydens dienswerk (86%)

Die 20 fasette van interpersoonlike probleme is ontleen aan bronne wat tydens navorser se literatuurstudie die algemeenste voorgekom het, en wel as die mees kritieke faktore wat probleme tussen mense skep. Alhoewel eensaamheid (10) primêr 'n intra-persoonlike ervaring is, word dit ook as 'n interpersoonlike probleem beskou, omdat dit verhoudingsonvriendelik is.

v) **Data-analise en evaluering van vaardige hantering van interpersoonlike probleme**

Die eerste vier fasette en enkele ander van die vaardige hantering van interpersoonlike probleme is beklemtoon (onderaan Grafiek 2) en word soos volg geanalyseer.

Aan woede (7) is 100% waarde toegeken:

Die respondentie is dit almal eens dat die vaardige en effektiewe hantering van 'n ander se woede van die heel belangrikste interpersoonlike vaardighede is waарoor die Christelike dienswerker moet beskik. Dit is opvallend dat bestuur van eie emosies ook op intra-persoonlike vlak as van dié belangrikste toerusting van die Christelike dienswerker beskou is.

Aan die hantering van kritiek (1) is 99% waarde toegeken:

Die hoë waardetoekenning aan die vermoë om verstandig te reageer op kritiek:

❖ **Teenoor die dienswerker:**

Bevestig die noodsaaklikheid dat die Christelike dienswerker se selfagting en selfpersepsie diep veranker moet wees in Christus, sodat kritiek hom nie in sy eie oë degradeer nie.

❖ **Teenoor ander:**

Die Christelike dienswerker tree dikwels as vredemaker en bemiddelaar tussen gemeentelede onderling op. Hiervoor benodig hy hoogs ontwikkelde interpersoonlike vaardighede.

96% waarde is toegeken aan die hantering van konflik (6):

Konflik gaan dikwels met hoë spanningsvlakte en intense emosionele dinamika gepaard. Dit is dus 'n baie belangrike faset van emotiewe opleiding.

Aan hantering van verwerping (8) is 95% waarde toegeken:

Verwerping is van die mees pynlike emosionele belewenisse wat baie wyd voorkom. Die Christelike dienswerker sal die psigiese trauma van verwerping moet verstaan om dit met begrip te kan hanteer. Die totale fenomeen van verwerping sal voldoende aandag moet geniet in intra- en interpersoonlike opleiding van Christelike dienswerskers.

Aan hantering van moeilike mense (19) is 93% waarde toegeken:

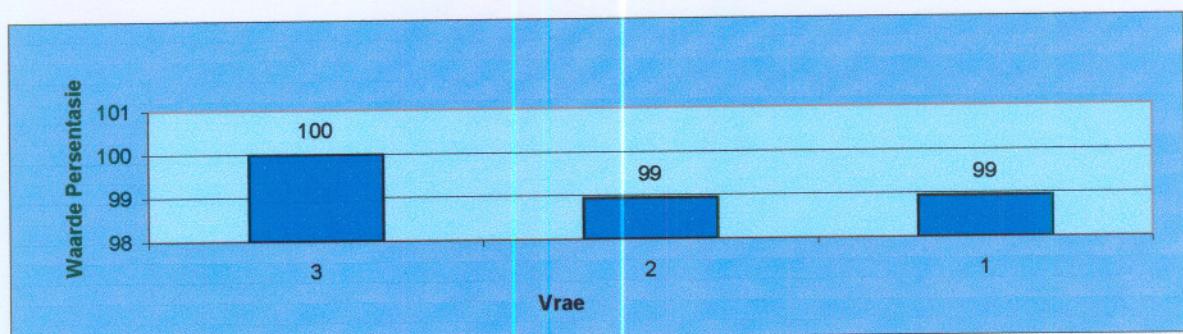
Binne gemeenteverband werk die Christelike dienswerker met mense van uiteenlopende verwysingsraamwerke, opvoeding, geaardhede, persoonlikhede, lewensbeskouings, belangstellings en behoeftes. Baie van hulle het onverwerkte seer en lewe in moeilike omstandighede. Van die Christelike dienswerker word verwag om hulle almal met begrip en deernis te hanteer. Opleiding hierin is essensieel vir die ontwikkeling van die Christelike dienswerker se sosiale vaardighede.

Aan emosionele verwonding tydens dienswerk is 86% waarde toegeken:

Christelike dienswerskers word dikwels blootgestel aan emosionele besering tydens dienswerk in die gemeente. Dit wil egter voorkom of die studente in opleiding nog nie so bewus is van hierdie risiko in dienswerk nie. Voorbereiding daarop sowel as die

hantering en genesing daarvan behoort ingesluit te wees by opleiding in intra- en interpersoonlike vaardighede van die Christelike dienswerker.

vi) Voorkoming van sekondêre trauma

Grafiek 3
Waardetoekenning deur studente in Christelike dienswerk aan voorkoming van medelye-moegheid, uitbranding en depressie

- 3 Depressie (100%)
- 2 Uitbranding (99%)
- 1 Medelye-moegheid (99%)

Tydens die literatuurondersoek (Joubert, 2005:7) het dit duidelik gevlyk dat hulpverleners met 'n passie vir ander in nood, potensiële kandidate is vir medelye-moegheid, uitbranding en depressie.

vii) Data-analise en evaluering van voorkoming van sekondêre trauma

Waardetoekenning aan voorkoming van depressie, uitbranding en medelye-moegheid is onderskeidelik 100%, 99% en 99%:

Respondente ag die voorkoming van depressie, uitbranding en medelye-moegheid as van baie groot belang. Dit beklemtoon die belangrikheid van 'n gesonde lewenstyl vir die Christelike dienswerker, asook die vermoë om grense te stel en prioriteite verantwoordelik te bepaal. Opleiding hierin is 'n noodsaklikheid vir die gebalanseerde fisiese, psigiese en geestelike gesondheid van die Christelike dienswerker.

5.3.3.4. VRAELYSTE AAN CHRISTELIKE DIENSWERKERS IN GEMEENTES OOR DIE BELANGRIKHEID VAN INTRA- EN INTERPERSOONLIKE TOERUSTING VAN DIE CHRISTELIKE DIENSWERKER

i) Metode gevolg

Christelike dienswerkers in verskillende gereformeerde gemeentes is hier as fokusgroep gebruik om die belangrikheid van intra- en interpersoonlike toerusting vir Christelike dienswerkers te bepaal.

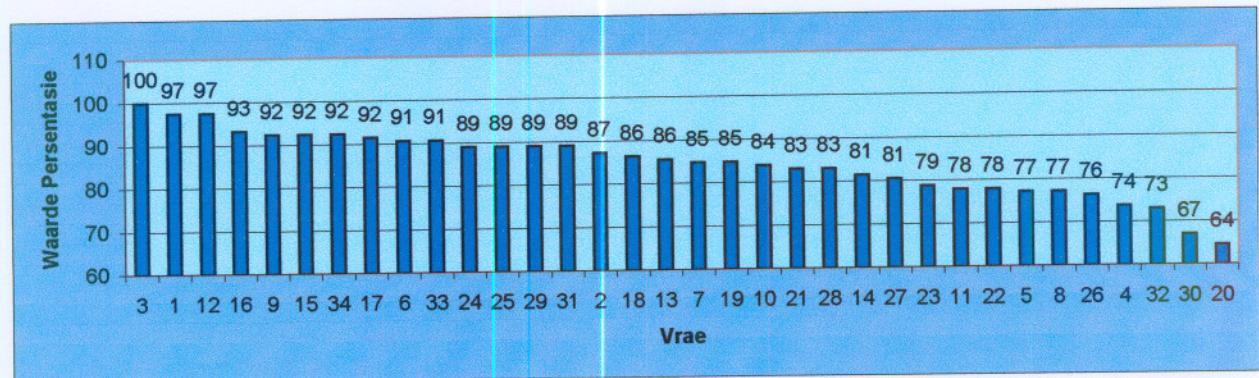
Dertig vraelyste is aan Christelike dienswerkers van verskillende gereformeerde gemeentes gegee om in te vul, waarvan vier-en-twintig terug ontvang is. Hierdie Christelike dienswerkers is by 'n groot verskeidenheid vorme van dienswerk binne hul gemeentes betrokke. Die vraelyste handel oor 34 fasette van intra- en interpersoonlike ontwikkeling wat Christelike dienswerkers as toerusting in dienswerk benodig, 20 moontlike verhoudingsprobleme wat Christelike dienswerkers in staat behoort te wees om vaardig en effektief te kan hanteer, asook 3 probleemareas waarteen die Christelike dienswerker persoonlik moet waak (vgl. Bylaag F).

Respondente beantwoord die vraelys deur 'n totaal van 67 keuses tussen vyf stellings uit te oefen:

- ❖ baie belangrik
- ❖ waardevol
- ❖ nodig
- ❖ aanbeveel
- ❖ minder belangrik

Elke respondent kon by elke vraag waardes toeken van 5 tot 1 waarvan 5 die belangrikste is. Vraelyste is elektronies in *Microsoft Excel* verwerk. Die waardes van dieselfde vraag van alle respondente is bymekaar getel om vroe volgens totale waarde van baie belangrik na minder belangrik te ranskik. Waar vroe deur respondent nie geëvalueer is nie (dit was enkeles), is die gemiddelde waarde van die res van die respondentegroep daaraan toegeken. Grafiese is ook met behulp van *Microsoft Excel* geskep.

ii) Intra- en interpersoonlike toerusting van die Christelike dienswerker

Grafiek 4

Waardetoekenning deur Christelike dienswerkers aan fasette van opleiding in intra- en interpersoonlike vaardighede

3	Innerlike beheer (oor denke, emosies en wil) (100%)
1	Innerlik heel om te kan deel (97%)
12	Eerlikheid, integriteit en vertroue (97%)
16	Verantwoordelike gedrag (93%)
9	Respek en agting vir ander en hulle belang (92%)
15	Aanvaarding van verantwoordelikheid (92%)
34	Volle potensiaalontwikkeling (92%)
17	Selfagting en selfaanvaarding (92%)
6	Positiwe selfkonsep (91%)
33	Persoonsvolwassenheid en gebalanseerdheid (91%)
24	Onderlinge vertroue (89%)
25	Verstandige besluitneming (89%)
29	'n Gekontroleerde lewenstyl (89%)
31	Emosioneel intelligente hantering van gawes van die Gees (89%)
2	Emosionele selfbewussyn en emosionele sensitiwiteit (87%)
18	Selfhandhawing en selfvertroue (86%)
13	Geïntegreerde waardes en norme (86%)
7	Optimistiese leweningesteldheid (85%)
19	Handhawing van grense (85%)
10	Interpersoonlike vaardighede (84%)
21	Onderwerping aan gesag (83%)
28	Motivering, doelgerigtheid en volharding (83%)
14	Lewensvreugde / blymoedige diensbaarheid (81%)
27	'n Geordende lewe (81%)
23	Saamwerk in spanverband (79%)
11	Intieme interpersoonlike verhoudings (78%)
22	Soepelheid en hantering van verandering (78%)
5	Emosionele intimiteit (77%)
8	Altruïsme (77%)
26	Effektiewe tydsbenutting (76%)
4	Spontane demonstrasie van emosies (74%)
32	Onder toesig van 'n mentor (73%)
30	Ekstroversieve meelewing in gemeente (67%)
20	Outonomie (46%)

iii) Data-analise en evaluering van die intra- en interpersoonlike toerusting van die Christelike dienswerker

Die vier fasette van intra- en interpersoonlike toerusting waaraan die hoogste waarde toegeken is en enkele ander (ooreenkomsdig jongste tendense in die literatuur) word ontleed (soos beklemtoon onderaan Grafiek 4):

Al die respondentie dui innerlike beheer (3) aan as die belangrikste faset (100%) van die Christelike dienswerker se intra-persoonlike toerusting:

Innerlike beheer oor denke, emosies en gedrag word in die literatuur, deur studente in opleiding sowel as Christelike dienswerkers as van die hoogste belang geag. Opleiding in intra- en interpersoonlike ontwikkeling sal dus hoë prioriteit moet verleen aan verantwoordelike innerlike bestuur, met ander woorde die beoefening van selfbeheersing as vrug van die Gees.

Aan innerlike genesing (1) van die Christelike dienswerker is 97% waarde toegeken:

Christelike dienswerkers is bewus van die noodsaaklikheid dat hulle self innerlik heel moet wees om ander effektief daarin te kan fasiliteer. Innerlike heling sal dus 'n integrale deel van 'n opleidingsprogram in intra-persoonlike ontwikkeling moet wees.

Aan eerlikheid, integriteit en vertroue (12) is 97% waarde toegeken:

Christelike dienswerkers in praktyk heg nog hoër waarde aan eerlikheid, integriteit en vertroue as die studente in opleiding. Dit is 'n weerspieëling van die karaktergehalte van Christelike dienswerkers in die praktyk.

Aan verantwoordelike gedrag (16) is 93% waarde toegeken:

Dit is verblydend dat Christelike dienswerkers soveel waarde toeken aan verantwoordelike gedrag. Die bewustheid van verantwoordelikheid en aanspreeklikheid bevorder onderlinge vertroue en wedersydse respek in die gemeente. Sulke Christelike dienswerkers ontwikkel in betroubare geestelike mentors.

Aan selfagting en selfaanvaarding (17) is 92% waarde toegeken:

Hierdie uiters belangrike fasette van die Christelike dienswerker se intra-persoonlike toerusting behoort hoër op die prioriteitslys van Christelike dienswerkers te staan. Dit wil voorkom of die realiteit van die praktyk, die bewusheid van eie onvermoë te middel van probleemgeoriënteerde mense en omstandighede, asook die blootstelling aan medelye-moeheid 'n negatiewe invloed op die Christelike dienswerker se selfagting kan hê. Christelike dienswerkers sal moet leer om hulself te aanvaar soos God hulle in Jesus Christus aanvaar, ten spyte van hul beperkinge.

Christelike dienswerkers se selfagting sal dus al hoe meer veranker moet wees in hul nuwe identiteit in Christus.

Aan emosioneel intelligente hantering van gawes van die Heilige Gees (31) is 89% waarde toegeken:

Christelike dienswerkers van verskillende gereformeerde kerke se waardetoekenning aan EI-hantering van gawes van die Heilige Gees is 8% minder as die van die studente in opleiding. Dit kan toegeskryf word aan die feit dat daar in die studentegroep, respondenten van nie-gereformeerde kerkgenootskappe ook was, met gevoldlike groter bewusheid van die gevaar van gebrek aan EI-hantering van die gawes van die Heilige Gees.

Respondente toon egter steeds 'n groot verantwoordelikheid teenoor die gawes van die Gees wat aan hulle toevertrou is en die verstandige hantering daarvan in hul dienswerk.

Respondente ken 83% waarde toe aan onderwerping van gesag (21):

Dit wil voorkom of Christelike dienswerkers in praktyk reeds meer (9% meer) bewus is van die belangrikheid om die gesagstrukture in die gemeente te erken, as die studente in opleiding. Die persentasie waardetoekenning is egter nie bevredigend nie, wat impliseer dat opleiding van Christelike dienswerkers inligting rakende gemeentelike strukture en -funksionering sal moet insluit.

Aan interpersoonlike vaardighede (10) is 83% en aan samewerking in spanverband (23) is 79% waarde toegeken:

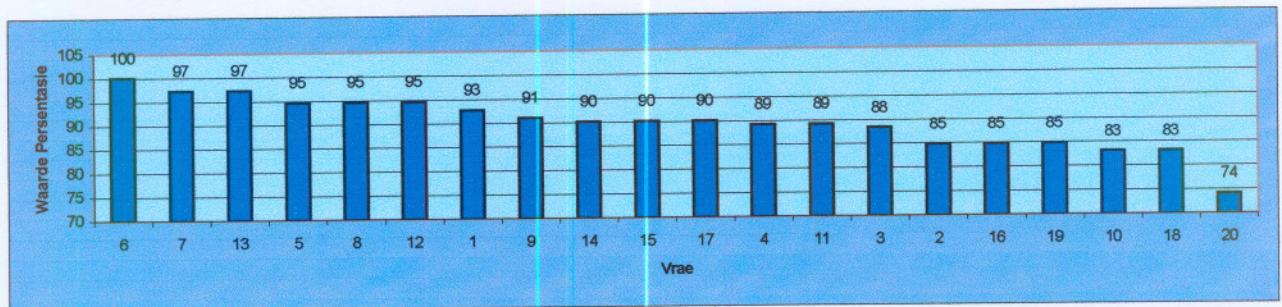
Die Christelike dienswerker se arbeidsveld is mense wat hoë eise aan sy interpersoonlike vaardighede stel. Dit kom vreemd voor dat studente in opleiding 8% hoër waarde aan interpersoonlike vaardighede toeken as die Christelike dienswerkers in die praktyk. Dit verdien egter vermeld te word dat die respondentegroep nie opleiding gehad het in intra- of interpersoonlike vaardighede nie. Dit wil dus voorkom of hulle ander-bewussyn en mensvaardighede ruimte vir verbetering laat. Dit bevestig die nodigheid van opleiding in intra- en interpersoonlike vaardighede ook van Christelike dienswerkers reeds in die praktyk.

Die waardetoekennings van 79% aan samewerking in spanverband is rede tot kommer, aangesien die *diakonia* en *koinonia* in gemeentes al hoe meer in kleingroepe begin funksioneer. Christelike dienswerkers wat reeds in gemeentes werksaam is, behoort blootgestel te word aan informele en formele opleiding in kleingroepbediening en groepwerkvaardighede.

Respondente ken 73% waarde toe aan dienswerk onder toesig van 'n mentor(32):

Dit is duidelik dat nie alle gemeentes die waarde van geestelike mentorskap beklemtoon nie. Dit wil voorkom of Christelike dienswerkers baie aan hulself oorgelaat is sonder die verwagting van terugvoer, evaluering of ondersteuning deur 'n mentor. Die konsep van geestelike mentorskap is deur Jesus en sy dissipels geïllustreer en is dus 'n Bybelse patroon. Beide die voorgangers in die gemeente sowel as die Christelike dienswerkers behoort 'n groter bewusheid te toon van die waarde van geestelike mentorskap.

iv) Vaardige hantering van interpersoonlike probleme

Waardetoekenning deur Christelike dienswerkers aan die vaardige hantering van interpersoonlike probleme

6	Konflik (100%)
7	Woede (97%)
13	Manipulering (97%)
5	Probleme (95%)
8	Verwerping (95%)
12	Intimidasie (95%)
1	Kritiek (93%)
9	Mislukking (91%)
14	Skinder (90%)
15	Groepsdruk (90%)
17	Verdeeldheid en partyskappe (90%)
4	Misverstand (89%)
11	Teleurstelling (89%)
3	Teenkanting (88%)
2	Jaloesie (85%)
16	Kliekvorming (85%)
19	Moeilike mense (85%)
10	Eensaamheid (83%)
18	Wettisme (83%)
20	Emosionele verwonding tydens dienswerk (74%)

Die 20 fasette van interpersoonlike probleme is ontleen aan bronne wat tydens navorser se literatuurstudie die algemeenste voorgekom het en wel as die mees kritieke faktore wat probleme tussen mense skep. Alhoewel eensaamheid (10) primêr 'n intra-persoonlike ervaring is, word dit ook as 'n interpersoonlike probleem beskou, omdat dit verhoudingsonvriendelik is.

v) Data-analise en evaluering van vaardige hantering van interpersoonlike probleme

Die eerste vier fasette en enkele ander items ten opsigte van die effektiewe hantering van interpersoonlike probleme is beklemtoon (onderaan Grafiek 5) en word soos volg geanalyseer.

Respondente ken die hoogste persentasie waarde (100%) toe aan hantering van konflik (6):

Dit wil voorkom of Christelike dienswerkers in die praktyk baie bewus is van die belangrikheid daarvan om konflik vaardig en konstruktief te kan hanteer, met behoud van onderlinge verhoudinge in die gemeente. Die Christelike dienswerker behoort nie net op konflikhantering nie te fokus nie, maar ook op die voorkoming daarvan. Dit verg deeglike mensekennis en hoëvlak interpersoonlike vaardighede.

Aan die vaardige hantering van ander se woede (7) is 97% waarde toegeken:

Die meeste respondenten besef die essensie van effektiewe bestuur van ander se negatiewe emosies. Die uiting van woede doen dikwels onnadenkend skade aan interpersoonlike verhoudinge, wat ten alle koste binne die gemeente van Jesus Christus voorkom moet word. Christelike dienswerkers behoort die vaardige bestuur van eie en ander se emosies aan almal in die gemeente te modelleer.

Respondente ken 97% toe aan die vaardige hantering van manipulering (13):

Dit impliseer dat die Christelike dienswerkers dit belangrik ag om grense te stel, selfgeaktualiseerd op te tree en nie toe te laat dat hulle misbruik of negatief beïnvloed word nie. Hulle is dus daartoe in staat om selfstandig te dink, doelgerigte besluite te neem en hulle daaraan te hou.

95% is aan die vaardige hantering van probleme (5 toegeken):

Respondente ken hoë persentasiewaarde toe aan die vermoë om ander met hul probleme te help. Opleiding van Christelike dienswerkers in intra- en interpersoonlike ontwikkeling sal dus beginsels van probleemhantering- en probleemplossingsvaardighede moet insluit.

Respondente ken 85% waarde toe aan die vaardige hantering van moeilike mense (19):

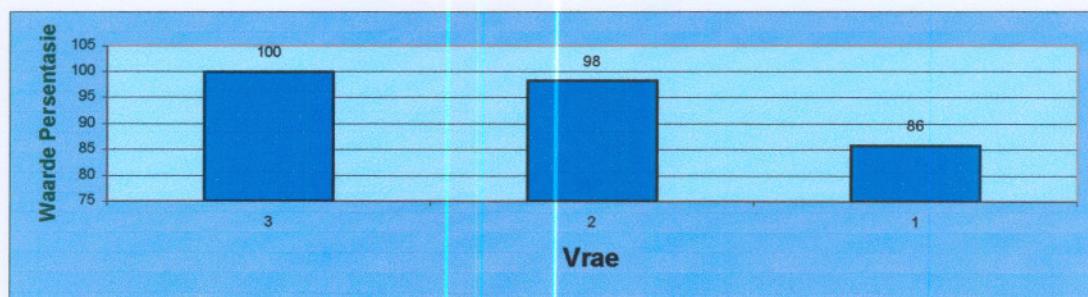
Christelike dienswerkers in praktyk ken 8% minder waarde toe aan die vaardige hantering van moeilik mense as die studente in opleiding. Die Christelike dienswerker se mensekennis en mensvaardighede behoort egter steeds toe te neem. Die meeste ander fasette van probleemareas in interpersoonlike verhoudinge is makliker

verstaanbaar en hanteerbaar, mits die dienswerker se sosiale vaardighede bly toeneem. Voortgesette emotiewe opleiding is dus 'n noodsaaklikheid vir alle Christelike dienswerskers.

Aan emosionele verwonding in dienswerk (20) is 74% waarde toegeken:

Dit is opvallend dat beide die studente in opleiding en Christelike dienswerskers in die praktyk so 'n relatief lae persentasiewaarde toeken aan die vaardige hantering van emosionele verwonding in dienswerk. Dit mag enersyds 'n aanduiding wees van die atmosfeer van onderlinge liefde in die gemeentes waar hulle diensbaar is, maar dit is ook moontlik dat pynlike ervaringe in verhoudinge binne die gemeente as 'n persoonlike aangeleentheid beleef word en nie as besering in dienswerk nie. Dit wil voorkom of Christelike dienswerskers relatief min ervaring het van verwonding in dienswerk.

vi) Voorkoming van sekondêre trauma

Grafiek 6

Waardetoekennung deur Christelike dienswerskers aan voorkoming van medelye-moegheid, uitbranding en depressie

- 3 Depressie (100%)
- 2 Uitbranding (98%)
- 1 Medelye-moegheid (86%)

In die literatuurondersoek (Joubert, 2005:7) het dit duidelik geblyk dat hulpverleners met 'n passie vir ander in nood, potensiële kandidate is vir medelye-moegheid, uitbranding en depressie.

vii) **Data-analise van voorkoming van sekondêre trauma**

Waardetoekenning aan voorkoming van depressie (3), uitbranding (2) en medelye-moeheid (1) is onderskeidelik 100%, 99% en 86%:

Respondente ag die voorkoming van depressie en uitbranding van baie groot belang. Die persentasiewaarde wat aan voorkoming van medelye-moeheid toegeken is, weerspieël ook 'n bewuste waaksamheid daar teen. Dit wil voorkom of die respondent redelik ingelig is oor voorkoming van 'n ongebalanseerde lewenstyl en 'n oorbetrokkenheid by ander se probleme, gepaard met potensiële sekondêre trauma.

5.3.3.5 VRAELYSTE AAN PREDIKANTE VAN VERSKILLENDÉ GEREFORMEERDE GEMEENTES OOR DIE BELANGRIKHEID VAN INTRA- EN INTERPERSOONLIKE TOERUSTING EN VAARDIGHEDEN VAN DIE CHRISTELIKE DIENSWERKER

i) **Metode gevolg**

Predikante van verskillende gereformeerde gemeentes is as fokusgroep gebruik om die belangrikheid van intra- en interpersoonlike toerusting en vaardighede van die Christelike dienswerker te bepaal.

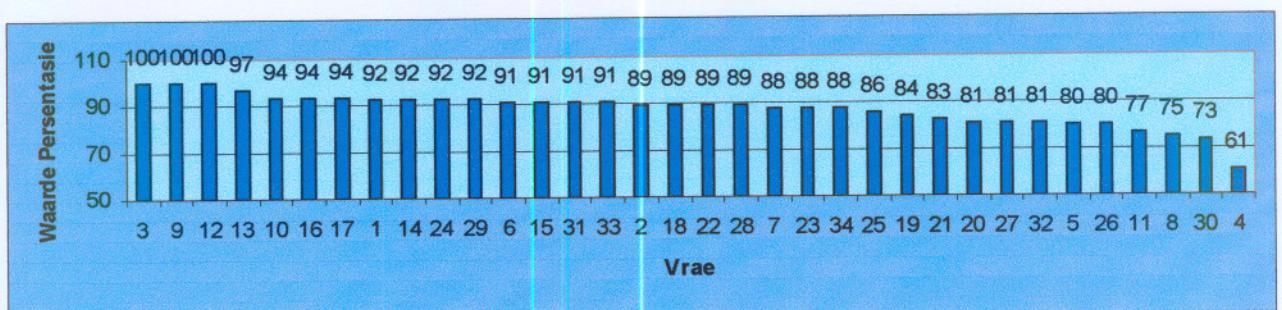
Vyftien vraelyste is aan predikante van verskillende gereformeerde gemeentes gegee om in te vul, waarvan dertien terug ontvang is. Die vraelyste handel oor 34 fasette van intra- en interpersoonlike ontwikkeling wat Christelike dienswerkers as toerusting in dienswerk benodig, 20 moontlike verhoudingsprobleme wat Christelike dienswerkers in staat behoort te wees om vaardig en effektief te kan hanteer, asook 3 probleemareas waarteen die Christelike dienswerker persoonlik moet waak (vgl. Bylaag D).

Respondente beantwoord die vraelys deur 'n totaal van 67 keuses tussen vyf stellings uit te oefen:

- ❖ baie belangrik
- waardevol
- ❖ nodig
- ❖ aanbeveel
- minder belangrik

Elke respondent kon by elke vraag waardes toeken van 5 tot 1 waarvan 5 die belangrikste is. Vraelyste is elektronies in *Microsoft Excel* verwerk. Die waardes van dieselfde vraag van alle respondente is bymekaar getel om vroeë volgens totale waarde van baie belangrik na minder belangrik te rangskik. Waar vroeë deur respondente nie geëvalueer is nie (dit was enkeles), is die gemiddelde waarde van die res van die respondentegroep daaraan toegeken. Grafiese is ook met behulp van *Microsoft Excel* geskep.

ii) Intra- en interpersoonlike toerusting van die Christelike dienswerker

Grafiek 7

Waardetoekenning deur predikante aan fasette van opleiding van Christelike dienswerskers in intra- en interpersoonlike vaardighede

3	Innerlike beheer (oor denke, emosies en wil) (100%)
9	Respek en agting vir ander en hul belang (100%)
12	Eerlikheid, integriteit en vertroue (100%)
13	Geïntegreerde waardes en norme (97%)
10	Interpersoonlike vaardighede (94%)
16	Verantwoordelike gedrag (94%)
17	Selfagting en selfaanvaarding (94%)
1	Innerlik heel om te kan deel (92%)
14	Lewensvreugde / blymoedige diensbaarheid (92%)
24	Onderlinge vertroue (92%)
29	'n Gebalanseerde lewenstyl (92%)
6	Positiewe selfkonsep en selfagting (91%)
15	Aanvaarding van verantwoordelikheid (91%)
31	Emosioneel Intelligentie hantering van die gawes van die Gees (91%)
33	Persoonsvolwassenheid en gebalanseerdheid (91%)
2	Emosionele selfbewussyn en emosionele sensitiwiteit (89%)
18	Selfhandhawing en selfvertroue (89%)
22	Soepelheid en hantering van verandering (89%)
28	Motivering, doelgerigtheid en volharding (89%)
7	Optimistiese leweningesteldheid (88%)
23	Saamwerk in spanverband (88%)
34	Volle potensialontwikkeling (88%)
25	Verstandige besluitneming (86%)
19	Handhawing van grense (84%)
21	Onderwerping aan gesag (83%)
20	Outonomie (81%)
27	'n Geordende lewe (81%)

32	Onder toesig van 'n mentor (81%)
5	Emosionele intimiteit (80%)
26	Effektiewe tydsbenutting (80%)
11	Intieme interpersoonlike verhoudings (77%)
8	Altruïsme (75%)
30	Ekstroversieve meelewing in gemeente (73%)
4	Spontane demonstrasie van emosies (61%)

iii) Data-analise en evaluering van intra- en interpersoonlike toerusting van die Christelike dienswerker

Die vier fasette van intra- en interpersoonlike toerusting waaraan die hoogste waarde toegeken is en enkele ander (ooreenkomsdig jongste tendense in die literatuur), word ontleed (soos beklemtoon onderaan Grafiek 7):

Al die respondenten dui innerlike beheer (3) aan as die belangrikste faset (100%) van die Christelike dienswerker se intra-persoonlike toerusting:

Hierdie respondentegroep is dit eens met die studente en dienswerker-respondente-groepe asook met resente literatuur, dat innerlike beheer oor denke, emosies en gedrag die hoogste waardetoekenning verkry. Die ontwikkeling van innerlike bestuur behoort dus 'n prominente plek in te neem in intra- en interpersoonlike emotiewe opleiding van Christelike dienswerkers.

Aan respek en agting vir ander en hul belang (9) ken respondenten ook 100% waarde toe:

Respondente gee dus baie hoë prominensie aan 'n menswaardige en eerbiedwaardige hantering van ander mense. Dit vestig 'n vertrouensverhouding en openbaar 'n Christusgesindheid wat ander se belang hoër ag as die eie. Daar is sterk bewustheid by hierdie studente in opleiding dat die mense wat hulle gaan bedien, van ewigheidsmateriaal is en daarom met die hoogste agting en respek hanteer moet word.

Eerlikheid, integriteit en vertroue (12) verkry ook 'n 100% waardetoekenning:

Respondente ag hierdie eienskappe van karaktervastheid en betroubaarheid by die Christelike dienswerker baie belangrik. Die Christelike dienswerker se karaktervastheid en kwaliteit-menswees dwing respek af en skep 'n atmosfeer van sekuriteit en wedersydse vertroue wat baie bevorderlik is vir onderlinge verhoudinge in die gemeente.

Respondente ken 97% waarde toe aan geïntegreerde waardes en norme (13):

Baie hoë waarde word deur hierdie respondentegroep toegeken aan 'n Skrifgefundeerde waardesisteem. Van die Christelike dienswerker word 'n Godvrugtige, sober en rein lewenswandel verwag, want hy is weer 'n potensiële mentor vir baie ander in die gemeente.

Aan innerlik heel om te kan deel (1), het respondenten 92% waarde toegeken:

Alhoewel dit 'n relatief hoë waardetoekenning is, behoort hierdie respondentegroep 'n groter bewussyn te openbaar van die risiko's verbonden aan geestelike en emosionele werk, indien die dienswerker self nog deur onafgehandelde emosionele pyn worstel. So 'n Christelike dienswerker kan by herhaling weer getraumatiser word deur die aanhoor van ander se pynlike ervaringe.

Samewerking in spanverband (23) verkry 88% waardetoekenning:

In die lig van die feit dat kleingroepbediening 'n toenemend belangrikere rol speel in die *diakonia* en *koinonia* binne die gemeente, behoort samewerking in spanverband heelwat hoër waardetoekenning te verkry. Die Christelike dienswerker sal vorentoe al hoe meer binne spanverband en selfs as spanleier begin funksioneer. Spanwerk- en groepwerkvaardighede behoort hoë prioriteit te geniet in 'n intra- en interpersoonlike opleidingsprogram van Christelike dienswerkers.

84% waarde is toegeken aan handhawing van grense (19) toegeken:

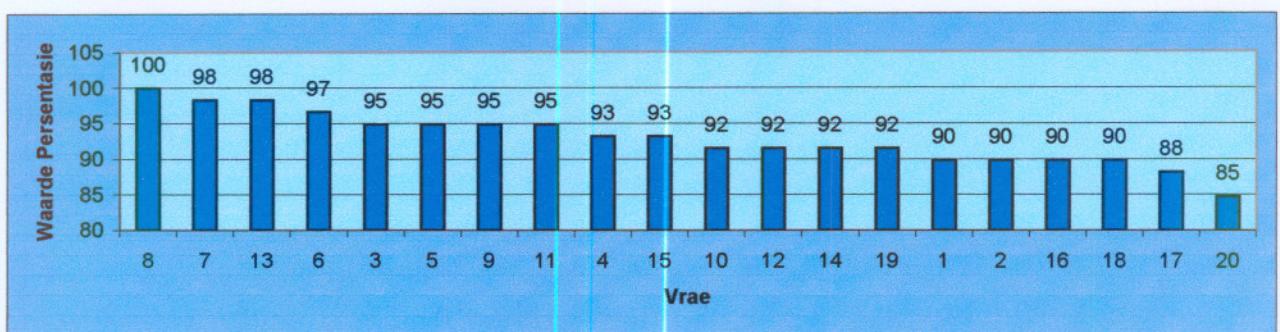
Van die respondentegroep (predikante) wat self by pastorale sorg en berading betrokke is, word 'n hoër waardetoekenning vir die handhawing van grense verwag. Sonder die konsekwente stel van grense, handhaaf die Christelike dienswerker moeilik 'n gebalanseerde lewenstyl. Hy loop dan die risiko van blootstelling aan misbruik deur ander, werkolisme en uitbranding.

Aan dienswerk onder toesig van 'n mentor (32) is 81% waarde toegeken:

Die lae waardetoekenning aan dienswerk onder toesig van 'n mentor korrelleer met die van die studente en dienswerk-respondentegroepe. Dit is egterstrydig met die jongste tendense in die literatuur waar 'n mentorverhouding baie sterk aanbeveel word. Christelike dienswerkers, mentors en potensiële mentors behoort die nodige opleiding

te ontvang oor die waarde, vestiging en handhawing van gesonde mentorskap-verhoudinge binne gemeenteverband. In die Nuwe Testament blyk dit duidelik dat Jesus Christus self die konsep van Mentor-wees vir sy dissipels gevestig het. Dienswerk onder toesig van 'n mentor kan ook die Christelike dienswerkers wat met nagraadse opleiding in Pastorale berading voortgaan, daarop voorberei om later onder toesig van 'n supervisor te funksioneer.

iv) Vaardige hantering van interpersoonlike probleme

Grafiek 8
Waardetoekenning deur predikante aan vaardige hantering
van interpersoonlike probleme

8	Verwerping (100%)
7	Woede (98%)
13	Manipulerung (98%)
6	Konflik (97%)
3	Teenkanting (95%)
5	Probleme (95%)
9	Mislukking (95%)
11	Teleurstelling (95%)
4	Misverstand (93%)
15	Groepsdruk (93%)
10	Eensaamheid (92%)
12	Intimidasié (92%)
14	Skinder (92%)
19	Moeilike mense (92%)
1	Kritiek (90%)
2	Jaloesie (90%)
16	Kliekvorming (90%)
18	Wettisme (90%)
17	Verdeeldheid en partyskappe (88%)
20	Emosionele verwonding tydens dienswerk (85%)

Die 20 fasette van interpersoonlike probleme is ontleen aan bronne wat tydens navorser se literatuurstudie die algemeenste voorgekom het en wel as die mees kritieke faktore wat probleme tussen mense skep. Alhoewel eensaamheid (10) primêr

'n intra-persoonlike ervaring is, word dit ook as 'n interpersoonlike probleem beskou, omdat dit verhoudingsonvriendelik is.

v) **Data-analise en evaluering van vaardige hantering van interpersoonlike probleme**

Die eerste vier fasette en enkele ander van die vaardige hantering van interpersoonlike probleme is beklemtoon (onderaan Grafiek 8) en word soos volg geanalyseer.

Aan die hantering van verwerping (8) is 100% waarde toegeken:

Hierdie respondentegroep wat leiding neem met pastorale sorg en Christelike dienswerk in hul gemeentes, ken die hoogste waarde toe aan die hantering van verwerping. Christelike dienswerkers in opleiding en diegene reeds in praktiese dienswerk behoort tydens hul opleiding en/of indiensopleiding voorberei te word op die hantering van verwerping deur diegene saam met wie hulle werk, asook deur diegene wie hulle bedien.

Respondente ken 98% waarde toe aan die vaardige hantering van woede (7):

Die ander twee respondentegroepe asook die literatuur ken dieselfde en nog hoër waardes toe aan die vaardige hantering van woede. Die veelvoudige kulminerende stressore waaraan die postmoderne mens daagliks blootgestel is, stel uiters hoë eise aan die bestuur van sy negatiewe emosies. Die Christelike dienswerker moet hierop voorbereid wees, ander kan help om hoë stresvlakke effektiel te hanteer en intense emosies op toepaslike wyses te lug.

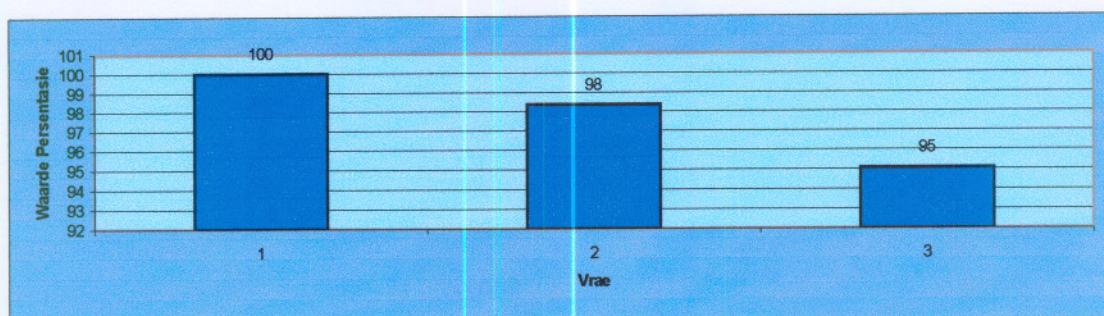
Aan die hantering van manipulering (13) is 98% waarde toegeken:

Hoë waarde is toegeken aan die vermoë om ander se manipulerende gedrag funksioneel te hanteer. In enige vorm van dienswerk sal daar altyd diegene wees wat voorskriftelik, intimiderend of veeleisend is. Die Christelike dienswerker sal met 'n Christusgesindheid, dog ferm, standpunt hierteenoor moet inneem.

97% waarde is aan die vaardigheid om konflik (6) te hanteer toegeken:

Die respondentie ag die vaardige hantering van onderlinge konflik baie belangrik. Dit wil voorkom of die respondentie besonder bewus is van die skadelike gevolge van onderlinge konflik tussen gemeentelede of met gemeentelede. Konflikhanteringsvaardighede blyk 'n integrale deel van opleiding in interpersoonlike ontwikkeling te wees.

vii) Voorkoming van sekondêre trauma

Grafiek 9

Waardetoekenning deur predikante aan voorkoming van medelye-moegheid, uitbranding en depressie

1	Medelye-moegheid (100%)
2	Uitbranding (98%)
3	Depressie (95%)

In die literatuurondersoek (Joubert, 2005:7) het dit duidelik geblyk dat hulpverleners met 'n passie vir ander in nood, potensiële kandidate is vir medelye-moegheid, uitbranding en depressie.

vii) Data-analise en evaluering van voorkoming van sekondêre trauma

Hierdie respondentegroep wat self betrokke is by pastorale sorg, ag die voorkoming van medelye-moegheid, uitbranding en depressie as van baie groot belang. Dit beklemtoon weer eens die noodsaaklikheid van 'n gesonde lewenstyl vir die Christelike dienswerker; hy sal duidelik voorkomende grense moet stel en sy prioriteite gereeld moet herevalueer. Opleiding hierin is 'n noodsaaklikheid vir die gebalanseerde fisiese, psigiese en geestelike gesondheid van die Christelike dienswerker.

5.3.3.6. KORRELERING VAN RESPONSE DEUR RESPONDENTEGROEPE

i) Intra- en interpersoonlike toerusting van die Christelike dienswerker

‘n Vergelyking van die drie verskillende respondentegroepe se persentasiewaarde wat aan fasette van die intra- en interpersoonlike toerusting van Christelike dienswerkers toegeken is, gee ‘n duidelike aanduiding van watter fasette daarvan deel behoort uit te maak van ‘n opleidingsprogram vir Christelike dienswerkers.

%	STUDENTE	DIENSWERKERS	PREDIKANTE
95-100	1. Innerlike beheer 2. Innerlik heel 3. El-hantering van gawes van die Heilige Gees 4. Eerlikheid, integriteit en vertroue 5. Selfagting en selfaanvaarding	1. Innerlike beheer 2. Innerlik heel 3. Eerlikheid, integriteit en vertroue	1. Innerlike beheer 2. Respek en agting vir ander 3. Eerlikheid, integriteit en vertroue 4. Geïntegreerde waardes en norme
90-94	1. Respek en agting vir ander 2. Verstandige besluitneming 3. Interpersoonlike vaardighede 4. Geïntegreerde waardes en norme	1. Respek en agting vir ander 2. Aanvaarding van verantwoordelikheid 3. Volle potensiaalontwikkeling 4. Selfagting en selfaanvaarding 5. Positiewe selfkonsep 6. Volwassenheid en gebalanceerdheid	1. Interpersoonlike vaardighede 2. Selfagting en selfaanvaarding 3. Innerlik heel 4. Lewensvreugde en blymoedige diensbaarheid 5. Onderlinge vertroue 6. Gebalanseerde lewenstyl 7. Positiewe selfkonsep 8. Aanvaarding van verantwoordelikheid 9. El-hantering van gawes van die Heilige Gees 10. Volwassenheid en gebalanceerdheid
85-88	1. Positiewe selfkonsep 2. Selfhandhawing en selfvertroue 3. Onderlinge vertroue 4. Optimistiese lewensingesteldheid 5. Lewensvreugde en blymoedige diensbaarheid 6. Handhawing van grense 7. Gebalanseerde lewenstyl 8. Volwassenheid en gebalanceerdheid 9. Intieme interpersoonlike verhoudinge	1. Onderlinge vertroue 2. Verstandige besluitneming 3. Gebalanseerde lewenstyl 4. El-hantering van gawes van die Heilige Gees 5. Emosionele selfbewussyn en emosionele sensitiwiteit 6. Selfhandhawing en selfvertroue 7. Geïntegreerde waardes en norme 8. Optimistiese lewensingesteldheid 9. Handhawing van grense	1. Emosionele selfbewussyn en emosionele sensitiwiteit 2. Selfhandhawing en selfvertroue 3. Soepelheid en hantering van verandering 4. Motivering, doelgerigtheid en verandering 5. Optimistiese lewensingesteldheid 6. Saamwerk in spanverband 7. Volle potensiaalontwikkeling 8. Verstandige besluitneming

Tabel 2

'n Vergelykende tabel van waarde, soos toegeken aan intra- en interpersoonlike toerusting van die Christelike dienswerker

Aan drie fasette van intra- en interpersoonlike ontwikkeling is 'n lae waarde deur al die respondentte toegeken, wat egter in resente literatuur as belangrik geag word, naamlik:

- ❖ 'n gebalanseerde lewenstyl
- ❖ dienswerk onder toesig van 'n mentor
- ❖ samewerking in spanverband.

Hierdie drie fasette van intra- en interpersoonlike ontwikkeling het gedurende die afgelope dekade heelwat aandag begin in die literatuur geniet. Die waarde daarvan word deur hulpwetenskappe en ander dissiplines beklemtoon. Dit wil egter voorkom of Christelike dienswerkers in opleiding nog aan die nodige bewustheid van 'n gebalanseerde lewenstyl, dienswerk onder toesig van 'n mentor en samewerking in spanverband kortkom.

ii) Vaardige hantering van interpersoonlike probleme

'n Vergelyking van die persentasiewaarde wat drie verskillende respondentegroepe aan die effektiewe hantering van interpersoonlike probleme toegeken het, gee 'n duidelike aanduiding van watter interpersoonlike probleemareas groter klem in 'n opleidingsprogram vir Christelike dienswerkers behoort te ontvang.

%	STUDENTE	DIENSWERKERS	PREDIKANTE
95-100	Woede Kritiek Konflik Verwerping Skinder	Konflik Woede Manipulerig Probleme Verwerping Intimidasié	Verwerping Woede Manipulerig Konflik Teenkanting Probleme Mislukking Teleurstelling
90-94	Teenkanting Probleme Wettisme Misverstand Teleurstelling Manipulerig Moeilike mense Mislukking Eensaamheid Groepsdruk Verdeeldheid en partyskappe Jaloesie Kliekvorming Intimidasié	Kritiek Mislukking Skinder Groepsdruk Verdeeldheid en partyskappe	Misverstand Groepsdruk Eensaamheid Intimidasié Skinder Moeilike mense Kritiek Jaloesie Kliekvorming Wettisme
85-89	Emosionele besering tydens dienswerk	Misverstand Teleurstelling Teenkanting Jaloesie Kliekvorming Moeilike mense	Verdeeldheid en partyskappe Emosionele besering tydens dienswerk

Tabel 3

'n Vergelykende tabel van waarde soos toegeken aan die vaardige hantering van interpersoonlike probleme

iii) Voorkoming van sekondêre trauma

'n Vergelyking van die persentasiewaarde van die drie verskillende respondentegroepe soos toegeken aan die voorkoming van sekondêre trauma, gee 'n duidelike aanduiding van die noodsaaklikheid van opleiding ter voorkoming van medelye-moegheid, uitbranding en depressie.

%Waarde	STUDENTE	DIENSWERKERS	PREDIKANTE
100-95%	Depressie Uitbranding Medelye-moegheid	Depressie Uitbranding	Medelye-moegheid Uitbranding Depressie
94-90%			
89-85%		Medelye-moegheid	

Tabel 4

'n Vergelykende tabel van waarde soos toegeken aan die voorkoming van sekondêre trauma

5.3.3.7 VRAELYSTE AAN VOORGRAADSE STUDENTE IN CHRISTELIKE DIENSWERK OOR PERSOONLIKE EVALUERING VAN EIE INTRA- EN INTERPERSOONLIKE ONTWIKKELING

i) Metode gevolg

Voorgraadse studente van Filadelfia Opleidingsentrum, Bloemfontein, is hier as fokusgroep gebruik vir persoonlike evaluering van hul eie intra- en interpersoonlike ontwikkeling.

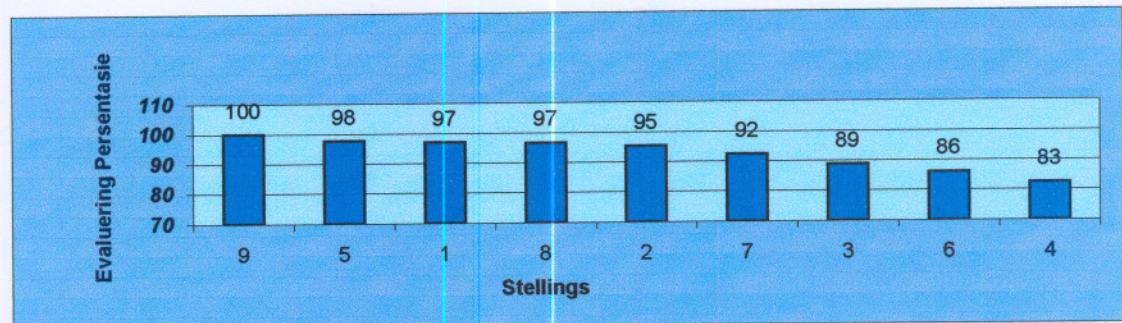
Vyf-en-sewentig vraelyste is aan studente in Christelike dienswerk by Filadelfia Opleidingsentrum te Bloemfontein gegee om in te vul, waarvan sewentig terug ontvang is. Die vraelyste handel oor die verskillende opeenvolgende elemente van intra- en interpersoonlike ontwikkeling (vgl. Hoofstuk 4) van die Christelike dienswerker in opleiding (vgl. Bylaag E).

Respondente vul die vraelys in deur by 9 stellings die stand van hul eie interpersoonlike ontwikkeling en by 7 stellings die stand van hul eie interpersoonlike ontwikkeling aan te dui by wyse van 'n keuse tussen die volgende vyf opsies:

- ❖ baie goed
- ❖ goed
- ❖ gemiddeld
- ❖ redelik
- ❖ swak

Elke respondent kon by elke vraag waardes toeken van 5 tot 1 waarvan 5 *baie goed* is. Vraelyste is elektronies in *Microsoft Excel* verwerk. Die waardes van dieselfde vraag van alle respondenten is bymekaar getel om vroeë volgens totale waarde van baie goed na swak te rangskik. Grafiese is ook met behulp van *Microsoft Excel* geskep.

ii) Persoonlike evaluering van intra-persoonlike ontwikkeling

Grafiek 10
Evaluering van eie intra-persoonlike ontwikkeling deur sudente in Christelike dienswerk

- 9 Spirituele ontwikkeling (verhouding met God) (100%)
- 5 Selfagting (identiteit in Christus) (98%)
- 1 Emosionele bewussyn (in kontak met eie emosies) (97%)
- 8 Selfstandig en aanpasbaar (97%)
- 2 Selfinsig (verstaan oorsake en gevolge van emosies) (95%)
- 7 Gemotiveerd en doelgerig ((92%))
- 3 Selfondersoek (evalueer eie emosies) (89%)
- 6 Selfhandhawend (medelye met grense) (86%)
- 4 Verantwoordelike bestuur van (negatiewe) emosies (83%)

Respondente se evaluering van eie intra-persoonlike ontwikkeling word binne die volgende persentasiegroepering geïnterpreteer:

100-80%	baie goed
80-60%	goed
60-40%	gemiddeld
40-20%	redelik
20-0%	swak

iii) Data-analise van respondentegroep se evaluering van eie intra-persoonlike ontwikkeling

Die drie fasette van intra-persoonlike ontwikkeling, waar duidelik nog ruimte vir groei en ontwikkeling is, word soos volg geanalyseer:

Respondente evalueer hul ondersoek en analisering van eie emosies (3) as 89%

Sonder gereelde selfondersoek kom die gelowige nie tot insig van sy eie bedrieglike hart (vgl. Jer. 17:9) nie. Die Christelike dienswerker wat dikwels aan ander se emosionele trauma blootgestel is, moet sy emosionele belewenisse gereeld ondersoek, analyseer en evalueer. Eers dan kan hy sy emosies konstruktief begin hanteer. Dit wil dus voorkom of evaluering van eie emosies 'n baie belangrike faset van opleiding in intra-persoonlike ontwikkeling behoort te wees.

Die vermoë om selfhandhawend grense te stel (6) vir diegene wat met medelye bedien en versorg word, word deur respondenten as 86% geëvalueer:

Die stel van grense in vandag se gekompliseerde en veeleisende samelewing is 'n noodsaaklikheid. Dit blyk dat Christelike dienswerkers in die algemeen dit moeilik vind om pertinente grense in hul dienswerk te stel. Opleiding in die handhawing van verantwoordelike voorkomende grense, asook die handhawing van 'n balans tussen 'n liefde vir ander en liefde vir die self, is noodsaaklik.

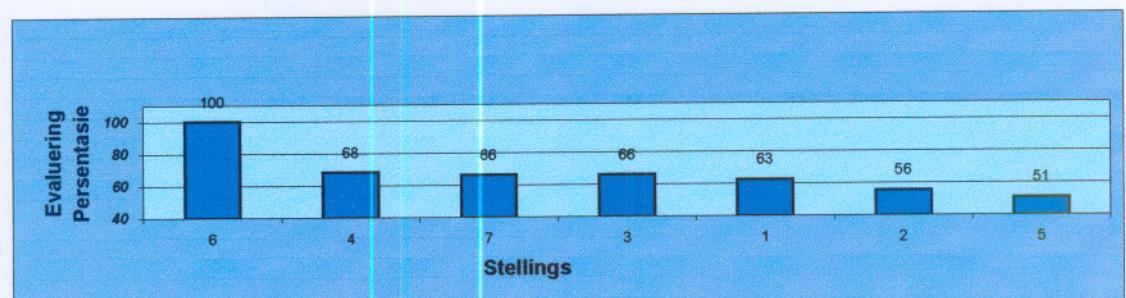
Die vaardigheid om emosies verantwoordelik te kan bestuur (4) word deur respondenten as 83% geëvalueer:

Die oorgrote meerderheid van die respondentegroep ondervind 'n probleem met die verantwoordelike bestuur van hul negatiewe emosies. Dit bevestig die bevindinge in die metateorie asook die res van die empiriese navorsing in hierdie hoofstuk, naamlik dat:

- ❖ innerlike emosionele bestuur as die grootste intra-persoonlike onvermoë beleef word
- ❖ respondenten se behoefté aan intra-persoonlike ontwikkeling gefokus is op die vermoë om hul negatiewe emosies konstruktief en verantwoordelik te bestuur. Opleiding in verantwoordelike bestuur van emosies behoort 'n

noodsaaklike fokusarea binne 'n opleidingsprogram in intra-persoonlike ontwikkeling te wees.

iv) Persoonlike evaluering van interpersoonlike ontwikkeling

Grafiek 11
Evaluering van eie interpersoonlike ontwikkeling
deur studente in Christelike dienswerk

- 6 Emosionele Intimitet (openhartige verhoudinge) (100-80%)
- 4 Empatie (80-60%)
- 7 Selfvervuld en gelukkig (80-60%)
- 3 Interpersoonlike vaardighede (80-60%)
- 1 Bewussyn van ander se emosies (80-60%)
- 2 Mensvaardighede (60-40%)
- 5 Groepswerk-vaardighede (60-40%)

Respondente se evaluering van interpersoonlike ontwikkeling word binne die volgende persentasiegroepering geïnterpreteer:

100-80%	baie goed
80-60%	goed
60-40%	gemiddeld
40-20%	redelik
20-0%	swak

v) Data-analise van evaluering van interpersoonlike ontwikkeling

Met die uitsondering van een faset van interpersoonlike ontwikkeling is daar ten opsigte van al die ander fasette ruimte vir groei en ontwikkeling. Respondente evalueer hul bewussyn van ander se emosies (1) asook hul interpersoonlike (3) en empatiese (4)

vaardighede tussen 80-60%. Hul algemene mensvaardighede (2) en groepwerkvaardighede word as slegs gemiddeld geëvalueer tussen 60-40%.

In die lig van respondent se selfevaluering, wil dit voorkom of dit die meeste van die eerstejaar-studente in Christelike dienswerk by Filadelfia Opleidingsentrum in Bloemfontein nog ontbreek aan die nodige interpersoonlike toerusting en vaardighede vir effektiewe dienswerk in hul gemeente. Interpersoonlike verhoudingsvaardighede asook groepwerkvaardighede sal 'n integrale deel van die verdere teoretiese en praktiese opleiding van Christelike dienswerkers moet wees.

5.3.3.8 ONDERHOUDE MET FAKULTEITSLEDE VAN DIE FAKULTEIT TEOLOGIE VAN NOORDWES-UNIVERSITEIT: POTCHEFSTROOMKAMPUS RAKENDE VOORGRAADSE OPLEIDING VAN CHRISTELIKE DIENSWERKERS

Oor 'n tydperk van twee jaar het navorser herhaalde samesprekings tussen die bestuur van Filadelfia Opleidingsentrum en fakulteitslede van die Fakulteit Teologie van Noordwes-Universiteit: Potchefstroomkampus, geïnisieer.

Die samesprekings het in hoofsaak gehandel oor toepaslike voorgraadse opleidingsprogramme vir Christelike dienswerkers en studente in pastorale berading. Voortspruitend uit hierdie samesprekings is 'n samewerkingsooreenkoms tussen Filadelfia Opleidingsentrum, Bloemfontein en die Fakulteit Teologie van Noordwes-Universiteit: Potchefstroomkampus gesluit ten opsigte van 'n gekombineerde BTh-program vir die voorgraadse opleiding van Christelike dienswerkers.

5.3.4 VOORLOPIGE GEVOLGTREKKINGS MET BETrekking tot die PRAKTYKTEORETIESE PERSPEKtIEWE

- 5.3.4.1** Toepaslike opleidingsmateriaal vir die ontwikkeling van intra- en interpersoonlike intelligensie van die dienswerkers of hulpverleners ontbreek in die kursusmodules van hulpdissiplines (5.3.2.1).
- 5.3.4.2** Predikante in verskillende gereformeerde gemeentes identifiseer hul leemte met betrekking tot intra- en interpersoonlike bevoegdheid by Christelike dienswerkers in hul gemeentes (5.3.3.1 ii)).

- 5.3.4.3 Onderhoude wat met dertien predikante in die bediening en vyf fakulteitslede van teologiese-fakulteite gevoer is, identifiseer almal h behoefté aan meer formele opleiding van Christelike dienswerkers in intra- en interpersoonlike ontwikkeling (5.3.3.1 ii) en 5.3.3.2 ii)).
- 5.3.4.4 Die relevansie van Hebreus 1 en Grieks 1 in sodanige kurrikulum word bevraagteken (5.3.3.1 ii) en 5.3.3.2 ii)).
- 5.3.4.5 Die drie fokusgroepé wat vraelyste oor die voorgestelde inhoudelike van h opleidingsprogram ingevul het, toon duidelik hul voorkeur aan rakende die belangrikste fasette van opleiding in intra- en interpersoonlike ontwikkeling van die Christelike dienswerker (5.3.3.6).
- 5.3.4.6 Persoonlike evaluering van die stand van hul intra- en interpersoonlike intelligensie deur studente in Christelike dienswerk toon kommerwekkende leemtes aan in verantwoordelike bestuur van emosies, interpersoonlike en groepvaardighede (5.3.3.7 ii) en 5.3.3.7 iv)).
- 5.3.4.7 Opleiding in die hele proses van intra- en interpersoonlike ontwikkeling (vgl. Hoofstuk 4), blyk noodsaaklik te wees vir die gebalanseerde groei en ontwikkeling tot psigiese en spirituele volwassenheid van die Christelike dienswerker (5.3.3.7 iii) en 5.3.3.7 v)).
- 5.3.4.8 h Nuwe opleidingsprogram in intra- en interpersoonlike ontwikkeling van die Christelike dienswerker behoort dus:
- i) vanuit h Christelik-Reformatoriëse vertrekpunt (vgl. Hoofstuk 2) saamgestel te word
 - ii) gesaghebbende vakliteratuur vanuit deelwetenskappe deeglik te verreken (vgl. Hoofstuk 3)
 - iii) die kembelangrike en toepaslike komponente daarvan vir die opleiding van Christelike dienswerkers te reduseer tot h duidelik formuleerbare proses (vgl. Hoofstuk 4)
 - iv) in die lig van bogenoemde (5.3.4.8 i) tot 5.3.4.8 iii)), toepaslike riglyne vir die nuwe praktyk neer te lê (vgl. Hoofstuk 6), wat sal voldoen aan die registrasievereistes van die Suid-Afrikaanse Assosiasie vir Pastorale Werkers (SAAP) (vgl. Bylaag H).

6.1 INLEIDING

6.1.1 'N GESKIKTE NAVORSINGSMODEL

Volgens Zerfass (1974:166) se model het 'n probleem ontstaan toe 'n bepaalde bedieningspraktyk nie meer bevredig nie. Om op 'n wetenskaplike wyse 'n nuwe praktykteorie te skep, het navorsing 'n basisteorie (Hoofstuk 2) ontwerp. Die meta-teoretiese insigte (Hoofstukke 3 en 4) en ontleding van empiriese navorsing (Hoofstuk 5) het die leemte vir toepaslike opleiding vir die intra- en interpersoonlike ontwikkeling van die Christelike dienswerker duidelik uitgewys.

Navorsing het bevind dat die situasie waarin die ou teorie gefunksioneer het, nie meer funksioneel is nie. Vrywillige hulpverleners of dienswerkers in gemeentes het bo en behalwe algemene oriëntering ten opsigte van kinder- en jeugsorg, bejaardesorg en siekebesoek, ook 'n ernstige behoefté aan die ontwikkeling van eie persoonlike en interpersoonlike vaardighede.

Vanuit die basisteorie, in wisselwerking met die situasie-analise, word in hierdie hoofstuk 'n nuwe (verstelde) praktykteorie ontwerp. Volgens Venter (1996:95-96) is dit die weg waartlangs voortgesette prakties-teologiese teorievorming plaasvind. Navorsing het hiermee bewys dat Zerfass (1974:166) se model funksioneel is vir die navorsingsdoel van hierdie studie. Dit is as 'n bruikbare hulpmiddel gevind tot:

- konkretisering van stappe en beweging vanaf teorie na praktyk
- toepaslike skematiese uitbeelding van die bipolêre spanningsverhouding tussen teorie en praktyk
- ❖ 'n geskikte struktuur vir die logiese beredenering vanaf theologiese oorlewering tot die praktiese implementering van die nuwe prakties-teologiese teorievorming en nuwe praktyk
- ❖ 'n maklik en duidelik verstaanbare aanduiding van die dinamiese, lewende en voortdurende wisselwerking tussen teorie en praktyk.

6.1.2 'N PASTORAAL-GERIGTE KURRIKULUM VIR CHRISTELIKE DIENSWERKERS

Voorafgaande empiriese navorsing (Hoofstuk 5) het aan die lig gebring dat respondenten van die onderskeie teologie-fakulteite wat genader is, voorstanders is van voorgraadse opleiding van Christelike dienswerkers. Respondente van verskillende gereformeerde gemeentes identifiseer 'n behoefté aan **meer formele opleiding van Christelike dienswerkers**. Beide hierdie respondentegroepe is ten gunste van

die toevoeging van 'n afsonderlike module oor die intra- en interpersoonlike ontwikkeling van die Christelike dienswerker tot die voorgraadse opleiding van Christelike dienswerkers of Pastorale hulpverleners.

Voorkeur word verleen aan meer praktyk- en bedieningsgerigte opleiding aan Christelike dienswerkers, bo die suwer akademiese opleiding in tradisionele teologiese vakke. Die situasie-analise, soos in Hoofstuk 5 uiteengesit, het aan die lig gebring dat **opleiding in persoonlike en interpersoonlike vaardighede**, tans die mees kenmerkende behoefté aan toerusting vir die Christelike dienswerker is.

Die bestaande teorie (kurrikulum) vir voorgraadse opleiding van teologiese studente is nie funksioneel vir die opleiding van Christelike dienswerkers nie. Ondersteuning, bemoediging en begeleiding van medegelowiges vereis ook emotiewe vaardighede wat in 'n groot mate buite die tradisionele areas van spesifieke kennis, algemene kognitiewe intelligensie, tegniese of professionele vaardighede lê.

Op grond hiervan bepleit navorsers:

- ❖ die skep van 'n nuwe geïntegreerde teologies-psigologies-sosiale teorie
- ❖ 'n nuwe bedienings- en pastoraalgerigte kurrikulum vir die spirituele en psigiese vorming en ontwikkeling van die Christelike dienswerker
- 'n opleidingsprogram met samestelling van leerstof wat sterk gerig is op die ontwikkeling van praktiese interpersoonlike en groepsteringsvaardighede
- ❖ 'n toepaslike kurrikulum wat die Christelike dienswerker op persoonlike en sosialevlak toerus vir die hoë eise van post-moderne hulpverlening
- ❖ herkurrikulerung van voorgraadse opleiding vir Christelike dienswerkers ooreenkomsdig die opleidings- en registrasievereistes (insluitend praktiese vaardighede) van die Suid-Afrikaanse Assosiasie van Pastorale Werkers (SAAP) (vgl. Bylaag H).

6.2 PRAKTYK-TEORETISE RIGLYNE VIR 'N NUWE OPLEIDINGSPR0GRAM VIR CHRISTELIKE DIENSWERKERS

6.2.1 INTEGRERING VAN TOEPASLIKE VAKGEBIEDE

Navorsers het bevind dat 'n geïntegreerde opleidingsprogram bestaande uit die samestelling van toepaslike teorie vanuit die onderskeie vakgebiede Teologie, Maatskaplike Werk en Psigologie, doeltreffende opleidingsmateriaal bied vir:

- ❖ 'n nuwe praktykteorie

Bladsy 217

6.2.2 NUWE TEORIEVORMING VIR OPLEIDING VAN DIE CHRISTELIKE DIENSWERKER IN INTRA- EN INTERPERSOONLIKE ONTWIKKELING

Die ontwikkeling van intra- en interpersoonlike vaardighede vind nie slegs by wyse van die bemeesterung van bepaalde leermateriaal plaas nie. Ontwikkeling van emosionele vaardighede staan bekend as emotiewe opleiding en geskied by wyse van herhaalde inoefening, reflektering en evaluering. Navorser verwys dus na die **prosesontwikkeling** van intra- en interpersoonlike intelligensie (vergelyk Hoofstuk 4). **Sodanige opleiding is aanvullend tot die Christelike dienswerker se groei en toename in geloofsvolwassenheid.**

Ten opsigte van die proses van intra-persoonlike ontwikkeling (vgl. Hoofstuk 4, 4.3.4) is bevind dat verantwoordelike innerlike bestuur tans die grootste leemte in die persoonlike mondering en toerusting van die Christelike dienswerker is; terwyl interpersoonlike en groepwerkvaardighede as 'n ernstige leemte aangedui is in die proses van interpersoonlike ontwikkeling.

Navorser beskou opleiding in die totale proses van intra- en interpersoonlike vaardighede as noodsaaklik vir:

- ❖ die gebalanceerde groei en ontwikkeling van die Christelike dienswerker in psigiese en spirituele volwassenheid
- meer effektiewe dienswerk in die gemeente.

6.2.2.1 ENKELE RIGLYNE VIR 'N MODULE IN INTRA- EN INTERPERSOONLIKE ONTWIKKELING

Die prosesontwikkeling van intra- en interpersoonlike groei (Hoofstuk 4) bied die teoretiese basis vir emotiewe opleiding. Die volgende riglyne word voorgestel vir 'n emotiewe ontwikkelingsprogram:

1. Ontwikkeling van emosionele bestuur:

- 1.1 fokus op toenemende selfbewussyn
- 1.2 doen eerlike selfontleding
- 1.3 evalueer eie gevoelens
- 1.4 bestuur negatiewe emosies

2. Neem toe in emosionele geletterdheid:

- 2.1 in uitdrukking van eie emosies

2.2 in bewussyn en verstaan van ander se emosies

2.3 in begrip vir en reaksie op ander se emosies

3. Bemeester emosionele bevoegdhede:

3.1 identifiseer ander se behoeftes

3.2 ontwikkel ware empatie

3.3 bemoedig en motiveer ander

3.4 ontwikkel ander se vermoëns, potensiaal en bedieninge

4. Beoefen emosionele interaksie:

4.1 hanteer eie onafgehandelde emosionelelyn

4.2 beoefen openhartige kommunikasie

4.3 neem toe in vaardige probleem- en konflikhantering

4.4 vergewe mekaar van harte

4.5 Bid vir mekaar

4.6 Werk aan heropbou van verhoudinge

5. Ontwikkel en bewaar emosionele intimiteit

Dit is die weg waarlangs die Christelike dienswerker leer om sy eie en ander se harte te bewaak (Spr. 4:23) en liefdevolle *koinonia* in die gemeente onderling te bewaar.

Hierdie opleidingsprogram in intra- en interpersoonlike ontwikkeling word skematisies soos volg voorgestel:

Figuur 7
Riglyne vir opleiding in intra- en interpersoonlike vaardighede (EI)

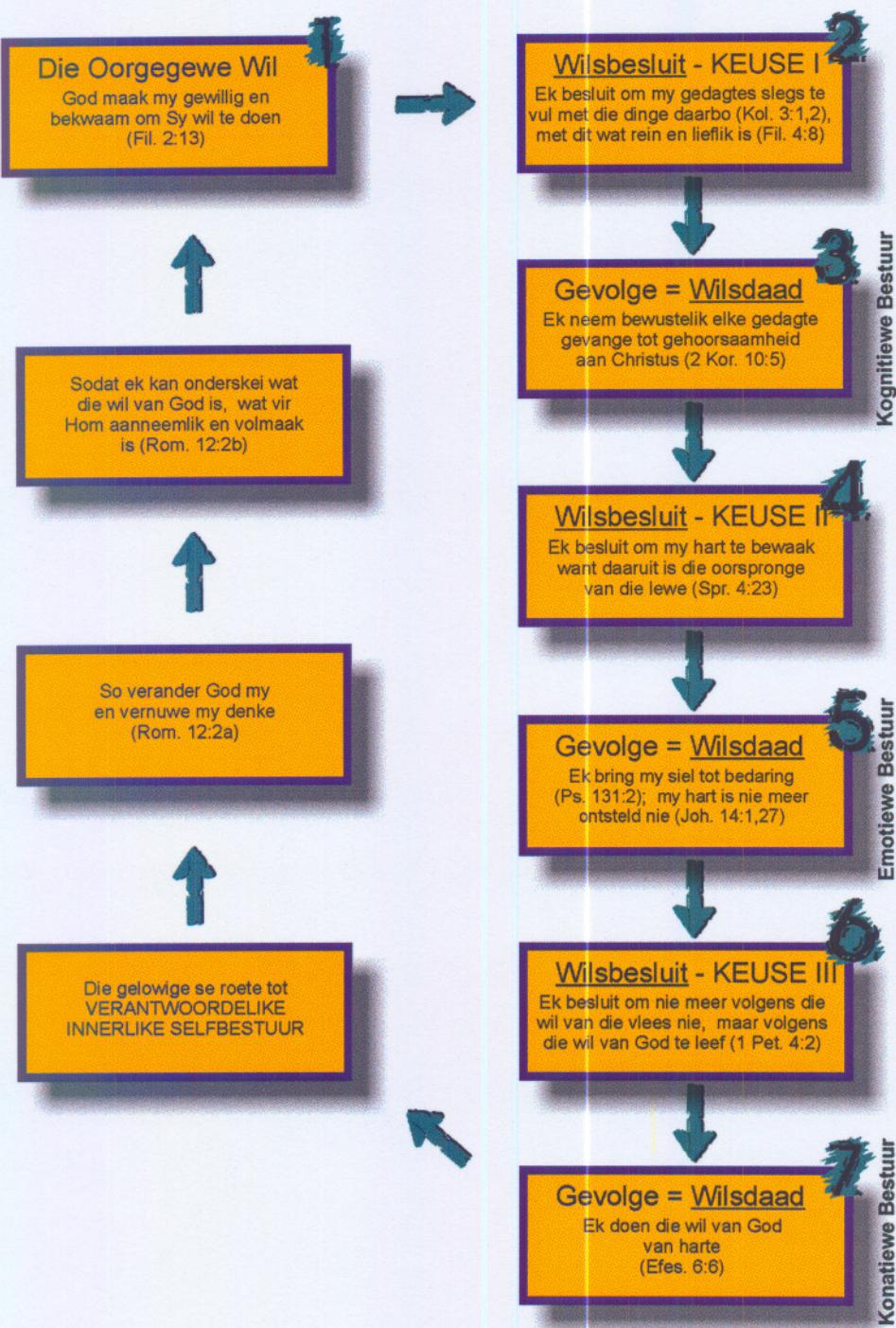
6.2.2.2 OPLEIDING IN VERANTWOORDELIKE INNERLIKE SELFBESTUUR

In die basis- en meta-teoretiese ondersoek het dit duidelik geblyk dat verantwoordelike intra-persoonlike bestuur begin met 'n **pro-aktiewe wilsbesluit** wat die neokorteks van die brein aktiveer (3.6.3) tot 'n wilsdaad van gehoorsaamheid aan Christus (2 Kor. 10:5).

Sonder 'n oorgegewe wil is geen kognitiewe (denke) of emotiewe (emosies) bestuur moontlik nie. Die eerste stap tot verantwoordelike innerlike bestuur is dus die onderwerping van die wil van die mens aan die wil van God. Aangesien God die mens mag gegee het oor sy eie wil (1 Kor. 7:37; 2 Tim. 1:7) is hy aanspreeklik vir:

- ❖ die oorgawe van sy wil tot gehoorsaamheid aan die wil van God
- ❖ sy eie wilsbesluite
- ❖ sy eie innerlike bestuur.

Die wedergebore kind van God is vrygemaak in Christus en is dus nie uitgelewer aan sy instinktiewe emosie-impulse nie. Hy is vry om te kies om sy emosies te bestuur. Die oorgawe van die wil behels vir die gelowige sewe stappe tot die aanvang van verantwoordelike innerlike selfbestuur en word soos volg skematisies voorgestel:

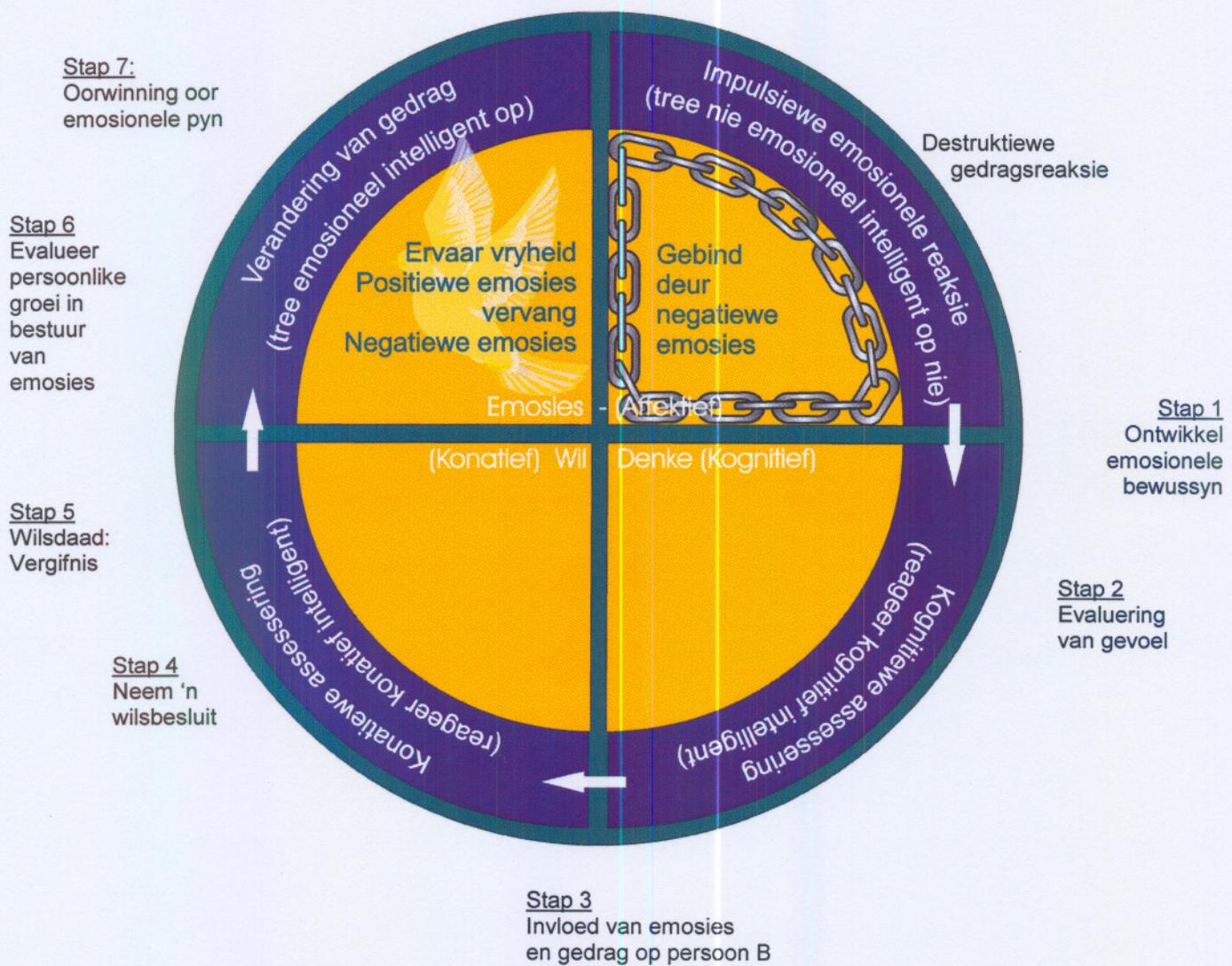
Figuur 8

Sewe stappe tot aanvang van verantwoordelike innerlike selfbestuur

Tydens opleiding in verantwoordelike innerlike bestuur behoort besondere klem gelê te word op bestuur van negatiewe emosies.

6.2.2.3 DIE BESTUUR VAN NEGATIEWE EMOSIES

Empiriese navorsing in Hoofstuk 4 het bevestig dat die bestuur van negatiewe emosies die komponent van psigiese bestuur is wat die grootste persoonlike onvermoë aandui. Dit kan lei tot impulsiewe emosionele en destruktieve gedragsreaksies met gevolglike skade aan interpersoonlike verhoudinge. Navorsing beskou daarom opleiding in die bestuur van negatiewe emosies, as van die uiterste belang vir die Christelike dienswerker se getuenis vir Jesus Christus, vir sy kwaliteit dienswerk asook vir sy verhoudinge met medewerkers en medegelowiges in die gemeente. Opleiding in bestuur van negatiewe emosies kan soos volg skematis voorgestel word:

Figuur 9
Bestuur van negatiewe emosies

6.2.2.4 OPLEIDING IN INTRA- EN INTERPERSOONLIKE TOERUSTING VAN DIE CHRISTELIKE DIENSWERKER

Empiriese navorsing het duidelik aangedui aan watter fasette van intra- en interpersoonlike toerusting die respondentegroepe voorkeur verleen. Fasette van intra- en interpersoonlike toerusting wat deur al drie die respondentegroepe gesamentlik hoër as 90% geskaal is, word hier in volgorde van hul voorkeur aangedui:

- ❖ innerlike beheer
- ❖ innerlik heel
- ❖ respek en agting vir ander
- eerlikheid, integriteit en vertroue
- ❖ emosioneel intelligente hantering van gawes van die Heilige Gees
- ❖ geïntegreerde waardes en norme
- selfagting en selfaanvaarding
- ❖ interpersoonlike vaardighede
- ❖ aanvaarding van verantwoordelikheid
- ❖ volle potensiaalontwikkeling
- ❖ lewensvreugde en blymoedige dankbaarheid
- ❖ positiewe selfkonsep
- ❖ onderlinge vertroue
- ❖ volwassenheid
- ❖ gebalanseerde leefstyl.

Alhoewel die *handhawing van grense en samewerking in spanverband* nie deur respondentegroepe bokant 90% geskaal is nie, sou navorsing dit byvoeg tot die opleidingsmateriaal van Christelike dienswerkers weens die aktualiteit daarvan in resente literatuur, met die oog op die voorkoming van uitbranding en effektiewe kleingroepbediening.

6.2.2.5 OPLEIDING IN DIE EFFEKTIEWE HANTERING VAN INTERPERSOONLIKE PROBLEME

In Toepaslike opleidingsprogram vir die intra- en interpersoonlike ontwikkeling van die Christelike dienswerker behoort ook opleiding in die vaardige hantering van interpersoonlike probleemareas in te sluit. Respondentegroepe het die volgende interpersoonlike probleemareas bokant 90% en in rangorde van belangrikheid geskaal:

%Waarde	STUDENTE	DIENSWERKERS	PREDIKANTE
100-95%	Woede Kritiek Konflik Verwerping Skinder	Konflik Woede Manipulering Probleme Verwerping Intimidatie	Verwerping Woede Manipulering Konflik Teenkanting Probleme Mislukking Teleurstelling
94-90%	Teenkanting Probleme Wettisme Misverstand Teleurstelling Manipulering Moeilike mense Mislukking Eensaamheid Groepsdruk Verdeeldheid en partyskappe Jaloesie Kliekvorming Intimidatie	Kritiek Mislukking Skinder Groepsdruk Verdeeldheid en partyskappe	Misverstand Groepsdruk Eensaamheid Intimidatie Skinder Moeilike mense Kritiek Jaloesie Kliekvorming Wettisme

Tabel 5

'n Vergelykende tabel van waarde, soos toegeken aan die vaardige hantering van interpersoonlike probleme (B)

Alhoewel die vaardige hantering van *emosionele besering in dienswerk* nie so hoog geskaal is nie, sou navorsing dit wou byvoeg tot die opleidingsmateriaal van Christelike dienswerkers weens die intensiteit van emosionele pyn wat dit vir pastorale hulpverleners en persone in die amp kan meebring.

6.2.2.6 OPLEIDING IN DIE VOORKOMING VAN SEKONDÊRE TRAUMA

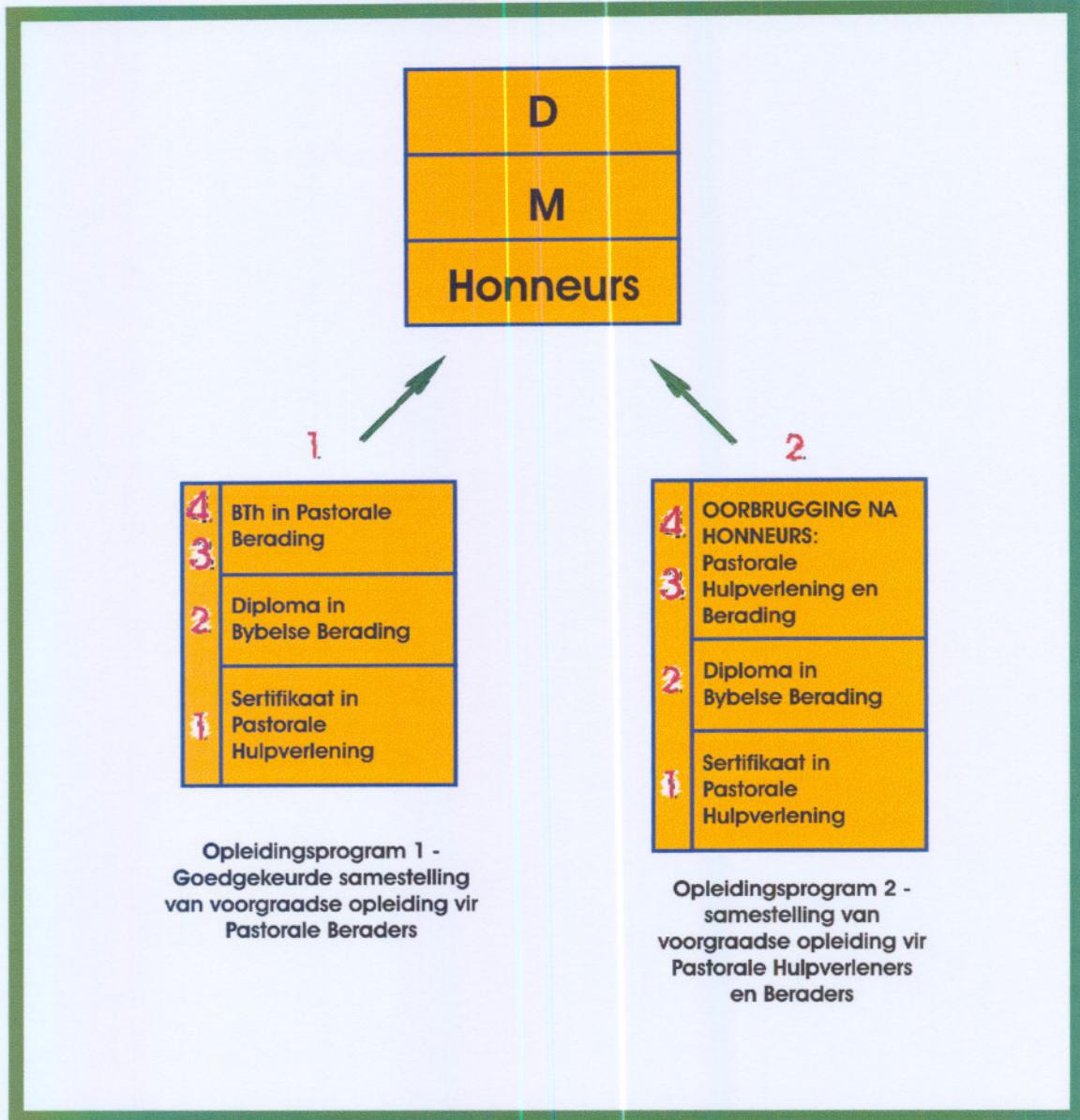
Individue van al drie respondentegroepe ag die voorkoming van sekondêre trauma in Christelike dienswerk as baie belangrik. Dit behoort dus 'n integrale deel uit te maak van die intra- en interpersoonlike opleidingsprogram van Christelike dienswerkers.

6.2.3 VOORGESTELDE OPLEIDINGSPROGRAMME VIR VOORGRAADSE STUDENTE IN CHRISTELIKE DIENSWERK

6.2.3.1 ALTERNATIEWE OPLEIDINGSPROGRAMME

Beide die opleidingsprogramme wat voorgestel word vir die opleiding van Christelike dienswerkers:

- ❖ volg jaar 1 en 2 die twee-jaar-diplomakursus in Bybelse berading soos aangebied deur Filadelfia Opleidingsentrum, Bloemfontein (sien Bylaag B)
- ❖ behels 'n verdere twee-jaar-opleidingsprogram (jaar 3 en 4)
- sluit jaarliks praktiese opleiding in ooreenkomsdig die Suid Afrikaanse Assosiasie vir Pastorale Werkers (SAAP) se registrasievereistes
- ❖ bied uitkoms op Honneurs in teologie.

Figuur 10
Alternatiewe opleidingsprogramme vir voorgraadse opleiding

6.2.3.2 GOEDGEKEURDE OPLEIDINGSPROGRAM 1

Hierdie program behels die twee-jaar diplomakursus in Bybelse berading en twee jaar teologievakke aan die Noordwes-Universiteit: Potchefstroomkampus. Die kurrikulum van jare 3 en 4 behels die volgende vakke:

4de Jaar	Sem 2	Ou Testament OTES221	Nuwe Testament NTES221	Pastorale berading PAST221		Entrepreneurskap ENTR221	Wetenskapsleer WTS221
	Sem 1	Ou Testament OTES211	Nuwe Testament NTES211	Etiek ETIE211		Pastorale berading PAST211	Missiologie MISS211
3de Jaar	Sem 2	Ou Testament OTES121	Nuwe Testament NTES121	Pastorale berading PAST121	Etiek ETIE121	Theologie TEOL121	Kerk- en Dogma-Geskiedenis KDGE121
	Sem 1	Grieks GRKS111	Hebreeus SEMT111	Nuwe Testament NTES111	Ou Testament OTES111	Rekenaarinligting RINL111	Wetenskapsleer LEER111
Krediete		16	16	8	8	8	8

Tabel 6

Goedgekeurde kurrikulum vir jare 3 en 4
Opleidingsprogram 1 vir BTh in pastorale berading

Bogenoemde opleidingsprogram is saamgestel deur die Fakulteit van Teologie Noordwes-Universiteit: Potchefstroomkampus en Filadelfia Opleidingsentrum, Bloemfontein. Hierdie gekombineerde opleidingsprogram is reeds goedgekeur en studente wat hierdie program suksesvol voltooi, verwerf 'n BTh-graad in pastorale berading.

6.2.3.3 VOORGESTELDE OPLEIDINGSPROGRAM 2

Navorsers stel voor dat studente in Christelike dienswerk wat verkies om nie die tradisionele teologie-opleiding (sien 6.2.3.2) te volg nie,

- maar voorkeur verleen aan Bybelkunde as hoofvak, en
- ❖ 'n meer pastoraal- en bedieningsgerigte opleidingsprogram verkies,

die keuse moet kan uitoefen om die volgende voorgestelde kurrikulum in jare 3 en 4 te volg:

EERSTE SEMESTER					TWEDE SEMESTER	
Jaar 3	Bybl 111A	Psig 261	Pastp 311 (Prakties)	Past 312	Bybl 221A	Past 321
	Bybelkunde (Inleiding tot Ou en Nuwe Testament)	Psigologie (Lewensvaar- dighede)	Pastoraal Prakties (Kleingroep- bediening)	Pastoraal (Intra, Interpersoonlike en Spirituele ontwikkeling)	Bybelkunde (NT. in breëre konteks: Geskrifte van Paulus en Johannes)	Innerlike Genesing 1) Openbarende Gebedsbediening 2) Innerlike verandering
	8	8	8	8	24	8
Jaar 4	Pastp 411 (Prakties)	Bybl 311A			Bybl 321AB	
	Pastoraal Prakties (Gevorderde Groepwerk- vaardighede)	Bybelkunde (Interpretasie van Literatuursoorte)			Bybelkunde (Hermeneutiek)	
	8	24			32	

Tabel 7

Kurrikulum vir voorgestelde Opleidingsprogram 2
Oorbruggingskursus tot Honneurs in Teologie

6.2.3.4 MODULE UITKOMSTE VAN DIE VOORGESTELDE OPLEIDINGSPROGRAM 2 VIR VOORGRAADSE OPLEIDING VAN CHRISTELIKE DIENSWERKERS (JARE 1 TOT 4)

JAAR 1

SERTIFIKAATKURSUS IN PASTORALE HULPVERLENING

EERSTE SEMESTER

MODULE 1 DIE AARD, DOEL EN PRAKTYK VAN BYBELSE HULPVERLENING EN BERADING (16 Krediete)

Die leerder moet in staat wees om:

- ❖ die aard en doel van Bybelse Berading duidelik te verantwoord
- die eienskappe van die Geesvervulde hulpverlener Bybels te fundeer

- ❖ eie emosies verantwoordelik te bestuur
- 'n kliënt se probleemareas te identifiseer, analyseer en te hanteer.

MODULE 2 HULPVERLENING TOT INNERLIKE HELING EN VERNUWING (16 Krediete)

Die leerder moet in staat wees om 'n kliënt:

- ❖ se ervaringsgeskiedenis empaties te evalueer
- ❖ se funksioneringstyle te assesseer
- ❖ te begelei tot Geesbeheerde denke, emosionele bestuur en verantwoordelike gedrag ooreenkomsdig die Woord
- ❖ te faciliteer tot herstelde verhoudinge en vergifnis.

Die leerder moet in staat wees om:

- die rol van Vader, Seun en Heilige Gees in berading te verstaan en proefondervindelik te ervaar.

TWEEDE SEMESTER

MODULE 3 PRAKTISE HULPVERLENING AAN TIENERS (16 Krediete)

Die leerder moet in staat wees om:

- ❖ die fenomeen depressie te verstaan; die depressieve tiener ondersteunend te begelei tot genesing en 'n gebalanseerde lewensstyl
- ❖ die voorkoms en verskynsel van selfmoord onder tieners te begryp; die selfmoordgeneigde tiener doeltreffend te ondersteun tot 'n nuwe positiewe lewensingesteldheid
- ❖ die trauma van kindermolestering en die post-traumatische stres wat die totale funksionering van die individu negatief beïnvloed, te verstaan; die tiener wat as kind gemolesteer is effektiel te begelei tot innerlike heling en Bybelse perspektiewe op die seksuele
- ❖ die oorsake en voorkoms van eetversteurings by tieners te evalueer; tieners met eetversteurings terapeuties te faciliteer tot genesing van foutiewe denkpatrone, identifisering van onvervulde emosionele behoeftes en selfdissipline
- ❖ om tieners in te lig oor Skrifbeginsels rakende die seksuele; Skrifgefundeerde geslagsopvoeding individueel en in groepsverband aan te bied.

MODULE 4 GEVALLESTUDIES EN VOORGESKREWE BOEKЕ (8 krediete)

Die leerder moet in staat wees om:

- ❖ basiese beginsels van kliëntbegeleiding te verstaan en in werksopdragte toe te pas
- 'n kliënt se selfpersepsie en psigo-sosiale funksionering te assesseer en aan die kliënt te interpreteer
- ❖ menings van skrywers van voorgeskrewe boekе Bybels-krities te evalueer

MODULE 5 PRAKTISE OPLEIDING (8 krediete)

Die leerder moet in staat wees om:

- ❖ die hulpverleningsproses volgens Gerard Egan se model vir hulpverlening te verduidelik
- ❖ 'n kliënt tydens ses kontaksessies aan die hand van 'n voorgeskrewe hulpverleningsproses te begelei
- ❖ luister- en gespreksvaardighede te bemeester
- ❖ sinvol met sy supervisor saam te werk.

JAAR 2**DIPLOMAKURSUS IN BYBELSE BERADING****EERSTE SEMESTER****MODULE 1 GOD HET DIE KINDJIE HOOR HUIL (16 krediete)**

Die leerder moet in staat wees om:

- vanuit 'n Bybels antropologiese perspektief die verskynsel van aborsie te verdiskonter
- ❖ pre- en post-aborsie kliënte effektiel vanuit Skrifbeginsels te begelei
- ❖ insig te openbaar in die belewenis- en gedragsreaksies van kliënte met post-aborsie-stresversteuring (PTSV).

Die leerder moet in staat wees om:

- ❖ kinders uit disfunksiionele ouerhuise se plaasvervangende maskers te identifiseer, te assesseer en funksioneel tot ontkoppeling te begelei
- ❖ hierdie kinders te begelei tot insig in oorsake van hul maskerlewe en identifisering met hul oorspronklike Godgegewe identiteit
- ❖ die getraumatiseerde kind te faciliteer tot genesing op elkevlak van menslike funksionering
- die voorkoms en aard van die hiperaktiewe kind te verstaan
- ❖ ouers van hiperaktiewe kinders met begrip in te lig en te ondersteun
- ❖ oorsake van woede by kinders en volwassenes te bepaal
- ❖ woede by kinders en volwassenes te begelei tot dissiplinering van negatiewe emosies
- ❖ kinders se wyses van verlieshantering te verstaan en effektiel te beraad.

MODULE 2 EFFEKTIEWE LEIERSKAP EN DIE TERAPEUTIESE GESPREK (16 krediete)

Die leerder moet in staat wees om:

- gevorderde terapeutiese gesprekstegnieke te ken en te bemeester
- ❖ verskillende terapeutiese prosesse en pastorale modelle te ken (minstens een model in diepte)

- ❖ vir ander 'n geestelike en emosionele mentor te wees
- ❖ onderrig te gee in Bybelse leierskap.

Die leerder moet in staat wees om:

- ❖ die ontwikkelingsfases en verhoudingsgereedheid van tieners en jong volwassenes te bepaal
- ❖ groepe jongmense in te lig oor verhoudingsvaardighede en doeltreffende hantering van verhoudingsprobleme
- jongmense individueel te beraad ten opsigte van hul verhoudingslewe.

MODULE 3 AKTUELE PROBLEEMAREAS (16 krediete)

Die leerder moet in staat wees om:

- die impak van krisis en trauma op menslike funksiornering te verstaan
- ❖ kliënte te begelei tot effektiewe krisis- en traumahantering
- ❖ die aard en omvang van kommer, vrees, angst en paniekversteurings te verstaan en in die lig van die Skrif te faciliteer
- ❖ ouers en kinders se emosionele ontwrigting tydens egskeiding te verstaan en hulle terapeuties te begelei tot nuwe aanpassings en innerlike heling
- ❖ bejaardes te begelei met normale aanpassings na aftrede
- ❖ die trauma van voortydige aftrede te faciliteer
- ❖ algemene verlieshantering empaties te begelei met inagneming van die natuurlike rouproses
- ❖ die kliënt wat terminaal siek is deur al die fases van belewing met insig, begrip en deernis te ondersteun
- ❖ sterwensbegeleiding te doen.

MODULE 4 'N KWALITEITLEWE AS BERADER (8 krediete)

Die leerder moet in staat wees om:

- ❖ die omvattende terrein en funksies van supervisie te ken
- ❖ die rol, verantwoordelikhede en veelvoudige funksies van 'n pastorale supervisor te ken
- ❖ insig te openbaar in die verhoudingsdinamiek tussen beraders, supervisors en praktykbestuur.

Die leerder moet kan getuig van en ander motiveer tot 'n:

- lewende verhouding met God
- ❖ strewe na geloofsvolwassenheid
- getroue binnekamerlewe.

Die leerder moet in staat wees tot:

- ❖ selfstandige naleeswerk oor en skryf van 'n referaat van 1000 woorde oor 'n voorgeskrewe resente aktuele probleemarea by kliënte.

MODULE 5 PRAKTIKS (8 krediete)

Die leerder moet in staat wees om:

- ❖ gevorderde terapeutiese luister-, vraagstelling- en ander gesprekstegnieke te ken en in die praktyk van gesprekvoering te kan toepas
- ❖ verskillende terapeutiese prosesse en pastorale modelle te ken (minstens een model in diepte) en 'n kliënt aan die hand van hierdie model terapeuties te begelei
- 'n voorgeskrewe kliënteverslag van minstens ses beradingsessies te kan skryf.

JAAR 3

PASTORALE HULPVERLENING EN BERADING

(OORBRUGGINGSKURSUS TOT HONNEURS IN TEOLOGIE)

EERSTE SEMESTER

MODULE 1 BYBELKUNDE (BYBL 111A) OU EN NUWE TESTAMENT: INLEIDING TOT DIE BYBEL EN BYBELSE WÉRELD (8 krediete)

Die leerder moet in staat wees om:

- ❖ 'n eie geldige standpunt te formuleer oor die plek, unieke aard en gesag van die Ou en Nuwe Testament (as deel van die Bybel)
- ❖ te verduidelik hoe die Ou en Nuwe Testament ontstaan het (insluitend erkenning van die kanon) en die teks daarvan deur die eeu behoue gebly het
- die rangskikking van die Ou en Nuwe Testamentiese boeke in groepe (volgens literatuursoorte) te verduidelik
- die belangrikste literatuursoorte van die Ou en Nuwe Testament te identifiseer en te beskryf
- ❖ 'n oorsig oor die geskiedenis van Israel, soos in die Ou Testament beskryf te kan weergee; en
- 'n oorsig te hê van die geskiedenis wat in die Nuwe Testament beskryf word.

MODULE 2 PSICOLOGIE (PSIG 261) LEWENSAARDIGHED (8 krediete)

Die leerder sal in staat wees om:

- ❖ lewensvaardighede in individue, groepe, organisasies en gemeenskappe te faciliteer ten einde algemene welsyn in sodanige kultureel-diverse konteks te bevorder deur die aanbieding van lewensvaardigheidsprogramme.

MODULE 3 PASTORAAL (PAST 311) INTRA- EN INTERPERSONLIKE EN SPIRITUELLE ONTWIKKELING (8 krediete)

Die leerder moet in staat wees om:

- ❖ die prosesontwikkeling van intra- en interpersoonlike ontwikkeling te verstaan, te verduidelik en persoonlik te bemeester

- ❖ 'n kliënt terapeutes te begelei van selfbewussyn na selfbestuur en van selfagting tot Skrifgefundeerde potensiaalontwikkeling
- ❖ individue en groepe terapeutes te begelei tot ontwikkeling van ander-bewussyn, mensvaardighede, groepshandlingsvaardighede, herstel van emosionele intimiteit in 'n verhouding
- ❖ individue en groepe te faciliteer in ontwikkeling van geloofsvolwassenheid.

MODULE 4 PRAKTIES (PASTP. 312) KLEINGROEPBEDIENING (8 krediete)

Die leerder moet in staat wees om:

- die rol van die kleingroep in die Bybel te bepaal
- ❖ die waarde van kleingroepbediening binne gemeenteverband te motiveer
- ❖ basiese groepshandlingsvaardighede te bemeester
- ❖ 'n kleingroep binne 'n gemeente vir minstens vyf groepbyeenkomste effekief te faciliteer
- ❖ 'n groepshandlingsverslag te kan skryf.

TWEEDE SEMESTER

MODULE 5 BYBELKUNDE (BYBL 221A) NUWE TESTAMENT: BREËRE KONTEKS: GESKRIFTE VAN PAULUS EN JOHANNES (24 krediete)

Afdeling 1: Openbaringsgeschiedenis en algemene kanoniek

Die leerder behoort in staat te wees om:

- ❖ op wetenskaplike wyse prinsipieel te kan standpunt inneem oor formele, empiriese en historiese aspekte in verband met die Bybel as Kanon
- op wetenskaplike wyse prinsipieel te kan standpunt inneem oor alle aspekte rakende die gesag van die Kanon, en om ander standpunte op geldige wyse te beoordeel
- die Teologiese wetenskap in sy historiese ontwikkeling, met inbegrip van die ontwikkeling van die vak Openbaringsgeschiedenis, te kan plaas en evalueer
- ❖ die vak Openbaringsgeschiedenis te kan definieer en die betekenis van die naam Openbaringsgeschiedenis as vaknaam te kan beoordeel en teen ander vakbenaminge te kan opweeg
- vanuit eksegetiese materiaal die begrippe *Evangelie* en *Koninkryk van God* openbaringshistories vanuit die Nuwe Testament sistematies te kan beskryf en die plek daarvan in die Godsopenbaring te kan definieer
- ❖ vanuit eksegetiese materiaal die Godsname, soos te vind in die Nuwe Testament, te kan identifiseer en sistematies te kan beskryf.

Afdeling 2: Pauliniese brieve: 1 & 2 Tessalonisense, Galasiërs, Romeine en die Pastorale brieve

Die leerder behoort in staat te wees om:

- ❖ hom/haar oor prinsipiële en praktiese aangeleenthede met betrekking tot Romeine, Galasiërs, 1 & 2 Tessalonisense en die Pastorale brieve op wetenskaplik-noukeurige, prinsipieel verantwoorde en geldige wyse te kan verantwoord

- ❖ genoemde Pauliniese brieue te kan verklaar met die oog op toepassing daarvan binne die hulpverlenings- en beradingsituasie
- eksegetiese materiaal sistematies te kan orden met die oog op die beskrywing van die openbaring in die Nuwe Testament oor 'n saak
- ❖ hom/haar te verantwoord oor morele aansporing in die eerste eeu en om hierdie data in die eksegese te verdiskontereer.

Afdeling 3: Johannese geskrifte

Die leerder behoort in staat wees om:

- ❖ 'n prinsipeel-gegronde en wetenskaplik verantwoordbare standpunt te kan formuleer oor die besondere kanoniek van onderskeidelik die Johannes-evangelie, die drie Johannese brieue en die boek Openbaring
- 'n prinsipeel-gegronde en wetenskaplik verantwoordbare standpunt te kan formuleer oor die theologiese (openbaringshistoriese) betekenis van elk van hierdie Johannese geskrifte
- ❖ met hulpmiddels verklaring en hermeneuse van geselecteerde tekste uit hierdie Johannese geskrifte te kan doen.

MODULE 6 PASTORAAL (PAST 321) INNERLIKE GENESING (8 krediete)

Afdeling 1: Openbarende Gebedsbediening

Die leerder moet in staat wees om:

- ❖ 'n Bybelse mensbeskouing te verduidelik
- ❖ 'n kliënt te begelei tot insig in waarom hy is wie hy is
- ❖ kliënte te begelei tot insig in oorsake, voorkoms van en gedragsreaksies op eie emosies en herinneringe
- kliënte se denkpatrone met behulp van kognitiewe terapie ooreenkomstig die Skrif te rekonstrueer
- die kliënt te fasiliteer tot insig in die leuen/s oor homself wat hom bind
- die basiese beginsels van Openbarende Gebedsbediening te verduidelik
- ❖ die proses van Openbarende Gebedsbediening te verstaan en met fyn aanvoeling te fasiliteer

Afdeling 2: Innerlike verandering

Die leerder moet in staat wees om:

- die verskillende benaderings (modelle) tot Bybelse berading van Adams, Smith, Crabb en Collins te ken en 'n eie standpunt daaroor te formuleer
- ❖ psigologiese perspektiewe op gedrag en verandering te verstaan
- ❖ die Skriftuurlike beginsels van innerlike verandering te verduidelik
- ❖ die proses van innerlike verandering te ken, te verstaan en te fasiliteer
- ❖ die integrering van verskillende benaderings en modelle met oortuiging kan verantwoord.

PASTORALE HULPVERLENING EN BERADING

(OORBRUGGINGSKURSUS TOT HONNEURS IN TEOLOGIE)

EERSTE SEMESTER

MODULE 1 PRAKTIES (PASTP. 411) GEVORDERDE GROEPWERKVAARDIGHED (8 krediete)

Die leerder moet in staat wees om:

- die doelwitte en struktuur van verskillende soorte groepe te kan verduidelik
- gevorderde groepwerkvaardighede te ken en in groepsverband toe te pas
- ❖ groepsdinamiek te verstaan en effektief te kan hanteer
- groepsinteraksie te bevorder en doeltreffend te bemiddel
- moeilike groeplede en groepskonflik met sukses te fasiliteer
- ❖ groepe te motiveer en tot doelwitbereiking te begelei.

MODULE 2 BYBELKUNDE (BYBL 311A) INTERPRETASIE VAN LITERATUURSOORTE IN DIE BYBEL (24 krediete)

Afdeling 1: Interpretasie van verhalende stof: die Vroeë Profete

Die leerder behoort in staat te wees om:

- verhalende stof in die Ou Testament te kan interpreteer. Toegespits op Josua, Rigters, Samuel en Konings
- ❖ die ontstaan, agtergrond, boodskap en doel van die Deuteronomistiese Geskiedwerk as geheel en die afsonderlike boeke te kan bespreek
- ❖ historiese benaderings tot die interpretasie van die Ou Testament te kan evalueer
- ❖ die begrippe Openbaringsgeskiedenis / Heilsgeskiedenis / Geskiedenis / Eskatologie te kan definieer, en die onderlinge verhouding te kan verduidelik
- die geskiedenis van Bybelse Argeologie (toegespits op die Ou Testament) te kan bespreek, en die belangrikheid daarvan vir die bestudering van die Ou Testament te kan verduidelik.

Afdeling 2: Interpretasie van profetiese literatuur

Die leerder behoort in staat te wees om:

- ❖ profetiese literatuur te interpreteer
- ❖ die ontstaan, agtergrond en boodskap van die profetiese boeke te kan verduidelik
- profesie en profetisme in Israel en die Ou Nabye Ooste te kan bespreek
- ❖ die sosiale organisasie in ou Israel te kan bespreek, en die belangrikheid daarvan vir die interpretasie van die Ou Testament te kan verduidelik.

Afdeling 3: Interpretasie van digterlike en wysheidsliteratuur

Die leerder behoort in staat te wees om:

- ❖ digterlike en wysheidsliteratuur te kan interpreteer
- ❖ die ontstaan, agtergrond en boodskap van die digterlike en wysheidsboeke te kan bespreek
- literêre benaderings tot die Ou Testament te kan evalueer
- ❖ poësie en wysheid in Israel en die Ou Nabye Ooste te kan bespreek.

MODULE 3 BYBELKUNDE (BYBL 321AB) HERMENEUTIEK (32 krediete)

Die leerder behoort in staat te wees om:

- ❖ Hermeneutiese stellings en eksegetiese bevindings te evalueer deur die basiese aspekte van Gereformeerde Teologiese Hermeneutiek te gebruik
- ❖ deel te neem aan gesprekke oor ander hermeneutiese teorieë.

6.3 SAMEVATTING

- 6.3.1 In Teopsigo-sosiale model is voorgestel vir nuwe prakties-teologiese teorievorming vir die doeltreffende opleiding van Christelike dienswerkers.
- 6.3.2 Enkele riglyne is geformuleer vir in nuwe module vir die opleiding van Christelike dienswerkers in intra- en interpersoonlike ontwikkeling.
- 6.3.3 Twee alternatiewe opleidingsprogramme is voorgestel vir die opleiding van Christelike dienswerkers wat beide uitkoms bied tot Honneurs in Teologie.
- 6.3.4 Volledige module-uitkomste van opleidingsprogram 2 is uiteengesit.

6.4 RIGLYNE VIR VERDERE OPLEIDING

- 6.4.1 Voorgraadse opleidingsprogramme van Christelike dienswerkers en Pastorale beraders behoort ooreenkomsdig die registrasievereistes van die Suid-Afrikaanse Assosiasie vir Pastorale Werkers (SAAP) (vgl. Bylaag H) voorsiening te maak vir:
 - ❖ deurlopende praktiese opleiding van studente
 - ❖ opleiding van supervisors.
- 6.4.2 Opleidingsmateriaal moet saamgestel word oor die unieke aard, terrein, beginsels en metodiek van emotiewe opleiding aan volwassenes in pastorale dienswerk.

6.4.3 In Voorgraadse kurrikulum in Christelike dienswerk moet nie slegs praktyk- en bedieningsgerig wees nie, maar ook die nodige uitkomste bied op nagraadse studies.

6.6.4 Opleidingsinstansies wat opleiding gee aan Christelike dienswerkers en pastorale beraders sal vir die groot aantal studente wat:

- ❖ nie aanleg het vir tale nie, of
- ❖ nie geroepe voel vir die lerende bediening (dus nie eksegetiese vaardighede benodig nie), of
- ❖ nie noodwendig nagraads wil voortgaan met verdere studie nie,

alternatiewe kurrikulums (vergelyk 6.2.3.3) vir voorgraadse opleiding moet skep.

7.1. FINALE SAMEVATTING

In Hoofstuk 1 is die navorsingsvraag van hierdie studie geformuleer, doelwitte vir navorsing bepaal en die metode wat gevolg sou word in die verhandeling uiteengesit. Die sentraal-teoretiese argument, naamlik dat riglyne ontbreek vir doeltreffende opleiding in die intra- en interpersoonlike ontwikkeling van die Christelike dienswerker, is in Hoofstuk 2 deur die basisteoretiese ondersoek bevestig. Dit is duidelik dat die ontwikkeling van intra- en interpersoonlike ontwikkeling 'n Skriftuurlike opdrag is wat nie net hoër kwaliteit dienswerk sal bevorder nie, maar ook die kerk van Jesus Christus in die geheel kan bevoordeel. Christelike dienswerkers se opleiding in intra- en interpersoonlike ontwikkeling, stimuleer hul geloofsgroei tot gelykvormigheid aan die liefdevolle en empatiese dienskneggestalte van Jesus Christus.

Meta-teoretiese perspektiewe op die invloed van breinkringlope op die kognitiewe en emotiewe belewenisprosesse van die mens is in Hoofstuk 3 ondersoek om die impak daarvan op die emotiewe intra-persoonlike funksionering en bestuur van die individu te verreken. Die dinamiese wisselwerking tussen die kognitiewe en affektiewe komponente van emosionele intelligensie is ook ondersoek met die bevinding dat die gelowige Godgegewe mag kan uitoefen oor sy wil, asook Godgegewe beheer oor sy denke, emosies en gedrag. Die Geesvervulde gelowige wat die vrug van die Gees toon, het dus nie slegs die verantwoordelikheid nie, maar ook die vermoë daartoe om sy intra- en interpersoonlike vaardighede maksimaal te ontwikkel.

Die Metateoretiese studie in Hoofstukke 3 en 4 het ook onomwonde aangedui dat riglyne vir doeltreffende opleiding van die Christelike dienswerker in intra- en interpersoonlike ontwikkeling ontbreek. Die aanname dat 'n paradigmaverskuiwing nodig is van suiwer kognitiewe opleiding na 'n kombinasie van kognitiewe en emosionele opleiding is deur navorsers duidelik aangetoon.

In Hoofstuk 4 val die fokus van die literatuurstudie op die prosesontwikkeling van die intra- en interpersoonlike groei van die Christelike dienswerker. Die noodsaaklikheid vir opleiding van die Christelike dienswerker in al die fasette van intra- en interpersoonlike ontwikkeling is by elke faset van die prosesontwikkeling duidelik aangedui. So 'n praktiese kapasiteit-ontwikkelingsprogram beklemtoon egter veel eerder die eindproduk as die proses. Intra- en interpersoonlike ontwikkeling verhoog die individu se lewensvreugde, lewensvervulling, werksbevrediging en kwaliteit dienswerk. Dit verryk en verdiep ook die totale spektrum van sy verhoudingslewe, werk geloofsgroei in die hand en bevorder geloofsvolwassenheid.

Empiriese navorsing is aan die hand van 'n gekombineerde kwalitatiewe -kwantitatiewe benadering in Hoofstuk 5 gedoen met behulp van gekonstrueerde onderhoude en vraelyste. Daar is gefokus op doelbewuste teikengroepe en data is verkry van individue, asook respondentegroepe. Daar is bevind dat toepaslike opleidingsmateriaal vir die intra- en interpersoonlike ontwikkeling van die Christelike dienswerker ontbreek. 'n Duidelike behoefte aan toepaslike en doeltreffende pastoraalgerigte opleiding in Christelike dienswerk is geïdentifiseer.

In Hoofstuk 6 word 'n prakties -teologiese teorievorming vir die nuwe praktyk voorgestel. Die sleutelingeleme van 'n opleidingsprogram vir Christelike dienswerkers in intra- en interpersoonlike ontwikkeling word aangedui. 'n Nuwe teorie is vanuit die vakgebiede teologie, maatskaplike werk en psigologie saamgestel waarna navorsing verwys as 'n teopsigo-sosiale model wat uitgebrei en ontwikkel kan word tot doeltreffende voorgraadse opleidingsmateriaal vir Christelike dienswerkers en pastorale beraders. Drie voorgraadse opleidingsprogramme met die uitkoms op nagraadse studie is as alternatiewe aangedui vir die opleiding van Christelike dienswerkers. Twee kurrikulums (BTh en BA), wat beide aan SAAP se vereistes vir registrasie in Kategorie 3 voldoen, is saamgestel vir genoemde opleidingsprogramme om in die uiteenlopende behoeftes van studente in Christelike dienswerk te voorsien.

7.2 RIGLYNE VIR VERDERE NAVORSING

- 7.2.1 'n Wetenskaplik getoetse metingskaal vir die stand van intra- en interpersoonlike intelligensie van die Christelike dienswerker.
- 7.2.2 Opleiding van kerkraadslede in intra- en interpersoonlike ontwikkeling.
- 7.2.3 Opleiding van dosente aan teologiese-fakulteite in emotiewe opleidingsmetodiek.
- 7.2.4 Strategieë vir indiensneming van opgeleide Christelike dienswerkers in gemeentes.
- 7.2.5 Voortgesette opleidingsprogramme vir Christelike dienswerkers binne gereformeerde gemeentes.
- 7.2.6 Die verhouding tussen Christelike dienswerkers en die leraar as mentor.
- 7.2.7 Die bydrae van toegeruste Christelike dienswerkers tot gemeentebou.
- 7.2.8 Nagraadse spesialiteitsterreine vir Christelike dienswerkers.

7.2.9 Die verhouding tussen intra- en interpersoonlike ontwikkeling en geloofsontwikkeling.

7.3 SLOT

Navorser het die navorsingsvraag oor die bevordering van opleiding in intra- en interpersoonlike ontwikkeling van die Christelike dienswerker beantwoord. 'n Duidelike behoeft aan sodanige opleiding is geïdentifiseer. Die doelstelling van die navorsing is bereik deur duidelike riglyne te formuleer vir 'n opleidingsprogram in die intra- en interpersoonlike ontwikkeling van die Christelike dienswerker.

Aan die hand van 'n tersaaklike Skrifstudie, literatuurstudie en empiriese ondersoek is 'n toepaslike teopsigo-sosiale model geskep en riglyne geformuleer vir 'n alternatiewe pastoraal-gerigte kurrikulum vir voorgraadse studente in Christelike dienswerk wat toegang verleen tot Honneurs in Teologie.

Die inhoud van hierdie navorsingstudie, naamlik die intra- en interpersoonlike ontwikkeling van die Christelike dienswerker, word aangebied as 'n module (Past. 312) in die derde jaar van die voorgestelde opleidingsprogram 2 (Hoofstuk 6, 6.2.3.3) vir die voorgraadse opleiding van Christelike dienswerskers.

BIBLIOGRAFIE

- ABRAHAM, R. 1999. Emotional Intelligence in Organizations: A Conceptualization. *Genetic, Social and General Psychology Monographs*, 25(2):209-225. [Web:] <http://www.search.epnet.com> (Afgetrek 5 Oktober 2004).
- ALLEN, R. 1998. Mensa. Bepaal jou persoonlikheid. Kaapstad : Tafelberg Uitgewers.
- ANDERSON, N.T. 1996. 'n Lewe van oorwinning. Vereeniging : Christelike Uitgewersmaatskappy.
- ANDERSON, N.T., ZUEHLKE, T.E. & ZUEHLKE, J.S. 2000. Christ centered therapy: The practical integration of Theology and Psychology. Michigan : Zondervan Publishing House.
- ANON. 2004. Free will. Psychology: Assessment, Referral and Treatment. [Web:] <http://www.psycharts.com/wil.htm> (Afgetrek 8 Oktober 2004).
- ASSOCIATION FOR CHRISTIAN COUNSELLORS. 2004. Counselling Skill Record: Personal Counselling Portfolio. Reading Berks RG61LT.
- BABBIE, E. 1992. The Practice of Social Research. Sixth Edition. California : Wadsworth Publishing Company.
- BAKER, E.K. 2003. Caring for ourselves: A Therapist's Guide to personal and professional well-being. Washington : American Psychological Association.
- BARBALET, J. 2002. Emotions and Sociology. Oxford : Blackwell Publishing.
- BARNARD, A. 1995. *Unisa Psychologia*, 22(1). Pretoria : Unisa.
- BAR-ON, R. & PARKER, J.D.A. 2000. The handbook of Emotional Intelligence: Theory, Development, Assessment, and Application at Home, School and in the Workplace. San Francisco : Jossey-Bass.
- BAR-ON, R., TRANEL, D., DENBURG, N.L. & BECHARA, A. 2003. Exploring the neurological substrate of emotional and social intelligence. [Web:] <http://www.ncbi.nlm.gov> (Afgetrek 30 Desember 2004).
- BAUMEISTER, R.F. & VOHS, N. 2004. Handbook of self-regulation: Research, Theory and Applications. London : The Guilford Press.

BERKLEY, J.D. 1994. Leadership Handbooks of Practical Theology. Vol 2: Outreach and Care. Michigan : Baker Book House.

BIBLE QUEST. 1999. Many ways of learning: Leadership Article. United Church of Christ. Internet artikel. Adres onbekend : Bible Quest Publishers. (Afgetrek 9 Oktober 2004).

BIERLY, S.R. 1995. Help for the small-church pastor. Michigan : Zondervan Publishing House.

BOROD, J.C. 2000. The neuropsychology of emotion. Oxford : Oxford University Press.

BOTES, C. 1982. Die vergete lidmaat: Fokus op die bediening van die lidmaat in die plaaslike gemeente volgens die Nuwe Testament. Kaapstad : Kerugma.

BRADLEY, R. 2004. Emotional Intelligence in the workplace: Performance Fireworks: Special Report. Partnership Coaching, Inc. [Web:] <http://www.partnershipcoaching.com> (Afgetrek 30 Desember 2004).

BRAMMER, L. M. & MacDONALD, G. 1999. The Helping Relationship. Needham Heights : Allyn & Bacon.

BROCK, T. & BROCK, W. 2004 The mental health ministry in the local church. Religion Online. [Web:] <http://www.file:///E:/showchapter.htm> (Afgetrek 9 Augustus 2004).

BRUNO, T. 2000. Jesus Ph.D. Psychologist. Florida : Bridge-Logos Publishers.

BRYANT, C. 2004. The Modern Mystic: A Spirituality for Health Care Workers. *The Journal of Pastoral Care and Counseling*, 58(4):319-324. Kurztown : Association for Clinical Pastoral Education.

BURGER, C. 1991. Praktiese Teologie in Suid-Afrika. Pretoria : Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing.

BURGER, C. 1999. Gemeentes in die kragveld van die Heilige Gees: Oor die unieke identiteit, taak en bediening van die kerk van Christus. Stellenbosch : Lux Verbi.

BUTTRICK, G.A., BOWIE, W.R., SCHERE, P., KNOX, J., TERRIEN, S. & HARMON, N.B. 1991. The Interpreter's Bible: A commentary in twelve volumes. Vol. 4. Nashville : Abingdon Press.

BUYS, R. 2001. Om vleuels te hê. Wellington : Prosper Klub.

BUZAN, T. 2000. Head First: 10 ways to tap into your natural genius. London : Harper Collins Publishers.

BYBEL, 1957. Die Bybel: dit is die ganse Heilige Skrif wat al die kanonieke boeke van die Ou en die Nuwe Testament bevat. Kaapstad : Bybelgenootskap van Suid-Afrika.

BYBEL, 1983. Nuwe Vertaling. Kaapstad : Bybelgenootskap van Suid-Afrika.

CANTOR, N. & KIHISTROM, J.F. 2000. Personality and Social Intelligence. New Jersey : Prentice Hall.

CARUSO, D.K., MAYOR, J.D. & SALOVEY, P. 2002. Relation of an ability measurement of Emotional Intelligence to Personality. *Journal of Personality Assessment*, 79(2):306-320. Sydney : Lawrence Erlbaum Associates.

CASPER, C.M. 2001. From now on with passion: A guide to Emotional Intelligence. California : Cypress House.

CHAMBERS, O. 1995. Biblical Psychology. Grand Rapids : Discovery House Publishers.

CHANDLER, C.H. 2001. When churches beat their plowshares into swords: People at war with the pastor. *Review and Expositor*, 98(4):557-575. (Artikel in die ATLA databasis, verwysingsnommer 1476149).

CHENG, M.C. 2001. Integrating inner-healing into missions education. *Mission Studies*, 18.02:126-148. (Artikel in die ATLA databasis, verwysingsnommer 1476220).

CHERNISS, C. & GOLEMAN, D. 2001. The Emotionally Intelligent Workplace: How to select for, measure, and improve Emotional Intelligence in Individuals, Groups, and Organizations. San Francisco : Jossey-Bass.

CIARROCHI, J., FORGAS, J.P. & MAYER, J.D. 2001. Emotional Intelligence in everyday life: A Scientific Inquiry. Lillington : Taylor & Francis.

CLOETE, B. & DU TOIT, E. 1993. Emosies. Humansdorp : Skool vir Volwasse Menswees.

CLOUD, H. & TOWNSEND, J. 2002. Grense. Jeppestown : Zondervan ZA.

COETZEE, A. 2001. Ek dink, ek voel, ek is: Nuwe denke oor selfverryking. Pretoria : LAPA Uitgewers.

COETZEE, A. 1998a. Emosioneel Intelligent...Jy! Ontgin die wisselwerking tussen jou hart en verstand. Pretoria : J.P. van der Walt.

COETZEE, A. 1998b. How smart is your heart? *Career Success*:26-28, March. Bedfordview : Dictum Publishers.

COETZER, W. 2004. Medelye-moegheid. Hantering van sekondêre traumatiiese stres. Ongepubliseerde artikel:1-25. Potchefstroom : Noordwes-Universiteit.

COLLINS, G.R. 1993. *The Biblical basis of Christian Counseling for people helpers*. Colorado Springs : Methodist Book Room.

COLLINS, G.R. 1995. *How to be a people helper*. Illinois : Tyndale House Publishers.

COLLINS, G.R. 2005. *Die A-Z van Berading. Bybelse Perspektiewe op probleemoplossing*. Kaapstad : Struik Christelike Boeke.

COMBRINK, V. 1986. Skrifgebruik in pastoraat. Die standpunt van J.E. Adams. Potchefstroom : PU vir CHO.

CONNER, K.J. 1982. *The Church in the New Testament*. Oregon : BT Publishing.

COOPER, R. 1998. Sentimental Value. *People Management*, 4(7):48-50. London : Personnel Publications.

COOPER, R.K. & SAWAF, A. 1997. Emotional Intelligence in Leadership organizations. [Web:]
http://www.feel.org/articles/cooper_sawaf.html (Afgetrek 18 Oktober 2004).

COVEY, S.R. 1999. *The 7 habits of highly effective people. Powerful lessons in personal change*. London : Simon & Schuster.

DAKE, F.J. 1991. *Dake's Annotated Bible. The Holy Bible*. Georgia : Dake Bible Sales.

DE BRUYN, P.J. 2005. Bewaak jou hart. *Die Kerkblad*, 108(3179):2-3, September. Potchefstroom : Deputate Publikasies.

DE KLERK, B.J. 2004. Spiritualiteit, geloof en wetenskap. *Die Kerkblad*, 107(3169):20-21. Potchefstroom : Deputate Publikasies.

DE KLERK, W.J. 1975. Pastorale sensitiwiteit. Johannesburg : Perskor Uitgewery.

DE KOCK, D. & VAN ZYL, M.A. 2002. Social Auxillary Work: Part 1: A National Survey. *Die Maatskaplike Werk-Navorser-Praktisyn*, 14(1):108-128. Aucklandpark.

DE KOCK, D. & VAN ZYL, M.A. 2002. Social Auxilliary Work: Part 2: A qualitative enquiry in Gauteng. *Die Maatskaplike Werk-Navorser-Praktisyen*, 14(2):107-122. Aucklandpark.

DEPARTEMENT MAATSKAPLIKE WERK. 2003. Graadkursus in Maatskaplike Werk. SCK 201-3. Pretoria : UNISA.

DEPARTEMENT MAATSKAPLIKE WERK. 2004. Practical Work for facilitative communication with people in groups and communities. SCK 202-4. Pretoria : UNISA.

DEPARTEMENT PRAKTISE TEOLOGIE. 1995. Dinamiese Omgee: PT 100. Port Elizabeth : Evangelies-Gereformeerde Bybelkollege.

DEW, J.R. & NEARING, M.M. 2004. Continious quality improvement in higher education. Westport : Praeger Publishers.

DIENER, E., SUH, E.M., KAHNEMAN, E. & SWARZ, N. 1999. National differences in subjective well-being. New York : Russell Sage.

DIJKSTRA-ALGRA, N. 2001. Pastoraat voor iedereen: Praktische adviezen voor de gemeente. Zoetermeer : Uitgeverij Boekencentrum.

DREYER, D. 2003. Leef jou gemeente regtig? Wellington : Lux Verbi.

DREYER, J.S. 1985. Skrifgebruik in die Pastorale Sorg. Pretoria : Universiteit van Pretoria.

DREYER, Y. 1999. 'n Besinning oor Meta- en Basisteoretiese aannames in die Praktiese Teologie. *Praktiese Teologie in S.A.*, 14(1):46-61. Pretoria.

DU RAND, J.A. 2002. Die verhouding tussen kerk en liefde in die Pauliniese geskrifte. *Acta Theologica*, 22(1):31-39. Bloemfontein : Universiteit van die Oranje-Vrystaat.

DU TOIT, A. 2002. Hebreërs vir vandag: 'n Bybelstudie vir dieper delwers. Vereeniging : Christelike Uitgewersmaatskappy.

DU TOIT, B. 2000. God? Geloof in die postmoderne tyd. Bloemfontein : CLF-Uitgewers.

ELECTRIC KIVA. 2003. Multiple Intelligence Theory. [Web:] http://www.file:///E:/multi_intel.htm (Afgetrek 6 Augustus 2004).

- ENGELBERG, E. & SJÖBERG, L. 2004. Emotional Intelligence, affect intensity, and social adjustment. *Personality and Individual Differences*, 37:533-542. [Web:] <http://www.sciencedirect.com> (Afgetrek 8 Oktober 2004).
- EPSTEIN, S. 1998. Constructive Thinking: The key to Emotional Intelligence. London : Praeger Publishers.
- EPSTEIN, S. 2004. Free will. Psychology, Assessment Referral and Treatment. [Web:] <http://www.psycharts.com> (Afgetrek 30 Desember 2004).
- FLEISCHMANN, J. 1999. Emotional Intelligence of MBA students. Potchefstroom : Potchefstroom University for Christian Higher Education. (Mini-dissertation – MBA. Economic and Management Sciences).
- FORGAS, J.P. 1999. Feeling and speaking: Mood effects on verbal communication strategies. *Personal and Social Psychology Bulletin*, 7(25):850-863. Sydney : Society for Personality and Social Psychology.
- FOSTER, J. R. 1998. Celebration of Discipline: A path to spiritual growth. New York : Harper Collins Publishers.
- FOURIE, A. 1999. 'n Verheldering van spiritualiteit as 'n komponent van psigologiese welsyn. (Skripsie - M.A. Kliniese Psigologie). Potchefstroom : PU vir CHO.
- FOURIE, D. 1998. Ontgin jou brein. Pretoria : J.L. van Schaik.
- FOWLER, W.J. 1987. Faith development and pastoral care. Philadelphia : Fortress Press.
- GOEDE, H. 2005. Metafore: So leer ons God ken. *Die Kerkblad*, 108(3180):22-23. Potchefstroom : Deputate Uitgewers.
- GOLEMAN, D. 1998. Working with Emotional Intelligence. London : Bloomsbury Publishing.
- GOLEMAN, D. 2001. The Emotionally Intelligent Workplace. San Francisco : Jossey-Bass.
- GOLEMAN, D. 1996. Emotional Intelligence: Why it can matter more than IQ. London : Bloomsbury Publishing.
- GOLEMAN, D., BOYATZIS, R. & MCKEE, A. 2002. Primal Leadership: Realizing the power of Emotional Intelligence. Massachusetts : Harvard Business School Publishing.
- GORDON, C. 2003. Are you smarter than you think? London : Carroll & Brown Publishers.

GRANACHER, R.P. 1998. Emotional Intelligence and the impacts of morality. [Web:] <http://www.2preslex.org/GRANACH2HTM> (Afgetrek 30 Desember 2004).

GRAY, J. 1994. What you feel you can heal: How to overcome fear of intimacy. London : Heart Publishers.

GRAY, J.R. 2004. Integration of Emotion and Cognitive Control. *American Psychological Society*, 13(2):46-48. New Haven : Elsevier.

HALSTEAD, G. 2003. Emotional intelligence guides church people in caring for one another. Andover Newton Theological School : Publications – Today's Ministry. Internet article. file:///E:/halstead_w03.htm. (Afgetrek 8 Oktober 2005).

HARBER, K.D. 2005. Self-esteem and Affect as Information. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 31(2):276-288. Sydney : Society for Personality and Social Psychology.

HART, C. 1998. Doing a literature review. London : SAGE Publications.

HARTIN, P.J., DECOCK, P.B. & CONNER, B.F. 1991. Becoming a Creative Local Church. Pietersburg : Cluster Publications.

HAT (Verklarende Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal.) 2000. Johannesburg : Perskor-Uitgewery.

HEIN, S. 1996. EQ for everybody. The EQ Institute. [Web:] <http://www.eqi.org> (Afgetrek 6 Augustus 2004).

HEITINK, G. 1993. Practical Theology. Cambridge : William B. Eerdmans.

HENDRIKS, J. 1992. Strategiese beplanning in die gemeente. Die beginsels en praktyk van gemeentevernuwing. Wellington : Hugenote Uitgewers.

HENNING, E. 2004. Finding your way in qualitative research. Pretoria : Van Schaick Uitgewers.

HENRY, M. 1997. Matthew Henry's Commentary on the whole Bible. USA : Hendrickson Publishers.

HEYNS, L.M. 1993. Bestuur van die gemeente as organisasie van vrywilligers. *Praktiese Teologie in S.A*, 8(2):126-136. Pretoria.

HEYNS, L.M. & PIETERSE, H.J.C. 1998. Eerste treë in die Praktiese Teologie. Parow : Gnosis Boeke.

HEYNS, M.F. 1998. Wat beteken Postmodernisme? Die bewaring en dekonstruksie van die self. Wetenskaplike bydraes van die PU vir CHO. F1(369):18-42. Potchefstroom : Instituut vir Reformatoriese Studies.

HEYSTEK, P.H. 2000. 'n Prakties-Theologiese ondersoek na die *mekaar-opdragte* in die Corpus Paulinum met die oog op kerklike geloofsgemeenskap. (Proefskrif – ThD.). Potchefstroom : PU vir CHO.

HUGENOTE KOLLEGE WELLINGTON. 2004a. Learning programme for FET Certificate in Social Auxiliary Work. Wellington : Hugenote Kollege Wellington.

HUGENOTE KOLLEGE WELLINGTON. 2004b. Learning programme for GET Certificate in Community Development. Wellington : Hugenote Kollege Wellington.

HUGHES, S. 2004. Die 7 wette van geestelike sukses: Kembeginsels vir 'n intiemer verhouding met God. Kaapstad : Struik Christelike Boeke.

HUNTER, R.J., MALONEY, H.N., MILLS, L.O. & PATTON, J., ed. 1990. Dictionary of Pastoral care and Counseling. Nashville : Abingdon Press.

JANSE VAN RENSBURG, J. 1991. Selfopenbaring in die pastoraat. *Nederduits Gereformeerde Teologiese Tydskrif*, XXXII(2):264-270. Kaapstad : N G Kerk Uitgewers.

JONKER, C.S. 2002. The compilation and Evaluation of a development programme aimed at Emotional Intelligence. (PhD – School for Human Resource Sciences). Potchefstroom : PU vir CHO.

JONKER, W.D. 1989. Die eie-aard van die gereformeerde spiritualiteit. *Nederduits Gereformeerde Teologiese Tydskrif*, 30(3). Kaapstad : N G Kerk Uitgewers.

JONKER, W.D. 1992. Spiritualiteit en Godsverduistering. *Nederduits Gereformeerde Teologiese Tydskrif*, 33(2):170-178. Bloemfontein : CLF-Uitgewers.

JORDAAN, W.J. & JORDAAN, J.J. 1991. Mens in Konteks. Isando : Lexicon Uitgewers.

JORDAAN, W.J. & JORDAAN, J.J. 1998. Mens in Konteks. Sandton : Heinemann Voortgesette Onderwys.

JOUBERT, P. 2005. Trichotomiese Terapie : 'n Voorgestelde Paradigma. (PhD. – Pastoraal). Potchefstroom : Noordwes-Universiteit : Potchefstroomkampus.

JOUBERT, S. 2005. Gewonde Kerkleiers. *Die Volksblad*:8, Feb. 15. Bloemfontein : Naspers.

KAFETSIOS, K. 2004. Attachment and Emotional Intelligence abilities across the life course. *Personality and Individual Differences*, 37:129-145. [Web:] <http://www.sciencedirect.com> (Afgetrek 8 Oktober 2004).

KANG, S., SHAVER, P.R., STANLEY, S., MIN, K. & JING, H. 2003. Culture-Specific patterns in the prediction of life satisfaction: Roles of emotion, relationship quality, and self-esteem. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29(12):1596-1608. Sydney : Society for Personality and Social Psychology.

KINGMA, B.R. 2000. Die pastorale begeleiding van Universiteitstudente in hulle dienswerk as Christene. (Skripsie – MTh.). Potchefstroom : PU vir CHO.

KLEIN, R., SCHOLTZ, S.C., BOSMAN, J.C. & KEMPEN, E.L. 2005. A South African Study of consumer's perceptions of food labels. *Journal of Family Ecology and Consumer Sciences*:84-105, May. Lesing aangebied by werkswinkel oor Kwalitatiewe Navorsing. School of Physiology, Nutrition and Consumer Sciences. Potchefstroom : North-West University.

KOCON, B. 2005. Maak vrede met IK, werk aan EK. *Die Volksblad*:6, April 5 . Bloemfontein : Naspers.

KRUGER, N., ELS, L. & BRINK, V. 2003. Facilitating learning in Life Orientation. Stellenbosch : Extreme Life.

KRUGER, P.A. 2003. Emosies en die uitdrukking van emosies in die Ou Testament. *Nederduits Gereformeerde Teologiese Tydskrif*, 44(1&2):89-100. Bloemfontein : CLF-Uitgewers.

LATEGAN, F.E. 1991. Die selfkonsep en die ontplooiing van potensiaal. *Lyra Academica*, 6(1). Pretoria : Pretoria Drukkers.

LATEGAN, L.O.K., HAY, D., HOLTZHAUZEN, S. TRUSCOTT, M. & VERMEULEN, W. 2003. Research made easy. Part 2: Postgraduate studies. Central University of Technology. Bloemfontein : Tekskor.

LATEGAN, L.O.K., HAY, D., HOLTZHAUZEN, S. TRUSCOTT, M. & VERMEULEN, W. 2004. Research made easy. Part 3: How to present and publish your research. Central University of Technology. Bloemfontein : Tekskor.

LE ROUX, C. 1997. Emosionele Herstel. Sandton : Roneo Automation.

- LE ROUX, J.G. & LOUW, D.J. 1993. Spiritualiteit as integrasiefaktor in die vorming van die predikant se pastorale identiteit. *Nederduitse Gereformeerde Teologiese Tydskrif*, 34(2):200-209. Bloemfontein : CLF-Uitgewers.
- LE ROUX, R. & DE KLERK, R. 2001. Emosionele Intelligenzie. Kaapstad : Human en Rousseau.
- LESLIE, R.C. 1979. Sharing groups in the church. Nashville : Abingdon Press.
- LEWIS, M.D. & GRANIC, I. 2000. Emotion, Development, and Self-organization: Dynamic systems approaches to Emotional Development. Cambridge : Cambridge University Press.
- LINDE, H. 1979. Lidmaat vir Christus. Wellington : Bybelkor.
- LOPES, P.N., BRACKETT, M.A., NEZLEK, J.B., SCHÜTZ, A., SELLIN, I. & SALOVEY, P. 2004. Emotional Intelligence and Social Interaction. *Personal and Social Psychology Bulletin*, 30(8):1018-1036. Sydney : Society for Personality and Social Psychology.
- LOTTER, G.A. 2004. Pastorale Teologie: 'n Voëlvlug en (voorlopige) landing. Ongepubliseerde artikel. Oktober. Intreerede:1-9. Potchefstroom : Fakulteit Teologie, Noordwes-Universiteit: Potchefstroomkampus.
- LOTTER, G.A. 2004. Emosionele Intelligenzie en die predikant. Ongepubliseerde artikel:1-6. Potchefstroom : Fakulteit Teologie, Noordwes Universiteit: Potchefstroomkampus.
- LOTTER, G.A. 2005. Die kleingroep se rol in toerusting van die gelowige. *Die Kerkblad*, 108(3177):28-29. Potchefstroom : Deputate Publikasies.
- LOUW, D.A. & EDWARDS, D.J.A. 2003. Sielkunde: 'n Inleiding vir studente in Suid-Afrika. 2de dr./uitg. Sandton : Heinemann Voortgesette Onderwys.
- LOUW, D.J. 1993. Pastoraat as vertolking en ontmoeting. Kaapstad : Lux Verbi.
- LOUW, D.J. 1996. Metaphoric theology and God images in a hermeneutics for pastoral care and counselling. *Skrif en Kerk*, 17(1):114-140. Pretoria : Fakulteit Teologie, Universiteit van Pretoria.
- LOUW, D.J. 1997a. Die rol van Godsbeeld / Voorstellinge in die ontwikkeling van lidmate se geloof – 'n Pastoraal diagnostiese model. *Praktiese Teologie in S.A.*, 12(1):64-79. Pretoria.

- LOUW, D.J. 1997b. 'n Diagnostiese model vir die assessering van spiritualiteit met die oog op geloofsonwikkeling in die pastorale bediening. *Praktiese Teologie in S.A.*, 12(2):11-25. Pretoria.
- LOUW, D.J. 1999. *Pastoraat as vertolking en ontmoeting*. Kaapstad : Lux Verbi.
- LOUW, J.P. & NIDA, E.A. 1989. *Greek-English Lexicon of the New Testament based on semantic domains*. New York : United Bible Societies.
- MAGILL, F.N. & RODRIGUEZ, J. 1996. *International Encyclopedia of Psychology*, 1:607. London : Fitzroy Dearborn Publishers.
- MANZ, C.C. 2003. *Emotional Discipline: The power to choose how you feel*. San Francisco : Berret-Koehler Publishers.
- MATTHEWS, G., ZEIDNER, M. & ROBERTS, R.D. 2002. *Emotional Intelligence: Science and Myth*. Massachusetts : Massachusetts Institute of Technology.
- MATZKEN, R.H. 2000. Kurikulum 2005: Vorming van die nuwe mens? *Tydskrif vir Christelike Wetenskap*. (Spesiale uitgawe), 3:83-103. Bloemfontein : UOVS.
- MAXWELL, J.C. 1999. *The power of partnership in the church*. Nashville : Thomas Nelson.
- McCAFFERY, P. 2004. *The Higher Education Manager's handbook: Effective leadership and management in universities and colleges*. New York : RoutledgeFalmer.
- McCANN, B.P. 2004. Leveraging EQ to enhance intra-personal, inter-personal and organisational performance. Internet artikel. Adres onbekend : Mercer Human Resource Consulting. (Afgetrek 9 Oktober 2004).
- McGRATH, A.E. 2001. *Christian Spirituality: An Introduction*. Oxford : Blackwell Publishers.
- McGRAW, P.C. 2001. *Self Matters: Creating your life from inside out*. London : Simon and Schuster.
- McMINN, M.R. 1996. *Psychology, Theology and Spirituality in Christian Counselling*. Illinois : Tyndale House Publishers.
- McRAY, B.W. 2001. What Evangelical pastors want to know about psychology. *Journal of Psychology and Theology*, 29(2):99.

- MERLEVEDE, P.E., BRIDOUX, D. & VANDAMME, R. 2000. 7 Steps to Emotional Intelligence. Bancyfelin, Carmarthen, UK : Crown House Publishing.
- MEYER, J.C., VAN ZYL, J., BURGER, C.W. & DU TOIT, H.D. 1998. Problematiek rondom die keuring van geestelike dienswerkers. *Praktiese Teologie in S.A.*, 13(1):85-91. Pretoria.
- MEYER, W.F., MOORE, C. & VILJOEN, H.G. 2000. Personologie: Van individu tot ekosisteem. Johannesburg : Heinemann.
- MIMS, G. 2002. Kingdom principles for church growth. Nashville : Life Way Press.
- MINIRTH, F. 2003. The Minirth guide for Christian Counselors. Nashville : Broadman & Holman Publishers.
- MINNAAR, P. 1993. 'I will': a formula that spells success. *Unisa Psychologia*, 20(2). Pretoria : UNISA.
- MITCHELL, M. 2004. The role of faith in emotions: A pastoral study. (M.A. - Pastoral Studies). Potchefstroom : Potchefstroom University for Christian Higher Education.
- MITTELBERG, M. 2000. Building a Contagious Church. Grand Rapids : Zondervan Publishing Home.
- MOORE, C. 1994. Die volwasse persoon. *Unisa Psychologia*, 21(1):25-29. Pretoria : Universiteit van Suid-Afrika.
- MÜLLER, J. & MARITZ, B. 1998. Die waarde van metafore binne die hermeneuties-pastorale sisteem. *Praktiese Teologie in S.A.*, 13(1):65-71. Pretoria.
- N.G. KERK. 2004. Ons glo ... die Drie Formuliere van Eenheid en Ekumeniese Belydenisse. Wellington : N.G. Kerk Uitgewers.
- NEETHLING, K., STANDER, H. & RUTHERFORD, R. 2000. Dink soos Jesus: Die kreatiewe oplos van probleme en die skep van geleenthede in die 21ste eeu. Vanderbijlpark : Carpe Diem.
- NEETHLING, K., STANDER, H. & RUTHERFORD, R. 2002. Voel soos Jesus: Sewe riglyne vir 'n emosioneel gesonde lewe. Vanderbijlpark : Carpe Diem.
- NEL, L. 2003. Clarifying the intrapersonal component of psychological well-being. Potchefstroom : Potchefstroom University for Christian Higher Education. (Mini-dissertation – M.A. in Clinical Psychology).

- NEL, M. 1993. Gemeentebou: Dinamiese kragte in die vermuwingsproses. *Praktiese Teologie in Suid-Afrika*, 8(2):115-125. Pretoria.
- NEL, M. 1994. Gemeentebou. Halfweghuis : Orion Publikasies.
- NEL, M. 1998. Gemeentebou: 'n Reformatoriese bediening. *Praktiese Teologie in S.A.*, 13(2):27-37. Pretoria.
- NELSON-JONES, R. 1997. Effective Thinking Skills. London : Wellington House.
- NEUMANN, W.L. 1997. Social Research Methods. Qualitative and Quantitative Approaches. 3rd ed. Boston : Allyn & Bacon.
- OATLEY, K. & JENKINS, J. 1996. Understanding Emotions. Massachusetts : Blackwell Publishers.
- ODENDAL, F.J. 1984. Die predikant en uitbranding: 'n Sielkundige ondersoek. (Skripsie – M.A: Lettere en Wysbegeerte). Johannesburg : RAU.
- OMDAHL, B.L. 1995. Cognitive Appraisal, Emotion and Empathy. New Jersey : Lawrence Erlbaum Publishers.
- OOSTENBRINK, J.W. 1996. Korporatiewe Spiritualiteit en Kleingroepleierskap. (Proefskrif - ThD.) Potchefstroom : PU vir CHO.
- OOSTENBRINK, J.W. & LOTTER, G.A. 1999a. Die groot God by kleingroepe. Potchefstroom : DPM
- OOSTENBRINK, J.W. & LOTTER, G.A. 1999b. Gereformeerde Spiritualiteit as korporatiewe spiritualiteit. *In die Skriflig*, 33(3):367-384. Potchefstroom : Sentrale Publikasies, PU vir CHO.
- OOSTENBRINK, J.W. & LOTTER, G.A. 2002. Gemeentelike bedieningsgestalte ter bevordering van kleingroepsspiritualiteit. *Nederduitse Gereformeerde Teologiese Tydskrif*, 43(3&4):543-554. Stellenbosch : Fakulteit Teologie.
- ORME, G. 2001. Emotional Intelligent Living. Wales : Crown House Publishing.
- PADGETT, D.K. 2004. The qualitative research experience. Woodsworth : Thomson Learning.
- PATAKI, S.P. & CLARK, M.S. 2004. Self-presentations of happiness: Sincere, polite or cautious? *Personal and Social Psychology Bulletin*, 30(7):904-905. Sydney : Society for Personality and Social Psychology.

PATTON, J. 1993. *Pastoral Care in Context: An Introduction to Pastoral Care*. Kentucky : Westminister/John Knox Press.

PAZMINO, R.W. 1999. *Foundational Issues in Christian Education*. Michigan : Baker Books.

PICKARD, J. 1999. Sense and sensitivity. *People Management*, 5(21):48-56. London : Personnel Publications.

POTGIETER, M. 2004. *Van klubsoortige kerk tot verhoudingskerk*. Hoekwil : Dr. Marius Potgieter.

POTGIETER, P.C. 1988. Voorberei en Toegerus: 'n Studie oor bedieningsgerigte kurikulering aan Teologie-fakulteite. *UV Teologiese Studies*, 1:1-71. Bloemfontein : Pro Christo-Publikasies.

ROBERTS, R.C. 2001. Emotions among the virtues of the Christian life. *Journal of Religious Ethics*, 20(1):37-68. ATLA Serials.

ROUX, G.B. & WEYERS, A. 1993. Die ontwikkeling van 'n psigo-opleidingsmodel om teogiestudente tot psigiese volwassenheid te begelei. *Nederduits Gereformeerde Teologiese Tydskrif*, 34(3):371-384. Bloemfontein : CLF-Uitgewers.

ROUX, J.P. 1991. *Onderlinge pastoraat as koinoniale bediening*. (Verhandeling – MTh.). Bloemfontein : Universiteit van die Oranje Vrystaat.

S A COUNCIL FOR SOCIAL WORK. 1997. *Social Auxiliary Work: Course for the education and training of Social Auxiliary Workers*. Pretoria : S A Council for Social Work.

SAAIMAN, C.I. 1993. *The relationship between career maturity and intra- and interpersonal variables: Implications for programme development*. (PhD. – Psychology). Bloemfontein : University of the Orange Free State.

SADOCK, B.J. & SADOCK, V.A. 2003. *Synopsis of Psychiatry: Behavioral Sciences of Psychiatry*. Philadelphia : Lippencott Williams & Wilkens.

SALOVEY, P. & SLUYTER, D.J. 1997. *Emotional development and Emotional Intelligence: Educational implications*. New York : Basic Books.

SCHENK, C.K. & MAKONDO, M.G. 2000. *Practical Work for facilitative communication with people in groups and communities*. Pretoria : UNISA.

SCHLEIERMACHER, F. 1988. Christian care: Selections from Practical Theology. Philadelphia : Fortress Press.

SCHMÄLZLE, U.F. 2003. Empirical research in Practical Theology as a strategy of intervention. *Journal of Empirical Theology*, 16(1):5-19. Leiden : Koninklijke Brill NV.

SCHULTE, M.J., REE, M.J. & CARETTA, T.R. 2004. Emotional Intelligence not much more than g and personality. *Personality and Individual differences*, 37:1059-1068. [Web:] <http://www.sciencedirect.com> (Afgetrek 9 Oktober 2004).

SCHULTZ, H., BAGRAIM, J., POTGIETER, J., VIEDGE, C. & WERNER, A. 2003. Organisational Behaviour: A contemporary South African perspective. Pretoria : Van Schaick.

SEALE, C., GOBO, G., GUBRIUM, J.F., SILVERMAN, D. 2004. Qualitative Research Practice. London : SAGE Publications.

SHELLEY, M. 1993. Developing spiritual fruit. *Leadership*, 14:3. Dallas.

SILBERMAN, M. & HANSBURG, F. 2000. People Smart: Developing your Interpersonal Intelligence. San Francisco : Berret-Koehler Publishers.

SINGH, B. 2004. Emotional Intelligence: is more important than IQ. [Web:] <http://www.a2zpsychology.com> (Afgetrek 30 Desember 2004).

SINGH, D. 2001. Emotional Intelligence at work: A professional guide. London : Response Books.

SKOOL VIR VERPLEEGKUNDE. 2004. Psigatriese Verpleegkunde. PSI 415. Bloemfontein : Universiteit Vrystaat.

SMIT, M.M. 1992. Die verband tussen doelwitgerigtheid, motivering en akademiese prestasie by universiteitstudente. (Skripsi - M.A. Voorligtingsielkunde). Bloemfontein : UOVS.

SMUTS, A.J. 1989. Predikant en pastorale praktyk: Teologiese en Sielkundige perspektiewe. Kaapstad : Human en Rousseau.

SNYDER, C.R. & LOPEZ, S.J. 2002. Handbook of Positive Psychology. Oxford : Oxford University Press.

SOUNDVIEW EDITORIAL STAFF. 1989. Skills for Success: The experts show the way. Concordville : Soundview Executive Book Summaries.

SPENCE, G., OADES, L.G. & CAPUTI, P. 2004. Trait Emotional Intelligence and goal self-integration: important predictors of Emotional well-being? *Personality and Individual Differences*, 37:449-461. [Web:] <http://www.sciencedirect.com> (Afgetrek 8 Oktober 2004).

STEIN, S. 2001. The EQ Edge: Emotional Intelligence and your success. Toronto : Kogan Page.

STEINBORN, M.J. 1987. Can the pastor do it alone? California : Regal Books.

STEINER, C. & PERRY, P. 1999. Achieving Emotional Literacy: A personal programme to increase your Emotional Intelligence. London : Bloomsbury.

STERRETT, E.A. 2000. The Manager's Pocket guide to Emotional Intelligence: From Management to Leadership. Massachusetts : HRD Press.

STOCKSTILL, L. 1998. The Cell Church: Preparing your church for the coming harvest. California : Regal Books.

STRATTON, P. & HAYES, N., ed. 1993. A Student's dictionary of Psychology. New York : Edward Arnold.

SUTHERLAND, N.S., ed. 1995. The Macmillan Dictionary of Psychology. Basingstoke, Hants : Macmillan.

SWARTZ, L. & KWAGO, M. 2003. Jeugwerkpraktyk: Modules PTH 113-X, PTH 324-B, PTH 223-6. Wellington : Hugenote Kollege Wellington.

SY, T. & CÔTÉ, S. 2004. Emotional Intelligence: A key ability to succeed in the matrix organization. *Journal of Management Development*, 23(5):437-455. Emerald Group Publishing. [Web:] <http://www.emeraldinsight.com> (Afgetrek 9 Oktober 2004).

TAN, S. 1991. Lay Counseling: Equipping Christians for a helping ministry. Michigan : Zondervan Publishing House.

THESNAAR, C.M. 2001. Die proses van heling en versoening. 'n Pastoraal-hermeneutiese ondersoek van die dinamika tussen slagoffer en oortreder binne 'n post-WVK periode. (Proefschrift - PhD). Stellenbosch : Universiteit van Stellenbosch.

TISCHLER, L., BIBERMAN, J. & McKEAGE, R. 2002. Linking Emotional Intelligence, spirituality and workplace performance. *Journal of Managerial Psychology*, 17(3):203-218 [Web:] <http://www.emeraldinsight.com> (Afgetrek 9 Oktober 2004).

VAN DER MERWE, A. 2004. Stres Strategie: Verstaan en bestuur jou stres vir 'n gebalanseerde, energieke lewe. Kaapstad : Tafelberg.

VAN DER MERWE, A.J. 2004a. Diplomakursus in Bybelse Berading. Module 4. Bloemfontein : Filadelfia Opleidingsentrum.

VAN DER MERWE, A.J. 2004b. Emosionele Intimitet. Ongepubliseerde artikel. Bloemfontein : Filadelfia Opleidingsentrum.

VAN DER MERWE, A.J. 2005a. Sertifikaatkursus in Pastorale Hulpverlening. Module 2. Bloemfontein : Filadelfia Opleidingsentrum.

VAN DER MERWE, A.J. 2005b. Groei en ontwikkeling by Filadelfia Opleidingsentrum. Voordrag gelewer by ATKV.-damesaand op 24 Maart 2005. Bloemfontein : Filadelfia Opleidingsentrum.

VAN DER MERWE, C.M. 1991. Doeltreffende gemeentefunksionering in die lig van die liggaamsmetafoor volgens 1 Korintiërs 12. (Verhandeling – MTh.). Bloemfontein : UOVS.

VAN DER MERWE, M. & MARAIS, F. 2001. Draers van Hoop. Wellington : Lux Verbi Uitgewers.

VAN DER SPUY, D. 2002. Herlewing deur omgeegroepe: Verdiep geestelik deur omgeegroepe. Kaapstad : Struik Christelike boeke.

VAN DER WALT, B.J. 1997. Geloofsgroei by kinders en hul ouers: Wetenskaplike bydraes van die PU vir CHO. F1(335):1-25. Potchefstroom : Instituut vir Reformatoriese Studies.

VAN DER WALT, B.J. 1999. Naby God: Christen en kerk op die drumpel van spiritualiteit. Wetenskaplike bydraes van die PU vir CHO. F1(74):3. Potchefstroom : Instituut vir Reformatoriese Studies.

VAN DER WATT, J., BOSMAN, H., DU RAND, J., VAN RENSBURG, F.J., NEL, M., SMIT, D. & VENTER, P. 2003. Die Bybel A-Z. Vereeniging : Christelike Uitgewersmaatskappy.

- VAN HEYNINGEN, C.J. 1999. Kleingroepbediening: 'n Strategie vir kwalitatiewe en kwantitatiewe groei in die Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika (Skripsie – MTh.) Potchefstroom : PU vir CHO.
- VAN JAARSVELD, P. 2003. Die hart van 'n wenner: Ontwikkel jou emosionele intelligensie. Wellington : Lux Verbi.
- VAN WYK, J.H. 1996. Antropologie en pastoraat: 'n teologiese verkenning. *In die Skriffig*, 30(1):21-36. Potchefstroom : Sentrale Publikasies PU vir CHO.
- VENTER, C. 1996. Uitkragende liefdesbetoon. Pretoria : RGN Uitgewery.
- VENTER, C.J.H. 1987. Skrifperspektiewe en Skrifgegewens ten opsigte van die psigiese lewe. Potchefstroom : Departement Wetenskapsleer.
- VENTER, C.J.H. 1991. Pastorale perspektiewe en motiewe uit die Heidelbergse Kategismus. *In die Skriffig*, 25(1):47-69. Potchefstroom : Sentrale Publikasies PU vir CHO.
- VENTER, C.J.H. 2005. Aspekte van emosionele intelligensie in die lewe van die nuwe mens. *In die Skriffig*, 39(1):1-25. Potchefstroom : Sentrale Publikasies Noordwes-Universiteit: Potchefstroomkampus.
- VENTER, C.J.H. 2005. Toerusting aan gelowiges: Wat sê die Bybel? *Die Kerkblad*, 108(3177):14-15. Potchefstroom : Deputate Publikasies.
- VENTER, E.H. & SCHOEMAN, J.P. 1999. 'n Riglyn vir ouers ten opsigte van die verhoging van die kind se emosionele bewussynsvlake. *Maatskaplike Werk*, 35(4):322-332. Bloemfontein : Universiteit Vrystaat.
- VENTER, M. 2002. Met fyn aanvoeling. *Die Gereformeerde Vroueblad*, 57(6):3, November. Potchefstroom : Deputate Publikasies.
- VERMEULEN, S. 1999. EQ, Emotional Intelligence for Everyone. Rivonia : Zebra Press.
- VERMEULEN, S. 2001(1999). EQ, Emotional Intelligence for Everyone. Cape Town : Struik Publishers.
- VISION US, 2004. Emotional Intelligence. [Web:] <http://www.file:///E:/emotiona.htm> (Afgetrek 6 Augustus 2004).
- VITELLO-CICCIU, J. M. 2003. Emotional Intelligence. *Nursing Management*, 34(10):28-33. [Web:] <http://www.nursingmanagement.com> (9 Oktober 2004).

VORSTER, J.M. 1996. Is die kerk funksioneel? Gedagtes oor Gereformeerde kerkvernuwing in 'n post-modeme konteks. Potchefstroom : Potchefstroomse Teologiese Publikasies.

VOSLOO, W. & VAN RENSBURG, F.J. 1993. Die Bybel in praktyk. Vereeniging : Christelike Uitgewersmaatskappy.

VOSLOO, W. & VAN RENSBURG, F.J. 1999. Die Bybellennium: Eenvolumekommentaar. Die Bybel uitgelê vir eietydse toepassing. Goodwood, Wes-Kaap : Christelike Uitgewers Maatskappy.

WALLIS, C. 2004. Secrets of the Teen Brain: What makes teens tick. *Time*, 163(23):46-53. Amsterdam : Time Inc.

WARREN, R. 1995. The purpose driven church: Growth without compromising your message and mission. Michigan : Zondervan Publishing House.

WATTS, F.N. 2001. Psychological and Religious perspectives on Emotion. *Zygon*, 20(2):243-260. ATLA Serials. [Web:] <http://66.77.30.29/pls/eli/pshow> (Afgetrek 6 Augustus 2004).

WEISINGER, H. 1998. Emotional Intelligence at work. San Francisco : Jossey-Bass Publishers.

WIERSBE, W.W. 1984. Word volwasse. Pretoria : Promedia Publikasies.

WIERSBE, W.W. & WIERSBE, D.W. 2000. Ten power principles for Christian Service: Ministry dynamics for a new century. Michigan : Baker Books.

WILLES, A.T. 2002. The disciple's personality. Masterlife. Nashville : Life Way Press.

WISKER, G. 2001. The Postgraduate Research Handbook. New York : Palgrave.

WOEST, J. 2005. Dominee, so voorkom jy uitbranding. *Die Kerkbode*, 175(12):11. Junie 24. Wellington : Tydskrifmaatskappy van die N.G. Kerk.

WOLMARANS, I.S. 1987. Behoeftebepaling: Besin voor jy begin. Johannesburg : Gutenberg Boekdrukkers.

WOLMARANS, S. 1998. Goodbye Taylor, hello emotions! *Management Today*, 14:26-28. Johannesburg : PE Corporate Services.

WOOD, R. & TOLLEY, H. 2003. *Test your Emotional Intelligence: How to access and boost your EQ*. London : Kogan Page Publishers.

ZERFASS, R. 1974. Praktische Teologie als Handlungswissenschaft. (*In Klosterman, F & Zerfass, R. Praktische Teologie heute*). Munchen : Kaiser.

BYLAAG A

Posbus 25041
Langenhovenpark
Bloemfontein
9330
21 September 2004

Prof. D.J. Louw
Fakulteit Teologie
Universiteit Stellenbosch
Stellenbosch

Geagte Prof. Louw

VRAELYS AAN TEOLOGIE-FAKULTEITE IN RSA VIR NAVORSINGSDOELEINDES

Hiermee bevestig ek ons afspraak soos telefonies gereël vir Dinsdag 5 Oktober 2004 om 16h30.

Ek is 'n student aan Noordwes-Universiteit: Potchefstroomkampus wat tans besig is met 'n M-graad in Teologie. My verhandeling handel oor *Die intra- en interpersoonlike ontwikkeling en opleiding van die Christelike dienswerker ('n Prakties-Theologiese studie)*.

Om hierdie studie sinvol te kan voltooi, is dit nodig om inligting rakende u fakulteit se huidige en beplande kumikulerings vir BTh te bekom.

Vind aangeheg die vraelys wat as agenda vir bespreking sal dien asook SAAP se vereistes vir registrasie. Baie dankie vir u bereidheid om tyd af te staan vir hierdie onderhoud.

Seënwense in Christus

Me. A. J. van der Merwe (Mimie)
0824459169

BYLAAG B

VRAEYLES AAN FAKULTEITSLEDE

HUIDIGE EN BEPLANE KURRIKULERING VIR BTh

A. AGTERGROND-INLIGTING

1. Woordverklaring:

- Intra-persoonlike ontwikkeling: Ontwikkeling van verantwoordelike selfbestuur en positiewe persoonlikheidsfunksionering
- Interpersoonlike ontwikkeling: Ontwikkeling van emosionele intimiteit en kommunikatiewe interpersoonlike verhoudingsvaardighede
- Christelike dienswerker: Vir die doel van hierdie verhandeling sluit dit die ampte van ouderling, diaken en amp van die gelowige in. Elke vrywillige werkkrag wat die een of ander vorm van *diakonia* (diens) binne gemeenteverbond lewer.

2. Uitgangspunt:

- Christelike dienswerkers binne gemeenteverbond is almal in mindere of meerdere mate by leke-berading betrokke
- Toenemende belangstelling in opleiding in pastorale berading vloei voort uit hierdie spontane hulpverlening aan mede-gelowiges en ander

3. Vereistes van Suid Afrikaanse Assosiasie van Pastorale Werkers (SAAP):

- Registrasievereistes vir Kategorieë 1, 2 en 3 is hier ter sake.

B. VRAEYLES

1. Bied u fakulteit voorgraadse opleiding aan in pastorale berading?
2. Indien wel, meld betrokke vakke/modules asook die uitkomste van elke vak/module (of heg dit aan):
3. Bied u fakulteit se huidige BTh-kurrikulum voldoende opleiding in intra- en interpersoonlike ontwikkeling (emosionele intelligense) aan die voornemende pastorale berader?
4. Stem u saam dat die Christelike dienswerker binne gemeenteverbond dikwels betrokke is by pastorale hulpverlening?
5. Dink u die Christelike dienswerker sou persoonlik baat vind by meer formele opleiding in intra- en interpersoonlike ontwikkeling? (vgl. aangehegte: Fasette van intra- en interpersoonlike ontwikkeling).
6. Sou u sê dat die opleiding van Christelike dienswerkers in intra- en interpersoonlike ontwikkeling die kwaliteit dienswerk in die gemeente kan verhoog (*diakonia* bevorder)?

7. Is u fakulteit bereid tot ontwikkeling van 'n moderner en meer soepel dienswerk- en beroepsgerigte voorgraadse kurrikulum vir die opleiding van Christelike dienswerkers en pastorale beraders?
8. Indien wel, sou u opleiding in intra- en interpersoonlike vaardighede daarin kan akkomodeer? Motiveer u antwoord asb.
9. Dink u dat ouderlinge en diakens in die uitoefening van hul amp by sodanige opleiding sou baat?
10. Is u van mening dat Grieks en Hebreeus op eerstejaarsvlak noodsaaklike vakke/modules is vir 'n dienswerk- en beradingsgerigte voorgraadse kurrikulum?
11. Watter aanpassing in opleiding (teorie, prakties, supervisie) beplan u fakulteit om studente voor te berei om aan SAAP se vereistes vir registrasie van leke- en pastorale beraders te voldoen?
12. Berus die formulering van algemene kriteria van leerstofseleksie by u of word dit deur die departemente/dosente geformuleer?
13. Maak u fakulteit gebruik van eksterne kundigheid om leerstofmateriaal vir 'n bepaalde spesialiteitsrigting saam te stel?
14. Wat sou u wou toevoeg tot die voorgestelde raamwerk vir opleiding van die Christelike dienswerker in intra- en interpersoonlike ontwikkeling (psigo-sosiale vaardighede) met die oog op meer effektiewe diensbaarheid in die koninkryk van God?

HANDTEKENING:

DATUM:

BELANGRIKE FASSETTE VAN INTRA- EN INTERPERSONLIKE ONTWIKKELING SOOS GEÏDENTIFISEER TYDENS LITERATUURSTUDIE

TOERUSTING IN

- Innerlik heel om te kan deel
- Emosionele selfbewussyn
- Innerlike beheer (Geesbeheerde *denke* / verantwoordelike *emosionele* bestuur / om die wil van God te *wil* doen)
- Positiwe lewensingesteldheid
- Interpersoonlike vaardighede
- Eerlikheid, integriteit en vertroue
- Lewensvreugde / blymoedige diensbaarheid
- Aanvaarding van verantwoordelikheid
- Selfhandhawing en selfvertroue
- Onderwerping aan gesag
- Saamwerk in spanverband
- Verstandige besluitneming
- Effektiewe tydsbenutting
- Motivering, doelgerigtheid en volharding
- 'n Gegalanseerde lewenstyl
- Geniet die gemeenskap van gelowiges
- Onder toesig van 'n mentor

VAARDIGE HANTERING VAN:

- Kritiek
- Jaloesie
- Teenkanting
- Misverstand
- Probleme
- Aggressie en woede
- Verwerpning
- Mislukking
- Konflik
- Teleurstelling
- Intimidasie
- Manipulerung
- Groepsdruk
- Kliekvorming
- Verdeeldheid
- Moeilike mense
- Besering in dienswerk

VOORKOMING VAN:

- Medelye-moegheid
- Uitbranding

BYLAAG C

VRAEELYS AAN PREDIKANTE **(Vraelys A)**

OPLEIDING AAN CHRISTELIKE DIENSWERKERS IN INTRA- EN INTERPERSOONLIKE VAARDIGHEDEN

Intra-persoonlike ontwikkeling: Ontwikkeling van verantwoordelike selfbestuur en positiewe persoonlikheidsfunksionering.

Interpersoonlike ontwikkeling: Ontwikkeling van emosionele intimiteit en kommunikatiewe interpersoonlike verhoudingsvaardighede.

Christelike dienswerker: Vir die doel van hierdie verhandeling sluit dit die ampte van ouderling en diaken en amp van die gelowige in. Elke vrywillige werkrag wat die een of ander vorm van diens binne gemeenteverbond lewer.

1. Sou u meen dat alle Christelike dienswerskers (ouderlinge en diakens ingesluit) dikwels betrokke is by leke-berading binne gemeenteverbond?
2. Watter persentasie Christelike dienswerskers in u gemeente meen u beskik oor voldoende psigiese volwassenheid / emosionele intelligensie? (Evaluateer in die lig van Vraelys B)
3. Is u van mening dat die kwaliteit dienswerk (*diakonia*) in die gemeente bevorder kan word deur opleiding van Christelike dienswerskers in intra- en interpersoonlike vaardighede?
4. Dink u dat onderlinge verhoudinge in die gemeente (*koinonia*) bevorder kan word deur die opleiding van Christelike dienswerskers in intra- en interpersoonlike vaardighede?
5. Het u gemeente al opleidingsprogramme in intra- en interpersoonlike ontwikkeling (emosionele intelligensie) intern aangebied? Indien wel, meld die titel van kursus of opleidingsprogram/me?
6. Sou u ten gunste wees van die akkommodering van 'n voorgraadse psigo-opleidingsprogram binne 'n BTh-kurrikulum vir leke- en pastorale beraders? Indien nie, motiveer u antwoord.
7. Is daar van u gemeenteledere wat sou belangstel in so 'n voorgraadse kursus in leke- en pastorale berading? Indien wel, gemiddeld hoeveel?
8. Is u van mening dat ouderlinge en diakens baat kon vind by so 'n voorgraadse kursus?
9. Sou u meen dat Grieks 1 en Hebreeus 1 noodsaaklike / relevante / nie-toepaslike vakke is vir 'n voorgraadse BTh kurrikulum vir Christelike dienswerskers en pastorale beraders?
10. Is daar 'n behoefte in u gemeente aan bemoediging en ondersteuning deur opgeleide en toegeruste hulpverleners? Indien wel, wat is die fokusarea van behoefte?

11. Hoe voel u persoonlik oor die akkommodering van opgeleide Christelike dienswerkers?

- ❖ Hulle kan 'n verlengstuk vir die leraar word wat baie tydrowende ondersteuningswerk kan behartig Ja / Nee
- ❖ Hulle gaan net nog 'n toesighoudende verantwoordelikheid van die leraar word Ja / Nee
- ❖ Hulle kan 'n positiewe verskil maak ten gunste van gemeentegebou en -ontwikkeling Ja / Nee
- ❖ Hulle is potensieel 'n bedreiging vir die leraar se eksklusieve terrein Ja / Nee
- ❖ Hulle kan sinvol betrek word by kleingroepbediening Ja / Nee

12. Die Suid-Afrikaanse Assosiasie vir Pastorale Werkers (SAAP) vereis dat Christelike dienswerkers onder beheer en toesig van 'n geestelike mentor moet werk totdat hulle gekwalifiseer is as pastorale beraders en praktyksupervisie benodig. Is u beskikbaar om as 'n mentor te dien vir leke- en pastorale beraders in opleiding?

DATUM:

HANDTEKENING:

BYLAAG D

VRAEELYS AAN LERAARS (Vraeelys B)

'N PSIGO-OPLEIDINGSPROGRAM IN INTRA- EN INTERPERSOONLIKE ONTWIKKELING VAN DIE CHRISTELIKE DIENSWERKER

Intrapersoonlike ontwikkeling: Ontwikkeling van verantwoordelike selfbestuur en positiewe persoonlikheidsfunksionering.

Interpersoonlike ontwikkeling: Ontwikkeling van emosionele intimiteit en kommunikatiewe interpersoonlike verhoudingsvaardighede.

Christelike dienswerker: Vir die doel van hierdie verhandeling sluit dit die ampte van ouderling en diaken in. Elke vrywillige werkrag wat die een of ander vorm van diens binne gemeenteverbond lewer.

Opleidingsprogram	Baie belangrik	Waardevol	Nodig	Aanbeveel	Minder belangrik
Toerusting in:					
➤ Innerlik heel om te kan deel					
➤ Emosionele selfbewussyn en emosionele sensitiwiteit					
➤ Innerlike beheer (Geesbeheerde denke /verantwoordelike emosionele bestuur / om die wil van God te wil doen)					
➤ Spontane demonstrasie van emosies					
➤ Emosionele intimiteit					
➤ Positiewe selfkonsep en selfagting					
➤ Optimistiese lewensingesteldheid					
➤ Altruïsme					
➤ Respek en agting vir ander en hul belang					
➤ Interpersoonlike vaardighede					
➤ Intiem interpersoonlike verhoudings					
➤ Eerlikheid, integriteit en vertroue					
➤ Geïntegreerde waardesisteem					
➤ Lewensvreugde / blymoedige diensbaarheid					
➤ Aanvaarding van verantwoordelikheid					
➤ Selfagting en selfaanvaarding					
➤ Selphandhawing en selfvertroue					
➤ Handhawing van grense					
➤ Outonomie					
➤ Onderwerping aan gesag					
➤ Soepelheid en hantering van verandering					
➤ Saamwerk in spanverband					
➤ Onderlinge vertroue					
➤ Verstandige besluitneming					
➤ Effektiwe tydsbenutting					
➤ 'n Geordende lewe					
➤ Motivering, doelgerigtheid en volharding					
➤ 'n Gebalanseerde lewenstyl					
➤ Ekstroversieve meelewing in gemeente					
➤ Emosioneel intelligente hantering van gawes van die					

Gees					
➤ Onder toesig van 'n mentor					
➤ Persoonsvolwassenheid- en gebalanceerdheid					
➤ Volle potensiaalontwikkeling					
Vaardige hantering van:					
➤ Kritiek					
➤ Jaloesie					
➤ Teenkanting					
➤ Misverstand					
➤ Probleme					
➤ Konflik					
➤ Aggressie en woede					
➤ Verwerping					
➤ Mislukking					
➤ Eenzaamheid					
➤ Teleurstelling					
➤ Intimidasie					
➤ Manipulering					
➤ Skinder					
➤ Groepsdruk					
➤ Kliekvorming					
➤ Verdeeldheid en partyskappe					
➤ Wettisme					
➤ Moeilike mense					
➤ Emosionele verwonding in dienswerk					
Voorkoming van					
➤ Medelye-moegheid					
➤ Uitbranding					
➤ Depressie					

Naam.....	Gemeente.....
Hoedanigheid.....	Plek.....
Handtekening.....	Tel.nr.....
	Datum.....

BYLAAGE

VRAELEYS AAN VOORGRAADSE STUDENTE IN CHRISTELIKE DIENSWERK

'N PSIGO-OPLEIDINGSPROGRAM IN INTRA- EN INTERPERSOONLIKE ONTWIKKELING VAN DIE CHRISTELIKE DIENSWERKER

Intrapersoonlike ontwikkeling: Ontwikkeling van verantwoordelike selfbestuur en positiewe persoonlikheidsfunkcionering.

Interpersoonlike ontwikkeling: Ontwikkeling van emosionele intimiteit en kommunikatiewe interpersoonlike verhoudingsvaardighede.

Christelike dienswerker: Vir die doel van hierdie verhandeling sluit dit die ampte van ouderling en diaken in. Elke vrywillige werkkrug wat die een of ander vorm van diens binne gemeenteverband lewer.

Opleidingsprogram	Waardvol	Baie belangrik	Nodig	Aanbeveel	Minder belangrik
Toerusting in:					
➤ Innerlik heel om te kan deel					
➤ Emosionele selfbewussyn en emosionele sensitiwiteit					
➤ Innerlike beheer (Geesbeheerde denke /verantwoordelike emosionele bestuur / om die wil van God te wil doen)					
➤ Spontane demonstrasie van emosies					
➤ Emosionele intimiteit					
➤ Positiewe selfkonsep en selfagting					
➤ Optimistiese lewensingesteldheid					
➤ Altruïsme					
➤ Respek en agting vir ander en hul belangte					
➤ Interpersoonlike vaardighede					
➤ Intiem interpersoonlike verhoudings					
➤ Eerlikheid, integriteit en vertroue					
➤ Geïntegreerde waardesisteem					
➤ Lewensvreugde / blymoedige diensbaarheid					
➤ Aanvaarding van verantwoordelikheid					
➤ Selfagting en selfaanvaarding					
➤ Selfhandhawing en selfvertroue					
➤ Handhawing van grense					
➤ Outonomie					
➤ Onderwerping aan gesag					
➤ Soepelheid en hantering van verandering					
➤ Saamwerk in spanverband					
➤ Onderlinge vertroue					
➤ Verstandige besluitneming					
➤ Effektiewe tydsbenutting					
➤ 'n Geordende lewe					

➤ Motivering, doelgerigtheid en volharding					
➤ 'n Gebalanseerde lewenstyl					
➤ Ekstroversiewe meelewings in gemeente					
➤ Emosioneel intelligente hantering van gawes van die Gees					
➤ Onder toesig van 'n mentor					
➤ Persoonsvolwassenheid- en gebalanseerdheid					
➤ Volle potensiaalontwikkeling					

Vaardige hantering van:

➤ Kritiek					
➤ Jaloesie					
➤ Teenkanting					
➤ Misverstand					
➤ Probleme					
➤ Konflik					
➤ Aggressie en woede					
➤ Verwerping					
➤ Mislukking					
➤ Eensaamheid					
➤ Teleurstelling					
➤ Intimidasic					
➤ Manipulerung					
➤ Skinder					
➤ Groepsdruk					
➤ Klikevorming					
➤ Verdeeldheid en partyskappe					
➤ Wettisme					
➤ Moeilike mense					
➤ Emosionele verwonding in dienswerk					

Voorkoming van

➤ Medelye-moegheid					
➤ Uitbranding					
➤ Depressie					

Naam.....	Gemeente.....
Hoedanigheid.....	Plek.....
Handtekening.....	Tel. nr.....
	Datum.....

BYLAAG F

VRAEYLES AAN CHRISTELIKE DIENSWERKERS IN GEMEENTES

'N PSIGO-OPLEIDINGSPROGRAM IN INTRA- EN INTERPERSOONLIKE ONTWIKKELING VAN DIE CHRISTELIKE DIENSWERKER

Intrapersoonlike ontwikkeling: Ontwikkeling van verantwoordelike selfbestuur en positiewe persoonlikheidsfunksionering.

Interpersoonlike ontwikkeling: Ontwikkeling van emosionele intimiteit en kommunikatiewe interpersoonlike verhoudingsvaardighede.

Christelike dienswerker: Vir die doel van hierdie verhandeling sluit dit die ampte van ouderling en diaken in. Elke vrywillige werkkrag wat die een of ander vorm van diens binne gemeenteverband lewer.

Opleidingsprogram	Baie belangrik	Waardevol	Nodig	Aanbeveel	Minder belangrik
Toerusting in:					
➤ Innerlik heel om te kan deel					
➤ Emosionale selfbewussyn en emosionele sensitiwiteit					
➤ Innerlike beheer (Geesbeheerde denke /verantwoordelike emosionele bestuur / om die wil van God te wil doen)					
➤ Spontane demonstrasie van emosies					
➤ Emosionele intimiteit					
➤ Positiewe selfkonsep en selfagting					
➤ Optimistiese lewensingesteldheid					
➤ Altruïsme					
➤ Respek en agting vir ander en hul belang					
➤ Interpersoonlike vaardighede					
➤ Intiem interpersoonlike verhoudings					
➤ Eerlikheid, integriteit en vertroue					
➤ Geïntegreerde waardesisteem					
➤ Lewensvreugde / blymoedige diensbaarheid					
➤ Aanvaarding van verantwoordelikheid					
➤ Selfagting en selfaanvaarding					
➤ Selfhandhawing en selfvertroue					
➤ Handhawing van grense					
➤ Outonomie					
➤ Onderwerping aan gesag					
➤ Soepelheid en hantering van verandering					
➤ Saamwerk in spanverband					
➤ Onderlinge vertroue					
➤ Verstandige besluitneming					
➤ Effektiewe tydsbenutting					
➤ 'n Geordende lewe					

➤ Motivering, doelgerigtheid en volharding					
➤ 'n Gebalanseerde lewenstyl					
➤ Ekstroversiewe meelewing in gemeente					
➤ Emosioneel intelligente hantering van gawes van die Gees					
➤ Onder toesig van 'n mentor					
➤ Persoonsvolwassenheid- en gebalanseerdheid					
➤ Volle potensiaalontwikkeling					

Vaardige hantering van:

➤ Kritiek					
➤ Jaloesie					
➤ Teenkanting					
➤ Misverstand					
➤ Probleme					
➤ Konflik					
➤ Aggressie en woede					
➤ Verwerping					
➤ Mislukking					
➤ Eensaamheid					
➤ Teleurstelling					
➤ Intimidasie					
➤ Manipulering					
➤ Skinder					
➤ Groepsdruk					
➤ Klickvorming					
➤ Verdeeldheid en partyskappe					
➤ Wettisme					
➤ Moeilike mense					
➤ Emosionele verwonding in dienswerk					

Voorkoming van

➤ Medelye-moegheid				
➤ Uitbranding				
➤ Depressie				

Naam.....	Gemeentc.....
Hodanigheid.....	Plek.....
Handtekening.....	Tel.nr.....
	Datum.....

BYLAAG G

EVALUERING VAN MY INTRA- EN INTERPERSONLIKE ONTWIKKELING

A. Intra-persoonlike Intelligenzie

	1 Min	2 Redelik	3 Gemiddeld	4 Goed	5 Baie goed
1. Ek is bewus van my emosionele belewenisse					
2. Ek het insig in oorsake en gevolge van my emosies					
3. Ek evaluateer die reg of verkeerd van my emosies					
4. Ek oefen verantwoordelike bestuur uit oor my emosies					
5. Ek het agting vir myself vir wie ek in Christus is					
6. Ek is medelydend maar stel terselfdertyd duidelik my grense					
7. Ek leef gemotiveerd en doelgerig					
8. Ek kan onafhanklik funksioneer maar ook maklik aanpas					
9. Ek het 'n lewenskragtige verhouding met God Drie-Enig					

B. Interpersoonlike Intelligenzie

	1 Min	2 Redelik	3 Gemiddeld	4 Goed	5 Baie goed
1. Ek is bewus van ander se emosionele belewenisse					
2. Ek is vaardig in die hantering van ander se emosionele belewenisse					
3. Ek het warm, hartlike en gesonde interpersoonlike verhoudinge					
4. Ek het 'n omgee-hart wat meeleaf met ander se seer					
5. Ek is bekwaam in die hantering van groepe/spanne					
6. My naby-verhoudinge is innig, openhartig en emosioneel intiem					
7. My lewe is vervuld en ek is gelukkig in wat ek tans doen					

NAAM: _____

BYLAAG H

REGISTRASIEVEREISTES VAN DIE SUID-AFRIKAANSE ASSOSIASIE VIR PASTORALE WERKERS

PROPOSED CATEGORIES FOR PASTORAL COUNSELLORS / TERAPISTS	CATEGORY 1: BASIC LEVEL PASTORAL COUNSELLOR (level 2)	CATEGORY 2: POST BASIC LEVEL PASTORAL COUNSELLOR (Level 3)
	<p>1. Knowledge</p> <ul style="list-style-type: none"> a) General knowledge and experience pastoral counseling b) Listening skills c) Empathy d) Twenty (20) hours practical pastoral counseling e) Ten (10) hours of supervision <p>2. Nature of Processes</p> <ul style="list-style-type: none"> a) Skills: Moderate in range b) Procedures: established and familiar c) Context: routine and familiar <p>3. Scope of Learning</p> <ul style="list-style-type: none"> a) Basic operational knowledge b) Basic processing of readily available information c) Problem solving: a range of known responses to familiar problems, based on limited discretion and judgement <p>4. Responsibility</p> <ul style="list-style-type: none"> a) Orientation of activity: Directed b) Under general supervision and quality control of a qualified pastoral counselor/therapist with at least a level 5 qualification <p>5. Learning pathway</p> <ul style="list-style-type: none"> a) Education pathway: Senior secondary study beyond entry level b) Training pathway: Training towards certification in pastoral counseling skills. 	<p>1. Knowledge</p> <ul style="list-style-type: none"> a) Relevant theoretical and practical knowledge of pastoral counseling b) Listening skills and an emphatic understanding of the situation c) Thirty (30) hours practical pastoral counseling d) Fifteen (15) hours supervision <p>2. Nature of processes</p> <ul style="list-style-type: none"> a) Skills: well developed range b) Procedures: Significant choice c) Contexts: Range of familiar <p>3. Scope of Learning</p> <ul style="list-style-type: none"> a) Some relevant theoretical knowledge b) Interpretation of available information c) Problem-solving: A range of sometimes innovative responses to concrete but often unfamiliar problems, based on informed judgement <p>4. Responsibility</p> <ul style="list-style-type: none"> a) Orientation of activity: directed, with some autonomy b) Application of responsibility: under general supervision and quality checking c) Significant responsibility for the quality and quantity of output, and possible responsibility for the quantity and quality of the output of others <p>5. Learning pathway</p> <ul style="list-style-type: none"> a) Education: continuing secondary study b) Training: training towards certification in skilled pastoral counseling occupation

CATEGORY 3: INTERMEDIATE LEVEL PASTORAL COUNSELLOR (Level 4)	CATEGORY 4: ADVANCED LEVEL PASTORAL THERAPIST (Level 5/6)	CATEGORY 5: SPECIALISTS LEVEL PASTORAL THERAPIST (Level 7/8)
<p>1. Knowledge</p> <p>a) At least an advanced knowledge of one theory of pastoral counseling and a general knowledge of two other theories of pastoral counseling</p> <p>b) Knowledge of the theory of pastoral counseling practices/ methods of the choice in "a"</p>	<p>1. Knowledge</p> <p>a) In-depth knowledge of at least three theories on pastoral counseling</p> <p>b) Detailed knowledge of the theory of a specific pastoral counseling methodology</p> <p>c) Detailed knowledge of a pastoral counseling model</p>	<p>1. Knowledge</p> <p>a) A Masters degree in specialized pastoral counseling</p>
<p>2. Skills and experience</p> <p>a) Ability to apply the above knowledge in pastoral counseling</p> <p>b) Fifty (50) hours of practical pastoral counseling</p> <p>c) Twenty five (25) hours supervision</p>	<p>2. Skills and experience</p> <p>a) The ability to apply and integrate the above knowledge in pastoral counseling</p> <p>b) Seventy five (75) hours practical pastoral counseling</p> <p>c) Thirty (30) hours supervision</p> <p>d) Minimum of 6 months (20 hours) related pastoral counseling experience, including 50 hours of pastoral counseling in addition to the above-mentioned hours.</p>	<p>2. Skills and experience</p> <p>a) One hundred and sixty hours (160) of practical pastoral counseling</p> <p>b) Forty (40) hours of supervision</p> <p>c) Proven ability to integrate pastoral and counseling theories in practice</p> <p>d) Hundred (100) hours or one year pastoral counseling related experience</p>
<p>3. Nature of processes</p> <p>a) Wide-ranging scholastic or technical skills</p> <p>b) Considerable choice of procedures</p> <p>c) Contexts: Variety of familiar and unfamiliar</p>	<p>3. Nature of processes</p> <p>a) Wide-ranging, specialized scholastic or technical skills and basic research, across the pastoral counseling discipline</p> <p>b) Wide choice, standard and non-standard procedures in the pastoral counseling discipline.</p> <p>c) Highly variable and a variety of routine and non-routine</p>	<p>3. Nature of processes</p> <p>a) Expert and highly specialized scholastic, and advanced research across the pastoral counseling discipline and interdisciplinary</p> <p>b) Full range of procedures, advanced in the pastoral counseling/therapy discipline. Complex and highly advanced.</p> <p>c) Complex, unpredictable and highly specialized context</p>
<p>4. Scope of Learning</p> <p>a) Broad knowledge base incorporating some theoretical concepts</p> <p>b) Basic analytical interpretation of information processing</p> <p>c) Problem solving: a range of sometimes innovative responses to concrete but often unfamiliar problems, based on informed judgement</p>	<p>4. Scope of Learning</p> <p>a) Broad knowledge based incorporating some theoretical concepts and with substantial depth in some areas.</p> <p>b) Analytical or basic analytical interpretation of a wide range of data and information</p> <p>c) A range of innovative responses to concrete but often unfamiliar problems, based on informed judgements and the determination of appropriate methods and procedures in response to a range of concrete problems with some theoretical elements</p>	<p>4. Scope of learning</p> <p>a) Specialized and in-depth knowledge of a specialized and complex pastoral counselling / therapy discipline.</p> <p>b) The analysis, transformation, evaluation, generation and syntheses of abstract data and concepts at highly abstract levels.</p> <p>c) Creation of appropriate responses to expand or redefine and resolve abstract and existing problems and knowledge</p>
<p>5. Responsibility</p> <p>a) Self-directed activities but under broad guidance and evaluation</p> <p>b) Complete responsibility for quantity and quality of output, and possible responsibility for the quantity and quality of the output of others</p>	<p>5. Responsibility</p> <p>a) Self-directed, and sometimes directive and managing processes</p> <p>b) Application of responsibility within broad guidelines or functions and parameters for largely defined activities</p> <p>c) Fully responsible for the nature, quantity and quality of output, and possible responsibility for the achievement of group output</p>	<p>5. Responsibility</p> <p>a) Planning, researching, managing and optimizing all aspects of processes engaged in</p> <p>b) Application of responsibility within broad and complex parameters and unpredictable functions and context</p> <p>c) Complete accountability for determining, achieving, evaluating and applying all personal and/or group output</p>
<p>6. Learning pathway</p> <p>a) Entry to undergraduate of equivalent higher education</p> <p>b) Training towards certification in occupation characterized with advanced pastoral counseling skills</p>	<p>6. Learning pathway</p> <p>a) Education: Continuing and completion of undergraduate or equivalent higher qualification and entry to honours, masters or equivalent higher education</p> <p>b) Training: Training towards certification in pastoral counseling and therapeutic occupations. Subsequent completion of professional certification, and entry to professional practice and/or managerial position in the pastoral counseling occupation</p>	<p>6. Learning pathway</p> <p>a) Education pathway: Academic leadership. Entry to doctoral and further research education, and to research-based and advanced research-based pastoral counseling occupations</p> <p>b) Training pathway: Professional practice and/or senior managerial pastoral counseling occupations</p> <p>7. Research</p> <p>a) Either a research paper, a paper read at a conference or an article in a research journal</p>